

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041 - 4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LV

Sa. 214

Aralık 1991

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

2001

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Türk Tarih Kurumu Adına
PROF. DR. YAŞAR YÜCEL

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, İncelemeler :

Sayfa

KARAOSMANOĞLU, DR. MEHMET: Suçatı Urartu Kemerı (1 çizim, 11 resim ile birlikte)	595
KARAMUT, DR. İSMAİL: Dokimeon Heykelleri (16 resim ile birlikte)	605
AKTAN, DOÇ. DR. ALİ: Mısır'da Abbâsi Halifeleri	613
KOÇAK, PROF. DR. İNCİ: Mevlânâ'da Ney Motifi ve Cubrân Halil Cubrân'a Etkisi	653
OCAK, A. YAŞAR: XIII.-XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hıristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü	661
SONYEL, DR. SALÂHİ R.: The Protégé System in the Ottoman Empire and its Abuses	675
BEYDİLLİ, PROF. DR. KEMAL: Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve "Mîrî Ticâret" Teşebbüsü	687
EKİNCİ, NECDET: İmparatorluktan Cumhuriyete, Türk Mali Politikasına Bakış	757
SEYİTDANLIOĞLU, MEHMET: Takvim-i Vekayi'de Ermenilerle İlgili Haberler (1908-1915)	797

Bibliyografya :

KÂHYA, PROF. DR. ESİN: D. Krasszon: <i>A Concise History of Veterinary Medicine</i>	855
---	-----

Haberler:

Doğumunun 110. Yıl Dönümünde Atatürk Makedonya'da Türklük Coşkusu İle Anıldı	857
1990 Yılı İkinci Yarısında Kütüphanemize Gelen Kitap ve Dergiler	861

BELLETEN

Adres/Address:

Türk Tarih Kurumu Kızılay Sokak No: 1

06100-Sıhhiye/ANKARA

Tel: 310 23 68 (11 Hat)

Fax: 310 16 98

Internet: <http://www.ttk.gov.tr>

email: yusuf@ttk.gov.tr

ISSN 0041-4255

İkinci Baskı

BELLE TEN

Cilt : LV

Aralık 1991

Sayı : 214

SUÇATI URARTU KEMERİ

Dr. MEHMET KARAOSMANOĞLU

1987 yılında Bölüm'e etüdlük malzeme olarak armağan edilmek istenen ufak bir kemer parçasının* buluntu yeri konusunda yapılan araştırmalar¹, sonuçta bizi Bingöl ili sınırları içerisindeki Gerran, bugünkü adıyla Suçatı köyündeki bir Urartu gömütlüğüne götürmüştür² (Çiz.1).

Gömütlük, Çat ile Karlıova ilçeleri arasında, Peri Suyu kenarında konumlanan bu köyün yaklaşık 2 km. kuzeyindeki Gülavi Tepesi'nde yer almaktadır. Yol yapımı sırasında açığa çıkan ilk gömütün ardından, bitişğinde köylülerce kazılan diğer iki gömüt ve tepenin konumu ile genel görünümü, buranın genişçe bir alanı kapsayan bir Urartu Nekropolü olabileceğini tanıtlamaktadır (Res. 1).

Yakın çevrede mimari kalıntılar içeren bir Urartu yerleşiminin - kısa süren araştırma gezimiz sırasında - gözlemlenemeyişi gömütlüğün varlığıyla ters düşmesine karşın, gömütlükle köy arasındaki bir yamaçta yoğun

* Araştırmada yardımlarını esirgemeyen Hocam Prof. Dr. Fahri Işık'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

¹ Kemer parçasını Bölüm'e etüdlük malzeme olarak armağan etmek isteyen öğrencilerimizden Selahattin Günaçar'la yaptığımız konuşmalar sonucu parçanın çıkarıldığı yer saptanmış ve anılan yere gidilmiştir. S. Günaçar'a teşekkür ederim.

² 1987 yılı Eylül ayında Prof. Dr. F. Işık başkanlığında yapılan araştırma gezisine Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü öğretim elemanlarından Doç. Dr. A. Yaylalı ile Dr. N. Koçhan, Arş. Gör. H. Yurtaş, Uzm.S.Güneri, öğrencilerimizden S. Günaçar ve A. Kulaç katılmışlardır. Katılanlara yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

biçimde görülen yüzey buluntuları, özellikle Karaz türü çömlek parçalarıyla³, yöre arkeolojisinin Prehistorik döneme dek indiğini belgelemektedir.

İ.Ö. 9.-6. yüzyıllar arasında Doğu Anadolu'ya egemen, batıda Malatya ile Divriği⁴, kuzeyde Çıldır ve doğuda Savan Gölü'ne dek yayılan Urartu devletinin, bu yöreyi de içine alan topraklarının arkeolojik bulgularla desteklenmesi, bölge tarihi için önemli katkılar sağlayacak niteliktedir; Suçatı Urartu gömüt buluntularının bir önemi de buradan kaynaklanmaktadır.

Buluntu aramak amacıyla bilinçsizce açılan ve ardından doldurulan üç gömütün mimari yapısı konusunda somut bir değerlendirmeye gidilememiştir. Gözlemlenen, bunlardan ikisinin taş örgülü olduğu ve üstünün düz iri bir kapak taşıyla kapatıldığıdır (Res.2). Doğu uçtaki ilk gömüt açması, yaklaşık 1.70 m. uzunluğunda ve 0.80 m. eninde bir dikdörtgeni anımsatmakta, 2.70 m. lik bir aralıkla yanbaşında yer alan ikinci gömüt ise en uzun yerinde 1.40 m. en geniş yerinde ise 0.65 m. boyutlarıyla düzensiz bir biçim oluşturmaktadır. Bunun 3 m. kadar batısında, yolun tahrip ettiği üçüncüsü bir "Pitos" gömüttür⁵. (Res. 3). 1.20 m. çapında ve 0.40 m. derinliğinde üstü kırılmış olan küpün 0.12 m. kalınlığındaki duvarı kaba hamurlu, morumsu renkte özdeksel bir yapı içerir. Türünde ilk örneği oluşturan bu gömüt, Urartu gömme geleneğine yeni bir yorum getirmekte, bu budunun bu alanda bilinen yaratıcılığını da perçinleştirmektedir. Yine Urartu sanatının yaratıcı gücünün bir ürünü olarak sayısız örneklerine tanık olduğumuz ve araştırmanın asal konusu kemer parçaları da buradan çıkarılmıştır.

Araştırmamızın ardından, köy muhtarının iyilikseverliği sonucu kemerin gömütte bulunan tüm parçaları, ekibimize verilmiş⁶; sonuçta, Erzu-

³ Yüzeyle mimari kalıntısı olmayan yerleşme yerinden toplanan seramiklerin tümü elle yapılmış, perdahlı-parlak siyah ve kirli sarı renkte tipik Karaz türündedir.

⁴ Hocam Prof. Dr. F. Işık, Divriği/Kale'de ve yakınındaki Kesdoğan Tepesi'nde yaptığı araştırmalarda Urartular'a ait dini yapıların olduğunu ve konunun makale olarak yayına hazırlandığını belirtmiştir.

⁵ Urartu'da bugüne dek "Pitos" İçerisine ceset koyma şeklinde gömüt ele geçmemiştir. Bu tür gömütler Assur'da çok sayıda kullanılmıştır; A. Haller, Die Gräber und Gräfte von Assur (1954), 48 Grab 618, Abb. 55 (Yeni Assur Dönemi).

⁶ Kemerin diğer parçaları ekip başkanı Prof. Dr. Işık'a Suçatı Köyü muhtarı tarafından araştırma gezisinden dönüş sırasında bir tutanakla verilmiş; F. Işık'ta dönüşte Erzurum Müze Müdürlüğüne teslim etmiştir.

rum Müzesi'ne 0.11 m. eninde ve yaklaşık 0.85 m. boyunda-ortadan ve tokalı baştan iki küçük parçası dışında - 6 parçayla bütünlenebilen bir kemer kazandırılmıştır (Res. 4).

Bronz parçalar, Urartular'ın ölü armağanını, yağmacılardan korumak amacıyla gömüte bırakma geleneğine uygun olarak bükülü biçimde ele geçmiş⁷, kat yerlerinde oluşan çatlak ve kopmaların yanısıra gömütün açılışı sırasında vurulan darbelerle de yer yer zedelenmiştir. Dış kenarı oluşturan alanın dörtbir yanına açılan sık delik dizisi, kullanımda kolaylıklar sağlamak amacıyla bronz levhanın altına geçirilen derinin dikilmesi içindir⁸ (Res. 5). Ayrıca her iki ucun köşelerinde ve genişçe açılan toplam dört delik, olasılıkla perçinleme işlevine yöneliktir (Res. 6); uçlardan sağlam olanının ortasında, karşı uçtaki tokaya geçirilen kancanın bu türden bir delikle perçinleniş olgusu, bu savı destekler niteliktedir. Dikiş deliğine teğet olarak dörtbir yanı kuşatan saç örgüsüyle sınırlı kemer yüzeyi, insan, hayvan betileri ve bitki örgeleriyle bezelidir. Bezemeler, belirli bir düzen içerisinde yinelenmektedir; bu düzenin odağını üst üste iki hayat ağacı ve dalları arasında sırt sırta veren bir diziyle yere çökmüş ikişer avcının yerleştirildiği bir betim oluşturur. Bu örgenin sağındaki betiler sağa, solundakiler sola doğru yönlendirilmiş ve düzenleme, uçlarda saç örgüsü ile soyutlanmış bir alan içerisinde yer alan üst üste dörder aslanla sonlandırılmıştır. Bunda güdülen amaç, betileri kemerin takılışı doğrultusunda önde birleştirilerek bakışlı bir görüntü sağlamaktır⁹.

Hayat ağacı örgesi, odaktakinin sağında ve solunda ikişer olmak üzere beş kez verilmiş, bunların yanlarına dörder rozet, aralarına da üst üste dörtlü dizelerle dört kez, koşar durumda yinelenen boğa-aslan-boğa üçlüsü kümeleri yerleştirilmiştir.

⁷ Urartu'da olduğu gibi eski budunlarda da çok rastlanılan ve eşyanın çalınıp yeniden kullanılmasına engel olmak için mezara konulan ölü armağanları kullanılmaz duruma getiriliyordu. Altın-tepe 3. mezardan çıkan kemerde katlanarak kazan içine konulmuştur; T. Özgüç, Altın-tepe II. Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler (1969) 19 vd. Ayrıca a.y., Ön Tarihte Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri-Die Bestattungsbrauche im vorgeschichtlichen Anatolien (1948) 79; B. Ögün, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi 1973 Cumhuriyetin 50. yılı Anma Kitabı (içinde) 445 vd.

⁸ Bu konuda Bak. O. A. Taşyürek, Adana Bölge Müzesindeki Urartu Kemeri - The Urartian Belts in the Adana Regional Museum (1975) (Sayfa yok) II. Bronz Kemeler".

⁹ Urartu sanatında bu tür uygulama kemeri dışında kalkanlarda ve miğferlerde de görülmektedir. M.N. Van Loon, Urartian Art. Its Distinctive Traits in the Light of New Excavations (1966) 116 vd.; A. Çilingiroğlu, Anadolu Araştırmaları VII, 1979, 49 dipnot 1.

Hayat ağacı (Res. 7): üst üste birbirinin uzantısı gibi yerleştirilen ikili hayat ağacı örgesinden herbiri kök¹⁰ üzerinde yükselmekte ve ayırım bununla belirlenmektedir. Yatık S-biçimli iki sapla, bakımsız olarak heriki yana açılan dallardan ilki köke bağlıdır ve uçlarda, yukarı yönelik birer palmette taçlanır; bu örge, ortadaki eksen yaprağı kuşatan üçerli yan yapraklardan oluşur. Çizgisel balık sırtı bezeğiyle sınırlanan kalın gövde, eşit aralarla yinelenen iki "boğum"la ayrışır; ikinci dal, üstteki "boğum"u simgeleyen dolamanın uzantısıdır ve biçim olarak ilkinin özelliklerini içermektedir. Ortasındaki sürgün süren üçüncü palmet dalıyla ağaç sonlanır.

Avcılar (Res.8): Hayat ağaçlarının dalları arasındaki boş alana sıkıştırılmış diz çöken savaşıcı kılığında birer okçu-hayvan betileriyle gözlemlenen ilişkileri nedeniyle-avcı olarak nitelendirilmelidir.

Ağaç gövdesinin her iki yanında sırt sırta vermiş betiler, duruşta ayna tersliğinde bir kalıptan çıkmış gibidir. Ayak dizden kırılarak ileriye doğru atılır; kollar yay germe konumundadır. Giysi Urartulu'nun bilinen etek, manto, kalın çorap ve sivri burunlu ayakkabısıyla sivri uçlu bir miğferden oluşur ve sonuncusunun altından çıkan - yer yer kazıma çizgilerle belirlenmiş - saç omuzlara dek iner.

Gülbezek ve Boğalar (Res.9): Kendi içinde bir bütün oluşturan hayat ağacı ve avcılar kümesini heriki yanda, yay uzantısında alt alta yerleşik, herbiri onbir veya daha az yapraktan oluşan dörderli gülbezekler sınırlamakta bunları yaklaşık hayat ağacıyla aynı uzaklıkta işlenen, yine alt alta dört boğa betisi izlemektedir. Bunlar - sanki avcının oklarından kurtulmak istercesine - ön ayakları kalkık olarak kaçır durumda betimlenmişlerdir. Okların tüm kümelerde, yönü avcılara dönük olanların boyun altına, ters yöne yönelenlerin ise boyun arkasına saplı gösterilmeyişi, Urartulu ustanın burada da gerçeği uygunluk yerine genelde kalıplaşmış bir geleneğin rastgeleciliğiyle çalıştığını belgeler¹¹. Yine aynı gelenekselciliğin ürünü olarak iri boynuzlu ve iri yuvarlak gözlü boğalar ayrıntı da biçimselleştirilmişlerdir: Ense kökünden kuyruk sokumuna dek sırt, her iki ucu küçük halkalarla sonlanmış, omurgayı ansitan, sözde kıllarla kaplıdır. Bu türden kıl

¹⁰ Pul pul verilen bu örge hayat ağacının kökü olarak ve etrafı sınırlandırılarak yapılmıştır. Aynı örgeyi hayat ağacsız olarak Toprakkale'den ele geçen bir parça üzerinde görmekteyiz; R.D. Barnett, Iraq 12.1.1950 Pl. VIII.1.

¹¹ Kemer üzerindeki boğaların boyunlarına ve sırtlarına saplanan ikişer ok, hayvanları herhangi bir şekilde şaşırtmamış ve ok'suz aslanlar gibi rahat verilmişlerdir. Bu ise Urartulu sanatçının olaylara gerçek dışı bir yorumla baktığını vurgular.

betimi, gövdenin sağrı ve döşü üzerine de serpiştirilmiş, karın altındaki uzantıları ise salt halkalaşmış uç kesimleriyle yansıtılmıştır. Ayak adaleleleri yine Urartu'ya özgü birbirine koşut çift çizgiyle belirlenir. Eklem yerleri, - erbezi gibi - ırice halkalarla vurgulanırken, arka kesimindeki boğumla birlikte alta doğru genişleyen küt uçlu kuyruk, aşağı sarkmış; her iki yanında birer sarmalla bezeli boğumun altında birbirine koşut, enine çizgilerle ayrılmıştır.

Aslanlar (Res.10): Boğalar arasına benzer duruş ve düzende yerleştirilmiş atılgan aslan betileri biçimde Urartu'nun bilinen özelliklerini yineler. İnce uzun gövde, uçları çatallı enine iki çizgiyle üçe bölünmüştür. Saldırgan anlatımlı başta, ağız açıktır; dili, çember biçimli alt dudak üzerinden dışarı sarkmıştır, üst dudağı buruşuktur; alında göz yükseltisinde halkamsı bir çıkıntı yeralır. Baş yelede ayıran ve küçük yuvarlak kulaktan boyun altına inen deri, yay biçiminde üsluplaştırılmış ve yele, karın altı gibi çentiklerle belirlenmiştir. Gergince uzanan ön ayaklarda kürek kemiği ve kaslar, yere basan arka ayak kasları çift çizgiyle; pençeler, - özellikle ard ayaklarda - yumru görünümünde verilirken, ayak düzeyinde dışa kıvrılan kuyruk tomurcuk örgesiyle sonlanır.

Kemerin her iki ucunda, saç örgüsü ile sınırlandırılmış dar bir alan içine yerleşik altalta dörtlü aslan kümeleri (Res. 11), boğalar arasındakilerden, yürür biçimdeki duruşlarıyla ve kuyruklarının yukarı kalkarak sırta doğru bir yay çizmeleriyle ayrılır; resimlemeye değgin diğer öğeleri ortadaki aslanlarda tanımladıklarımızla özdeştir.

Anılan resimsel özellikleriyle Suçatı kemeri, benzerlerini Urartu ülkelerinde bulur. Tanıdığım örnekler arasında betimleme ve düzenlemede eşçesine benzerinin olmayışı bir rastlantıyla açıklanmalıdır. Çünkü tekillik, Urartu sanatının, bilinen resim anlayışına, benzer türün hep yinelenmesi olgusuna, ters düşecektir¹². Buna karşın düzenlemede-salt kabartma kuşağını dört bir yandan çeviren saç örgüsü-örgesi ve betilerin dizilişlerinde de olsa - Suçatı kemeri, Altuntepe¹³ ve Dedeli'de¹⁴ günyüzüne çıkarılanlarla

¹² Urartu sanatında kemerler, miğferler, kalkanlar ve diğer madeni levhalar üzerine işlenen betilerin birbirleriyle çok benzer olmaları, bu levhaların altına konulan erkek kalıp'tan ileri gelmektedir. Ayrıca Bak. O. A. Taşyürek, Adana Bölge Müzesindeki Urartu Kemerleri-The Urartian Belts in the Adana Regional Museum (1975) Giriş Bölümü.

¹³ T. Özgüç, *Belleken* 25, 1961, 258 res. 23; M.N. Van Loon, *Urartian Art Its Distinctive Traits in the Light of new Excavations* (1966) Pl. XXX.; N. Özgüç, *Mansel'e Armağan*, 1974 (içinde) 847 vd. fig. 108 Pl. 295 a,b.

¹⁴ O. A. Taşyürek, *Türkad*, 24. 2, 1977, 153 vd. Res. 12.

buluntu yeri bilinmeyen Adana Bölge Müzesi'nde¹⁵ ki iki örnekle yakın ilişki içindedir.

Biçimde tekilliğin doğal sonucu olacak, yapıtı bezeyen betilerin yayınlanan Urartu kemerleri arasında biçimde de benzeri yoktur. Bu olgu, Urartu kemerlerine değgin sağlıklı bir biçem gelişimini araştıran yayınların henüz olmayışıyla¹⁶ birarada, tarihlemeye de sorunlar yaratmaktadır. Kral yazıtlı örneklerin azlığı da, bu sorunu çözümlenememesinde yardımcı olamamakta; sonuçta beni, boğa ve özellikle aslanların biçem gelişiminden yola çıkarak, sonuca varmada zorlanmaktadır.

Tarihi belli Urartu aslanlarının gösterdiği biçem gelişimini irdelediğimizde; Karmir-Blur'dan I. Argiştı ve II. Sarduri yazıtlı iki kalkan¹⁷ üzerindeki aslan betilerinin, genelde tıknaz ve hantal gövde yapısıyla birbirlik oluşturdukları gözlemlenir. Adilcevaz Sarayı'nın "Argiştı oğlu Ruşa" yazıtlı sütun altlıkları¹⁸ üzerindeki aslanlar benzer gövde işlenişle erkenlerden soyutlanabilmeyebilir; birlik kısa ve kalın bacaklara dek belirgindir. İnce, esnek gövde yapısında hemen göze çarpan köktenci değişiklikten belli ki, Arkeoloji'de "Erimena oğlu Ruşá" yazıtına karşın "biçemiyle" hep II. Ruşa dönemine tarihlenen Ankara'daki tanınmış Toprakkale kalkanı¹⁹ üzerinde işli aslanlar, bu kral döneminin ürünü Adilcevaz aslanlarıyla benzeş-

¹⁵ O. A. Taşyürek, Adana Bölge Müzesindeki Urartu Kemerleri-The Urartian Belts in the Adana Regional Museum (1975) Res. 5, 55.

¹⁶ Urartu kemerlerini toplu olarak araştıran yayın bugüne dek yayınlanmamıştır. Adana Bölge Müzesi'ndeki kemerleri kapsayan çalışma O.A. Taşyürek tarafından E.Akurgal'ın "Uratäische und Altiranische Kunstzentren (1968) adlı yapıtındaki biçem gelişimi gözönünde bulundurularak tarihleri saptanmaya çalışılmıştır: O.A. Taşyürek, Adana Bölge Müzesindeki Urartu Kemerleri-The Urartian Belts in the Adana Regional Museum (1975); Bir diğer çalışma S. Yaylalı tarafından yüksek lisans tezi olarak araştırılmıştır: S. Yaylalı, Erzurum Müzesindeki Urartu Bronz Kemerleri (Erzurum 1986. Atatürk Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Yayınlanmamış); O. Belli-H.J. Kellner, "Uratäische Bronzgürtel mit Inschriften" Anadolu Araştırmaları (Prof. Dr. U. Bahadır Alkım Hatıra Sayısı) X, 1986, 317 vd. ; Bu konuda en derli toplu araştırmayı yaklaşık 350 kemeri inceleyerek yapan Hans-Jörg Kellner'in makalesinin ise henüz özetinin X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986 Ankara) S. 17 vd. da "Gürtel in Urartu" başlığı ile yayınlanmış olmasıdır.

¹⁷ B.B. Piotrovski, Urartu (1969) Pl. 92 ve Pl. 90.

¹⁸ E. Bilgiç- B. Ögün, Anatolia (Anadolu) VIII, 1964, 64 vd. Res. 1, 2; a.y., Anatolia (Anadolu) IX, 1967, I vd. Lev. XI. E. Akurgal, Anadolu Uygarlıkları (1988) 176 vd. Lev. 57 c.

¹⁹ A. Erzen, VI. Türk Tarih Kongresi (Ankara 22-26 Ekim 1961) 61 vd. Lev. 14-16, Res. 18-22; Y. Boysal, VI. Türk Tarih Kongresi (Ankara 22 - 26 Ekim 1961) 71 vd; A. Erzen, AA 1962, 410 Abb. 18; E. Akurgal, Uratäische und Altiranische Kunstzentren (1968) 57 vd. Abb. 21.

memektedirler. Bu nedenle de onların yazıtından soyutlanarak değerlendirilişi görüşünü paylaşmakta güçlük çekmekteyim²⁰. Çünkü, "Erimena oğlu Ruşá'nın Londra'daki kalkanında²¹ yerleşik aslanlar, ince ve ölçülü gövde yapılarıyla III. Ruşa dönemi aslanlarının belirli bir zaman biçiminde birleştiklerinin de belgesidirler; bu olgu Toprakkale'den son örnek, Berlin kalkanı²² üzerindeki betilerle vurgulanmaktadır. Gövdelerin genel yapısında izlenen bu birliğin son iki yapıt ayrıntılarında yansımaysı, özellikle yele, kuyruk uçları ve yüz hatlarında gözlemlenen belirgin yalınlaşma, ancak aynı kral dönemi içerisinde yaşanan biçim gelişimiyle açıklanabilir.

Bu bağlamda gövde yapısında III. Ruşa dönemi Toprakkale aslanlarıyla bir küme oluşturan Suçatı kemeri aslanlarının yeri, Londra ile Berlin örnekleri arasında aranmalıdır: Salt yelelerinin ve karnın altı kıllarının Ankara aslanındaki zengin, canlı işlenişinin süreç içerisinde sırasıyla Londra, Erzurum ve Berlin betilerinde giderek çizgiselleşmeye dönüşmesi bunu saptamada yeterlidir. Bu gidişe koşut olarak kuyruk ucu da "lotus" biçiminden tomurcuğa ve sıralamanın sonunda, Berlin aslanında, biçimsizliğe yönelmiştir.

Arkeoloji'de genel olarak, 7. yüzyıla verilen tanınmış Erzincan aslanı²³, biçimselleşmenin yeni yöntemlerle artarak sürdürülmesiyle, yukarıda anahatlarıyla saptadığım biçim gelişiminin bu yüzyılın sonlarındaki uzantısıdır²⁴. Kürek kemiğinin ilk kez birbirinden soyutlanmış, iki "yaprak", ön sağ bacak kemiğinin ise bir "maşa" biçiminde verilmesi, bezekselleşme sürecinde yeni bir adımdır. Bu olgu, yine ilk kez arka sağ bacağın dış hatlarının çapraz-taralı ince bir bantla vurgulanışı yanında özellikle sol arka ayak baldırının üçgen bir alanla soyutlanışında yeni boyutlar kazanır.

²⁰ Bence asıl sorun Erimena oğlu Ruşá'nın - III Ruşa- egemenlik yıllarının tartışmalı olmasından kaynaklanmaktadır. Genelde kral için 7. yüzyılın sonlarını ileri sürenlerin yanında, bazıları da ikinci bir görüş olarak 7. yüzyılın ortalarını ileri sürmektedirler; M. Salvini, Urartu, Ein wiederentdeckter Rivale Assyriens, Katalog der Ausstellung (1976) 15; a.y., Bastam I, Ausgrabungen in den urartäischen Anlagen 1972-1975. Teheraner Forschungen IV, 1979, 128; Benim'de burada Erimena oğlu Ruşá için aldığım tarih 7. yüzyıl'ın ortaları civarındır.

²¹ E. Akurgal, Die Kunst Anatoliens (1961) Abb. 14-15; a.y. Urartäische und Altiranische Kunstzentren (1968) 73 vd. Taf. XXXVIII a, b.; a.y., Anadolu Uygarlıkları (1988) 176 vd. Lev. 58 a.

²² E. Akurgal, Urartäische und Altiranische Kunstzentren (1968) 73 vd. Taf. XXXIX a.

²³ E. Akurgal, Die Kunst Anatoliens (1961) 36 Abb. 13; B. Ögün, AA 82, 1967, 502 vd.; E. Akurgal, Anadolu Uygarlıkları (1988) 176 vd. Lev. 58b.

²⁴ Prof. Dr. B. Ögün'de bu tarihi önermektedir. B. Ögün, AA 82, 1967, 502.

Bununla Urartu aslan betiminde “geometrikleşme”, süreci başlamıştır. Ve bu süreç ayrıca eskinin kalıntısı bir uygulamanın, gövdenin yatay çizgilerle bölünmesinin, bütünün parçalanması aşamasına varması, gövdenin karnın ve yeleden keskin hatlarla soyutlanışında da gözlemlenir. Yine dönem biçiminin gereği olarak kuyruk, gövdeyi arkadan sınırlarcasına dik ve katı bir biçimde inmekte ve baston biçiminde sonlanmaktadır. Eskinin karşıtı, sertlik ve katılık Erzincan aslanının genel görüntüsünde de egemendir²⁵. Saptanan bu gelişim zincirinin son halkası, Karmir-Blur’dan bir kemer parçası²⁶ üzerinde tanrıyı taşıyan aslan betisiyle bütünlenir. Çünkü, Erzincan aslanında başlayan gövdenin yapay bölümlere ayrılması burada yoğunlaşarak geleneğini sürdürmüştü; bundan da öte her bölüm değişik çizgisel bezemeleriyle vurgulanarak bir diğerinden soyutlanmıştır. Sonuçta aslan gövdesi organik bütünlüğünden tümüyle kopmuş, bu kopuş bezekselliğin hizmetine giren taşıyabilirlikten uzak ince-çelimsiz yapısıyla birarada sanatı soyutluğun doruğunda ve Urartu’nun tarihsel varlığıyla birlikte noktalamıştır.

Urartu’da genelde aslanlarla birarada betimlenen boğalarda da gelişim, benzer bir doğrultu çizer. Gerçekten de, Karmir-Blur’dan I.Argiştî ve II. Sarduri yazıtlı kalkanlar²⁷ üzerindeki boğa betileri, biçimde Münih’teki İşpuini/Menua dönemi boğasını²⁸ izlemektedir; genelde hantal ve tıknaz gövdeli oluşlarıyla özetlenebilecek ortak yanları, dönemin aslanlarının da özelliğiydi. En erkeni, Münih örneğinde hantallık en üst düzeyde verilmiş, bunun da ötesinde bele göre güçlü bir döş yapısıyla gövdede hemen göze batan aşırı bir oransızlık ve dengesizlik, tüm süreçlerden ayırıcı bir özellik niteliğinde dönem biçimine damgasını vurmuştur. Ayaklarda ve karında gözlemlenen çift-çizgi ağırlıklı biçimsellik, arka bacakların kuyruk altındaki “maşa” biçimli ayrışmasıyla doruktadır. Ünlü Adilcevaz kabartmasındaki²⁹ tanrı taşıyıcı boğa sırt tüylerinin halkalarla bitimi ve arka bacaklarda

²⁵ Keskin hatları ve ayrıntıda aşırı yalınlaşmasıyla, aynı yöreden Altın-tepe kemeri üzerinde betimlenmiş aslanların yeri de bu biçim evresinde aranmalıdır; N. Özgüç, Mansel’e Armağan 1974 (içinde 847 vd. Pl. 295 a.b., belki de Erzincan Aslanını hemen izleyen zaman diliminde, C. Özgünel’in, yerinde gözlemleriyle Altın-tepe Aslanıyla benzeştirilen Aydın kemeri aslanları da yine aynı dönemin ürünü olmalıydılar; Argiştî dönemi değil! C. Özgünel, Belleten L, 197, Ağustos 1986, 403 vd.

²⁶ B.B. Piotrovskij, Il Regno di-Van. Urartu (1966) 324 fig. 68-69; a.y., Urartu (1969) Lev. 80.

²⁷ B.B. Piotrovski, Urartu (1969) Pl. 92 ve Pl. 90.

²⁸ C. Işık, AMI 18, 1985, 76 Abb. 1. Taf. 32.

²⁹ C.A. Burney-G.R.J. Lawson, AnatSt. VIII, 1958, 211 vd. Fig. 2; M.N. Van Loon, Urartian Art. Its Distinctive Traits in the Light of new Excavations (1966) 72, fig. 9.

dış hatların, değişik biçimlerle fakat hep çizgisel biçimsellikte vurgulanıyışyla, Münih ve Karmir-Blur boğalarına benzeşirken, kaburgaların verilisinde ve baş ayrıntılarında anatomiye, diğer bir deyişle doğallığı yakalamaya yönelik bir biçimin izleri okunur; bunda III. Ruşa dönemi aslanlarının doğallığına tam ulaşılabilmiş değildir ve onlara yol gösterici olarak yerini II. Ruşa dönemi içlerinde bulur.

Yüzyılın ortalarında, aslanlardaki gelişim doğrultusunda boğalarda da hantal-tıknaz yapı yerini doğal ve hafiflemiş bir yapıya bırakır. Dış hatların çok yönlü vurgulanması da terkedilmiş, III. Ruşa yazıtlı Toprakkale boğasında³⁰ yalınlaşma aşamasına varılmıştır. Berlin³¹ ve Karmir-Blur³² boğalarında ise bu yalınlığın yerini çizgisellik alır.

Aslanlarla koşut gelişim içeren bu boğalar Suçatı kemeri boğasının yeri; gövdenin genel yapısındaki hafiflik ve yalınlık ile Adikceva ve Toprakkale örneklerinden geçirir, çizgisellikte henüz Berlin boğası aşamasından olmayan özelliğiyle de bu ikisi arasında; 7. yüzyılın ortalarından olmalıdır. Yüzyılın I. yarısı betitlerinden özellikle enine taralı kuyruk yapısıyla soyutlanır ve bu olgu Suçatı kemeri türünden örnekler öncülüğünde yüzyılın II. yarısının bir uygulaması olarak tarihleyici nitelikte önem kazanır.

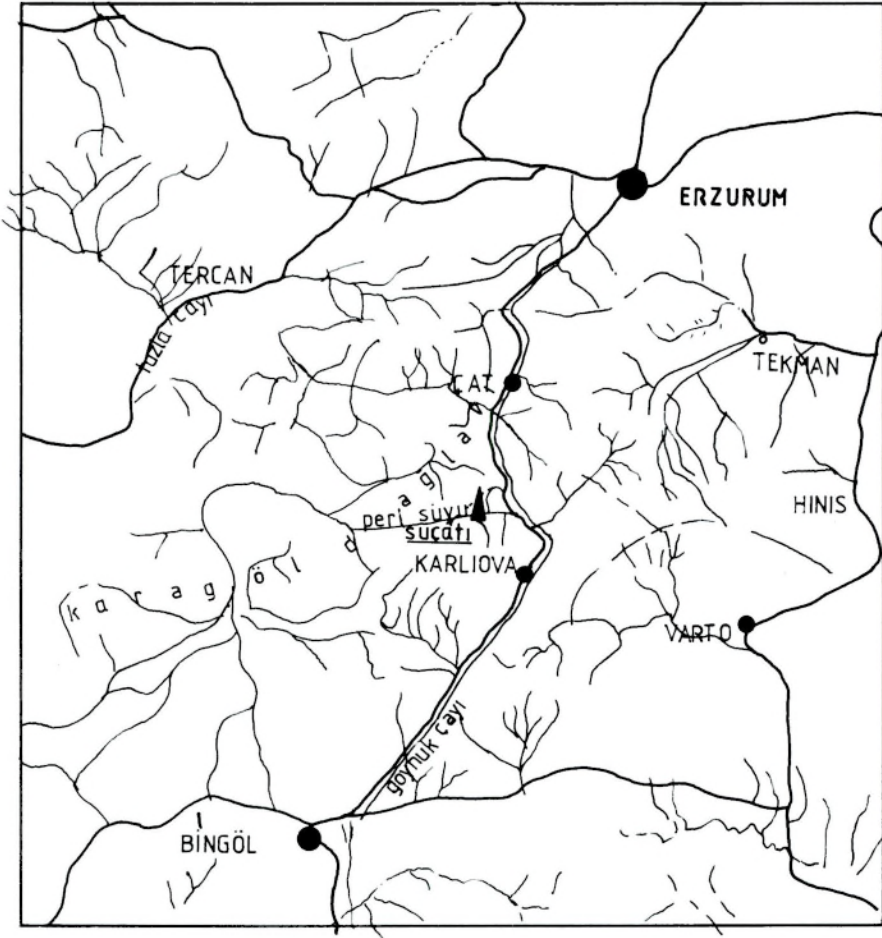
Urartu aslanları ile boğalarında varılan ve yozlaşmışlıkla özetlenebilir bu son biçimin koşutlarını dönemin Frig sanatı ürünlerinde de saptamak olasıdır. Biri Kızılırmak yayı, diğeri Van Gölü çevresinde odaklanan Erken Demir Çağ Anadolu'sunun bu iki budununun kültür ve sanatta benzer öze yönelmelerinde, komşulukları ve Anadolu sanatının aynı kökten sürgün süren gelenekselciliği etkin olmuştur³³.

³⁰ A. Erzen, AA 1962, 410 Abb. 19; E. Akurgal, Urartäische und Altiranische Kunstzentren (1968) 78 Abb. 51.

³¹ E. Akurgal, Urartäische und Altiranische Kunstzentren (1968) 63 vd. Taf. XXXIX b.

³² E. Bilgiç-B. Ögün, Anatolia (Anadolu) VIII, 1964 73 vd. Res. 3.

³³ Urartu aslanlarıyla boğalarında saptadığım doğal'dan soyutluğa giden genel biçim gelişimi aynı koşutlukta ve aynı süreç içinde Frig aslan ve boğalarında da görülür. Özellikle Frig seramik betimlerinde, 8. yüzyılda özünü geç-hitit sanatından alan yerli ustaların katkılarıyla yeni bir anlayışla değerlendirilen, çizgisel olmalarına karşın doğal işlenen aslan betimlerinde, süreç içindeki Urartu aslanlarında bozulmaya yönelik öğelerin vurgulanmasını amaçlayan, içi değişik taramalarla ve noktalarla doldurularak gövde üzerindeki bölünmelerin, 6. yüzyıl içinde Frig merkezleri Elbistan ve Alishar örneklerinde de izlenen geometrik bir yapıya dönüştükleridir; E. Akurgal, Phrygische Kunst (1955) 51 vd., Taf. 31a, 32a, Abb. 42-44. Dolayısıyla Urartu aslanları ve boğalarında saptanan gelişim, çağdaşı Frig sanatıyla da desteklenerek, bu genel durum orta ve doğu Anadolu için genelleştirilebilecek bir boyut kazanır. Frig seramiği konusunda ayrıntılı bilgi veren ve bu konuda doktora çalışması yapan Uzm. V. Özkaya'ya teşekkür ederim.

Çizim 1

Mehmet Karaosmanoğlu

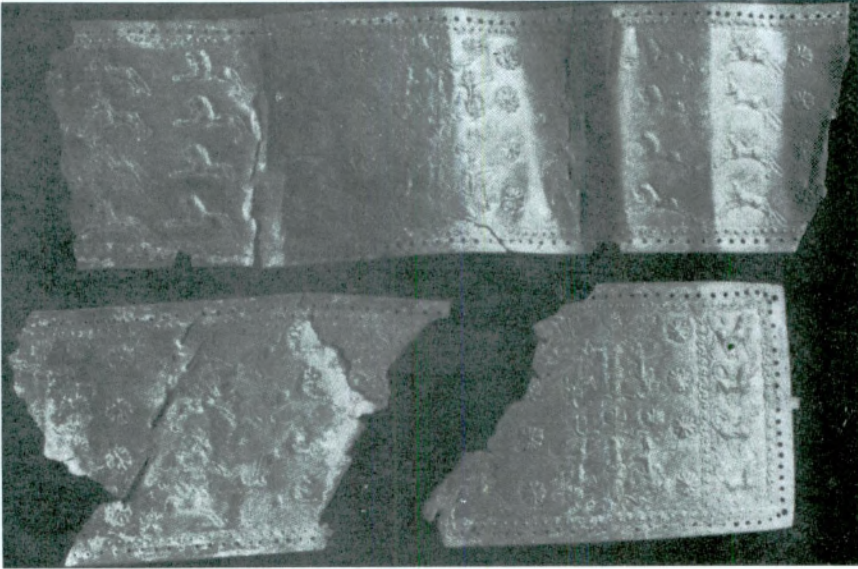
Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Mehmet Karaosmanoğlu

Resim 5

Resim 6

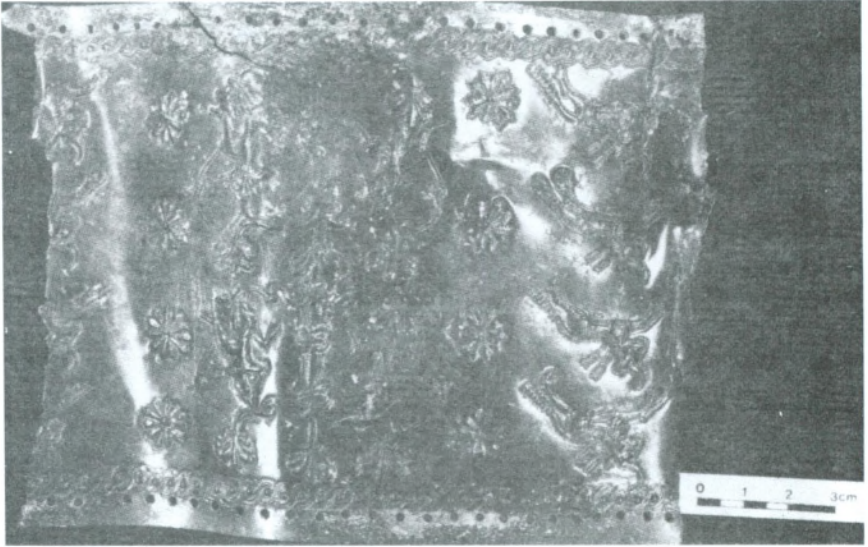

Resim 8

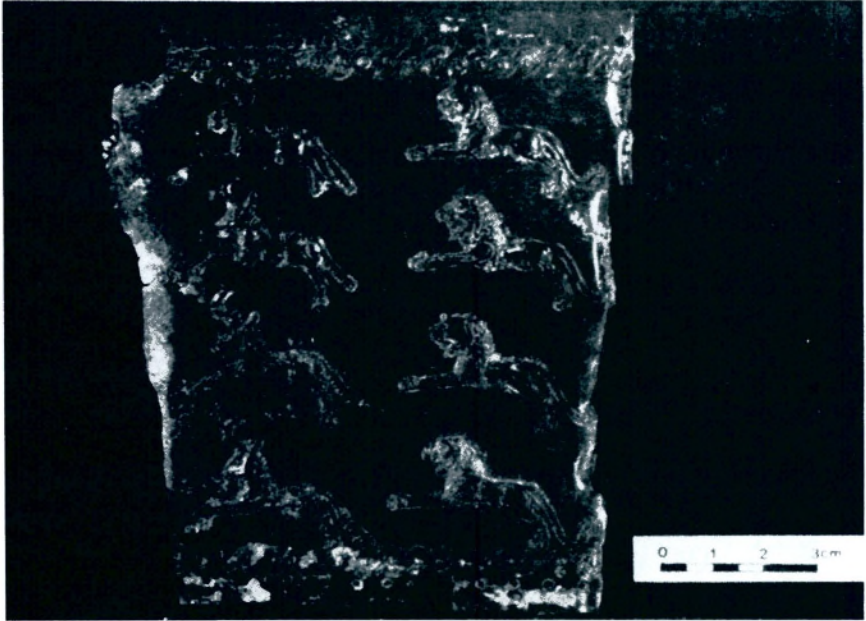

Resim 7

Mehmet Karaosmanoğlu

Resim 9

Resim 10

Resim 11

DOKİMEON HEYKELLERİ

Dr. İSMAİL KARAMUT

Pisidia Antiocheia'sı heykellerini araştırırken bu kentte bulunan bazı yontuların malzemesinin, Dokimeon mermer ocaklarında elde edilen beyaz kaliteli mermerden olmaları, ayrıca aynı mermerden yapılmış olup bu yontularla önemli stil benzerlikleri gösteren Bozhöyük yakınında Kandilli'de bulunan ve şimde İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen İmparator Marcus Aurelius (Resim: 1-2)¹ ve karısı Genç Faustina (Resim: 3-4)² portrelerinin de hangi atelyede üretildiği sorusu, bizi Dokimeon mermerinden yapılan heykelleri birlikte araştırmaya yöneltmiştir.

Çalışmalarımıza başlarken, Dokimeon mermerinden yapıлта Anadolu'nun değişik kentlerinde bulunan yontuları birlikte değerlendirmeyi ve bunlar arasındaki stil benzerliklerini saptayarak onların aynı atelyeden olabileceğini kanıtlamaya çalıştık. Antiocheia'da bulunupta şu anda İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen Marcus Aurelius'un gençlik yıllarına ait olması muhtemel olan portresi (Resim: 5-6)³ Lucius Verus'un portresi (Resim: 7-8)⁴ ve Kornelia Antonia yontusunun (Resim: 9-10-11)⁵ gösterdiği stil özellikleri ve bu özelliklerinin Antiocheia'da bulunupta bu kentin yerel atelyesinde üretilen ikinci derecede eserlerin stilinden farklı oluşu ayrıca Antiocheia yerel atelyesinde üretilen eserlerin yapıldığı malzemenin Dokimeon mermeri olmayışı bizi bu eserlerin başka bir atelyede üretildiği düşüncesine sevketmiş olup bu atelyesinde Dokimeon atelyesi olması gerektiği düşüncesi kesinlik kazanmıştır.

Herşeyden önce Dokimeon'da yerel bir heykeltıraşlık atelyesi var mıydı? Elimizdeki bazı veriler burada bir heykel atelyesinin varlığına işaret eder niteliktedir. Örneğin, Marc Waelkens ve Alan Hall ortaklaşa yaptıkları araştırmada⁶ Dokimeon kökenli heykeltıraşların Anadolu'nun değişik

¹ J. İnan - E. Rosenbaum, Roman and Early Byzantine Portraits Sculpture in Asia Minor, London, 1966, sh.76-77, levha: XXVIII, 1-2, XXIX, 1.

² J. İnan - E. Rosenbaum, a.g.e, sh.77-78, levha. XXVIII, 3-4, XXIX, 2.

³ J. İnan - E. Rosenbaum, a.g.e, sh.209, levha. CLXIV, 1-2.

⁴ J. İnan - E. Rosenbaum, a.g.e, sh.79, levha. XXXII, 1-2.

⁵ J. İnan - E. Rosenbaum, a.g.e, sh.208,209, levha. CLXII, I-CLXIII.

⁶ Alan Hall - Marc Waelkens, Two Dokimeon Sculptors in Iconium, Anatolian Studies, XXXII, 1982, sh.151-155.

yörelere giderek sanat faaliyetlerini sürdürdüklerini belirtmekte ve hatta bu heykeltraşların gittikleri yerlerde yerleştiklerini de ileri sürmektedirler. Aynı araştırmada, şu anda Konya Arkeoloji Müzesi'nde korunmakta olan bir yazıt ilgi tutularak Dokimeon'dan Konya'ya gelen iki heykeltraşın ismini (Limnaios ve Diomedes kardeşler) vermektedirler⁷ ki bu da Dokimeon'da bir heykel atelyesinin varlığını doğrulamaktadır.

Ayrıca 1913 yılında W.Ramsay'ın Antiocheia'da yaptığı kazılar sonucu bulunupta bugün Konya Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen, tahtında oturan Zeus yontusunun⁸ plinthesindeki Yunanca "Beni Dokimeon'lu Diogen'in oğlu Menandros yaptı" yazısı bu yapıtın Dokimeon'lu bir heykeltıraş tarafından yapıldığını kanıtlamaktadır. Diğer taraftan bir lahit atelyesinin varlığı ve bu atelyenin çevre illere bu tür yapıtları ihraç ettiği M. Waelkens tarafından ayrıntılı olarak araştırılmış olup⁹ böyle zengin ve tanınmış bir lahit atelyesinin bulunduğu bir kentte heykeltraşlık atelyesinin de bulunması akla yakın bir gerçektir.

Bugünkü adı İscehisar olan antik Dokimeon kenti Afyon'un 25 km. kuzey-doğusunda, Afyon-Ankara karayolunun güney-doğusunda yer almakta olup antik kent yakınlarındaki ocaklardan çıkarılan mermerlerin büyük sütunlar ve parçalar halinde dış satımının yapıldığı Strabon tarafından Geographika XII. cildinde de¹⁰ bahsedilmekte hatta Hadrian döneminde yapıldığı bilinen Roma'daki Pantheon'da da kullanıldığı bilinmektedir. Mermer ocakları gerek Roma İmparatorluğu döneminde gerekse Bizans döneminde devletin malıdır. İşletilmesi, dağıtımı, nakliyesi ve pazarlaması Devlet denetiminde yapılmaktadır¹¹.

Elbetteki böylesine önemli bir mermer ocağının yanında lahit atelyesinin varlığı bilinirken heykeltraşlık atelyesinin de bulunması doğaldır.

⁷ Alan Hall - Marc Waelkens, a.g.e, sh.151.

⁸ D.M.Robinson, Roman Sculptures from Colonia Caesarea (Pisidian Antioch), Art Bulletin IX, Newyork, 1926, sh.56; Rüstem Duyuran, Anıt Dergisi, sayı.3, Konya, 1949, sh.10; Alan Hall-M.Waelkens, a.g.e, sh.152.

⁹ Marc Waelkens, Dokimeon Die Werkstatt der Repräsentativen Kleinasiatischen Sarkophage, AF II, Berlin.1982.

¹⁰ Strabon, Geography, XII (C.577).

¹¹ J.Clayton Fant, Three Seasons of Epigraphical Survey at the Roman Imperial Quarries at Docimium (İscehisar) 1983-85, IV.Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1986, sh.129; J.Röder, Bericht über Arbeiten in der Antiken Steinbrüchen von İscehisar (Dokimeion), Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı.XVIII/I, 1969-1970, sh.110.

Bozhüyük, Kandilli'de bulunan ve şimdi İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki Marcus Aurelius (Resim: 1-2) ve Genç Faustina portreleri (Resim: 3-4) ile Antiocheia'da bulunan ve yine aynı müzede sergilenen M. Aurelius'un gençlik yıllarına ait olması muhtemel olan portre (Resim: 5-6)¹² ve Kornelia Antonia yontusu (Resim: 9-10-11), Lucius Verus'un bir portresi (Resim: 7-8) ile Afyon Müzesi'nde sergilenen, Akmonia'da gün ışığına çıkarılan (şimdiki Ahat Köyü) giyimli kadın yontusu (Resim: 12-13-14)¹³ şaşırtıcı bir biçimde teknik, stil ve motifsel benzerlik gösterirler. Bu benzerlikler onların aynı atelyenin malı olmalarını zorunlu kılmakta ve bu atelyenin de Dokimeon atelyesi olması gerektiği akla gelmektedir. Bozhüyük kökenli M. Aurelius portresinde, Antiocheia kökenli L. Verus portresinde olduğu gibi matkap, saç ve sakalda özgürce kullanılmıştır. Matkap hayli derinlere nüfus ettirilerek ışık-gölge kontrastı elde edilmiş, saç buklelerini birbirinden ayıran ince uzun matkap kanalları oluşturmuştur. Saç ve sakalda elde edilen kontrast saç ve sakal ile yüzde de elde edilmiştir. Yüz daha ince ve parlak betimlenirken saç ve sakalın barokluğu ile kontrast oluşmuştur. Sakal oldukça uzun ve birbirine paralel bukleler halinde gür, kalın ve derin kanallarla birbirinden ayrılmıştır (Resim: 2,8). Her iki yapının gözleri de aynı teknikle yapılmış olup, göz bebekleri fasulye biçiminde matkaplanmış, irisler bir dairenin dörtte üçü gibi oyulmuştur. Anadolu atelyelerinde sıkça bırakılan boyun desteği her iki yapıtta da mevcuttur. Aynı şekilde Antiocheia kökenli olan ve şimdi İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki M. Aurelius'un gençlik yıllarına ait olması gereken portre de, Bozhüyük'de bulunan M. Aurelius portresinin özelliklerini göstermektedir. Bu eserde de gözler aynı teknikle işlenmiş olup, göz bebekleri fasulye biçiminde matkaplanmış, irisler geniş bir dairenin dörtte üçü gibi oyulmuştur. Matkap, genç M. Aurelius portresinin saçında da özgürce kullanılmış, hayli derinlere nüfus ettirilerek ışık-gölge kontrastı elde edilmiş, saç buklelerini birbirinden ayıran ince uzun matkap kanalları oluşmuştur. Boyun desteği bu eserde de mevcuttur.

Yine Antiocheia'da bulunan ve şimdi İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki Kornelia Antonia yontusuna ait portre (Resim: 10) ile Bozhüyük'de bulunan Genç Faustina portresi (Resim: 3-4), gösterdikleri yakın benzerlikler ile

¹² Yapıtın, İmparator M. Aurelius'un gençlik yıllarına ait bir portresi olması gerektiği ve tipin, 147 yılında basılan sikkelerde görüldüğü, doktora çalışmamız sırasında incelenerek kanıtlanmaya çalışılmıştır. (İsmail KARAMUT, "Pisidia Antiocheia'sı Heykeltraşlığı" Basılmamış Doktora tezi, Konya, 1987, sh.57-61).

¹³ J. İnan - E. Rosenbaum, a.g.e, sh.184, levha, CXXXIV, CXXXVI.

aynı atelyenin teknik özelliklerini yansıtlar. Alnı üçgen şeklinde çevreleyen saçlar her iki yapıtımızda da ortadan ayrılmış olup yumuşak dalgalar halinde geriye ve yanlara doğru taranmıştır. Ancak Kornelia'da yana taranmış saçlar kulakları tamamen örterken Genç Faustina'da kulakların çok az kısmı görülmektedir. Her iki yapıt arasındaki en büyük benzerlik, saçın işleniş biçiminde gözlenmektedir. Saçda matkapın bu şekilde kullanış biçimi zamanın kadın portrelerinde sık sık uygulanmamakla beraber her iki yapıtta da saç telleri ince matkap kanalları ile birbirinden ayrılmıştır (Resim: 4,10). İnce uzun matkap kanalları ile birbirinden ayrılan saç telleri her iki eserde de kesişmeden ince uzun bir şekilde devam ederler. Matkapın saçlarda ara verilmeden, sürekli bir biçimde döndürülerek kullanılışı her iki yapıtın en önemli stil benzerliği olup bu benzerlik yapıtlarımızın aynı atelyenin ürünleri olduklarını açıkça göstermektedir. Bu portrelerde saç tellerini birbirinden ayıran matkap kanallarının oluşturduğu ışık-gölge kontrastı oldukça mahirane verilmiştir. Genç Faustina portresinde, başın üst kısmında örgülü şerit biçiminde ikiye ayrılmış tepeden enseye doğru taranan saç ensede topuz yapmıştır. Saçın üst kısmına isabet eden bölümünde matkap öne göre daha az kullanılmıştır. Kornelia'da ise tepedeki bu ayırım örgülü şerit olmaksızın yapılmıştır. Anadolu yerel atelyelerinde sıkça uygulanan boyun desteği Genç Faustina'da kabaca yontularak işlenirken Kornelia'da başını örttüğü örtü enseye doğru inerken daha kalın ve kaba işlenerek boyun desteği görünümünü almıştır. Kornelia portresi Antiocheia'da bulunan ve şimdi İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki L. Verus portresi ile de matkapın işleniş gibi teknik özellikleri açısından benzerlikler gösterir. Her ikisinde de derinlere inen matkap kanalları yine karakteristik yapı ve görünümündeki gölge-ışık kontrastını çok iyi yansıtmaktadır. Kornelia yontusu aynı teknik benzerlikleri Akmonia'da bulunan ve şimdi Afyon Müzesi'ndeki giyimli kadın yontusu ile de göstermektedir (Resim: 12-13-14). Waelkens'da her iki yapıtın vücutlarının yakın benzerliklerine dayanarak bunların seri üretim yapan bir atelyenin malı olduklarını belirtmekle birlikte yontulara ait başların daha sonra ayrı ayrı bitirildiğini belirtmektedir¹⁴. Gerçekten de her iki yapıtın, duruş, gövde, kol ve bacak hareketlerinin yanısıra giysi ve kıvrımların işlenişindeki benzerlikler onların aynı atelyede üretildiklerini doğrulamaktadır. Mantonun vücut üzerinde aldığı biçim, toplanma yerleri ve sol elin üzerine atılan kıvrım rulosu, sol elin bacak üzerinde toplanan kıvrım rulosunun tutuş biçimi,

¹⁴ Marc Waelkens, Pisidian Antioch; Finds in the Museums of Konya, Afyon and İstanbul, III. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1985, sh.194, dipnot, 18.

ayrıca kalçanın sağ tarafından sol kola doğru getirilerek uzanan saydam, diyagonal kıvrımlar ile bu kıvrımlara tezat teşkil edip kalın ve derin kanallarla birbirinden ayrılarak ayaklar üzerine dökülen khiton kıvrımlarının işlenişindeki teknik benzerlik her iki dökülen khiton kıvrımlarının işlenişindeki teknik benzerlik her iki yapıtın aynı atelyenin malı olduklarını kanıtlayan önemli bir ipucudur.

Bu durumda değişik kentlerde ortaya çıkarılan ancak teknik ve stil bakımından birbiriyle çok büyük benzerlikler göstererek aynı atelyeden oldukları şüphesiz gözükken bu yapıtların üretildiği atelye neresiydi?

J.İnan ve E.Rosenbaum, yapıtların büyük bir bölümünün Antiocheia'da bulunması nedeniyle bu sorunun yanıtını verirken kesin olmamakla birlikte bu atelyenin Pisidia Antiocheia'sında olabileceğini ve hatta Bozhöyük yakınında Kandilli'de bulunan M.Aurelius ile karısı genç Faustina'nın portrelerinin de bu atelyede yapıldığını veya Antiocheia'lı heykeltıraşlar tarafından yapılmış olabileceğini belirtmişlerdir¹⁵. Ancak biz, Antiocheia'da ikinci derecede üretim yapan yerel bir atelyenin varlığını kabul etmekle birlikte son derece güzel bir işçilik gösteren ve ince taneli Dokimeon mermerinden yapılmış bu eserlerin Antiocheia'da değilse, Dokimeon ocaklarının yakınında olan atelyede üretildiğine inanıyoruz.

Her şeyden önce, bilinen antik kaynaklarda Antiocheia'da son derece gelişmiş bir heykeltıraşlık atelyesinin varlığından söz edilmiyor. Ayrıca Dokimeon'dan getirilen mermer ile Antiocheia atelyesinde üretilen bir yapıtın Bozhöyüğe ihraç edilmesi yerine Dokimeon'daki mermer ocağında yontulup aynı atelyede üretilen bir yapıtın Bozhöyüğe ihraç edilmesi akla daha yakın ve ekonomik olan bir olasılıktır, zira Bozhöyük Dokimeon'a daha yakındır.

Antiocheia'daki yapıtların mimarisi üzerinde çalışmalar yapan Dostum M.Waelkens, VII. Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sympozyumu'nda sunduğu bildirisinde¹⁶, Antiocheia'da bulunan heykeltıraşlık yapıtlarına da değinmekte, Dokimeon beyaz mermerinden yontulan yapıtların Antiocheia atelyesi değilse Dokimeon'da var olan bir atelyede üretildiğini belirtmektedir. Kendisi adak stellerinin yapıldığı bölgesel bir Antiocheia atelyesinin varlığına da inanmaktadır.

¹⁵ J.İnan - E.Rosenbaum, a.g.e, sh.5, 37,77.

¹⁶ M.Waelkens, Pisidian Antioch; Finds in the Museum of Konya, Afyon and İstanbul, III. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1985, sh.194-195.

Ayrıca Dokimeon atelyesinde üretilen lahitlerle, Antiocheia'da bulunan ve Dokimeon mermerinden yapılan heykeltraşlık yapıtları arasında stil yönünden benzerlikler olup matkap işçiliği arasında yakın benzerlikler bulunmaktadır. Yaptığımız incelemeler sonucu şu anda Konya Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen ve Waelkens'e göre Dokimeon atelyesi üretimi olan bir lahit (Resim: 15-16)¹⁷ ile konumuz olan yapıtlar arasında matkap tekniği bakımından büyük benzerlikler bulduk ki bu benzerlikler düşüncemizin doğruluğunu pekiştirmektedir.

Dokimeon atelyesinde üretildiğine inandığımız yapıtların çoğunda rastlanan ortak bir özellik olan boyun desteği, o yapıtın ihracı için yapılmış olabileceğini akla getirmektedir. Sanatçı, atelyenin bulunduğu kent için yontu yapmış olsa idi boyun desteğine gerek duymaması gerekirdi. Olasılıkla boyun desteği, ihraç edilecek yapıtlara eklenerek onların yolda kırılmalarını, kopmalarını önlemek için yapılmış olmalıdır. İleri sürdüğümüz bu düşünce de, Antiocheia'da bulunan ve Dokimeon mermerinden olan yapıtların Antiocheia'nın yerel atelyesinin malı olmayıp Dokimeon'dan ithal edilmiş olabileceklarini savını desteklemektedir.

Dokimeon Atelyesinin ürünü olduğuna inandığımız bu yapıtlar Antoninler dönemi stil özellikleri göstermektedirler. Özellikle erkek portrelerinde saçların işlenişindeki matkap işçiliği, gözler ve kaşların biçimi, ağzın işlenişi son derece nazikhane yapılmıştır. Yüzün perdahlanmış yüzeyi bu yapıtların hepsinde de aynı olup, son derece nazikhane ve anlamlıdır. Matkabın aralıksız bir biçimde döndürülüşü ve bununla saçda oldukça derinlere nüfus ettirilerek gölge-ışık kontrastı elde edilmesi, saydığımız bu yapıtların ortak özellikleridir. Matkabın bu denli zengin ve mükemmellekle uygulandığı bu teknik, yapıtların üretildiği atelyeyi diğer Anadolu kentleri atelyelerinden ayıran ayrı bir özelliği olmuştur. Bu özelliği ile Dokimeon atelyesi, matkabın gene aynı hünerle işlendiği Afrodisias atelyesinin sanatsal seviyesine ulaşmasa bile diğer Anadolu kentleri arasında özgün bir yeri olmuştur.

Konumuz olan Dokimeon atelyesinin üretimi olduğuna inandığımız heykeltraşlık yapıtlarını, Pamphilia bölgesi kökenli, özellikle Side'de bulunan yapıtlarla karşılaştırdık. Bazılarında stil ve teknik bakımdan benzerlikler bulduk. Pamphilia bölgesi ile Pisidia bölgesinin birbirlerine oldukça

¹⁷ M.Waelkens, Dokimeion Die Werkstatt der Repräsentativen Kleinasatischen Sarkophage, AF, II, Berlin, 1982, sh.59. levha. XVIII, 4.

yakın oluşu bizi bu şekilde düşünmeye sevk etmiştir. Nitekim Dokimeon atelyesi yapıtları ile Pamphilia bölgesi yapıtlarında görülen boyun desteğinin, onların ortak özellikleri olduğunu gördük. Side portrelerinde görülen; sınırların kesin olmayışı, saçtan alna, çeneden boyuna geçişlerin yumuşak ve akıcı oluşu gibi özellikler Dokimeon atelyesi yapıtlarında da görülmekte olup bu benzerlikler Dokimeon atelyesi ile Side atelyelerinin birlikte incelenmelerini gerektirir, düşüncesindeyiz. Böyle bir çalışma sonucunda her iki atelye arasında daha çok ortak özellikler bulmak mümkün olacaktır.

İnanıyoruz ki, Dokimeon ve çevresinde yapılacak sistematik kazılar, Dokimeon atelyesinde üretilip ihraç edilen bir çok yontu ve portreyi gün ışığına çıkaracak, Dokimeon'da bulunan önemli bir atelyenin varlığına ışık tutacaktır.

Res. 1 – İmparator Marcus Aurelius

Res. 2 – İmparator Marcus Aurelius

İsmail Karamut

Res. 3 – Genç Faustina

Res. 4 – Genç Faustina

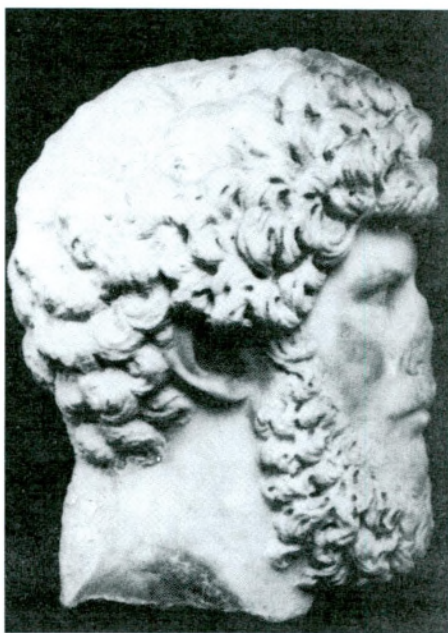

Res. 5 – Marcus Aurelius'un gençlik portresi

Res. 6 – Marcus Aurelius'un gençlik portresi

İsmail Karamut

Res. 7 – Lucius Verus

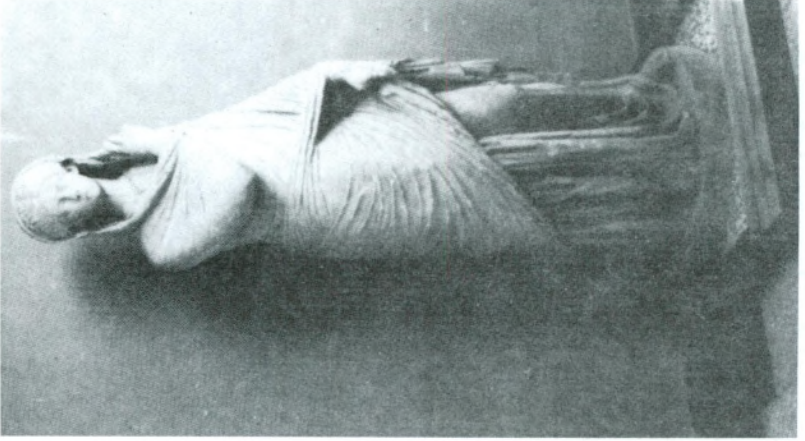
Res. 8 – Lucius Verus

Res. 9 – Kornelia Antonia Yontusu

Res. 10 – Kornelia Antonia Yontusu

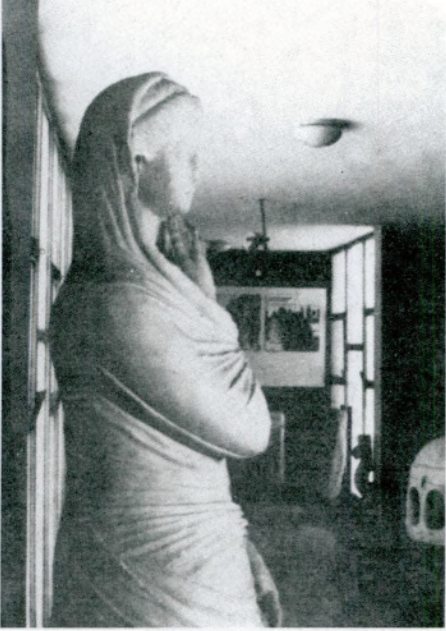

Res. 12 — Afyon Müzesi'ndeki giyimli kadın yontusu

Res. 11 — Kornelia Antonia Yontusu

İsmail Karamut

Res. 13 – Afyon Müzesi'ndeki giyimli kadın yontusu

Res. 14 – Afyon Müzesi'ndeki giyimli kadın yontusu

Ismail Karamut

Res. 15 – Konya Müzesi'nde bulunan bir Lahitten detay

Res. 16 – Konya Müzesi'nde bulunan bir Lahitten detay

MISIR'DA ABBÂSÎ HALİFELERİ

Doç. Dr. ALİ AKTAN

GİRİŞ

Müslümanların, Hz. Muhammed'in vefatından sonra, dini koruması ve dünya işlerini dîni bir siyasetle idare etmesi için başlarına geçirdikleri kişilere halife, bu kuruma da hilâfet (imâmet) adı verilmiştir¹. Kur'ân'da yer yer "halife" ve çoğul olarak "halâif" ve "hulefâ" kelimeleri geçmektedir². Ancak bu kelimelerin, Peygamber'in yerine geçecek olan kimselerin ünvanı olması gerektiğine dair açık bir işaret yoktur.

Halife ünvanını ilk olarak kullanan kişinin Hz. Ebu Bekir olduğu rivayet edilmektedir. Hz. Ömer devrinde ise İslâm cemâatinin başkanı hakkında genel olarak kullanılan "Halîfetü Rasûlillâh" (Peygamber'in halefi) ünvanının dışında "Emîrül-mü'minîn" ünvanı yerleşmişti³. Halife karşılığı olarak "İmam" ünvanı da kullanılmış olup bu ünvan namazdaki imamlıktan istiare yoluyla alınmıştır⁴.

Hz. Peygamber, kendinden sonra kimin halife olacağına ilişkin herhangi bir vasiyette bulunmamıştır⁵. Öte yandan halifenin nasıl seçileceği hususunda âyet ve hadislerde de belirli bir hüküm yoktur. Bu belirsizliklerden ötürü olsa gerek ilk dört halifenin tayininde belirli bir usûlün takip edilmediğini görüyoruz.

Rasûlüllah'ın vefatı üzerine ensâr, aralarından bir halife seçmek üzere Benû Saîde gölgeliğinde toplanmışlar ve Hazrec kabilesinin reisi Sa'd b.

¹ el-Mâverdi (Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib), "el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye", II. baskı, Mısır 1386/1966, s. 5; İbn Haldûn, "Mukaddime", çev.: S. Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, C. I, s. 545-546.

² Kur'ân-ı Kerîm, II/30, VI/165, XXIV/55, XXVII/62.

³ İsmet Kayaoğlu, "İslâm Kurumları Tarihi", Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yayını, II. baskı, Ankara 1985, s. 17.

⁴ Hasan İbrahim Hasan, "Siyâsi, Dîni, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi", çev.: İ. Yiğit, S. Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985, C. II, s. 135; İ. Kayaoğlu, a.g.e., s. 19.

⁵ Bir müteârifeye gibi tekrarlanan ve halifenin Kureyş kabilesinden olması gerektiğini belirten hadis mevzû olduğuna dair geniş bir araştırma için bkz.: M. Said Hatipoğlu, "Hilâfetin Kureyşliliği", Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Ankara 1978, C. XXIII, s. 121-213.

Ubâde'yi aday göstermişlerdi. Bu toplantıdan haberdar olan Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir ve Ebu Ubeyde b. Cerrah birlikte derhal toplantı yerine gittiler. Ensârla muhâcirler arasında cereyan eden uzun münakaşalardan sonra Hz. Ebu Bekir'e halife olarak biat edildi. Bu makamda iki seneden fazla kalan Ebu Bekir, ölümünden evvel ashâbın önde gelenleriyle görüştüktan sonra, yerine Hz. Ömer'i aday göstermişti. Hz. Osman ise, Hz. Ömer tarafından üyeleri belirlenen ve içinde kendisinin de bulunduğu bir kurul tarafından halifelîğe getirilmişti. Bu uygulamalardan anlaşıldığı üzere Hz. Ebu Bekir'in seçilmesi istişâre, Hz. Ömer'in seçilmesi aday teklifi ve vasiyet ve nihâyet Hz. Osman'ın seçilmesi de şûra tayini sayesinde gerçekleşmiş oluyor.

Hz. Ali'nin halifelîği, Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle sonuçlanan olağanüstü şartlar altında ve sahabeden birçoğunun diğer vilayetlere dağılmış oldukları bir ortamda şûra esasına göre gerçekleşmişti. Ancak Muâviye, Hz. Osman'ın ölümü ve Hz. Ali'nin halife seçildiği haberini alınca bazı sebebler ileri sürerek biata razı olmadığı gibi üç ay sonra Şam'da kendi halifelîğini ilan etti. Bu durumda halifelîğin askerî ve özellikle siyâsi yönden kim üstün ise onda kalması beklenirdi. Nitekim öyle olmuş ve İslâm tarihinde önemli bir yer işgal eden Sıffin Savaşı ile hakem olayını kendi lehine çevirmesini bilen Muâviye mücadeleden kârlı çıkmıştır.

Hz. Ali'nin şehid edilmesi üzerine oğlu Hasan, babasının taraftarlarınca halife ilan edildiyse de (H.40/M.661) bir yıl sonra Muâviye lehine halifelikten ferâgat etmekten başka bir yol bulamamıştır.

Bilindiği üzere hulefâ-i râşidîn devrinde, halifelik için tayin edilmiş bir aile yoktu. Diğer bir ifade ile hilâfet irsî değildi. Meselâ Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer, kendi oğulları bulunmasına rağmen halifelîğe başkalarını teklif etmişlerdir. Hz. Ali de aldığı yaranın tesiriyle hayatından ümit kesilmişken kendisine "Hasan'a biat edelim mi?" diye soran taraftarlarına "Size bunu ne tavsiye ederim ne de yapmayınız derim" cevabını vermişti⁶.

Muâviye'nin kuvvete başvurarak halifelîği ele geçirmesiyle şûra usûlü terk olunmuş ve oğlu Yezid'i kendisinden sonra halifelîğe geçmek üzere veliaht tayin etmesiyle de⁷ verâset usûlü ortaya çıkmıştır. Hatta bazı halife-

⁶ Mes'ûdi (Ebü'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdi), "Mürücü'z-zehab ve meâdinü'l-cevher", tahkik: Müfid Muhammed Gamîha, Beyrut 1406/1986, C. II, s. 459; İbnü'l-Esîr, "el-Kâmil fi't-târîh", Beyrut 1965, C. III, s. 391; İbn Kesîr (Ebü'l-Fidâ), "el-Bidâye ve'n-nihâye", Beyrut-Riyad 1966, C. VII, s. 324.

⁷ İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. III, s. 503 vd.

ler bir defada birden çok veliaht tayin etmişlerdir. Meselâ Abdülmelik sırasıyla oğulları Velid ve Süleyman'ı veliaht tayin etmişti⁸. Bu hususta Abbâsiler de Emevîlerin yolunu takip etmişlerdir. Nitekim Bağdat Abbâsi halifelerinden birçoğu kardeş olup, hepsi önceden tayin edilmek suretiyle halife olmuşlardır⁹.

Abbâsi halifeleri bir asır boyunca dinî ve siyâsi iktidarı ellerinde bulundurmışlardır; savaflara katılmışlar ve ordulara komuta etmişlerdir. Ancak 9. yüzyıl ortalarından itibaren siyâsi otorite halifelerin kontrolünden çıkarak sırasıyla: önce hilâfet ordusundaki Türk askerlerinin, daha sonra Büveyhîler (945-1055) ve Selçukluların (1055-1194) eline geçmiştir. Böylece siyâsi iktidarı kaybeden Abbâsi halifeliği giderek daha çok dîni yönü ağır basan bir kurum haline gelmiştir. Bu meyanda Abbâsi halifeleri, saltanatlarını meşrûlaştırıp sağlamlaştırmak için kendilerinden menşur isteyen müslüman vali ve hükümdarlarına istedikleri menşurları göndermişlerdir. Meselâ Gazneli Sebük-tekin 973 yılında Halife et-Tâi lillâh Ebu Bekir'den¹⁰, Endülüs'te Murabıtların hükümdarları Yusuf b. Taşfin 479/1086-7'de Halife Mustazhir Billâh'tan¹¹, Eyyûbi hükümdarı Selahaddin Eyyûbi 1175'te Halife Mustazî'den birer saltanat menşuru almışlardır¹².

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra Abbâsiler Bağdat ve çevresinde tekrar bağımsızlıklarına kavuştularsa da bu durum fazla sürmemiş ve Moğol tehlikesi başgöstermiştir. Bağdat Abbâsi Halifeliğinin yıkılmasıyla neticelenen Moğol istilası kısaca şöyle bir seyir takip etmiştir.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu topraklarından Harezmi'de kurulan Harezmsahlar devleti (1092), Sultan Sencer'in (1117-1157) hükümdarlığının sonlarına doğru bağımsızlığına kavuşmuştu. Bu devlet Harezmsah Alâeddin Tekiş zamanında (1173-1200) Horasan'ı da hakimiyeti altına almak suretiyle¹³ XIII. yüzyıl başlarında İslâm âleminin en güçlü devletle-

⁸ İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. IV, s. 513-515; İbn Kesîr a.g.e., C. IX, s. 60.

⁹ İ. Kayaoglu, a.g.e., s. 29; Ayrıca bkz.: K.V. Zetterstéen, "Abbâsiler", mad., İslâm Ansiklopedisi, C. I, s. 20'deki Bağdat Abbâsi halifelerinin şecere cedveli.

¹⁰ Süyûti (Şeyh Celâlüddin es-Süyûti), "Târihü'l-hulefâ", Kahire 1371/1952, s. 405.

¹¹ İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. X, s. 155.

¹² İbn Kesîr, a.g.e., C. XII, s. 290-291; M. Orhan Üner, "Memlûklularda Dinî ve Adli Kurumlar", Doçentlik tezi, Erzurum, 1978, s. 51; Ramazan şeşen, "Selâhaddin Eyyûbi ve Devlet", Çağ Yayınları, İstanbul, 1987, s. 71.

¹³ İbrahim Kafesoğlu, "Harezmsahlar Devleti Tarihi", Türk Tarih Kurumu Yayınları, II. baskı, Ankara 1984, s. 101 vd.

rinden biri haline gelmişti. Ancak Tekiş'in yerine geçen oğlu Alâeddin Muhammed bu büyük devleti iyi idare edememiş ve büyük Moğol İmparatoru Cengiz Han ile giriştiği talihsiz savaşta¹⁴ herşeyini kaybetmiştir (1219). Alâeddin Muhammed'in Moğollardan kaçıp gizlenmek için, Hazar Denizi'nin güneydoğusundaki Âbeskun adalarından birine giderken rivayete göre yanındakilere: "Vaktiyle sahip ve hâkimi bulunduğumuz o geniş ülkelerden bize mezar olacak iki zirâlık yer bile kalmadı¹⁵ demesi, içine düştüğü acıklı durumu göstermeğe yeterlidir.

Kazandıkları zaferlerin tesiriyle olacak, artık bir türlü durmak bilmeyen Cengiz orduları Harezşahlar devletinin şehirlerini ele geçiredursunlar, bu sırada Bağdat'ta Abbâsi halifesi olan Mustasım ölmüş (1242) ve yerine Musta'sım (1242-1258) geçmişti. Halife Musta'sım, Moğollar tarafından gelmekte olan tehdit ve felaketi önleyecek kabiliyet ve kuvvetten mahrumdu¹⁶. Nihayet 1258 yılı başında Cengiz Han'ın torunlarından Hülâgu Bağdat'ın surları önünde bulunuyordu. 50 günlük bir muhasaradan sonra bir pazar günü (10 Şubat 1258) Abbâsilerin başkenti Bağdat Hülâgu'ya teslim olmak zorunda kaldı; şehir yağma edildi. Esir edilen halife Musta'sım ise aradan 10 gün geçtikten ve hazinelerini Moğollara teslim ettikten sonra birçok akrabası ile birlikte idam edildi¹⁷. Böylece tarihte ilk defa olarak İslâm âlemi, cuma namazlarında hutbe esnasında adı okunacak bir halifeden yoksun kalmış oluyordu. Üçbuçuk sene süren bir fetret devrinden sonra Mısır'da halifelğin ihya edilmesiyle yeni bir dönem başlamıştır. Bu makalenin amacı, Mısır'da halifelik yapmış olan Abbâsi

¹⁴ Savaşın sebebi, tarihte Otrar faciası diye bilinen hadisedir. Cengiz Han ile Alâeddin Muhammed iki imparatorluk arasında ticaretin gelişmesini teşvik etmeğe karar vermişlerdi. Buna dayanarak Cengiz Han'ın 450 kişilik bir ticaret kervaniyla birlikte gönderdiği moğol elçilik heyeti Harezşahlar devletinin hudut şehri olan Otrar'a geldiler. Bu sırada Otrar valisi olan İnalçık, bunları casuslukla itham ederek öldürtmüş ve mallarına elkoymuştur. Cengiz Han'ın, İnalçık'ın teslim ve malların tazmin edilmesi yolundaki isteğinin yerine getirilmemesi Cengiz Han'ı Harezşahlılara karşı harbe girişmek zorunda bırakmıştır (Fudad Köprülü, "Hârizmşahlar", İslâm Ansiklopedisi, C. V/1, s. 274).

¹⁵ İ. Kefesoğlu, a.g.e., s. 282.

¹⁶ Seyyid Emîr Ali, "Musavver Târih-i İslâm", çev.: M. Rauf, İstanbul 1330, C. II. s. 419-420; Bertold Spuler, "İran Moğolları", çev.: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yay., II. baskı, Ankara, 1987, s. 61-62; K.V. Zetterstéen, "Mustasım" mad., İslâm Ansiklopedisi, C. VIII, s. 832; Ahmet Cevdet Paşa, "Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ", Bedir Yayınevi, İstanbul 1977, C. II, s. 447-478.

¹⁷ Makrîzi (Ahmed b. Ali el-Makrîzi), "Kitâb'ü's-sülûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk", tahkik: Muhammed Mustafa Ziyâde, II. baskı, Kahire 1957, C. I, s. 409-410; Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., C. II, s. 450-451; Bertold Spuler, a.g.e., s. 62-63; Philip K. Hitti, "Siyâsi ve Kültürel İslam Tarihi", çev: Salih Tuğ, Boğaziçi Yay., İstanbul 1980, C. III, s. 767-769.

halifelerinin, sıra ile biyografilerini vermek suretiyle durumlarına biraz daha açıklık kazandırmaktır.

1. *Mustansır Billâh* (Hilâfeti 659-660/1261'de 6 ay)

Bağdat Abbâsî halifelerinden Zâhir Billâh'ın oğludur. Annesi habeş asıllıdır. Adı Ahmet, künyesi Ebü'l-Kasım'dır. Bir gurup akrabasıyla birlikte Halife Musta'sım Billâh tarafından hapsedtirilmişti. Moğollar Bağdat'ı istila ettiklerinde Halife'nin hapisanesinde bulunuyordu. Mahkumların saliverilmesi üzerine serbest kalınca¹⁸ bir yolunu bulup Bağdat'tan dışarı çıkmaya muvaffak olmuş ve Irak Araplarının yanına giderek üç yıl kadar onların arasında yaşamıştır. Memlûklülerin Moğolları Aynu Calût'ta yenmesi ve İslâm âleminde itibar kazanmaya başlamasından sonra Ebü'l-Kasım, Mısır'a gitmek niyetiyle yola çıkmıştır. Mühennâoğullarından yanında bulunan bir kısım Arapla önce Şam'a geldi. Bu sırada durumdan haberdar edilen Sultan Zâhir Baybars bölgedeki görevlilere, Ebü'l-Kasım'a yardımcı olmalarını ve saygıda kusur etmemelerini emretti. Bir süre sonra hizmetine verilen bazı resmi görevlilerle birlikte Mısır'a hareket etti. Kahire'ye geldiğinde Sultan Baybars'ın başında bulunduğu büyük bir kalabalık tarafından karşılandı¹⁹. Kalede kendisi için hazırlanmış olan güzel bir yerde misafir edildi.

13 Recep Pazartesi (13 Haziran 1261) günü toplanan bir mecliste Ebü'l-Kasım'ın nesebi okundu. Arkasından kendisini tanıyanlar, gerçekten Abbasoğullarından biri olduğuna şahitlik ettiler. Neseb tesbiti yapıldıktan sonra biat merasimi icra edildi. Sultan Baybars dahil, mecliste bulunan herkes Ebü'l-Abbas'a halife olarak biat ettiler. Böylece üç seneyi aşkın bir zamandan beri boş bulunan halifelik makamı doldurulmuş oldu. Ebü'l-Abbas, lakap olarak Bağdat Abbâsî halifelerinden kardeşi Mustansır Billâh'ın (1226-1242) lakabını aldı. Bu zamana kadar her halife, kendinden önceki halifelerin lakaplarından farklı bir lakap alıyordu. Dolayısıyla Mustansır Billâh, daha önce kullanılmış olan bir lakabı benimseyen ilk halifedir. Biat merasimi tamamlandıktan sonra Mustansır Billâh, halife sıfatıyla

¹⁸ Ebü'l-Abbas Ahmed'in özgürlüğüne nasıl kavuştuğu hakkında farklı rivayetler vardır. Makrîzi, kaçarak kurtulduğunu söylerken (Sülûk, C. I, s. 448), İbn Tagrıbirdî moğollar tarafından serbest bırakıldığını yazar (en-Nücümü'z-Zâhire, Kahire, ts., C. VII, s. 109).

¹⁹ Ebü'l-Kasım'ın Kahire'ye geliş tarihi olarak Makrîzi 9 Recep (Sülûk, C I, s. 448), İbn Tagrıbirdî ve İbn Kesir 8 Recep (en-Nücüm, C. VII, s. 109; el-Bidâye, C. XIII, s. 231), Süyûti 2 Recep (Hüsnu'l-muhâdara fi ahbâri Mısır ve'l-Kâhira, Kahire 1321, C. II, s. 49) tarihlerini veriyorlar.

Baybars'a saltanat tevcihinde bulundu²⁰. Zaten Baybars fiilen saltanat sürmekteydi. Ancak Eyyübîlerin yerine yeni geçmiş olan Memlûklü saltanatı henüz hukukî bir dayanaktan mahrum bulunuyordu. Sultan Baybars'ın Mısır'da Abbâsi halifelîğini ihyasında, dîni düşüncenin yanısıra herhalde böyle bir dayanak arayışının da büyük tesiri vardır.

Baybars, meliklere ve nâiblere fermanlar göndererek yeni halife için biat almalarını, hutbelerin bundan böyle halife ile kendisi adına müştereken okutulmasını ve paralara isimlerinin birlikte nakşedilmesini emretti²¹.

Maiyeti ve hizmetçileriyle birlikte Kale'ye yerleştirilen Mustansır, okumuş olduğu ilk cuma hutbesinde Abbasoğullarının şerefinden söz etmiş ve Sultan Baybars'a hayır duada bulunmuştur²². Halife olarak durumu açıklık kazanan Mustansır'ın, çok geçmeden Moğollara karşı sefer hazırlıkları yaptığına şahit oluyoruz. Halifeyi sefere teşvik eden Baybars, bu uğurda bir milyon dinardan çok para harcamıştır²³. Bu meyanda, hizmetine atabeg, üstâddar, hâzindar, devâdar, şarabdar, hâcib, vezir ve kâtip gibi vazifeliler tayin etmiştir²⁴.

Sefer hazırlıklarını tamamlayan Mustansır Billâh 6 Şevval 659 (3 Ağustos 1261) cumartesi günü Kahire'den hareket etti ve bir ay kadar sonra Şam'a ulaştı. Halifeyle birlikte yola çıkan Sultan ise, halifenin emrinde az sayıda asker bırakarak Şam'dan geri döndü. Makrîzi bunun sebebini şöyle açıklar: Sultan Bağdat'ı geri alması için Halife'nin emrine 10.000 süvari vermek niyetinde iken, Moğolları yenmesi halinde kendisiyle uğraşabileceği ihtimaline dikkati çekilince bu düşüncesinden vazgeçmiş ve Halife'nin emrinde yalnız 300 atlı bırakmıştır²⁵.

²⁰ el-bidâye, C. XIII, s. 231-232; Sülûk, C. I, s. 449-451; en-Nücûm, C. VII, s. 109-111. Reisülküttab Fahreddin b. Lokman tarafından minberde 4 Şaban Pazartesi günü okunan, saltanat tevcihiyle ilgili taklidin sureti için bkz.: Hüsnü'l-muhâdara, C. II, s. 50-52.

²¹ İbn Haldûn, "Târihu İbn Haldûn (el-İber)", Beyrut 1971, C. III, s. 540; Sülûk, C. I, s. 450; el-Kalkaşandî, "Meâsirü'l-inâfe fi meâlimi'l-hilâfe", tahkik: Abdüssettar Ahmed Ferrâc, II. baskı, Kuveyt 1985, C. II, s. 112-113.

²² Hüsnü'l-muhâdara, C. II, s. 49; Târihu'l-hulefâ, s. 477.

²³ el-İber, C. III, s. 540; Ebü'l-Fidâ, "el-Muhtasar fi ahbârî'l-beşer", TSMK, III. Ahmet No: 2933, v. 300a; en-Nücûm, C. VII, s. 114; Hüsnü'l-muhâdara, C. II, s. 52; İbn İyâs, "Bedâiu'z-zühûr fi vekâi'd-dühûr", tahkik: Muhammed Mustafâ, Kahire 1402/1982, C. I/1, s. 317.

²⁴ Sülûk, C. I, s. 458; Târihu'l-hulefâ, s. 478; Bedâiu'z-zühûr, C. I/1, s. 316-317; İbn Tagribirdî, "el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfâ ba'de'l-vâfi", tahkik: Muhammed Emin, Kahire 1984, C. II, s. 75; ed-Diyarбекrî (Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan), "Târihu'l-hamîs fi ahvâli enfesi nefîs", Beyrut ts., C. II, s. 378.

²⁵ Sülûk, C. I, s. 462 İbn İyas, Sultan'ın Kahire yakınlarındaki Matariyye'ye kadar gidip oradan geri döndüğünü yazıyor (Bedâiu'z-zühûr, C. I/1, s. 317).

Halife yola devamla Şam'dan Irak istikametine hareket etti ve Rahbe'ye varıncaya kadar yürüyüşünü sürdürdü. Musul sahibinin oğulları da bu yürüyüşte halife ile beraberler. Ancak bunlar daha ileri gitmekten çekindikleri için Rahbe'den geri döndüler. Bu esnada Halife, Abbasoğullarından olup, Halep'te Emir Şemseddin Akkuş tarafından, emrine 700 türkmenden oluşan bir süvari birliği verilen Ebü'l-Abbas Ahmed ile karşılaştı. Kendisinden sonra el-Hâkim Biemrillâh lakabıyla halife olduğuna şahit olacağımız Ebü'l-Abbas, Mustansır'a katıldı. Bilâhire Mustansır, Âne ve Hâdise üzerinden Hit'e doğru yoluna devam etti²⁶.

Halife'nin Irak toprakları üzerindeki faaliyetlerinden haberdar olan Moğol kumandanı Karaboğa, onunla savaşmak üzere 5000 atlı ile Bağdat'tan ayrıldı ve kendisiyle Hit yakınlarında bir yerde karşılaştı. Ancak Halife ordusunun iki kanadında bulunan Türkmenler ve Araplar savaşmakta pek istekli değillerdi. Bu sırada müslümanlar Moğolların kurduğu bir pusuya düşünce kanatlarda bulunanlar fazla direnmeksizin Halife'yi savaş alanında bırakıp kaçtılar. Halife ile beraber, Moğollar tarafından kuşatılanlardan çok az sayıda kimse kurtulabildi. Bunlardan biri de yukarıda adı geçen Ebü'l-Abbas Ahmed'dir. Halife'nin akıbeti hakkında ise farklı iki rivayet vardır. Bir rivayete göre savaş alanında şehit düşmüş (3 Muharrem 660/28 Aralık 1261), diğere göre ise yaralı olarak bir gurup Arapla birlikte kaçmış ve çok geçmeden aldığı yaranın tesiriyle ölmüştür²⁷. Fakat kesin olan şey, şu veya bu şekilde F'alife'nin ortadan kaybolduğu ve bir daha izine rastlanmadığıdır. Buna göre Mustansır Billah'ın halifeliği altı aydan biraz fazla sürmüş demektir. Mustansır'ın ölümüyle birlikte Mısır'da ihya edilen Abbasi hilâfeti, kısa süren yeni bir fetret dönemine daha maruz kalmıştır.

2. I. Hâkim Biemrillâh (Hilâfeti 661-701/1262-1302).

Adı Ahmet, künyesi Ebü'l-Abbas'tır. Bağdat Abbâsî halifelerinden Müstersid Billâh'ın (1118-1135) dördüncü kuşaktan torunudur. Kendisiyle Müstersid arasındaki atalarından hiçbiri halifelik yapmamıştır. Çünkü hilâfet, Müstersid'in kardeşi Muktefi Liemrillâh soyundan gelenlerde kalmıştır.

Bağdat Moğollar tarafından istila edildiği zaman Ebü'l-Abbas gizlenmiş, yağma ve katliam tavsayınca da Bağdat'tan kaçmıştır. Önce Benû

²⁶ Sülûk, C. I, s. 462-463; en-Nücûm, C. VII, s. 115-116.

²⁷ Sülûk, C. I, s. 467; en-Nücûm, C. VII, s. 116-117; Bedâiu'z-zühûr, C. I/1, s. 319.

Hafâce Araplarının yanına giderek, bir süre bu kabilenin reisi Hüseyin b. Fellah'ın, daha sonra da Dımaşk'a giderek İsa b. Mühennâ'nın misafiri olmuştur²⁸.

Suriye seferi esnasında, memlûklü sultanı Kutuz tarafından, emrine verilen birtakım Arap emirlerinin de yardımıyla, Moğollara karşı bazı başarılar elde etmiştir. Bu meyanda Âne, Hâdisse, Hit ve Anbâr taraflarını ele geçirmiştir. Mustansır Billâh'ın Mısır'a gidişi de bu günlere tesadüf eder. Mustansır'ı halife yapan Sultan Baybars, Ebü'l-Abbas Ahmed'i Mısır'a davet etmişti. Ancak Mustansır'ın Mısır'da bulunmasını, kendisi için sakıncalı bulan Ahmed, Mısır'a gitmektense Haleb'e gitmeyi uygun gördü. Haleb hâkimi Şemseddin Akkuş, kendisini iyi karşıladığı gibi, halife olarak da biat etmiş ve Moğollarla uğraşabilmesi için emrine bir askeri birlik vermiştir. Hâkim Biemrillâh lakabını alan²⁹ Ebü'l-Abbas'ın, Sultan Baybars tarafından Moğollara karşı gönderilen Mustansır Billah'la karşılaşması ve ona iltihak etmesi işte bundan sonradır. Mustansır'la birlikte düştüğü Moğol kuşatmasından şans eseri kurtulduğundan³⁰ yukarıda söz etmiştik. Moğolların elinden kurtulan Ebü'l-Abbas, tekrar Dımaşk'a dönerek (22 Safer 660/16 Ocak 1261) bir müddet İsa b. Mühennâ'nın yanında kaldı. Ancak burada fazla vakit kaybetmeksizin Baybars'tan aldığı davet üzerine, Mısır'a gitmek için 26 Safer Perşembe günü Dımaşk'tan ayrıldı. Bir ay sonra, yanında oğlu ve küçük bir toplulukla birlikte Kahire'ye geldiğinde (27 Rebiülevvel 660/19 Şubat 1262), kendisini merasimle karşılayan Memlûklü sultanı tarafından Kal'atü'l-cebel'deki büyük burca yerleştirildi³¹.

Ebü'l-Abbas H. 660 yılı sonuna kadar halife tayin edilmeksizin Kale'de sakin bir hayat sürmüştür. Çünkü Sultan Baybars yeni halifenin tayininde, birincisinde olduğu gibi acele etmemiş ve işi olurluna bırakmıştır. Buna sebep olarak iki neden üzerinde durulabilir: Halife Mustansır'ın henüz bilinmeyen akıbetinin kesin olarak meydana çıkmasını beklemek

²⁸ Târihu'l-hulefâ, s. 478-479.

²⁹ Târihu'l-hulefâ, s. 479; Mahmud Şâkir, "et-Târihu'l-İslâmî", II. baskı, Beyrut 1405/1975, C. VII, s. 45. Süyûti, Sultan Kutuz'un Dımaşk'ta Ebü'l-Abbas'a halife olarak biat ettiğini yazıyor. Bu rivayet doğru olsa bile Hâkim Biemrillâh'ın, gerçek manada halifelîği, ancak Mustansır'ın ölümünden sonra Mısır'da gerçekleşmiştir.

³⁰ Sülûk, C. I, s. 467.

³¹ Sülûk, C. I, s. 468; Târihu'l-hulefâ, s. 479. (el-Bidâye'de 27 Rebiülâhir tarihi veriliyor C. XIII, s. 233).

veya yeni tayin edilecek halifenin memlûk sultanı karşısındaki durumunu, yetki ve sorumluluklarını etraflıca düşünerek karara bağlamak.

Dokuz ay kadar zaman geçtikten sonra Sultan Baybar, daha önce Mustansır Billâh için toplamış olduğu meclis gibi yeni bir meclis topladı (8 Muharrem 661/22 Kasım 1262). Toplantıya atla gelen Ebü'l-Abbas'ın nesebi aynı mecliste Başkadı'nın huzurunda okundu. Nesep tesbitinin arkasından, Sultan Baybars başta olmak üzere meclise katılan herkes Ebü'l-Abbas'a biat ettiler. Biat töreni tamamlanır tamamlanmaz Halife, ülkenin yönetimini Sultan'a havale etti³².

Merasimin yapıldığı günü takip eden Cuma günü, yeni halife okumuş olduğu ilk hutbede³³ müslümanları cihada teşvik etmiş, bu arada halifelüğün Sultan'ın gayretiyle hayat bulduğunu dile getirmiştir. Aynı gün, Kahire'deki bütün camilerde okunan hutbelerde sultanla beraber halifeye de dua edilmiştir. Ayrıca ilgililere gönderilen fermanlarla bu uygulamanın bundan böyle memleket çapında tatbik edilmesi emredilmiştir³⁴. Öte yandan paralara sultanın adıyla birlikte halifenin adı nakşedilmeye başlanmıştır³⁵. Bu arada Sultan, Halife'yi Tolunoğlu Camii yakınında bulunan Menâzirü'l-Kebş isimli saraya iskan etmiştir³⁶.

Bilindiği gibi bir kimsenin adının hutbelerde ve paralarda yer alması hakimiyet alâmetlerinden kabul edilirdi. Bu nedenle Sultan Baybars, günün birinde Halife'nin memleket yönetiminde kendisine karşı ortaklık iddia edebileceği ihtimalini düşünmeye başlamış ve kendi iktidarının güvenliği için bazı tedbirler almıştır. Mesela Halife'yi aile fertleri ve hizmetçileriyle birlikte tekrar Kale'ye naklettirerek gözünün önünden ayırmıştır. Ulemâ ve kurrânın izzet ve ikram içinde onunla görüşmesine izin verdiği halde, devlet adamlarıyla temas etmesini yasaklamıştır. Bilâhire ismini de paralardan kaldırmış ve adı sadece hutbelerde okunur olmuştur³⁷. Bununla beraber Sultan'ın, bazı önemli toplantılarda, mesela Moğol

³² Sülûk, C. I, s. 477.

³³ Bu hutbenin metni için bkz.: Sülûk, C. I, s. 477-479; Hüsnü'l-muhâdâra, C. II, s. 53.

³⁴ Sülûk, C. I, s. 479; en-Nücüm, C. VII, s. 119; Hüsnü'l-muhâdâra, C. II, s. 53.

³⁵ İbn Hacer (Şihâbüddin Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalâni), "ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine", tahkik: M. Seyyid Câdü'l-Hak, II. baskı, Kahire 1385/1966, C. I, s. 128; el-Bidâye, C. XIII, s. 238; Hüsnü'l-muhâdâra, C. II, s. 54. Kalkaşandî, Halife'nin adının paralarda yer almadığını ifade ediyor (Meâsirü'l-inâfe, C. II, s. 118).

³⁶ en-Nücüm, C. VII, s. 119; el-Menhelü's-sâfi, C. II, s. 80.

³⁷ İbn Fadlullâh'tan naklen Hüsnü'l-muhâdâra, C. II, s. 54; ed-Dürerü'l-kâmine, C. I, s. 128.

hükümdarı Berke'nin elçileriyle yaptığı görüşmede Halife'yi yanında bulundurduğunu biliyoruz³⁸.

Halife'nin bu durumunda uzun süre değişiklik olmamış ve Sultan Kalavun zamanında da önemsiz bir kimse gibi muamele görmüştür. Hatta Kalavun sultan olacağı zaman halifeden taklid (saltanat tevcihi) isteğinde bile bulunmamıştır³⁹. Kalavun'un oğlu Sultan Halil (1290-1293) zamanından itibaren ise iyi yönde bazı gelişmelere şahit oluyoruz. Mesela halifeyi Kale'de cuma hutbelerini okumakla görevlendirmiştir. Bunun üzerine Halife otuz yıl önce, Zahir Baybars zamanında okumuş olduğu hutbenin aynısını ikinci kez okumuş (14 Şevval 690/9 Eylül 1291) ve değişiklik olarak sadece Sultan Baybars'ın adı yerine Halil'in adını yerleştirmiştir⁴⁰. Halife, yine bu dönemde okumuş olduğu bazı hutbelerde, Bağdat'ı geri almaları için ilgilileri cihada teşvik etmiştir⁴¹. Sultan Lâçin (1297-1299) halifeye daha fazla ikramda bulunmuş, serbestlik tanımış ve bu meyanda tekrar Menâzirü'l-kebs'e yerleşmesine izin vermiştir. H.697 (M.1298) yılında hacca gitmiş ve bu uğurda sarfetmesi için Sultan kendisine 700.000 dirhem para ihsan etmiştir⁴². İbn İyas, Mısır Abbasi halifeleri arasında hacca giden yegâne kişinin Hâkim Biemrillâh olduğunu söylüyorsa da⁴³ biz Mu'tezid Billâh'ın iki defa hacca gittiğini biliyoruz⁴⁴.

Sultan Muhammed b. Kalavun, ikinci saltanatına başlarken (1299-1309) sultanlık beratını Halife'den almıştır⁴⁵. Bu sultanın halifeyle birlikte polo oynadığına bakılırsa, iyi ilişkiler içinde oldukları söylenebilir. Sultan'ın moğol hükümdarı ilhan Gazan'a karşı düzenlemiş olduğu seferde halifeyi de yanında bulundurduğu bilinmektedir⁴⁶.

Nihayet el-Hâkim 40 yıl süren bir halifelikten sonra, 18 Cemâziyelevvel 701 (19 Ocak 1302) tarihinde Menâzirü'l-kebs'te vefat etti. Kendisi için

³⁸ Sülûk, C. I, s. 495.

³⁹ Târihu'l-hulefâ, s. 482.

⁴⁰ Sülûk, C. I, s. 773-774.

⁴¹ Sülûk, C. I, s. 777; Hüsnü'l-muhâdara, C. II, s. 54.

⁴² Hüsnü'l-muhâdara, C. II, s. 54; el-Bidâye, C. XIII, s. 352; Sülûk, C. I, s. 828; Bedâiu'z-zühûr, C. I/1, s. 398. Halife'nin, Menâzirü'l-kebs'e Sultan Halil tarafından iskan edildiği de rivayet edilmektedir (Kalkaşandî, Meâsirü'l-inâfe, C. II, s. 118).

⁴³ Bedâiu'z-zühûr, C. I/1, 398.

⁴⁴ Sülûk, tahkik: S. Abdülfettah Âşur, Kahire 1970, C. III/1, s. 77.

⁴⁵ K.V. Zetterstéen, "Nâsir", İslâm Ansiklopedisi, C. IX, s. 87.

⁴⁶ Bedâiu'z-zühûr, C. I/1, s. 410.

Seyyide Nefise civrında bina edilen türbeye defnedildi⁴⁷. Buna göre el-Hâkim, Mısır'da ölüp orada defnedilen ilk Abbâsî halifesidir.

3. *Müstekfî Billâh* (Hilâfeti 701-737/1302-1338).

Hâkim Biemrillâh'ın oğludur. Adı Süleyman, künyesi Ebü'r-Rabi'dir. Hâkim Biemrillâh sağlığında, diğer oğlu Muhammed'i Müstemsik Billâh lakabıyla veliaht tayin etmişti. Ebü'r-Rabi' Süleyman ise kardeşinden sonra geliyordu. Müstemsik babasından önce vefat edince halifelige en uygun kişi olarak Süleyman kaldı. Nitekim babasının ölümünden sonra halife tayin edilmiştir (701/1302)⁴⁸.

Müstekfî Billâh, halife olduğunda henüz 17-18 yaşlarında bir delikanlıydı. Halbuki merhum ağabeyi Müstemsik'in oğlu İbrahim yaşça kendisinden daha büyüktü. Bu nedenle Sultan, Ebü'r-Rabi' Süleyman'ın halifelige ehil olup olmadığını anlamak üzere devrin başkadısı Takıyyüddin b. Dakîk'e danışmış ve ondan olumlu cevap aldıktan sonra kendisinin halifeligini tasdik etmişti. Müstekfî Billâh halife olmazdan önce Menâzirü'l-kebs'te oturuyordu. Halife olduktan sonra burada fazla kalmayıp Sultan Nâsır'ın emri üzerine bütün aile fertleriyle beraber Kale'ye nakledildi⁴⁹. Ayrıca halife ve yakın çevresi için, bütün ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda ücretler tahsis edildi. Hutbelerde, sultanla birlikte adı okunmaya başlandı.

Babası gibi, Sultan Muhammed b. Kalavun'la iyi geçinir, O'nunla sanki kardeşlermiş gibi ata biner, ava çıkar⁵⁰ ve askerî seferlere iştirak

⁴⁷ İbnü'l-Verdi, "Târihu İbni'l-Verdi (Tetimmetü'l-muhtasar fi ahbâri'l-beşer)", Kahire 1285, C. II, s. 249; el-Bidâye, C. XIV, s. 18-19; Bedâiu'z-zühûr, C. I/1, s. 410; Târihu'l-hamîs, C. II, s. 381.

⁴⁸ Müstekfî Billâh'ın nasıl halife olduğu hakkındaki rivayetler farklıdır. Bazı kaynaklar Müstekfî Billâh'ın babası tarafından veliaht tayin edildiğini söylerken (Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî, "Subhu'l-a'sâ fi sinâati'l-inşâ", Kahire ts., C. III, s. 261; Bedreddin b. Habib el-Halebî, "Dürretü'l-eslâk fi devleti'l-etrâk", TSMK, III. Ahmet, No: 3011, v. 81a; Târihu'l-hamîs, C. II, s. 381) Makrîzi, Hâkim Biemrillâh'ın oğlu Müstemsik'in vefatı üzerine ikinci oğlu Süleyman'a rağmen torunu İbrahim b. Müstemsik'i veliaht tayin ettiğini yazıyor (Sülûk, C. I, s. 920). Eğer bu rivayet doğru ise el-Hâkim'in vasiyetine uyulmamış ve İbrahim'in yerine Ebü'r-Rabi' Süleyman tercih edilmiş demektir. Süyûti bu konuya biraz daha açıklık getirmektedir. Buna göre el-Hâkim, torunu İbrahim'i veliaht tayin etmişken daha sonra bazı uygunsuz hareketlerinden ötürü kendisini veliahtlıktan azletmiş ve Ebü'r-Rabi Süleyman'ı veliaht yapmıştı (Târihu'l-hulefâ, s. 488; Hüsünü'l-muhâdara, C. II, s. 58. Bu ahitnâmenin sureti için bkz.: a.g.e., C. II, s. 54-56).

⁴⁹ ed-Dürerü'l-Kâmine, C. II, s. 236; Hüsünü'l-muhâdara, C. II, s. 57.

⁵⁰ Sülûk, C. I, s. 919.

ederdi. Mesela Moğollara karşı düzenlenmiş olan Suriye seferinde (702/1303) sultanla beraberdi⁵¹.

Müstekfi'nin diğer müslüman hükümdarlara, sultanın yanısıra mektup gönderdiğini de biliyoruz. Örnek olarak Yemen hükümdarı Hizberüddin Davud'un memlûk sultanına karşı benlik davasına kalkışması üzerine kendisine halifenin de bir nâme göndermesini zikredebiliriz (706/1306)⁵².

Babasını öldürterek Delhi sultanlığına geçen Muhammed b. Tuğluk (1325), saltanatının meşrû olup olmadığı hakkındaki münakaşalara son verebilmek için Müstekfi'den menşur istemiş ve Müstekfi de adı geçen sultana istediği menşuru göndermiştir. Sultan Muhammed menşuru çok büyük saygı ile kabul etmiş ve bundan böyle halifenin adını hutbelerde okutup paralara bastırmaya başlamıştır⁵³.

Muhammed b. Kalavun'un ikinci saltanatından sonra (1299-1309) sultan olan Baybars el-Çâşnigir bu makamda fazla duramamış ve eski sultana karşı halifenin manevî nüfuzundan istifade edebilmek için kendisinden ahdini yenilemesini istemişti. Bunun üzerine, daha önce saltanatının başında kendisine biat etmiş olan Halife tecdîd-i ahdde bulunmuştu⁵⁴. Ancak bu durum Baybars'a bir fayda sağlamamış ve çok geçmeden Baybars hem saltanatını hem de hayatını kaybetmiştir.

Üçüncü saltanat devresinde Sultan Muhammed b. Kalavun'un halife ile münasebetlerinin pek iyi olduğu söylenemez. Çünkü Sultan, Müstekfi'nin Baybars'a birinci biatını makul karşılasa bile, onunla saltanat mücadelesine başladıktan sonra biatını yenilemiş olmasını bir türlü içine sindiremiyordu. Bu yüzden Muhammed b. Kalavun üçüncü defa sultan olduğunda (709/1310) Halife'den yüz çevirmiş ve bu durum yıllarca devam etmiş, neticede Halife'yi Kale'de göz altına almıştır (736/1336)⁵⁵.

Halife'nin, Nil kıyısındaki evinde eğlenceye daldığını ve burada halifeyle birlikte vakit geçiren câmedar⁵⁶ Ebû Şâme'nin vazifesini aksattığını

⁵¹ el-Bidâye, C. XIV, s. 187; Sülûk, C. I, s. 931; ed-Dürerü'l-Kâmine, C. II, s. 236; Bedâiu'z-zühûr, C. I/1, s. 413.

⁵² Sülûk, Kahire, 1971, C. II, s. 33.

⁵³ Arnold'dan naklen: Orhan Üner, a.g.e., s. 67-68. Ayrıca bkz.: İbrahim Artuk, "Sikke" mad., İslâm Ansiklopedisi, C. X, s. 629.

⁵⁴ Bu ahitnâmenin süreti için bkz.: Sülûk, C. II, s. 65-66.

⁵⁵ Sülûk, C. II, s. 403 ve 416; el-Bidâye, C. XIV, s. 174.

⁵⁶ Câmedar: Sultan obaya çıktığı vakit, onun resmî elbisesini bohça içinde taşıyan memur olup Osmanlılardaki başçukadara benzer.

öğrenen sultan, câmedarı Safed'e sürdürmüştür. Öte yandan halife ile câmedar arasında elçilik yapmakla suçlanan bir haberci de ölünceye kadar dövülmüştür⁵⁷.

Halife, Kale'deki bir burçta, aile fertleri ile birlikte gözaltına alınarak kapısına bir muhafız tayin edilmiş ve kendisinin insanlarla görüşmesine izin verilmemiştir⁵⁸. Beş ay kadar bu şekilde kaldıktan sonra bazı komutanların, hakkında şefaathçi olmaları sayesinde serbest bırakılan Müstekfi'nin menâzirü'l-kebs'e dönmesi emredilmiştir⁵⁹.

Bir süre sonra Sultan ile Halife arasında Halife'nin Kus'a sürgün edilmesiyle sonuçlanan daha büyük bir anlaşmazlık çıkmıştır. Rivayete göre Sultan ile bir şahıs arasında halledilmesi gereken hukûki bir dava vardı. Halife bu dava ile ilgili bir kağıdın üzerine Sultan hakkında "Meclis-i şer'a ya kendisi gelsin veya yerine bir vekil göndersin" cümlesini yazmıştı. Yazıyı gören Sultan öfkelenerek, kadıların iştirakiyle toplanacak bir mecliste kendisiyle hesaplaşmak üzere, Halife'nin Kale'ye getirilmesini emretti. Başkadı Celâleddin el-Kazvîni'nin, öfke ile toplanan bir mecliste telafisi güç şeylerin meydana gelebileceğini kendisine hatırlatması üzerine bundan vazgeçti ve Halife'yi Kus'a sürgün etmeyi kararlaştırdı (737 Zilhicce/1337 Temmuz)⁶⁰. Karar uyarınca Halife, ümerâdan Seyfeddin Kutlutemür'ün eşliğinde 100 kadar yakınıyla hemen yola çıkarıldı. Aylık 5000 dirhem olan maaşı bir süre sonra 3000 ve nihayet 1000 dirheme düşürüldü. Dolayısıyla ömrünün sonlarında geçim sıkıntısı çekmiş, hatta aile fertleri, ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bazı eşyalarını satmak zorunda kalmışlardır⁶¹.

Sürgünden sonra ölünceye kadar (12 Şaban 740/12 Şubat 1340)⁶² Kus'ta kalan Müstekfi Billâh, Kahire'den sürgün edilen halifelerin ilkidir. Toplam halifelîği kırk seneye yakındır.

⁵⁷ Sülûk, C. II, s. 416.

⁵⁸ Sülûk, C. II, s. 403; Târihu İbn Haldûn, C. III, s. 541.

⁵⁹ Bedâiu'z-zühûr, C. I/1, s. 472; Târihu'l-hamîs, C. II, s. 381. İbn Haldûn, gözaltı süresinin bir yıl kadar devam ettiğini söylüyor (Târinu İbn Haldûn, C. III, s. 541).

⁶⁰ ed-Dürrerü'l-Kâmine, C. II, s. 237; Sülûk, C. II, s. 416-417. İbn İyâs, bu hadisenin Zilhicce 738'de olduğunu yazıyor (Bedâiu'z-zühûr, C. I/1, s. 474).

⁶¹ Sülûk, C. II, s. 417.

⁶² Sülûk, C. II, s. 502; el-Bidâye, C. XIV, s. 187; İbnü'l-Verdî, C. II, s. 328. Kalkaşandî, gün belirtmeksizin Şaban ayında öldüğünü yazıyor (Subhu'l-a'sâ, C. III, s. 261). Ölüm tarihi olarak 741 senesini verenler de vardır (Bedâiu'z-zühûr, C. I/1, s. 474; Târihu'l-hamîs, C. II, s. 381).

4. *I. Vâsık Billâh* (hilâfeti 740-741/1340-1341).

Adı İbrahim, künyesi Ebu İshak'tır. Müstemsik Billâh'ın oğlu ve halife Müstekfi Billâh'ın yeğenidir. Müstemsik Billâh, babası Hakim Biemrilah tarafından veliaht tayin edilmişti. Fakat babasından önce ölünce el-Hâkim oğlu Ebü'r-Rabi' Süleyman bulunduğu halde, torunu İbrahim b. Müstemsik'i halifelğe daha layık zannederek veliaht yapmıştı. Ancak bir süre sonra İbrahim'in eğlence ve oyun düşkünü olduğunu görünce onu veliahtlıktan azlederek, yerine Ebü'r-Rabi' Süleyman'ı Müstekfi Billâh lakabıyla veliahtlığa getirmişti⁶³. İbrahim bu değişikliği kabullenmemiş olmalı ki el-Hâkim'in vefatından sonra Müstekfi'nin halifelğine engel olmaya çalışmıştır. Hatta sonraki yıllarda Sultan ile Halife'nin aralarının açılmasında menfi yönde rol oynamış olduğu da düşünülebilir⁶⁴.

Kus'a sürgün edilen Müstekfi, ölmeden önce yerine oğlu Ahmed'i kırk şahidin huzurunda veliaht olarak bırakmış ve Kus kadısı da bunu tesbit etmişti.

Sultan Nâsır Halife'nin ölüm haberini alınca, kadıları Dârü'l-adl'de topladı. Kendilerine, İbrahim'i halife yapmak kararında olduğunu bildirecek O'na biat etmelerini istedi. Toplantıya katılanlar, hal ve davranışlarının kötülüğünden ötürü İbrahim'in halifelğe ehil olmadığını⁶⁵, üstelik merhum el-Müstekfi Billâh'ın, oğlu için vermiş olduğu bir ahitnâmenin de ortada kaldığını dile getirerek İbrahim'e biat etmekten kaçındılar. Bunun üzerine Sultan, Ahmed'e yakınlarıyla beraber Kahire'ye dönmesini emretti. Bu hadiseler olup biterken geçen yaklaşık dört aylık süre içinde hatipler, okumuş oldukları cuma hutbelerinde herhangi bir halifenin adını zikretmediler. Zira hilâfet işi tam olarak bir sonuca bağlanabilmiş değildi. Ancak Sultan, Kahire'ye gelen Ahmed'in elindeki ahitnâmeyi imzalamadığı gibi bu defa kesin olarak İbrahim'den yana tavır aldı. Kadıları tekrar toplantıya çağırıp kendilerine İbrahim'i halife yapacağını bildirdi. Başkadı İzzeddin b. Cemâa söz alarak İbrahim'in halifelğe lâayık olmadığından söz açıtsa da Sultan buna önem vermeyip, İbrahim'in tevbe ettiğini ve "günahından dolayı tevbe eden kimsenin günahsız bir kimse gibi olacağını" söyledi. Bu durumda İbrahim'e biat etmekten başka çare kalmadı ve kendisi Vâsık Billâh lakabıyla halife ilan edildi⁶⁶. Yeni halifeye

⁶³ Târihu'l-hulefâ, s. 488.

⁶⁴ Hüsnü'l-muhâdara, C. II, s. 58.

⁶⁵ İbrahim'in, havâi ve anlamsız zevkleriyle ilgili olarak geniş bilgi için bkz.: İbn Fadlullâh'ın mesâlik'inden naklen: Târihu'l-hulefâ, s. 489.

⁶⁶ Sülûk, C. II, s. 502-503; Târihu'l-hamis, C. II, s. 381-382.

ayda bir ödenmek üzere 3560 dirhemlik nakit paranın yanısıra ondokuz irdeb⁶⁷buğday ve on irdeb arpa tahsis edildi. Bundan böyle hutbelerde de Vâsık Billâh'ın adı okunmaya başladı (6 Zilkâde 740/5 Haziran 1340)⁶⁸.

Söylendiğine göre Sultan Nâsır bir süre sonra, bu keyfî tasarrufundan dolayı pişmanlık duymaya başlamış ve ölümünden az önce halifeliğin Müstekfî Billâh'ın meşrû veliahdî Ahmed'e iade edilmesini vasiyet etmiştir. Nitekim, ölümünden sonra yerine geçen oğlu Sultan Seyfeddin Ebu Bekir, babasının vasiyetini tutarak meseleyi görüşmek üzere topladığı bir mecliste⁶⁹ (21 Zilhicce 741/7 Haziran 1341) Vâsık Billâh'ı hal' etmiştir. Buna göre Vâsık Billâh yaklaşık bir yıl halifelik yapmış demektir. Hal' edildikten sonra yedi sene daha yaşamış ve 4 Şaban 748 (9 Kasım 1347) tarihinde ölmüştür⁷⁰.

Masraflarını karşılayabilmek için halktan bağış talebinde bulunurdu. Bundan dolayı halk kendisine Müsta'tî Billâh lakabını takmıştı⁷¹.

5. II. *Hâkim Biemrillâh* (hilâfeti 742-754/1341-1353).

Adı Ahmet, künyesi Ebü'l-Abbas'tır. Halife Müstekfî Billâh'ın oğludur. Ailece sürgünde yaşadıkları Kus'ta, babası tarafından veliaht tayin edilmişti⁷². Buna istinâden, babasının ölümünden sonra, Kus'ta kendisine halife olarak biat edilmişse de (20 Şaban 741/8 Şubat 1341)⁷³. Sultan Nâsır bunu kabul etmemiş ve halifeliğe Vâsık Billâh'ı getirmişti. Nâsır'ın bilâhire yaptığı işten pişmanlık duyduğunu ve ölümünden az önce halifeliğin Ahmed'e iade edilmesini vasiyet ettiğini yukarıda belirtmiştik.

⁶⁷ Irdeb: 150 kg'lık bir ağırlık ölçü birimi.

⁶⁸ Sülûk, C. II, s. 503.

⁶⁹ Hüsnü'l-muhâdara, C. II, s. 58-59.

⁷⁰ Subhu'l-a'sâ, C. III, s. 262; Meâsirü'l-İnâfe, C. II, s. 149.

⁷¹ Sülûk, C. II, s. 503; Bedâiu'z-zühûr, C. I/1, s. 475.

⁷² Süyûti, bu ahitnâmenin suretini bize İbn Fadlullâh'tan nakletmiştir (Hüsnü'l-muhâdara, C. II, s. 59-64; Târihu'l-hulefâ s. 491-499).

⁷³ el-Menhelü's-sâfi, tahkik: Muhammed Ermin, Kahire 1984, C. I, s. 308; Târihu'l-hamîs, C. II, s. 382. Kalkaşandî, Ebü'l-Abbas Ahmed'in önce Musta'sım Billâh lakabıyla Kus'ta halife olduğunu (Şevval 740/Mayıs 1340), minberlerde adına hutbe okunduğunu, fakat çok geçmeden Sultan Nâsır tarafından hal' edildiğini yazar (Subhu'l-a'sâ, C. III, s. 261). İbn Haldûn da, Ebü'l-Abbas'a biat edilip el-Hâkim lakabı verildiğini ve az sonra Sultan'ın kendisini azlettiğini ileri sürer (Târihu İbn Haldûn, C. III, s. 541). İbn Hacer, bu halifenin iki lakabla lakablandırıldığını, ilk lakabının Mustansır, sonraki lakabının ise el-Hâkim olduğunu belirtmektedir (ed-Dürerü'l-kâmine, C. I, s. 146-147).

Sultan Seyfeddin Ebu Bekir 30 Zilhicce 741 (16 Haziran 1341) Cumartesi günü, halifelüğün Ahmed b. el-Müstekfî'ye iade edilmesi işini görüşmek üzere Kale câmiinde kadılarla bir toplantı yaptı. Toplantı sonunda ittifakla Ahmed'in halife yapılması kararlaştırıldı⁷⁴.

742 yılı başında halife olan el-Hâkim, babasının Kahire'de iken ikamet ettiği Menâzirü'l-Kebş'e yerleşti. Yaklaşık onüç yıl devam eden halifeliği esnasında, Nâsır Muhammed'in sekiz oğlunun arka arkaya sultan olduklarına şahit olmuştur. Buna rağmen kendisi oldukça sakin bir hayat sürmüş ve 754/1353 yılında vebaya yakalanarak, yerine bir veliaht tayin etmeksizin vefat etmiştir⁷⁵.

6. I. Mu'tezid Billâh (hilafeti 754-763/1353-1363).

Adı Ebu Bekir, künyesi Ebü'l-Feth'tir. Halife II. Hâkim Biemrillâh'ın kardeşidir. Hâkim Biemrillâh'ın, arkasında veliaht bırakmadan vefatı hilafet işini ortada bırakmıştı.

Devrin sultanı Melik Salih halifelige kimin getirileceği hususunu kendileriyle görüşmek üzere dört mezhep kadısını ve komutanları toplantıya çağırdı. Bu sırada memleket işlerinde en çok sözü geçen şahıslar Emir Şeyhu, Emir Taz ve Nâibü's-saltana Kubilay idi⁷⁶. Abbasoğullarının da hazır bulunduğu bu toplantıda Ebu Bekir'in Mu'tezid Billâh lakabıyla halife olması için görüş birliği sağlandı (754/1353)⁷⁷. I. Mu'tezid Billâh, el-Hâkim'in halefi olduğuna göre, II. Hâkim'in vefat tarihi ile ilgili ihtilaflar Mu'tezid'in halife oluş tarihi için de geçerlidir.

Makrîzî'nin söylediğine göre 754/1353 ve 760/1359 senelerinde olmak üzere iki defa hacca gitmiş olan Mu'tezid 13 Cemâziyelevvel 763'te (10

⁷⁴ Sülûk, C. II, s. 552. Hâkim Biemrillâh'ın halife oluş tarihi ile ilgili farklı rivayetler vardır. Mesela İbn Hacer, Makrîzî'nin verdiği bilgiyi naklettiği gibi el-Hâkim'in, Ebu Bekir'den sonra tahta çıkan kardeşi Alâeddin Küçük zamanında (6 Ağustos 1341/10 Ocak 1342) halife olduğuna işaret eder (ed-Dürerü'l-kâmine, C. I, s. 146-147). Süyûti ise 11 Zilhicce 741 tarihini veriyor (Târîhu'l-hulefâ, s. 490; Hüsnü'l-muhâdara, C. II, s. 59). Sultan Nâsır'ın vasiyeti ve oğlu Ebu Bekir'in 21 Zilhicce 741'de tahta çıktığı hatırlanacak olursa biz el-Hâkim'in 742 yılı başında (Haziran 1341) halife olduğunu belirten rivayetlerin doğruluğuna hükmedebiliriz.

⁷⁵ Bedâiu'z-zühûr, C. I/1, s. 548; Târîhu'l-Hamis, C. II, s. 382. Ölüm tarihiyle ilgili olarak 748 ve 753 tarihlerini verenler de vardır (Subhul'l-a'sâ, C. III s. 262; el-Menhelü's-sâfi, C. I, s. 309). Mısır'da bir etkinliği olmadığı halde Delhi sultanı Muhammed b. Tugluk, Halife el-Hâkim'in adını paralarına koydurtmuştur. Aynı şekilde selefi III. Firuzşah da Halife I. Mu'tezid'in adını paralarına yazdırmıştır (İbrahim Artuk, a.g.m., s. 629).

⁷⁶ el-Menhelü's-sâfi, C. I, s. 309.

⁷⁷ Bedâiu'z-zühûr, C. I/1, s. 548-549.

Mart 1363) vefat etmiştir. "Kef" harfini iyi teleffuz edemezdi. Sağlığında oğlu Muhammed'i veliaht tayin etmişti. Hilâfet süresi kesin olarak bilinmemekle beraber on yıl kadardır⁷⁸. Süyûti, hayırsever, alçakgönüllü ve ilim adamlarına değer veren bir kişi olduğunu söyler⁷⁹.

7. I. *Mütevekkil Alellâh* (1. hilâfeti 1377'de onbeş günlük fasıla hariç olmak üzere 763-785/1361-1383; 2. hilâfeti 791-808/1389-1406).

Adı Muhammed, künyesi Ebu Abdullah'tır. Babası halife Mu'tezid Billâh, vefatından az önce kendisini veliaht tayin etmişti⁸⁰. 763 Cemâziyelevvelinde (Mart 1361) Mu'tezid'in vefatını müteakip Mütevekkil Alellâh lakabıyla halife oldu.

Mütevekkil, üç defada toplam olarak kırk seneye yakın halifelik süresiyle Mısır Abbasi halifeleri arasında ilk sırayı alır. Kendisinden sonra Abbas, Davud, Süleyman, Hamza ve Yusuf adlarında beş oğlu peşpeşe halifelik yapmıştır ki bu özelliğe sahip başka bir halife de yoktur.

778/1376 senesi hac mevsiminde, devrin sultanı Eşref Şaban ile birlikte hac yolculuğuna çıktı. Ancak kafilenin Akabe'de⁸¹ bulunduğu sırada Kahire'de Sultan Şaban aleyhine bir isyan patlak verdi⁸². Kahire'ye dönen Sultan, isyancılar tarafından ele geçirilerek öldürüldü. Bu arada, kafileden Halife'nin yanında bulunanlar, kendisinden saltanat makamına geçmesini istedilerse de Halife, neticesinden korktuğu böyle bir teklifi kesinlikle reddetti⁸³. İsyancılar Sultan Şaban'ın çocuk yaştaki oğlu Ali'yi, henüz babası hayatta iken sultan ilan etmişlerdi. Halife'nin biatı ise ancak Kale'ye gelmesinden sonra gerçekleşti. Halife Mütevekkil, Mansur Ali zamanında da makamını korudu. Fakat çok geçmeden idareyi elinde bulunduran Atabeğ Aynabek el-Bedrî ile arası açıldı. Çünkü Aynabek, Mansur Ali'nin yerine

⁷⁸ Sülûk, C. II, s. 903 ve C. III, tahkik: S. Abdülfettah Âşur, Kahire 1970, s. 77.

⁷⁹ Târihu'l-hulefâ, s. 500.

⁸⁰ Sülûk, C. III, s. 77. Mu'tezid Billâh tarafından yazdırılan bu ahitnâmenin sureti için bkz.: Hüsnü'l-muhâdara, C. II, s. 65-66; el-Menhelü's-sâfi, TSMK, III. Ahmed No: 3018, v. 634a.

⁸¹ Bir adı da Eyle olan Akabe, Hz. Peygamber'e Akabe biatlarının yapıldığı Mekke ile Medine arasındaki yerle karıştırılmamalıdır. Mısır Akabesi de denilen Eyle, Akabe Körfezi'nin kuzeydoğu ucunda bulunan küçük bir sahil şehri olup, Mısır'dan orta Arabistan'a giden kervan yolu üzerinde bulunuyordu (A. Musıl, "Eyle" maddesi, İslâm Ansiklopedisi, C. IV, s. 420).

⁸² Sülûk, C. III, s. 275.

⁸³ Sülûk, C. III, s. 285; İbn Hacer, "İnbâü'l-ğumr bi ebnâi'l-umr", tahkik: Muhammed Abdülhamid Han, II. baskı, Beyrut 1986, C. V, s. 337.

Yelboğa'nın oğlu Ahmed'i sultan yapmak istediği zaman halife buna karşı çıkmıştı. Bunun üzerine Atabeğ, Mütevekkil'e hakaret ederek kendisini Kus'a sürgün etme kararını verdi. Mütevekkil Kus'a gitmek üzere yol hazırlığı yaparken yerine Zekeriya b. İbrahim'i halife yaptı (5 Rebiulevvel 779/12 Temmuz 1377)⁸⁴. Fakat ümera, Atabeğ'in kendi başına yaptığı bu değişikliğe razı olmayıp yeni halifeye biat etmediler. Bu gelişmelerden sonra Atabeğ kararından dönmüş ve Mütevekkil'i iki hafta sonra vazifesine iade etmek zorunda kalmıştı⁸⁵. Bu sırada Suriye'de bulunan bazı naiblerin ve ümeranın Aynabek'e karşı isyan etmeleri de⁸⁶ Mütevekkil'in iadesine müsbet yönde tesir etmiş olabilir.

784/1382 yılında Sultan Berkuk ile birlikte, iktidarın Çerkes Memlûklerinin eline geçmesi Halife için bir şey değiştirmemiştir. Zaten Berkuk, son Bahrî Memlûk sultanı çocuk yaştaki Melikü's Sâlih Hacı'yı azledip yerine geçebilmek için topladığı meclise halifeyi de çağırması ve toplantıda Berkuk'un sultan olmasına ittifakla karar verilmişti⁸⁷. Buna rağmen on ay kadar sonra, Sultan Berkuk aleyhine hazırlanan bir suikast planı içinde Halife Mütevekkil'in de yer aldığını görüyoruz. Şam nâibi Muhammed b. Tengiz, Halife'nin Emir Kurut ve Emîr-i candar İbrahim ile birlik olup, sultanı ortadan kaldırmakta anlaştıklarını kendisine haber verdi. Bunun üzerine Berkuk, haberin doğru olup olmadığını araştırmak için halifeyi huzuruna çağırarak suç ortaklarıyla yüzleştirdi. Emir Kurut ve İbrahim'in verdiği ifadelerden halifenin elebaşı olduğu anlaşıldı. Halife'nin Berkuk'u zalim bir emir olarak tarif edip, rızası hilafına saltanatu gasbettiğini, dolayısıyla hal' edilmesi gerektiğini söylediği meydana çıkınca Sultan Berkuk Halife'yi öldürmek için kadılardan fetva istedi. İsteddiği fetvayı elde edemeyince Halife'yi zincire vurdurup Kal'atü'l-cebel'in burcuna hapsedtirdi (Recep 785/Ağustos 1383)⁸⁸. Altı ay kadar sonra, hapishanedeki Mütevekkil'in afvedilmesi için komutanlardan Sultan'a müracaatta bulunanlar ol-

⁸⁴ Sülûk, C. III, s. 309; İnbâü'l-ğumr, tahkik: Muhammed Abdülhamid Han, Beyrut 1986, C. I, s. 231; Bedâiu'z-zühûr, Kahire 1403/1983, C. I/2, s. 205.

⁸⁵ İnbâü'l-ğumr, C. I, s. 232; Bedâiu'z-zühûr, C. I/2, s. 205; Hüsnü'l-muhâdara, C. II, s. 66; Târihu'l-hamis, C. II, s. 383. Kalkaşandî, Mütevekkil'in üç ay sonra yerine iade edildiğini yazıyor (Meâsirü'l-inâfe, C. II, s. 181).

⁸⁶ Sülûk, C. III, s. 310.

⁸⁷ Sülûk, C. III, s. 474-475; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı", İ.Ü. Ed.Fak. Yayını, İstanbul 1961, s. 53-54.

⁸⁸ Sülûk, C. III, s. 494-495; İnbâü'l-ğumr, C. II, s. 129-131 ve C. V, s. 337; Bedâiu'z-zühûr, C. I/2, s. 333; Hüsnü'l-muhâdara, C. II, s. 67; Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı, s. 55-56.

du. Bu süre içinde öfkesi yatışmış olan Berkuk, sâbık halifenin hapisten çıkarılmasına ve Kale'deki evlerden birine yerleşerek burada ailesiyle birlikte yaşamasına izin verdi⁸⁹. Halife'nin müttetiklerinden Kurut idam edildi. İbrahim ise öldürülmek üzere iken, ümeradan bazısının araya girmesiyle hayatı bağışlanarak hapisaneye gönderildi.

Mütevekkil'in arkasından halife olan II. Vâsık Billâh, üç seneden fazla halifelik yaptıktan sonra vefat etti. Boşalan hilâfet makamına yeniden Mütevekkil'in getirilmesi yönündeki teklifleri reddeden Sultan Berkuk⁹⁰ Vâsık Billâh'ın kardeşi Zekeriya b. İbrahim'i halife tayin etti. Musta'sım lakabıyla halife olan Zekeriya 791/1389 senesine kadar bu vazifeyi yürüttü. Bu arada Berkuk, Mütevekkil'e yaptıklarından ötürü pişman olmaya başladı. Zira Suriye'de isyan eden Yelboğa en-Nâsırî ile Mintaş, Mütevekkil'in hal'ini Sultan'ın aleyhinde bir propaganda malzemesi olarak kullanıyorlardı. Konu ile ilgili olarak istişare ettiği devlet adamları Berkuk'a Mütevekkil'i yeniden halife yapmasını tavsiye ettiler⁹¹. Nitekim her ne sebeble olursa olsun Berkuk 14 Rebiülahir 791'de (12 Nisan 1389)Mütevekkil'le görüştü ve olup bitenlerden ötürü özür beyan ederek kendisine iltifatlarda bulundu⁹². Halife Musta'sım hal' edilerek yerine Mütevekkil getirildi. Hatta 10 Cemaziyaelevvel 791 (7 Mayıs 1389) Cuma günü Kahire camilerinde okunan hutbelerde sultandan önce halifenin adı zikredildi. İki gün sonra da oğluna Meşhedü'n-nefsi nazırlığı verildi⁹³.

Halife Mütevekkil, Yelboğa ve Mintaş ile mücadelesinde Sultan Berkuk'un yanında yer almış, fakat bu durum beklenen neticeyi değiştirmemiş ve isyancılar Kahire'yi ele geçirmişlerdi⁹⁴. İsyancılar kale kapısına dayandığında Berkuk gizlenmiş, Halife ise çaresiz Yelboğa'nın yanına gitmişti. Yelboğa'nın ayakta karşıladığı Mütevekkil, ikinci kez sultan olan Zeynüddin Hacı'ya biat ederek durumunu korumuştur. Bu arada Berkuk yakalanarak Kerek'e sürgün edilmiştir. Fakat çok geçmeden Kerek halkı Berkuk'a sultan olarak itaat etti ve bir ordu kurmayı başaran Berkuk Şam'ı ele geçirdi. Mısır yolunu, düştüğü tehlikeden kurtarabilmek için Berkuk'la savaşmasının kaçınılmaz olduğunu bilen Atabeğ Mintaş bu hususta ulemadan fetva istedi. Bu safhada Mütevekkil'in böyle bir fetvanın

⁸⁹ Sülûk, C. III, s. 501 ve 504.

⁹⁰ Hüsnü'l-muhâdara, C. II, s. 67; Târihu'l-hamîs, C. II, s. 383.

⁹¹ Târihu'l-hamîs, C. II, s. 383.

⁹² Sülûk, C. III, s. 595. Ayrıca bkz.: Bedâiu'-z-zühûr, C. I/2, s. 398.

⁹³ Sülûk, C. III, s. 603.

⁹⁴ Sülûk, C. III, s. 611; Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı, s. 60.

verilmesine muhalefet ettiğini görüyoruz. Buna rağmen Mintaş'ın Berkuk üzerine düzenlediği sefere herhalde istemeyerek iştirak etmiş ve Berkuk'a esir düşmüştür. Daha önce Berkuk'un aleyhine verilen bir fetvaya imza koymuş olan esir din adamları hakarete maruz kaldıkları halde(792/1390)⁹⁵, Halife Mütevekkil eskiden olduğu gibi vazifesi başında bırakıldı. Berkuk'un vefatına kadar (801/1399), fasılasız bu vazifeyi yürüten Mütevekkil, Ferec zamanında da makamını korumuştur. Sultan Ferec, âsi ata-beğ Emir Ayıtmış ve müttefiki Şam Nâibi Tenem'e karşı düzenlediği Su.i-ye seferinde (Recep 802/Mart 1400), Halife Mütevekkil'i de yanında götürmüştü⁹⁶. 28 Recep 808'de (19 Ocak 1406) vefat edince Seyyide Nefise civarında akrabalarının yanına gömülmüştür⁹⁷.

Yıldırım Bayezid, sultanlığının tasdiki için bu halifeden teşrif istemişti (794/1392). Halife de bu isteği yerine getirmiş ve Bayezid kendisine gönderilen teşrifi giyip kılıcı kuşanmıştır. Bu vesileyle devrin memlûklü sultanı Berkuk, Bayezid'e dostluk hislerini ortaya koyan pek çok hediye göndermiştir⁹⁸. Orhan Üner bu durumu, Yıldırım Bayezid'in, yine kendisi gibi türk ve müslüman bir sultan olan Timur'la aralarında beliren savaş tehlikesini belki bu teşrif sayesinde önleyebileceğini düşünmüş olması ihtimaliyle izah eder⁹⁹.

8. *Musta'sım Billâh* (1. hilâfeti 779/1377'de onbeş gün; 2. hilâfeti 788-791/1386-1389).

Adı Zekeriya, künyesi Ebu Yahya'dır. Halife I. Vâsık Billâh İbrahim'in oğludur. Süyûti, bu halifenin lakabını Hüsnu'l-muhâdara'sında Mu'tasım Billâh¹⁰⁰, Târihu'l-hulefâ'sında Musta'sım Billâh olarak zikretmektedir¹⁰¹. Sehâvi, Makrîzi ve İbn Hacer ise Musta'sım Billâh lakabını verirler¹⁰².

Musta'sım Billâh hilâfete, altı yaşında küçük bir sultan olan el-Melikü'l-Mansûr Ali zamanında gelmiştir. Bunda Sultan'dan ziyade fiilen

⁹⁵ Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı, s. 64-67.

⁹⁶ Meâsirü'l-inâfe, C. II, s. 191.

⁹⁷ Bedâiu'z-zühûr, C. I/2, s. 745.

⁹⁸ Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı, s. 101-102.

⁹⁹ Memlûklularda Dinî ve Adlî Kurumlar, s. 68.

¹⁰⁰ Hüsnu'l-muhâdara, C. II, s. 66; Diyarbekrî de Mu'tasım Billâh lakabını veriyor (Târihu'l-hamîs, C. II, s. 383).

¹⁰¹ Târihu'l-hulefâ, s. 505.

¹⁰² Sülûk, C. III, s. 552; İnbâü'l-ğumr, C.V, s. 337; es-Sehâvi (Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman), "ed-Dav'ül-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi", Beyrut ts, C. III, s. 233.

idareyi elinde bulunduran Atabeğ Aynabek el-Bedri'nin rolü olduğunu tahmin etmek zor değildir (5 Rebiülevvel 779/12 Temmuz 1377)¹⁰³. Ancak Musta'sım'ın halifeliği üzerinde tam bir anlaşma sağlanamamış ve hakkında biat töreni düzenlenmemiştir. Bu şekilde onbeş gün kadar halifelik ettikten sonra ümera, Aynabek el-Bedri ile I. Mütevekkil Alellâh'a yaptıklarını görüşerek, kendisinden Mütevekkil'i yeniden halife yapmasını istediler. Bunun üzerine Aynabek, zaten halifeliği tam olarak tahakkuk etmemiş bulunan Zekeriya'yı hal' ve Mütevekkil'i makamına iade etti¹⁰⁴.

I. Mütevekkil ve arkasından II. Vâsık Billâh'ın halifeliklerinden sonra, Musta'sım'ın ikinci defa halife olduğunu görüyoruz. Bu kez kendisini halifelige getiren, Burcî Memlûklerin ilk sultanı olan Berkuk'tur. Berkuk, Zekeriya b. İbrahim'i yanına çağırarak, kardeşi Halife Vâsık Billâh'ın vefatı ile boşalan makama kendisini tayin etmek istediğini bildirdi. Bu iş için toplanan bir mecliste Zekeriya, amcası merhum halife Mu'tezid Billâh'ın kendisini veliaht tayin ettiğini belirten ahitnameyi gösterdi. Toplantı esnasında halifelik hil'atini giyen Zekeriya daha sonra evine gitti. Birkaç gün sonra da sarayda biat merasimi icra edildi. Başta Sultan Berkuk olmak üzere, merasimde hazır bulunan şeyhülislâm, mezhep kadıları ve diğer ileri gelenler biat ettiler. Lakap olarak ilk halifeliği sırasında kullandığı Musta'sım Billâh lakabını benimsedi (Şevval 788/Kasım 1386)¹⁰⁵. Bu ikinci halifeliği 791/1389 senesine kadar üç yıl devam etti. Bu arada Berkuk, eski halife Mütevekkil'e yaptıklarından pişmanlık duymaya başladı. Neticede Mütevekkil'i tekrar halife yapmak üzere Musta'sım'ı halifelikten hal' etti (2 Cemaziyelevvel 791/29 Nisan 1389). Bundan sonra Musta'sım'ın hayatında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Zira 801/1399 yılında vefat edinceye kadar evinde sade bir hayat sürmüştür¹⁰⁶. Sehâvi'nin belirttiğine göre tam bir halk adamıydı¹⁰⁷. Halife olduğunda hil'at giydirildikten sonra Seyyide Nefise Meşhedî'nin nazırlığına getirilmişti¹⁰⁸.

9. II. Vâsık Billâh (hilâfeti 785-788/1383-1386)*

Adı Amr, künyesi Ebu Hafs'tır. I. Vâsık Billâh İbrahim'in oğlu, Musta'sım Billâh Zekeriya'nın kardeşidir. Sultan Berkuk, kendisine karşı

¹⁰³ Sülûk, C. III, s. 309; İnbâü'l-ğumr, C. I, s. 231; Bedâiu'z-zühûr, C. I/2, s. 378.

¹⁰⁴ Târihu'l-hamîs, C. II, s. 383.

¹⁰⁵ Sülûk, C. III, s. 551-552.

¹⁰⁶ Hüsnü'l-muhâdara, C. II, s. 67; Bedâiu'z-zühûr, C. I/2, s. 550.

¹⁰⁷ ed-Dav'ü'l-lâmi', C. III, s. 233.

¹⁰⁸ Sülûk, C. III, s. 552.

* Vâsık Billâh'tan sonra, Müsta'in Billâh'a kadar geçen yirmi yıllık süre (788-808) Musta'sım Billâh ve Mütevekkil Alellâh'ın ikinci hilâfetleriyle geçmiştir.

düzenlenen bir komploya adı karıştığı için halife I. Mütevekkil Alellâh'ı vazifesinden uzaklaştırdıktan sonra, Mütevekkil'in amcası İbrahim'in iki oğlu Zekeriya ve Amr'ı yanına çağırttı. Bunlardan Amr b. İbrahim'i tercih ederek kendisine biat etti ve ona babası İbrahim b. Muhammed'in kullandığı "Vâsık Billâh" lakabını verdi (Recep 785/Ağustos 1383). Ölüncüye kadar halifelik yapan II. Vâsık Billâh'ın üç sene üç ay süren hilâfeti sırasında kayda değer bir şey olmamıştır. 29 Şevval 788 (23 Kasım 1386) tarihinde vefat etmiştir¹⁰⁹. Kabri Seyyide Nefise'dedir¹¹⁰. Bir rivayete göre ölümünden az önce Sultan Berkuk tarafından halifelikten azledilmiştir¹¹¹. Eğer bu rivayet doğru ise Vâsık, öldüğü sırada halife değildi.

10. *Müsta'in Billâh* (hilâfeti 808-816/1406-1414).

Adı Abbas, künyesi Ebü'l-fad'l'dır. Halife I. Mütevekkil Alellâh'ın oğludur. Annesi Hatun adında bir Türk kadınıdır. Mütevekkil, önce diğer oğlu Ahmed'i veliaht tayin etmişken sonra kararını değiştirerek Abbas'ı kendisine veliaht yaptı¹¹². Abbas, babasının vefatından dört gün sonra, devrin hükümdarı Sultan Ferec tarafından halifelige getirilmiş, sultanın huzurunda teşrif giymiş ve kendisine Müsta'in Billâh lakabı verilmiştir (Şaban 808/Ocak 1406)¹¹³.

814/1412 senesi ilkbaharına kadar, kendisinden önceki Mısır Abbâsi halifelerine nazaran Müsta'in Billâh'ın farklı bir durumu yoktur. Ancak, aynı yıl Sultan Ferec'in Halife'yi ve dört mezhep kadısını da yanına alarak, kendisine isyan eden Şeyh el-Mahmûdi ve Nevruz el-Hâfîzî'ye karşı Suriye seferine çıkması ile birlikte¹¹⁴ bir takım sürprizlerle karşılaşmıştır. Herşeyden önce Sultan, rakipleri karşısında bir şey yapamayıp Dimaşk'a kaçmış, Halife Müsta'in de isyancıların eline geçmişti.

¹⁰⁹ Sülûk, C. III, s. 495-496; Hüsnü'l-muhâdara, C. II, s. 67; Subhu'l-a'şâ, C. III, s. 262; Târihu'l-hamîs, C. II, s. 384; Bedâiu'z-zühûr, C. I/2, s. 333; et-Târihu'l-İslâmî, C. VII, s. 67. Kaynaklar, Vâsık Billâh'ın Şevval ayında öldüğünü bildirmekle beraber gün konusunda farklı tarihler veriyorlar.

¹¹⁰ Bedâiu'z-zühûr, C. I/2, s. 377.

¹¹¹ M. Rızk Selim, "Asru selâtini-l-memâlik", II. baskı, Kahire 1965, C. II, s. 33.

¹¹² İnbâü'l-ğumr, C.V, s. 337; Hüsnü'l-muhâdara, C. II, s. 68.

¹¹³ Sülûk, tahkik: Said Abdülfettah Âşur, Kahire 1972, C. IV, s. 14; Nücüm, tahkik: F. Muhammed Şeltut, Kahire 1970, C. XIII, s. 189; Bedâiu'z-zühûr, C. I/2, s. 747. Sehâvi, Mütevekkil Alellâh'ın vefat tarihi olan 28 Recep 808 tarihini esas alarak Müsta'in Billâh'ın Recep ayında halife olduğunu yazıyor (ed-Dav'ü'l-lâmi', C. III, s. 19).

¹¹⁴ Sülûk, C. IV, s. 198; Nücüm, C. XIII, s. 136; el-Menhelü's-sâfi, v. 413a; İbn İyas, "Cevâhirü's-sülûk fi emri'l-hulefâi ve'l-mülûk", TSMK, III. Ahmet No: 3026, v. 108b; Târihu'l-hamîs, C. II, s. 384.

Memlûklülerde, saltanat değişikliği halinde kimin sultan olacağını belirleyen kesin bir kaide yoktu¹¹⁵. Fakat bu değişiklik bir isyan veya komplo neticesi olmuşsa, çoğu zaman olayın kahramanı olan kumandanın tahta çıktığı görülür. Ancak burada, Sultan Ferec'e karşı birlikte isyan eden iki güçlü kumandan Şeyh ve Nevruz bulunmaktadır. Bu iki emîr, birlikte sultan olamayacaklarına göre, aralarındaki durum açıklık kazanıncaya kadar, saltanatı Halife Müsta'in Billâh'a teklif ettiler. Müsta'in, meselelerin içyüzünü bildiği ve Sultan Ferec'ten çekindiği için önce bu teklifi kabul etmedi. Fakat bir tertip sonucu, kendisinin Sultan Ferec'in aleyhinde olduğu ve hatta onu hükümdarlıktan hal' ettiği haberi yayılınca Ferec ile arasının düzelmesinden ümidini kesti ve bazı şartlar ileri sürerek kendisine sultan olarak biat edilmesine razı oldu (25 Muharrem 815/7 Mayıs 1412)¹¹⁶. Bu şartlardan biri de günün birinde saltanattan hal' edilecek olursa halifelik vazifesinin eskisi gibi uhdesinde bırakılmasıydı¹¹⁷.

Müsta'in Billâh, Mısır Abbâsî halifeleri içinde, halifeliğin yanısıra saltanatı da kendi nefsinde toplayan yegane kişidir. Fakat bu, kendisinin şahsî meziyet ve gayretlerinin bir sonucu değil, tamamen o günkü şartların icab ettirdiği özel bir durumdur.

Emir Şeyh, ilk karşılaşmalarından yirmi gün kadar sonra, Sultan Ferec'i Dımaşk'ta sığınmış olduğu kalede muhasara etti. Teslim olmak zorunda kalan Ferec'e ne yapılacağı hakkında ümerâ arasında ihtilaf başgöstermiştir. Bu sırada Halife-Sultan Müsta'in Billâh'ın, Ferec'in öldürülmesi yönünde karar verilmesi için kadırlara ve fakihlere baskıda bulunduğunu görüyoruz¹¹⁸.

Müsta'in, her ne kadar Memlûklü sultanı olmuşsa da gerçek anlamda idare Şeyh ve Nevruz'un elindeydi. Nitekim Sultan, kendisine atabeğ olan Şeyh el-Mahmudî tarafından kahire'de, Kal'atü'l-cebel'de herkesten tecrid edilmiş vaziyette yaşamaya mahkum edilmişti¹¹⁹. Emir Nevruz ise Gazze'den Fırat'a kadar bütün Suriye'ye nâib olmuştu¹²⁰.

¹¹⁵ Bu konuda hazırlamış olduğumuz "Memlûklülerde Saltanat Değişikliği Usûlü" isimli makalemiz Atatürk Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi'nin dokuzuncu sayısında yayınlanacaktır.

¹¹⁶ Sülûk, C. IV, s. 214-216; Nücûm, C. XIII, s. 190.

¹¹⁷ Bedâi'u'z-zühûr, C. I/2, s. 823; Cevâhirü's-sülûk, v. 109a; Asru selâtini'l-memâlik, C. II, s. 34.

¹¹⁸ Nücûm, C. XIII, s. 196-198.

¹¹⁹ Sülûk, C. IV, s. 234 ve 243; İbn Tagribirdî, "Kitâbu mevridi'l-letâfe fi men veliye's-saltanate ve'l-hilâfe", Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih No: 4504, v. 88b; Târihu'l-hamîs, C. II, s. 384.

¹²⁰ Nücûm, C. XIII, s. 200; Kitâbu mevridi'l-letâfe, v. 88b.

Şeyh, sanki bir sultan imiş gibi her konuda karar alabiliyor ve kimseye danışma ihtiyacı duymadan istediği kimseyi bir göreve tayin veya azlediliyordu¹²¹.

Bu geçici durum fazla uzun sürmedi ve H. 815 Şaban ayının ilk günü (6 Kasım 1412) dört mezhep kadısının da iştirak ettiği bir toplantıda devlet işlerinin ancak normal bir sultan vasıtasıyla iyi yürütülebileceğinden bahisle Halife-Sultan saltanattan hal' ve yerine Şeyh el-Mahmudî sultan ilan edildi¹²².

Böylece saltanatı istemeyerek bırakmak zorunda kalan Müsta'in'in saltanatı yedi ay beş gün sürdü¹²³. Halifelik vazifesi uhdesinde bırakıldı ise de, Kale'yi terk ederek kendi evine gitme isteği Şeyh tarafından reddedildi. Üstelik bir süre sonra saraydan alınarak Kale burçlarından birinde aile fertleriyle birlikte hapsedildi. İnsanlarla görüşmesi yasaklandı. Çok geçmeden halifelikten de uzaklaştırılarak yerine kardeşi Davud getirildi (816/1414)¹²⁴.

Üç sene Kale'de hapis yatan Müsta'in 819 yılı Kurban Bayramında (Ocak 1418) İskenderiye'ye gönderildi¹²⁵. Burada da beş sene hapis yattıktan sonra 824 yılı sonunda (Aralık 1421)¹²⁶ serbest bırakılarak kendisine para tahsis edildi. Yakalandığı vebadan vefat edinceye kadar (833/1431) İskenderiye'de ticaretle uğraştı¹²⁷.

¹²¹ Sülûk, C. IV, s. 239.

¹²² Sülûk, C. IV, s. 243; Nücûm, C. XIII, s. 206-207; Cevâhirü's-sülûk, v. 109a.

¹²³ Sülûk, C. IV, s. 244; Nücûm, C. XIII, s. 207. İbn İyas, altı aydan biraz fazla olduğunu söylüyor (Cevâhirü's-sülûk v. 109b).

¹²⁴ Makrîzi ve İbn Tagrıbirdî bu değişikliğin Zilkade ayında (Sülûk, C. IV, s. 273; Nücûm, C. XIII, s. 189), Süyûti ise Zilhicce ayında (Hüsnu'l-muhâdara, C II, s. 70) yapıldığını rivayet ediyor. İbn İyas 12 Cemaziyelvel tarihini veriyor (Bedâiu'z-zühûr, tahkik: Muhammed Mustafa, Kahire 1404/1984, C. II, s. 12) Kalkaşandî ise Müsta'in Billâh'ın 4 Muharrem 817'de hal' edildiğini ifade etmektedir (Meâsirü'l-inâfe, C. II, s. 210).

¹²⁵ Nücûm, C. XIII, s. 207.

¹²⁶ Müsta'in'in hangi tarihte ve hangi sultan tarafından serbest bırakıldığına dair rivayetler farklılık arzederler. İbn İyas, Melik Eşref Barsbay (Bedâiu'z-zühûr, C. II, s. 12), İbn Tagrıbirdî ise 26 Zilkade 824'te Tatar tarafından serbest bırakıldığını (el-Menhelü's-sâfi, v. 414a) yazıyorlar.

¹²⁷ İnbâü'l-ğumr, tahkik: S. Abdülvehhab el-Buhâri, Beyrut 1986, C. VIII, s. 214; el-Menhelü's-sâfi, v. 414a-414b; Cevâhirü's-sülûk, v. 109a; Târihu'l-hulefâ, s. 508; et-Târihu'l-İslâmî, C. VII, s. 76. İbn Tagrıbirdî 24 Cemaziyelahir 838 Çarşamba günü öldüğünü yazıyor (Kitâbu mevridi'l-letâfe, v. 88b ve Nücûm, C. XIII, s. 207-208).

Müsta'in Hülâgu tarafından öldürülen Halife Musta'sım Billâh'tan sonra Mescidü'l-harâm'daki Cuma hutbelerinde kendisi için dua edilen tek Abbâsi halifesidir¹²⁸. Hilâfetten hal'inin kanunsuz olduğuna inandığı için ölünceye kadar yasal halife olduğunu kabul ederek oğlu Yahya'yı yerine veliaht tayin etmişti. Bu Yahya 845/1441'de halife olmak istemişse de isteğine ulaşamamıştır¹²⁹.

11. II. Mu'tezid Billâh (hilâfeti 816-845/1414-1441).

Adı Davud, künyesi Ebü'l-feth'tir. I. Mütevekkil Alellâh'ın oğludur. Annesi "Güzel" adında bir türktür¹³⁰. Müsta'in Billâh'ı önce saltanattan sonra halifelikten uzaklaştıran Şeyh el-Mahmudî tarafından Kal'atü'l-cebel'e çağrılarak halife tayin edilmiştir. Ancak, Müsta'in Billâh'ın hal'i şer'an gerçekleşmemiş ve kendisinden sonra halife olmak üzere oğlu Yahya'yı veliaht tayin etmişti. Bundan dolayı kadılar Davud'a biat etmek istemediler. Durum böyle olunca Davud'a sadece hil'at giydirilip Mu'tezid Billâh lakabı vermekle yetinildi (16 Zilhicce 816/9 Mart 1414)¹³¹.

Şeyh el-Mahmudî'nin vefatından sonra, yedi yaşındaki oğlu Ahmed yerine geçmişti. Ahmed'in yaşının küçüklüğünden ötürü sultan olmasına Mu'tezid Billâh'ın itiraz ettiği söylenmektedir. Fakat Müeyyediyye memlûkleri, Ahmed büyüünceye kadar onun adına devletin Emir Tatar tarafından idare edilmesinde anlaşınca halifenin yapabileceği bir şey kalmamıştır. Halife, Ahmed'in sultan olmasına karşı gelme cesaretini belki de doğrudan doğruya kendisi sultan olmak isteyen Emir Tatar'dan almıştır¹³². Nitekim Sultan Ahmed'e ve Tatar'a karşı Atabeğ Altunboğa isyan ettiği zaman, Emir Tatar isyanı bastırmaya giderken (22 Rebiulahir 824/26 Nisan 1421) yanında sultanı, halife ve kadıları da Suriye'ye götürmüştü. Tatar, Şam'ı ele geçirip Altunboğa'yı yakalayınca, kendini sultan ilan ediverdi. Halife ve yanındakiler de kendisine hemen biat ettiler¹³³.

¹²⁸ Sülûk, C. IV, s. 240-241.

¹²⁹ Nücûm, C. XIII, s. 208; Kitâbu mevridi'l-letâfe, v. 88b.

¹³⁰ Târihu'l-hulefâ, s. 509; Bedâiu-z-zühûr, C. II, s. 10-11.

¹³¹ Sülûk, C. IV, s. 273; Nücûm C. XIII, s. 208; el-Menhelû's-sâfi, v. 313b. Buna benzer bir durum I. Müstekfi Billâh'ın vefatından sonra Vâsık Billâh'ın halife tayin edilmesi üzerine yaşanmıştır.

¹³² Asru selâtini'l-memâlik, C. II, s. 35.

¹³³ Nücûm, tahkik: C. Muhammed Muharriz, Muhammed Şeltut, Kahire 1971, C. XIV, s. 186, 189 ve 198; Bedâiu-z-zühûr, C. II, s. 69-70; Asru selâtini'l-memâlik, C. II, s. 36.

Hindistan'daki Bengal sultanlarından Celâleddin Muhammed Şah (1414-1432) Mısır'a hediyeler göndermiş ve halifeden saltanatının tanınması için taklid istemiştir. Halife Mu'tezid sultanın bu isteğini yerine getirmiş, ayrıca kendisine hil'at göndermiştir¹³⁴.

Melik Eşref Barsbay'ın (1422-1438) vefatını müteâkip, veliaht olarak geride bıraktığı oğlu Yusuf, halifenin içinde bulunduğu bir heyet tarafından sultan ilan edilmiş ve halife kendisine saltanat hil'atını giydirmiştir (841/1438)¹³⁵. Sultan Yusuf da ertesi gün Halife'ye elindeki iktalara ilaveten Sâbûni adasını vermiştir¹³⁶.

Mu'tezid Billâh, günlerce devam eden bir hastalıktan sonra 4 Rebiülevvel 845 (23 Ağustos 1441) tarihinde vefat etti. Cenaze namazında, zamanın sultanı Zâhir Çakmak da hazır bulundu. Kahire dışındaki Meşhedü'n-Nefisi'de atalarının yanına defnedildi. Cömert, alçakgönüllü, dışa dönük, ilim ve ilim adamlarının kıymetini bilen değerli bir halifeydi. Ölmeden önce yerine kardeşi Süleyman'ı veliaht tayin etmişti¹³⁷.

12. *Müstekfî Billâh* (hilâfeti 845-855/1441-1451).

Adı Süleyman, künyesi Ebü'r-Rabi'dir. Halife Mütevekkil Alellâh Muhammed'in oğludur. Öz kardeşi Mu'tezid Billâh'ın vefatından sonra ahitnâmeğe uygun olarak¹³⁸ halife olmuş ve kendisine Müstekfî Billâh lakabı verilmiştir (845/1441)¹³⁹.

Kaynaklar, Müstekfî Billâh hakkında fazla bilgi vermiyorlar. Buna karşılık hemen hepsi, halifenin zeki, dindar, az konuşan, toplum içine fazla çıkmayan ve düzenli bir kişi olduğunu bildiriyorlar. Sultan Zâhir Çakmak, bu özelliklerinden dolayı kendisine çok değer verir ve saygı gösterirdi.

¹³⁴ Nücûm, tahkik: İbrahim Ali Tarhan, Kahire 1971, C. XV, s. 193.

¹³⁵ Nücûm, C. XV, s. 222; Bedâiu'z-zühûr, C. II, s. 190-191.

¹³⁶ Nücûm, C. XV, s. 227; Bedâiu'z-zühûr, C. II, s. 192.

¹³⁷ Nücûm, C. XV, s. 489; ed-Dav'ü'l-lâmi', C. III, s. 215; es-Sehâvi, "et-Tibrü'l-mesbûk fi zeyli's-sülûk", Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya No: 3113, C. I, v. 47a-47b; Bedâiu'z-zühûr, C. II, s. 230; el-Menhelü's-sâfi, v. 314a; Târihu'l-hamîs, C. II, s. 384.

¹³⁸ Süyûtî, Müstekfî Billâh'ın dostu olan babası Kemâleddin Ebu Bekir tarafından yazılan bu ahitnamenin suretini eserlerine dercetmiştir. bkz.: Târihu'l-hulefâ, s. 511-512; Hüsnü'l-muhâdara, C. II, s. 71.

¹³⁹ İnbâü'l-ğumr, tahkik: Şerâfeddin Ahmed, Beyrut 1986, C. IX, s. 173; Nücûm, C. XV, s. 349; el-Menhelü's-sâfi, v. 337a; ed-Dav'ü'l-lâmi', C. III, s. 269; Târihu'l-hamîs, C. II, s. 384.

On yıl halifelik yaptıktan sonra hastalanarak vefat etti (2 Muharrem 855/4 Şubat 1451). Sağlığında kendisinden sonra kimin halife olacağı hakkında bir ahitnâme yazdırmamıştı. Öldüğünde yaşı herhalde 60'ın üstündeydi¹⁴⁰.

Cenaze namazında Sultan Çakmak da hazır bulundu. Hatta Sultan'ın, na'sın nakli sırasında cenaze alayı ile birlikte kabristana kadar yürüdüğü ve zaman zaman tabutun taşınmasına yardımcı olduğu kaynaklarda yazılıdır. Mezarı Meşhedü'n-Nefisi'dedir¹⁴¹.

13. *Kâim Biemrillâh* (hilâfeti 855-859/1451-1455).

Adı Hamza, künyesi Ebü'l-Bekâ'dır. Halife I. Mütevekkil Alellâh'ın halifelik yapan dördüncü oğlu olup, kendinden önceki halife Müstekfi Bilâh'ın kardeşidir. Kardeşinin 855/1451 yılında vefatını müteakip, sultanın daveti üzerine sarayda toplanan ümera, kadılar ve ileri gelenler Hamza'nın halifeliği konusunda fikir birliğine vardılar. Bu toplantıda Hamza'ya biat edilmiş ve kendisine Kâim Biemrillâh lakabı verilmiştir¹⁴².

Kâim Biemrillâh, hayatta olan kardeşlerinin en büyüğü olduğu için zamanın sultanı Zâhir Çakmak tarafından da tercih edilmiştir¹⁴³. Sultan çakmak yakalandığı hastalıktan kurtulamayacağını anlayınca, ömrünün sonunda oğlu Osman'ı sultan yapmak istemiş, hatta bunun için kendi isteğiyle saltanattan ayrılmıştı¹⁴⁴. Osman'ı sultan yapmak üzere toplanan mecliste halife saltanatı resmen ona tevcih ettiği halde, bir buçuk ay sonra hal'i işine de karışmıştır¹⁴⁵. Hatta herkesin huzurunda, Sultan Osman'ın hal'iyle beraber Atabeğ Aynal el-Alâî'nin saltanatını ilan etmiştir. Bu safhada biz halifeyi, saltanatı zorla ele geçiren Aynal'ın en büyük yardımcılardan biri olarak görüyoruz¹⁴⁶. Belki de bunun için Aynal, sultan olduktan sonra halifeye çok geniş iktâlar vermiş ve itibarını yükseltmiştir.

¹⁴⁰ Bedâiu'uz-zühûr, C. II, s. 287.

¹⁴¹ Hüsnü'l-muhâdara, C. II, s. 71; Bedâiu'uz-zühûr, C. II, s. 287; el-Menhelü's-sâfi, v. 337a; Târihu'l-hamîs, C. II, s. 385.

¹⁴² Bedâiu'uz-zühûr, C. II, s. 288; Târihu'l-hamîs, C. II, s. 385.

¹⁴³ ed-Dav'ü'l-lâmi', C. III, s. 166; Bedâiu'uz-zühûr, C. II, s. 287; Târihu'l-hamîs, C. II, s. 385.

¹⁴⁴ Nücûm, C. XV, s. 453-454 ve C. XVI, s. 23 (tahkik: Cemaleddin eş-Şeyyal, F. Muhammed Şeltut, Kahire 1972); Bedâiu'uz-zühur, C. II, s. 301.

¹⁴⁵ ed-Dav'ü'l-lâmi', C. III, s. 166; Nücûm, C. XVI, s. 35, 40 ve 44; M.C. Şhabeddin Tekindağ, "Fatihle Çağdaş Bir Memlûklü Sultanı Aynal el-Ecrud", İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi, İstanbul, 1969, Sayı 23, s. 38.

¹⁴⁶ Nücûm, C. XVI, s. 45; Bedâiu'uz-zühûr, C. II, s. 204; Asru selâtinî'l-memâlik, C. II, s. 37.

Hal böyle iken, Zâhiriyye memlûkleri Sultan Aynal'a isyan edince (859/1455) isyancılarla da birlik olmuştur. İsyân başarısızlıkla neticelenince Sultan Aynal'ın, Halife'yi bu harekettinden ötürü azarladığını biliyoruz¹⁴⁷. Bunun üzerine Halife önce kendini, sonra Sultan'ı vazifelerinden hal' ettiğini söylediye de kâdı'l-kudat Alemüddin el-Bulkûnî, Halife önce kendini hal' ettiği için sultanı hal'inin geçersiz olduğunu ileri sürdü¹⁴⁸. Böylece yeni bir cülus merasimine gerek olmadan eskisi gibi saltanatta kalan Aynal, Kâim Biemrillâh'ı yakalatıp Kale'de hapsedirdi. Bir hafta kadar sonra da İskenderiye hapishanesine sevk edildi (859/1455)¹⁴⁹. İskenderiye'de iki sene hapishanede yattıktan sonra serbest bırakıldı ve kendisine daha önce kardeşi Abbas'ın burada oturmuş olduğu evde ikamet etmesi emredildi¹⁵⁰. Birkaç yıl sonra vefat edinceye kadar serbest olarak bu evde yaşamıştır. Cenazesi İskenderiye'de öz kardeşi halife Müsta'in Billâh'ın yanına defnedilmiştir¹⁵¹. Buna göre iki kardeşten ikisi de halifelik yapmışlar, ikisi de iki kardeş olan Celâleddin el-Bulkûnî ve Alemüddin el-Bulkûnî tarafından verilen fetvalarla hal' edilerek İskenderiye'ye sürgün ve hapsedilmişler ve bir süre sonra orada serbest bırakılmışlar ve nihayet ikisi de bu şehirde vefat etmişler ve aynı yere gömülmüşlerdir¹⁵².

14. *Müstencid Billâh* (hilâfeti 859-884/1455-1479).

Adı Yusuf, Künyesi Ebü'l-Mehâsin'dir. Mısır'daki Abbâsi halifelerinin ondördüncüsü olup Halife I. Mütevekkil Alellâh'ın arka arkaya halifelik yapan beş oğlundan sonuncusudur¹⁵³. Küçük yaşta Kur'an'ı ezberlemişti. Melik Aynal zamanında kardeşi el-Kâim Biemrillâh'ın halifelikten hal'i üzerine kendisine biat edilmiş¹⁵⁴ ve Müstencid Billâh lakabını almıştır (3 Recep 859/19 Haziran 1455).

¹⁴⁷ Nücûm, C. XVI, s. 89-90 ve 194; Hüsnü'l-muhâdara, C. II, s. 72.

¹⁴⁸ Hüsnü'l-muhâdara, C. II, s. 72.

¹⁴⁹ Bedâiu'z-zühûr, C. II, s. 327-328; Târihu'l-Hamis, C. II, s. 385; Asru Selâtini'l-memâlik, C. II, s. 37-38.

¹⁵⁰ Târihu'l-hamis, C. II, s. 385.

¹⁵¹ ed-Dav'ü'l-lâmi', C. III, s. 166; Târihu'l-hulefâ, s. 513. Bu kaynaklardan birincisinde ölüm tarihi olarak 862/1458, ikincisinde 863 senesi verilmektedir.

¹⁵² Hüsnü'l-muhâdara, C. II, s. 72.

¹⁵³ Bu halifeler sırasıyla: Müsta'in Billâh, II. Mu'tezid Billâh, II. Müstekfi Billâh ve Kâim Biemrillâh'tır.

¹⁵⁴ ed-Dav'ü'l-lâmi', Beyrut ts., C. X, s. 329; Târihu'l-hulefâ, s. 514; Bedâiu'z-zühûr, C. II, s. 329; Târihu'l-hamis, C. II, s. 385.

Kâdî'l-kudât Alemüddin el-Bulkûnî'nin kızıyla evli olduğu için aralarında bir akrabalık vardı¹⁵⁵. Bulkûnî'nin Halife Kâim Biemrillâh'ın hal'i işine karışmasında herhalde bu akrabalık bağının da tesiri vardır.

Yirmi beş sene süren hilâfeti esnasında genel olarak itibarı yerindeydi. Bu süre zarfında beş memlûklü sultanının cülûsuna şahit olmuş ve memleket idaresini kendilerine tevcih etmiştir.

Dımaşk Nâibi Canım-beg'in tahtı ele geçirme teşebbüsü sırasında zamanın sultanı Zâhir Hoşkadem (1461-1467) tarafından Kale'ye iskan edilmiş ve vefat edinceye kadar burada kalmıştır¹⁵⁶.

Dulkadiroğlu Şehsuvar Bey'in Haleb'e saldırması üzerine, Kayıtbay'ın toplantıya çağırılmış olduğu meclis üyeleri arasında Halife de vardı. Sultan bu mecliste ülkeyi müdafaa edebilmek için çok paraya ihtiyacı olduğunu, ancak Beytül-mâl'de buna yetecek kadar para bulunmadığını belirterek camilere ayrılmış olan vakıf mallarından bir kısmının bu iş için harcanmasını teklif etti. Kayıtbay'ın bu düşüncesine Şeyhülislâm Emînüddin el-Aksarayî'den başka karşı gelme cesaretini gösteren olmadı¹⁵⁷.

Eşref Aynal'ın oğlu el-Müeyyed Ahmed, sultan olduğu zaman Halife'ye İnbâbe köyünü iktâ olarak vermişti. Sultan Kayıtbay, bu köy ile birlikte Halife'nin tasarrufundaki Sâbûni adasına elkoymuş ve bu yerleri kendi memlûklerine vermiştir¹⁵⁸.

Hind hükümdarlarından Melik Gıyâseddin, kendinden önceki hind meliklerinin sahip oldukları yerlerde hükümdar olduktan sonra, hâkimiyetinin tanınması için Halife'ye bir elçi ve hediyeler göndererek kendisinden taklid istemiş, Halife de istenen belgeyi elçiye vermiştir (876/1471)¹⁵⁹.

Erkek evladı olmayıp, kendisinden sonrası için yeğeni Abdülaziz'i veliaht tayin etmişti. Seksen üç yaşlarında iken ölmüş (24 Muharrem 884/16 Nisan 1479) ve Meşhedü'n-Nefisi'de akrabasının yanına defnedilmiştir¹⁶⁰.

¹⁵⁵ ed-Dav'ül-lâmi', C. X, s. 330; Hüsnu'l-muhâdara, C. II, s. 72; Bedâiu'z-zühûr, C. II, s. 327. Bulkûnî hakkında geniş bilgi için bkz.: ed-Dav'ül-lâmi', Beyrut ts., C. IV, s. 106-113.

¹⁵⁶ ed-Dav'ül-lâmi', C. X, s. 330; Hüsnu'l-muhâdara, C. II, s. 72.

¹⁵⁷ Bedâiu'z-zühûr, tahkik: Muhammed Mustafa, Kahire 1384/1963, C. III, s. 13-14.

¹⁵⁸ Bedâiu'z-zühûr, C. III, s. 13.

¹⁵⁹ Bedâiu'z-zühûr, C. III, s. 65.

¹⁶⁰ Bedâiu'z-zühûr, C. III, s. 151.

15. II. Mütevekkil Alellâh (hilâfeti 884-893/1479-1497).

Adı Abdülaziz, künyesi Ebü'l-izz'dir. Emevî ve Abbâsi halifeleri arasında Abdülaziz adında başka bir halife yoktur¹⁶¹. I. Mütevekkil Alellâh'ın torunudur. Babasının adı Yakup olup halifelik yapmamıştır. Amcası Müstencid Billâh'ın kızıyla evlenmişti. Bu evlilikten dünyaya gelen Yakup, anne-babası hâşimî olan dört halifeden biri olacaktır¹⁶².

Amcasının vefatından iki gün sonra, merhumun sağlığında vermiş olduğu ahitnâmeye uygun olarak bu göreve getirilmiştir (26 Muharrem 884/19 Nisan 1479). Zaten bu tarihte Abbasoğulları arasında halifelik için kendisinden daha uygun bir kimse de yoktur. Dolayısıyla sultan ve ümerâ oybirliğiyle kendisini halife yapmışlardır. Biat merasiminden sonra Müstâiz Billâh lakabını almak istediye de Mütevekkil Alellâh lakabında karar kılındı¹⁶³. Halife olduğunda altmış iki yaş civarındaydı. Annesi sultan memlûklerinden Makbul'ün kızıdır¹⁶⁴.

Halife olduğu gün Müstencid Billâh'ın Kale'de, sultanın ikâmetgahnın yakınında bulunan dairesine yerleşti. 889/1484 senesinde Kale içinde, büyük maddi kayıplara neden olan ve üç gün süren bir yangın çıkar. Bu âfet dolayısıyla Sultan Kayıtbay'ın çok canı sıkılır. Bu sırada yangının, halifenin kaldığı evin mutfağından çıktığı söylentisi ortaya çıkınca Kayıtbay, Halife'den derhal Kale'yi terk edip şehre gitmesini emreder. Halife de aile fertleriyle birlikte Kale'den ayrılmak zorunda kalır¹⁶⁵. Uzun yıllar şehirde oturan halife, ancak Nâsirüddin Muhammed zamanında Kale'ye döner¹⁶⁶.

Çukurova'daki nüfuz mücadelesi dolayısıyla sultan Kayıtbay'ın II. Bayezid'e gönderdiği elçi heyetiyle birlikte halife Mütevekkil de Bayezid'e bir taklid¹⁶⁷ ve iki taraf arasındaki fitne ateşinin söndürülmesini temenni eden bir mektup göndermişti (890/1485)¹⁶⁸.

Halife Mütevekkil, meşhur Celâleddin es-Süyûtî ile samimiydi. Bunun da tesiriyle Süyûtî'yi birden bire, kadılarından dilediğini bir göreve getirme,

¹⁶¹ Buna göre Osmanlı Sultanı Abdülaziz, aynı zamanda bu adı taşıyan halifelerin ikincisi oluyor.

¹⁶² ed-Dav'ü'l-lâmi', Beyrut ts., C. IV, s. 236.

¹⁶³ Hüsnü'l-muhâdara, C. II, s. 72.

¹⁶⁴ Bedâiu'z-zühûr, C. III, s. 151-152.

¹⁶⁵ Bedâiu'z-zühûr, C. III, s. 300-301.

¹⁶⁶ Bedâiu'z-zühûr, C. III, s. 338.

¹⁶⁷ Halife tarafından verilen ve bir müslüman hükümdarın bağımsızlığını tanıdığını gösteren belge.

¹⁶⁸ Bedâiu'z-zühûr, C. III, s. 215.

dilediğini de azletme yetkisiyle mücehhez olarak başkadılık görevine tayin ediverdi (902/1496). Bu tayinden rahatsız olan kadılar, sultan varken halifenin böyle bir tayin yapma hakkının bulunmadığını söyleyerek ileri geri konuşmaya başladılar. Bu olumsuz gelişmeler üzerine Halife, vermiş olduğu görevi Süyûtî'den geri almak zorunda kaldı¹⁶⁹.

Sultan Nâsirüddin Muhammed'e isyan eden Kansu Hamsemie, Halife'yi de bu işe bulaştırmış ve Halife, Sultan'ın hal'i için gerekli şer'î formaliteleri yerine getirmişti. Ancak isyan başarısızlıkla neticelenince Mütevekkil, Sultan'a ikinci kez biat etmek zorunda kalmıştır (902/1497)¹⁷⁰. Bundan dört beş ay kadar sonra Halife, Sultan'ın Ramazan Bayramını tebrik etmek için gittiğinde Sultan tarafından kabul edilmemiştir¹⁷¹. Bunda, herhalde yukarıdaki hadisenin de rolü vardır.

Ondokuz yıl halifelik ettikten sonra 30 Muharrem 903 (28 Eylül 1497) tarihinde vefat etmiş ve Meşhedü'n-Nefisi yakınında, halifelerin gömüldüğü kubbeli mekana defnedilmiştir¹⁷². Ölümünden önce oğlu Yakub'u veliyaht tayin etmişti.

16. *Müstemsik Billâh* (hilâfeti 903-914/1497-1508).

Adı Yakup, künyesi Ebü's-sabr'dır. Yakup adını taşıyan tek halifedir. Hem babası hem annesi haşimîdir¹⁷³. Babası halife II. Mütevekkil Alel-lâh'tır. Annesi ise halife II. Müstekfi Billâh'ın kızıdır¹⁷⁴.

Önceden veliyaht tayin edildiği için, babasının ölümünü müteâkip kendisine biat edilmiştir (903/1497). Amcazâdesi Halil, Yakup'un gözünün iyi görmediğinden bahisle kendisi halife olmak istemişse de Sultan ve diğer erkân Halil'e iltifat etmeyip¹⁷⁵ Yakub'un halife olmasını uygun

¹⁶⁹ Bedâiu'z-zühûr, C. III, s. 339.

¹⁷⁰ Bedâiu'z-zühûr, C. III, s. 342 ve 345.

¹⁷¹ Bedâiu'z-zühûr, C. III, s. 361.

¹⁷² Bedâiu'z-zühûr, C. III, s. 379.

¹⁷³ Abbâsî halifelerinin babaları mutlaka haşimî olduğu halde, anneleri ekseriyetle yabancıdır. Anne ve babası haşimî olan yalnız dört halife biliyoruz. Onlar da: Hz. Ali, oğlu Hz. Hasan, Harun Reşid'in oğlu Muhammed el-Emin ve Müstemsik Billâh'tır (Bedâiu'z-zühûr, C. III, s. 379).

¹⁷⁴ Bedâiu'z-zühûr, C. III, s. 379.

¹⁷⁵ Halil'in babası halife olmadığı için Sultan, "hilâfete ancak babası halife olan gelir" diyerek tercihini Yakub'dan yana yapmıştır (Bedâiu'z-zühûr, C. III, s. 380). Bu Halil, ömrü boyunca halife olma arzusunu içinde taşımış ve yetmiş yaşlarında bu arzusuna ulaşamadan vefat etmiştir (Bedâiu'z-zühûr, tahkik: Muhammed Mustafa, Kahire 1379/1960, C. IV, s. 360-361).

görmüşlerdir. Süyûti tarafından kendisine Müstemsik Billâh lakabı verilmiştir ki bu lakabı taşıyan bir başka halife yoktur. Halife olduğunda elli yaşlarındaydı¹⁷⁶. Şehirde kendi evinde oturuyordu. Sultan Canbolat'ın gerekli görmesi üzerine Kale'ye taşındı¹⁷⁷.

Tomanbay, Sultan Canbolat'a isyan ederek, halifenin biatına ihtiyaç duymaksızın kendisini Şam'da sultan ilan etmiş ve Melik Âdil lakabını almıştı (906/1501)¹⁷⁸. Mısır'ı ele geçirince de, Halife Müstemsik kendisine biat etmesine rağmen Halife'yi Kale'den tekrar kendi evine göndermiştir (906/1501)¹⁷⁹.

Sultan olmaya zorla razı edilen Gavri'nin biat merâsiminde bulunmuş ve Gavri'ye asla ihanet etmeyeceklerine dair ümerâya Kur'ân (Mushaf-ı Osmâni) üzerine yemin ettirmiştir (907/1501)¹⁸⁰.

H. 914 Şabanında amcazâdesi Halil, kendisi halife olabilmek için Sultan'ın huzurunda Halife'nin gözlerinin iyi görmediğini, tekrar söz konusu edince Sultan, Halil'e hak vermiş ve Müstemsik'in halife olarak kalmasının doğru olmayacağını söylemiştir. Bunun üzerine Halife, oğlu Muhammed'in halife olmasını vasiyet ederek kendini azletmek zorunda kalmıştır (914/1508)¹⁸¹. Böylece Müstemsik'in on bir sene süren ilk hilafeti sona ermiş oldu.

Bundan sonra sâbık halife, kendi evinde, içine kapanık ve gözden uzak bir hayat yaşamaya başlamıştır. Hatta halktan hiç kimseyle bir araya bile gelemiyordu. Bu durum Sultan Gavri, Müstemsik'in cuma namazına gitmesine ve halkın içine karışmasına izin verinceye kadar devam etmiştir (917/1512)¹⁸². Bu tarihten itibaren, Sultan Gavri'nin Osmanlılara karşı Suriye seferine çıkmasına kadar rahat bir hayat sürmüştür.

Sultan Gavri Suriye seferine çıkarken Halife Mütevekkil Alellâh'ı da yanında götürmüştü. Halife Mütevekkil sefere çıkmadan önce babası Müstemsik'i, halifelikle ilgili işleri dahil her konuda mutlak vekil tayin etmişti. Merc-i Dâbık savaşında Sultan'ın ölümü ve halifenin esir düşmesini

¹⁷⁶ Bedâiu'z-zühûr, C. III, s. 380.

¹⁷⁷ Bedâiu'z-zühûr, C. III, s. 439.

¹⁷⁸ Bedâiu'z-zühûr, C. III, s. 453.

¹⁷⁹ Bedâiu'z-zühûr, C. III, s. 474.

¹⁸⁰ Bedâiu'z-zühûr, C. IV, s. 18.

¹⁸¹ Bedâiu'z-zühûr, C. IV, s. 139-140; Asru selâtini'l-memâlik, C. II, s. 43-44.

¹⁸² Bedâiu'z-zühûr, C. IV, s. 252.

müteâkip elindeki vekâlete binâen, Müstemsik'in ikinci kez halife olduğunu görüyoruz (922/1516)¹⁸³. Bu ikinci hilâfeti, oğlu Mütevekkil'in Osmanlıların kontrolünde, Ridâniye zaferinden sonra Kahire'ye dönüşüne kadar devam etmiştir.

Yavuz Sultan Selim, yaşlı olduğu için Müstemsik Billâh'ı İstanbul'a sevketmemişti. 927/1521 yılında vefat etmiş ve Seyyide Nefise mezarlığına defnedilmiştir¹⁸⁴.

17. III. Mütevekkil Alellâh (hilâfeti 914-922/1508-1516).

Mısır'daki Abbâsi halifelerinin sonuncusudur. 870/1465-6'da dünyaya gelmiş olup asıl adı Muhammed'dir. Halife Müstemsik Billâh Yakub'un oğludur. Yaşlılığını ileri sürerek babasının kendi kendini halifelikten azil ve oğlu Muhammed'i veliyaht tayin etmesi üzerine Sultan Gavri tarafından bu makama getirilmiştir (914/1508). Buna karşılık hilâfeti ele geçirmek için önceden beri uğraşan, babasının amcazâdesi Seydi Halil bu amacına ulaşamamıştır. Yeni halifeye dedesi Abdülaziz gibi Mütevekkil Alellâh lakabı verilmiştir. Mısır halifeleri arasında babası hayatta iken bu makama gelen tek halifedir¹⁸⁵.

Hind hükümdarlarından Mahmud Şah'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Muzaffer şah bulunduğu yerde hakimiyetinin tasdiki için halifeye elçi göndermişti¹⁸⁶.

Seydi Halil için ayırdığı tahsisatı, Halil'in ölümünden sonra, onun oğulları Ebu Bekir ve Ahmed'den esirgeyerek kendi oğlu Harun'a vermesi Ebu Bekir ve Ahmed tarafından sultana şikayet edilmişse de, Sultan halifeden yana çıkmış ve kendilerinden halifeye tâbi olmalarını istemiştir (920/1514)¹⁸⁷.

Sultan Gavri'nin Osmanlılarla yaptığı Merc'i Dâbık savaşıyla neticelenen seferine iştirak eden Mütevekkil Alellâh mağlubiyetten sonra kaçamamış ve Şâfiî, Mâlîkî ve Hanbelî kadılarıyla beraber Haleb'de Sultan Selim'in merhametine sığınmıştır. Rivayete göre Sultan, Mütevekkil'e kendisini asıl memleketleri olan Bağdat'a îade edeceğini söylemiş ve kaçmasını diye gözetim altına almıştır (922/1516)¹⁸⁸.

¹⁸³ Bedâiu'z-zühûr, tahkik: Muhammed Mustafa, Kahire 1380/1961, C.V, s. 104-105.

¹⁸⁴ Bedâiu'z-zühûr, C.V. s. 389-390.

¹⁸⁵ Bedâiu'z-zühûr, C. IV, s. 140-141.

¹⁸⁶ Bedâiu'z-zühûr, C. IV, s. 287.

¹⁸⁷ Bedâiu'z-zühûr, C. IV, s. 363-364.

¹⁸⁸ Bedâiu'z-zühûr, C. V, s. 74 ve 77.

Ridâniye zaferinden sonra, halkın can ve malına dokunulmayacağını bildirmek üzere Sultan Selim tarafından Kahire'de vazifelendirilmiş (23 Ocak 1517)¹⁸⁹ ve Mısır'da hatırı sayılır kişilerden olmuştur. Hatta ümerâdan bazıları da dahil pek çok kimse onun evine sığınmışlardı¹⁹⁰. Fakat bu durum çok uzun sürmemiş ve bir emniyet tedbiri olarak amcazadeleriyle beraber İstanbul'a sevk edilmiştir (Haziran 1517)¹⁹¹.

İstanbul'da bir süre daha kendisine değer verilen Mütevekkil, sefihane bir hayat sürdürdüğü ve kendisine emanet edilen devlet mallarını gasbettiği gerekçesiyle şikayet edilince gözden düşmüş ve Yedikule'de hapsedilmiştir¹⁹². Sultan Selim'in vefatına kadar burada hapis yatan Mütevekkil, Sultan Süleyman'ın cülusundan sonra serbest bırakılmış ve kendisine günlük 60 dirhem para tahsis edilmiştir¹⁹³. Daha sonra kendi isteğiyle Mısır'a dönmüş ve 950/1543 yılında vefat edinceye kadar burada kalmıştır¹⁹⁴.

Halifeliğin Yavuz Sultan Selim'e devir ve teslimi gibi bir olaydan çağdaş kaynaklar hiç bahsetmemektedirler. Bu husustaki rivayetler, 18. yüzyıl sonlarından itibaren batılı tarihçilerin eserlerinde yer almaya başlamıştır¹⁹⁵. Corci Zeydan da, Mısır dönüşü İstanbul'a getirilen Ezher uleması ile Türk alimlerinin yaptıkları bir toplantıda, Yavuz'un halifeliğini tensip ve tasdik ettiklerini ve Padişah'a hilâfet kılıcını Eyüp Camiinde merasimle kuşattıklarını yazıyor¹⁹⁶. Böyle bir merasimin yapılıp yapılmadığı meselesi bir yana, kesin olan şey Mısır'ın fethiyle beraber hilâfetin Osmanlılara geçmiş olmasıdır.

¹⁸⁹ Bedâiu'z-zühûr, C.V, s. 147.

¹⁹⁰ Bedâiu'z-zühûr, C.V, s. 157-158.

¹⁹¹ Bedâiu'z-zühûr, C.V, s. 184-185; İ.Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihi", TTK Yayını, 4. baskı, Ankara 1983, C. II, s. 293.

¹⁹² Bedâiu'z-zühûr, C.V, s. 352-353; Osmanlı Tarihi, C. II, s. 294.

¹⁹³ Bedâiu'z-zühûr, C.V, s. 365.

¹⁹⁴ ez-Zirikli, "el-A'lâm", III. baskı, C. VIII, s. 20.

¹⁹⁵ T.W. Arnold, "Halife" mad., İslâm Ansiklopedisi, C. V/1, s. 151.

¹⁹⁶ Medeniyet-i İslâmiye Tarihi, çev.: Zeki Megâmiz, İstanbul 1328, C. I, s. 104. Hilâfetin Osmanlılara geçişiyle ilgili çeşitli rivayetleri nakledip değerlendirdikten sonra böyle bir merasimin yapılmadığını ileri süren bir araştırma için bkz.: N. Ahmet Asrar, "Hilâfetin Osmanlılara geçişi ile ilgili rivayetler", çev.: S. Tülücü, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 22, İstanbul 1983, s. 91-100.

SONUÇ

Moğolların Bağdad'ı işgal edip (1258) halife Musta'sım'ı katletmeleriyle Bağdad Abbâsi halifeliği son bulmuştu. Abbâsi hânedanına mensup olup canlarını kurtarabilenlerin de kendi başlarına yapabilecekleri bir şey yoktu. Bu sırada Eyyûbilerin yerini alan Memlûklüler devleti Moğollara karşı koyabilecek durumda olmasına rağmen on yaşına bile girmemiş ve varlığını henüz meşru bir zemine oturtamamış genç bir devletti. Kahire'yi yeniden ele geçirme ümidini taşıyan Eyyûbi prensleri ve taraftarlarının gözünde ise Memlûklü sultanları köle asıllı birer gasıp durumunda idiler. Kendilerini bu töhmetten kurtarabilmeleri için Memlûklü sultanlarının birşeyler yapmaları gerekiyordu. Harezmi'den başlayarak Suriye'ye kadar bütün İslâm topraklarını engel tanımadan çiğneyip gelmiş olan Moğollara karşı kazanabilecekleri bir zafer kendilerini isbat etmeye yeterdi. Nitekim Eyyûbilerin teslimiyetçi bir tavır takınmalarına karşılık Sultan Kutuz'un Moğolları Aynu Calût savaşında yenmesi (1260) Memlûklülerin bu kusurlarını gizleyen bir örtü vazifesi görmüştür. Sultan Baybars'ın Mısır'a gelmekte olduğunu duyduğu Abbâsi hânedanından Ebü'l-Kasım Ahmed'i karşılayıp halife ilan etmesi de (1261) aynı sebebe bağlanabilir. Zira Sultan Baybars'ın bu icraatıyla Memlûklüler, hem fiilen egemen oldukları Mısır'ın meşru sahipleri olmuşlar hem de halifenin şahsında bütün müslümanların hâmilîği rolünü üzerlerine almışlardır. Diğer bir ifadeyle Sultan Baybars, içte saltanat iddiasına kalkışması muhtemel kişilere karşı etkili bir müdafaa silahı elde etmiş olduğu gibi dış siyasette kullanabileceği bir vasıtaya da kavuşmuş oluyordu.

İlk iki halifenin isimlerinin, sultanlarınkî ile birlikte hutbelerde ve paralarda yer almasına ilişkin kayıtlar, memleket idaresinde halifelerin etkili olduğunu düşündürülebilir. Fakat halifeler, genelde dîni bir lider olmaktan ileri gidememişlerdir. İçlerinden devlet işleriyle yakından ilgilenmeye kalkışanların hapis, azil veya sürgün edildikleri bilinmektedir. Öte yandan toplantılarda, törenlerde ve çoğu zaman askerî seferlerde sultanla beraber bulunurlardı. Fakat siyasi otorite her zaman için sultanın ve güçlü emirlerin elindeydi. Şahsında hilâfet ve saltanatın birleştiğine şahid olduğumuz Müsta'in Billâh zamanında bile durum pek farklı değildi. Buna göre Memlûklülerde dîni yetkilerle siyasi yetkilerin ayrılmış olduğu anlaşılmaktadır. Hutbelerde halifenin adının okunması ise halifelik makamına karşı duyulan geleneksel saygıyla açıklanabilir.

Mısır Abbâsi halifeleri Memlûklü sultanlarına saltanatı tevcih ettikten başka, kendilerinden saltanat menşuru isteyen diğer müslüman sultanlara da istedikleri menşuru gönderirlerdi. Bu durum, halifenin manevî nüfuzunun İslâm âleminde tanınmış olduğunu göstermektedir. Fazla bir beklentisi olmadığı halde Yıldırım Bayezid bile halife I. Mütevekkil Alellâh'tan menşur almıştı. 15. yüzyılın sonlarına doğru, Hind hükümdarlarından Melik Gıyâseddin'in, Müstencid Billâh'tan menşur isteyip alması (1471) ve Çukurova'daki nüfuz mücadelesi sırasında, halife II. Mütevekkil Alellâh'ın II. Bayezid'e taklid göndermesi de (1485) Memlûklülerin sonuna kadar bu nüfuzun devam ettiğini düşündürmektedir. Hind hükümdarlarından Muzafer Şah'ın III. Mütevekkil'den (1508-1516) menşur istemesi bu hususta rastlayabildiğimiz en son örnektir.

Halifelik çoğu zaman önceden veliaht tayin edilmek suretiyle Abbâsi hânedanı üyelerinden birine intikal ediyordu. Mısır'daki 17 halifeden beşi kendisinden önceki halifenin oğlu, altısı da kendinden öncekinin kardeşidir. Az da olsa bazı halifeler veliaht tayin etmeden vefat etmişler veya tayin edilen veliahtların halifeliği sultan tarafından engellenmiştir. Böyle durumlarda sultan yine aynı soydan bir başkasını halife tayin etmek durumundaydı. Zaten Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethine kadar halifelik Arap milletinden dışarı çıkmamıştır.

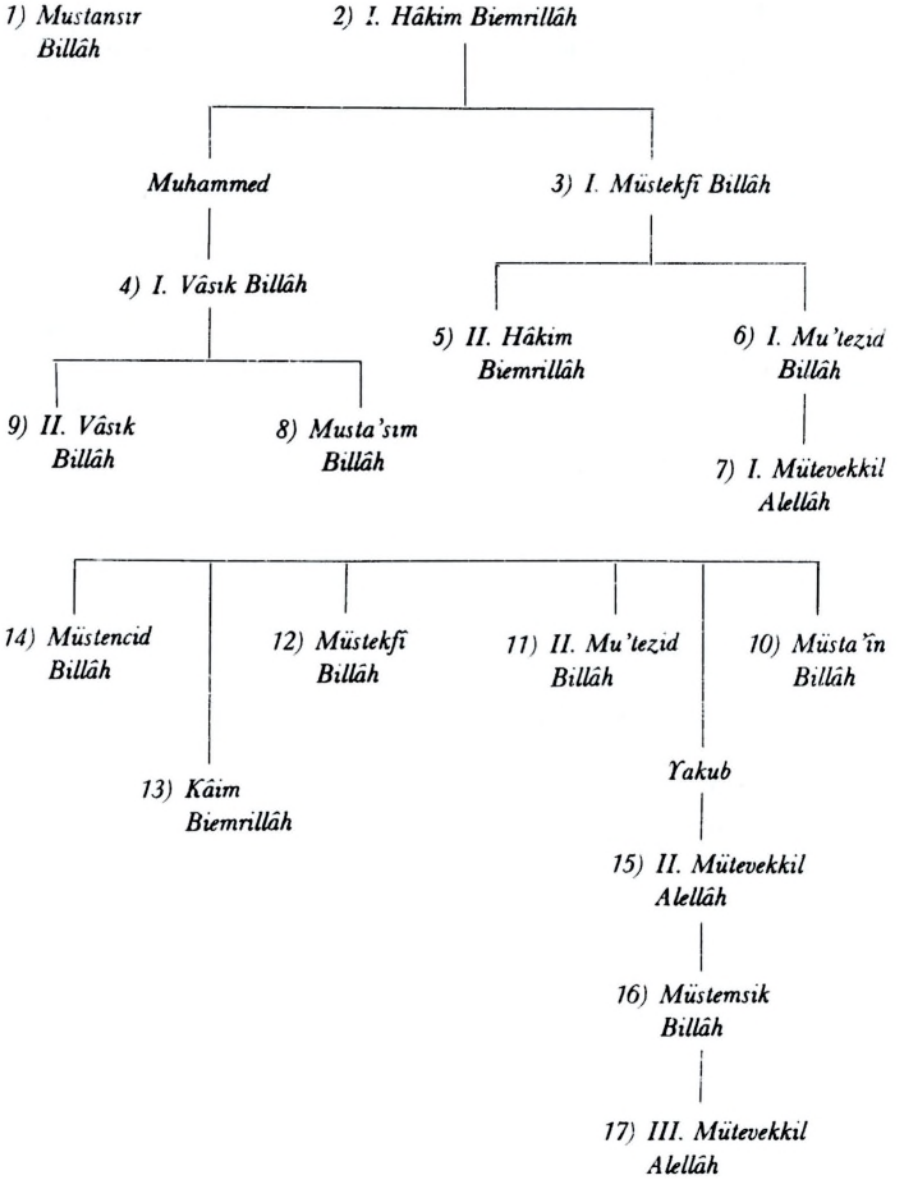
BİBLİYOGRAFYA

- AHMED CEVDET PAŞA, "Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ", C. II, Bedir Yayınevi, İstanbul 1977.
- ARNOLD, T.W., "Halife", İslâm Ansiklopedisi, C. IV, s. 148-155.
- BEDREDDİN EL-HASAN B. HABİB EL-HALEBÎ, "Dürretü'l-eslâk fî devleti'l-etrâk", Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi No: A. 3011.
- CORCI ZEYDAN, "Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi", C. I, çev.: Zeki Megâ-miz, İstanbul 1328.
- ED-DİYÂRBEKRÎ (HÜSEYİN B. MUHAMMED B. EL-HASAN), "Târihu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefis", C. II, Beyrut ts.
- EBÛL-FİDÂ, "el-Muhtasar fî ahbârî'l-beşer", Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, No: A. 2933.
- HASAN İBRAHİM HASAN, "Siyâsi, Dini, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi", C. II, çev.: İ. Yiğit, S. Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1986; C. V, çev.: İ. Yiğit, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1986.
- HATİPOĞLU, MEHMED SAİD, "Hilâfetin Kureyşliliği", A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı XXIII, s. 121-213.
- HİTTİ, PHİLİP K., "Siyâsi ve Kültürel İslâm Tarihi", C. III, çev.: Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980.
- İBN HACER (Şihâbüddin Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî), "ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yânî'l-mieti's-sâmine", C. I-II, tahkik: Muhammed Seyyid Câdü'l-Hak, II. baskı, Kahire 1385/1966.
- "İnbâü'l-ğumr fî ebnâi'l-'umr", C. I, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih No: 4190; C. I, II, V, tahkik: Muhammed Abdülhamid Han, II. baskı, Beyrut 1986; C. VIII, tahkik: Seyyid Abdülvehhab el-Buhâri, II. baskı, Beyrut 1986; C. IX, tahkik: Şerafeddin Ahmed, II. baskı, Beyrut 1986.
- İBN HALDÛN, "Mukaddime", C. I, çev.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1982.
- "Târihu İbn Haldûn (el-'İber)", C. III, Beyrut 1971.
- İBN İYAS (MUHAMMED B. AHMED), "Bedâiu'z-zühûr fî vekâi'i'd-dühûr", C. I-V, tahkik: Muhammed Mustafa, Kahire 1960-1983.
- "Cevâhirü's-sülûk fî emri'l-hulefâi ve'l-mülûk", Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, No: A. 3026,

- İBN KESİR (EBÜ'L-FİDÂ), "el-Bidâye ve'n-nihâye", C. VII, IX, XII, XIII, XIV, Beyrut-Riyad 1966.
- İBN TAGRİBİRDÎ (Yusuf b. Tagribirdî el-Atabekî Cemâleddin Ebü'l-Mehâsin), "el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-vâfi", Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, No: A. 3018; C. I, II, tahkik: M. Muhammed Emin, Kahire 1984.
- "en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire", C. VII, Kahire ts.; C. XIII, tahkik: F. Muhammed Şeltut, Kahire 1970; C. XIV, tahkik: C. Muhammed Muharriz, F. Muhammed Şeltut, Kahire 1971; C. XV, tahkik: İbrahim Ali Tarhan, Kahire 1971; C. XVI, tahkik: Cemalettin eş-Şeyyal, F. Muhammed Şeltut, Kahire 1972.
- "Kitâbu Mevridî'l-letâfe fi men veliye's-saltanate ve'l-hilâfe", Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih No: 4504.
- İBNÜ'L-ESİR, "el-Kâmil fi't-târih", C. III, IV, X, Beyrut 1965-1966.
- İBNÜ'L-VERDÎ, "Târihu İbni'l-Verdî (Tetimmetü'l-muhtasar fi ahbâri-l-beşer)", C. II, Kahire 1285.
- KAFESOĞLU, İBRAHİM, "Harezşahlar Devleti Tarihi", II. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1984.
- KALKAŞANDÎ (EBÜ'L-ABBAS AHMED B. ALİ), "Meâsirü'l-inâfe fi me'âlimi'l-hilâfe", C. II, tahkik: Abdüssettar Ahmed Ferrac, II. baskı, Kuveyt 1985.
- "Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ", C. III, Kahire ts.
- KAYAOĞLU, İSMET, "İslâm Kurumları Tarihi", A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayını, II. baskı, Ankara 1985.
- KÖPRÜLÜ, FUAD, "Hârizşahlar", İslâm Ansiklopedisi, C. V/1, s. 265-296.
- Mahmud Rızk Selim, "Asru Selâtini'l-memâlik", C. II, II. baskı, Kahire 1965.
- MAHMUD ŞAKİR, "et-Târihu'l-İslâmi", C. VII, II. baskı, Beyrut 1405/1975.
- EL-MAKRİZİ (AHMED B. ALİ EL-MAKRİZİ), "Kitâbü's-sülûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk", C. I-II, tahkik: Muhammed Mustafa Ziyâde, Kahire 1942-1971; C. III-IV, tahkik: S. Abdülfettah Âşur, Kahire 1970-1972.
- EL-MÂVERDİ (EBÜ'L-HASAN ALİ B. MUHAMMED B. HABİB), "el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye", II. baskı, Mısır 1386/1966.
- EL-MES'ÛDİ (EBÜ'L-HASAN ALİ B. EL-HÜSEYİN B. ALİ EL-MES'ÛDİ), "Mürücü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher", C. II, tahkik: M. Muhammed Gamîha, Beyrut 1406/1986.

- MUSIL, A., "Eyle", İslâm Ansiklopedisi, C. IV, s. 420-421.
- N. AHMET ASRAR, "Hilâfetin Osmanlılara Geçişiyile İlgili Çeşitli Rivayetler" çev.: Süleyman Tülücü, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 22, İstanbul 1983, s. 91-100.
- ES-SEHÂVÎ (Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvi), "ed-Dav'ü-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi", C. III-IV, X, Beyrut tarihsiz.
"et-Tibrü'l-mesbûk fi zeyli's-sülûk", C. I, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya No: 3113.
- SEYYİD EMİR ALİ, "Musavver Târih-i İslâm", C. I, çev.: M. Rauf, İstanbul 1330.
- SPULER, BERTOLD, "İran Moğolları", çev.: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayını, II. baskı, Ankara 1987.
- ES-SÜYÛTÎ (ŞEYH CELÂLEDDİN ES-SÜYÛTÎ), "Hüsnu'l-muhâdara fi ahbâri Mısır ve'l-Kâhira", C. II, Kahire 1321.
"Târihu-l'hulefâ", Kahire 1371/1952.
- TEKİNDAĞ, M.C. ŞEHABEDDİN, "Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı", İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yayını, İstanbul 1961.
"Fatih'le Çağdaş Bir Memlûklü Sultanı Aynal el-Ecrud", İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi, Sayı 23, İstanbul 1969.
- ŞEŞEN, RAMAZAN, "Selâhaddin Eyyûbi ve Devlet", Çağ Yayınları, İstanbul 1987.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "Osmanlı Tarihi", C. II, Türk Tarih Kurumu Yayını, 4. baskı, Ankara 1983.
- ÜNER, M. ORHAN, "Memlûklularda Dinî ve Adlî Kurumlar", Doçentlik tezi, Erzurum 1978.
- Zetterstéen, K.V.,
"Abbasiler", İslâm Ansiklopedisi, C. I, s. 18-22.
"Müstasım", İslâm Ansiklopedisi, C. VIII, s. 832.
"Nâsir", İslâm Ansiklopedisi, C. IX, s. 87-90.
- ZİRİKLİ, "el-A'lâm", C. VIII, III. baskı, baskı yeri ve tarihi yok.

MISIR'DA ABBÂSİ HALİFELERİ
(Şecere Cedveli)

MEVLÂNÂ'DA NEY MOTİFİ VE CUBRÂN HALİL CUBRÂN'A ETKİSİ

Prof.Dr. İNCİ KOÇAK

“Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor; ayrılıkları nasıl anlatıyor”¹ diyerek Mesnevî'sine başlayan Mevlânâ Celâleddin Rûmî (1207-1273)'nin, XIII. yüzyılda söylemiş olduğu bu ünlü beyiti, altıyüz yıl sonra, Lübnan'da dünyaya gelmiş bir Arap şairi olan Cubrân Halil Cubrân (1883-1931)'nin şiirlerinde etkisini sürdürmüştür.

Cubrân Halil Cubrân, Amerika'ya göç etmiş şair ve yazarlardandır. 1895 Yılında ailesiyle birlikte Boston'a giden Cubrân, orada resimle ilgilenerek, bazı ressamardan dersler almıştır Bir süre sonra Beyrut'a dönmüş ve “Medresetü'l-Hikmet”te dört yıl okumuştur. 1908'de Paris'e giden Cubrân, resim öğrenimini sürdürmüş ve Rodin'den ders almıştır. Bu şehirde yaklaşık olarak üç yıl kalmıştır. Daha sonra New York'ta 1920.yılında “er-Râbitatu'l-Kalemiyye” adlı edebî bir cemiyet kurmuştur. Kuzey ve Güney Amerika'ya göç eden İlyâ Ebi Mâdî (1889-1957), Mihâ'il Nu'ayma (doğ.1889) gibi göçmen edebiyatçıların önderi durumunda olan Cubrân için: “Sanki yazarın kalemî ile değil, ressamın fırçası ile yazmıştır” denmektedir. Arap edebiyatına akıcı bir üslûp getirmiştir. Cubrân Halil Cubrân, Hristiyan olmakla beraber tasavvuf konusuyla ve ayrıca Budizm gibi eski doğu dinleriyle de ilgilenmiştir. Batı edebiyatıyla da uğraşan Cubrân, Shakespear ve Milton gibi İngiliz edebiyatçılarını incelemiştir. Cubrân'ın şiirlerinde sevgi konusunun özel bir yeri vardır².

Omar Ferrûh; Cubrân'ın, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden etkilenerek *أعطني الناي وغن* Bana ney ver ve şarkı söyle” mısraını yazdığını ve “el-Mevâkib” adlı eserinde bu ifadeyi birçok kez kullandığını belirtmektedir³. Yine aynı yazar, Cubrân'ın bu beyitlerini Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden etkilenerek söylediğini önesürmekte ve şunları yazmaktadır:

¹ Abdülbâki Gölpınarlı, Mesnevi Tercemesi ve Şerhi, İnkılâp ve Aka Basım. vi, İstanbul 1981, I, 14.

² Şevki Dayf, Dirâsetu fi'ş-Şiiri'l-Arabî el-Mu'âsir, Dâru'l-Maârif, Kahire 1979, 245-288; Hannâ el-Fâhûrî, Tarihu'l-Edeb el-Arabî, Matbaatu Bulisiyye (tarihsiz), 1113; Ebâ Uvs Ahmed el-Fârâbî Abdullatif, el-Hareketü'l-Fikriyye ve'l-Edebiyye fi'l-Alem el-Arabî el-Hadis, Dâru'l-Beydâ 1985, 346-348.

³ Omar Ferrûh, eş-Şâbbî, Beyrut 1980, 16 not: 1.

”يعجب كثيرون بقول جبران خليل جبران :
أعطني الناي وغنّ فالغنا

..... انّ جبران قد سلخ هذا البيت من مطلع ”المنوى“ لجلال الدين الرومي
(و جبران لم يعرف المنوى لجلال الدين الرومي ولكن لا شك في أنه قرأ شيئاً
من هذا المطلع في بعض النقول الانكليزية)⁽⁴⁾.

”Çok kişi, Cubrân Halil Cubrân’ın: “Bana ney ver ve şarkı söyle, şarkı.....” beyitinden hayrete düşer. Cubrân bu beyiti, Celâleddin Rûmî’nin Mesnevi’sinin matla (ilk) beyitinden almıştır. Cubrân, Celâleddin Rûmî’nin Mesnevi’sini bilmiyordu fakat, bu matla beyit hakkında İngilizce çevirilerden birşeyler okuduğu şüphesizdir”.

Omar Ferrûh, Mesnevi’nin giriş kısmını Arapça’ya da çevirmiştir. Bu çeviri aynen şöyledir:

اسْمَعِ النَّايَ مَا يَقْصَرُ وَيَحْكِي ؛
هو يشكو من الفراق و يبكي
قال : إِنِّي قُطِعْتُ مِنْ قَصَبَاءِ
فبكى الناسُ كلُّهم من بُكائي
هاتِ صَدْرًا مَقْطَعًا بِالْفِرَاقِ
لَأُبْتَتَ الْآلَامَ مِنْ أَشْوَاقِ
كَلَّ مِنْ غَابٍ عَنْ ذَوِيهِ وَكَيْدَا
رَامَ عَوْدَ الزَّمَانِ حَتَّى يَعُودَا
أَنَا فِي كُلِّ مَجْمَعٍ وَفَقَّ أَهْلِهِ
فِي عَسِيرِ الزَّمَانِ أَوْ فِي سَهْلِهِ
كَلَّهْمَ ظَنَّ أَنَّهُ لِي حَبِيبُ
وَهُوَ عَنِ سِرِّ خَاطِرِي مَحْجُوبُ
إِنَّ سِرِّي ، يَا صَاحِبَ ، لَحَنِّي يُذِيعُهُ
غَيْرَ أَنَّ الْأَذَانَ لَا تَسْتَطِيعُهُ

⁴ Omar Ferrûh, a.g.e., 16.

صوتُ نايي نارٌ ، و ما هو ريحٌ ،
 كلُّ خالٍ من ناره فهو ريحٌ
 هي نارُ الغرامِ في الناي تُلْفِي ،
 وهي غَلِي الغرامِ في الخمرِ عُنْفَا
 إنَّ ذا النايِ إنْ تَمَادَى أُنَيْتُهُ
 كان يَحْدُنَا لمن جَفَاه حَدِيثُهُ⁽⁵⁾

Bu Arapça çevirinin sonunda Omar Ferrûh şu cümleleri yazmaktadır:

”والذى يقرأ هذه الفكرة الأصيلة عند جلال الدين الرومي لا يحتاج الى أن يقرأ ما سلخ منها عند غير جلال الدين الرومي.“⁽⁶⁾

“Celâleddin Rûmî'nin bu soylu düşüncesini okuyan insanın, Cubrân'ın bu beyitlerinin Celâleddin Rûmî'den başkasından alınmamış olduğunu okumasına gerek yoktur”.

Bu ifadesiyle de Omar Ferrûh, Cubrân Halil Cubrân'ın, Mevlânâ'dan kesinlikle etkilendiğini açıkça belirtmektedir.

Cubrân Halil Cubrân'ın, “ney” motifini kullanmış olduğu bazı beyitleri şunlardır:

أعطني النايَ وِعَنَ
 فالغنا يرعى العقولُ
 وأنينُ النايِ أبقي
 من مجيدٍ وذليلٍ⁽⁷⁾

“Bana ney ver ve şarkı söyle
 Şarkı, akılları güder.
 Neyin inleyişi daha edebîdir,
 Ulu ve düşkün kişiden”.

⁵ Omar Farrûh, a.g.e., 17.

⁶ Aynı eser.

⁷ Cubrân Halil Cubrân, el-Mevâkib, el-Mektebetü's-Sakâfiyye (tarihsiz), 4.

أَعْطِنِي النَّايَ وَغَنَّ
 فَالْغِنَا يَمْحُو الْمِحْنَ
 وَأُنِينُ النَّايِ يَبْقَى
 بَعْدَ أَنْ يَفْنَى الزَّمَنُ⁽⁸⁾

“Bana ney ver ve şarkı söyle
 Şarkı, sıkıntıları yok eder (siler).
 Neyin inleyişi kalır,
 Zaman geçtikten sonra.”

أَعْطِنِي النَّايَ وَغَنَّ
 فَالْغِنَا خَيْرُ الشَّرَابِ
 وَأُنِينُ النَّايِ يَبْقَى
 بَعْدَ أَنْ تَفْنِي الْهَضَابُ⁽⁹⁾

“Bana ney ver ve şarkı söyle
 Şarkı, içeceklerin en iyisidir.
 Neyin inleyişi kalır,
 Yaylalar yok olduktan sonra.”

أَعْطِنِي النَّايَ وَغَنَّ
 فَالْغِنَا عَدْلُ الْقُلُوبِ
 وَأُنِينُ النَّايِ يَبْقَى
 بَعْدَ أَنْ تَفْنَى الذُّنُوبُ⁽¹⁰⁾

“Bana ney ver ve şarkı söyle
 Şarkı, kalplerin adaletidir.
 Neyin inleyişi kalır,
 Günahlar yok olduktan sonra.”

⁸ Cubrân Halil Cubrân, a.g.e., 5.

⁹ Aynı eser, 7.

¹⁰ Aynı eser, 10.

أَعْطِنِي النَّايَ وَغَنَّ
 فَالْغِنَا عَزْمُ النَّفُوسِ
 وَأَنْيُنُ النَّايِ يَبْقَى
 بَعْدَ أَنْ تَفْنَى الشَّمْسُ (11)

“Bana ney ver ve şarkı söyle
 Şarkı, nefislerin kararlılığıdır.
 Neyin inleyişi kalır,
 Güneşler yok olduktan sonra.”

أَعْطِنِي النَّايَ وَغَنَّ
 فَالْغِنَا خَيْرُ الْعُلُومِ
 وَأَنْيُنُ النَّايِ يَبْقَى
 بَعْدَ أَنْ تَطْفَأَ النَّجُومُ (12)

“Bana ney ver ve şarkı söyle
 Şarkı, bilimlerin en hayırlısıdır.
 Neyin inleyişi kalır,
 Yıldızlar söndükten sonra.”

أَعْطِنِي النَّايَ وَغَنَّ
 فَالْغِنَا حَبٌّ ، صَحِيحٌ
 وَأَنْيُنُ النَّايِ أَبْقَى
 مِنْ جَمِيلٍ وَ مَلِيحٍ (13)

“Bana ney ver ve şarkı söyle
 Şarkı; doğru, dürüst bir sevgidir.
 Neyin inleyişi daha edebîdir,
 Güzel ve hoş şeyden.”

¹¹ Cubrân Halil Cubrân, a.g.e., 11.

¹² Aynı eser, 13.

¹³ Aynı eser, 19.

أَعْطِنِي النَّايَ وَغَنَّ
فَالغِنَا جِسْمًا ، وَرُوحَ
وَأَنْبِيئُ النَّايِ أَبْقَى
مَنْ غَبُوقٍ وَصَبُوحٍ⁽¹⁴⁾

“Bana ney ver ve şarkı söyle
Şarkı, cisim ve ruhtur.
Neyin inleyişi daha edebîdir,
Akşam içilen sütten ve sabah şarabından.”

أَعْطِنِي النَّايَ وَغَنَّ
فَالغِنَا سِرَّ الْخُلُودِ
وَأَنْبِيئُ النَّايِ يَبْقَى
بَعْدَ أَنْ يَفْنَى الْوُجُودُ⁽¹⁵⁾

“Bana ney ver ve şarkı söyle
Şarkı ebediyetin sırrıdır.
Neyin inleyişi kalır,
Varlık yok olduktan sonra.”

أَعْطِنِي النَّايَ وَغَنَّ
وَأَنْسَ دَاءً وَدَوَاءً
إِنَّمَا النَّاسُ سَطُورٌ ،
كُتِبَتْ لَكِنْ بِمَاءٍ⁽¹⁶⁾

“Bana ney ver ve şarkı söyle
Unut derdi ve devayı.
İnsanlar ancak satırlardır.
Ama, suya yazılmışlardır”.

Mevlânâ'nın, “Dinle bu ney nasıl şikâyet ediyor; ayrılıkları nasıl anlatıyor” sözleri, Cubrân Halil Cubrân'da, “Bana ney ver ve şarkı söyle....” mısraları ile yankısını sürdürmüştür.

¹⁴ Cubrân Halil Cubrân, a.g.e., 25.

¹⁵ Aynı eser, 28.

¹⁶ Aynı eser, 30.

H.Ritter tarafından yazılmış olan, İslâm Ansiklopedisi'ndeki "Celâeddin Rûmî" maddesinde, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin batı dillerinde yapılan şerhleri ve çevirileri hakkında şu açıklamalar yer almaktadır: "Mesnevînin, uzun senelerin çalışma mahsûlü olarak, en eski yazmalara istinaden vücudunda getirilmiş tenkitli bir tab'ı ve şerhi vardır (R.A.Nicholson, The Mathnawi of Jelâlu'd-din Rûmî, edited from the oldest manuscripts available: with critical notes, translations and commentary; E.J. Gibb Memorial, New Series, London, 1924-1940, VI, 1-8).....Avrupa dillerine daha önce yapılmış olan tercümeleri şunlardır: Georg Rosen, Leipzig, 1849; F.Rosen tarafından bir mukaddime ile, München, 1913; James W. Redhouse, London, 1881; E.H.Whinfield, London 1887, 1898; C.E. Wilson London, 1910."¹⁷

Mevlânâ'nın dünyaca ünlü bu eseri Abdülbâki Gölpinarlı tarafından da tercüme ve şerh edilmiştir. Abdülbâki Gölpinarlı, "Mesnevî Tercemesi ve Şerhi" adlı kitabında; Mesnevî'nin Mevlâna tarafından bizzat yazılan 1.-18. beyitlerinde birinci plânda "ney"in olduğunu ifade etmekte ve şunları yazmaktadır: "Şikâyet etmektedir; ayrılıkları anlatmaktadır. Kamışlıktan kesileli feryâd etmedeyim; erkek-kadın, herkes feryâdına uymada, ağlayıp inlemededir"¹⁸. Yine aynı şerhte: "Mevlânâ, "Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor; ayrılıkları nasıl anlatıyor"derken hem kamışlıktan kesilen neyi, hem de Mutlak Varlık'tan mukayyet varlığa düşen kendisini kastetmektedir"¹⁹ şeklinde bir açıklama bulunmaktadır. Ney'in inleyişi için de, şu ifade yer almaktadır: "O, ezel âlemini, Mutlak Varlık'taki sübûtu arar, özler; bu kayıtlar âlemine, bu izâfî varlık âlemine düşmesi, ona âdetâ bir gurbet görünür. Ama o, âlemde de kendi varlığını yok etmiş, Hak varlığıyla varolduğunu bilmiş, bu bilişi buluş ve oluş haline getirmiş, irâdesini Hak irâdesine vermiştir. Bu bakımdan özleyişi, feryâdı, niyaz yollu değil, naz yolludur. Mukayyet görünür, fakat ıtlaak âleminindedir. Feryâdı, şikâyeti, bilmeyenlere gerçeği anlatmak içindir. Onun sırrı, bu feryattadır; fakat her gözde o sırrı görececek kaabiliyet, her kulakta o remzi anlayacak kuvvet yoktur"²⁰.

Sonuç olarak, Cubrân Halil Cubrân'ın, "ney" den bahsettiği beyitlerinde Mevlâna'dan etkilendiği açıktır. Cubrân bu beyitlerinde, "neyin inleyişinin ebedî olduğunu" vurgulamaktadır.

¹⁷ H.Ritter, Celâeddin Rûmî, İslâm Ansiklopedisi, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1963, III, 57-58.

¹⁸ Abdülbâki Gölpinarlı, a.g.e., I, 17.

¹⁹ Aynı eser, 20.

²⁰ Aynı eser, 20-21.

XIII.-XV. YÜZYILLARDA ANADOLU'DA TÜRK-HİRİSTİYAN DİNİ ETKİLEŞİMLER VE AYA YORGİ (SAİNT GEORGES) KÜLTÜ

A. YAŞAR OCAK

Anadolu'nun türkleşmesi ve islâmlaşması tarihi, asrımızın başından günümüze kadar Franz Babinger, F. W. Hasluck, Fuad Köprülü, Abdülbaki Gölpınarlı, Osman Turan, Irène Mélikoff ve Speros Vryonis gibi ilim adamlarını meşgul eden, dikkate değer, kaynakları zengin ve çeşitli, çok verimli bir araştırma sâhası olmuştur. Bilhassa, elîm vefatının 25. yıldönümünü üzüntüyle idrak ettiğimiz merhum Fuad Köprülü'nün, başta temel ve klâsik eseri *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*'ı olmak üzere, muhtelif kitapları ve makaleleriyle bu sâhayı âdetâ apayrı bir araştırma disiplini durumuna getirdiğini söylemek mübâlağalı sayılmamalıdır. O, "*Anadolu'da İslâmiyet*" adındaki klâsikleşmiş meşhur makalesinde bu konunun sanki araştırma plânını çizmiş ve pek çok meseleye dikkati çekmiştir. Bununla beraber, aradan geçen şu kadar yıldır değerli çalışmalarla bir hayli mesâfe katedildiğini de belirtmek lâzımdır. Ne var ki, bahis konusu sâhanın araştırılıp aydınlatılacak daha bir çok meselesi bulunmaktadır. Bunlardan birini de, Anadolu'ya Türkler'in yerleşmesiyle birlikte başlayan islâmlaşma ve türkleşme sürecinde müslüman Türkler'le yerli hıristiyan halk arasında cereyan eden karşılıklı dinî tesirler ve bu arada evliyâ yahut aziz kültleri teşkil eder.

Merhum F. Köprülü'nün bazı yazılarında bu konuya işaret ettiği görülmektedir¹. Ancak bu meseleyle münhasıran ve sistemli bir tarzda uğraşan, İngiliz âlimi F. W. Hasluck olmuştur. O, meşhur *Christianity and Islam under the Sultans* (Oxford 1929, 2 cilt) adlı kitabında ve dilimize R. Hulûsi tarafından *Bektaşilik Tedkikleri* (İstanbul 1928) adıyla çevrilen makaleler külliyyatında hemen tamamıyla bu mesele üzerinde durmuştur. Bazan sübjektif yorumlara kaçmakla birlikte, genellikle ilgi çekici ve yerinde tesbitlerde bulunmuş, Anadolu ve Rumeli'de Türkler'le hıristiyan ahâli arasında ortak bazı evliyâ kültlerini teferruatlı olarak ele almıştır.

¹ Msl. bk. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara 1972, 2. bs., s. 110.

İşte bu yazıda, bu ortak költlerden hayli dikkate değer görünen *Aya Yorgi*, yahut Hagios Georgios (Saint Georges) költü incelenmeye çalışılmaktadır. Bu költün önemi, İslâmiyet'in Arap yarımadasının dışına çıkıp Mısır, Sûriye ve Irak mıntakalarına yerleşmeğe başladığı ilk devirlerden itibaren müslüman halklar arasında yer bulabilen, islâmîleştirilmiş - belki de en eski - hıristiyan költlerden biri olmasından ileri gelmektedir. Daha ziyade Orta Doğu müslüman halkları arasında tanınan *Aya Yorgi*, *Cercis*, *Curcis* veya *Circis Nebî* adıyla bilinir.

Aya Yorgi, yahut batıdaki adıyla Saint Georges, doğu ve batı Hıristiyanlık dünyasında hemen hemen başka hiç bir azize nasip olmayan büyük ve yaygın bir şöhrete sahiptir. Bilindiği gibi ikonografide mühim bir yer tutar. Eski hajoğraflar (aziz bilimciler) bu azizin hayat ve menkabelerine yüzlerce sayfa tahsis etmişlerdir. Son zamanlarda böyle bir azizin gerçekten yaşayıp yaşamadığı tartışma konusu olmuş, Papalık makamı tarafından azizler listesinden çıkarmışsa da², bunun pratik bir kıymeti olmamıştır. Çünkü esas olan, *Aya Yorgi*'nin tarihî bir şahsiyet olup olmaması değil, yüzyıllar boyunca adı etrafında hıristiyan halklar arasında zamanla büyümüş bir menkabeler külliyyatının ve buna paralel olarak yaygın ve güçlü bir költün mevcut olmuş bulunmasıdır. Buna benzer durumlara zaman zaman İslâm dünyasında da rastlanmıştır. Bunun izahı herhalde mahallî költürlerin bazı hallerde dinlerin nazari ve resmî çerçevesini zorlayarak kendilerine bir yer edinme çabasıyla ilgili olmalıdır. Bizim açımızdan önemli olan, *Aya Yorgi* költünün nisbeten eski devirlerden itibaren Orta Doğu, bu arada Anadolu ve nihayet Balkanlar'da müslüman halk inançlarına nüfuzu vâkiasıdır.

Bu nüfuz nerede, ne zaman ve hangi şartlarda meydana gelmiş, nasıl tezâhür etmiştir ? Bilhassa XIII.-XV. yüzyıllarda müslüman Anadolu ve Rumeli Türkleri arasında *Aya Yorgi* költünün tesiri hangi kanallarla ve nasıl vukû bulmuş, ne gibi bir mâhiyet kazanmış ve nihayet bunun islâmlaşma sürecindeki yeri ve önemi ne olmuştur ? Bütün bu soruların cevaplarını aramadan önce, *Aya Yorgi* hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

² Papalık makamının yayın organı olan *Osservatore Romano* dergisinde açıklanan bildiri hakkında *Stern* dergisinin 1 Haziran 1969 tarihinde yayınlanan 22. sayısında, "*Die Heiligen verloren ihren Schein*" başlığı altında bir yazı çıkmıştır. Bu yazıda, Saint Georges ile birlikte Sainte Barbara, Saint Christophorus ve Saint Nicholas'ın da azizler takviminden çıkarıldığı belirtiliyor. Yazı, halkın buna gösterdiği tepkilere de uzunca yer vermiştir.

Her şeyden evvel şunu belirtmek lâzımdır ki, Aya Yorgi yahut Saint Georges hıristiyan hajoğrafisi (aziz bilimi) nde *beyaz athı, savaşı bir aziz* ve Hıristiyanlığın yayılması uğruna ağır işkencelerle hayatını fedâ eden bir *martyr* oluşu ile dikkati çeker³. Bu sebeple daha IV. asırdan itibaren, yani imparator I. Konstantinos zamanında (306-337) büyük bir takdise mazhar olmuş ve kültü resmen kabul edilmiştir⁴. Orta çağda ise Haçlı orduları onu hâmi kabul etmişler, Kudüs'ü kuşatmaları sırasında Saint Georges'un beyaz zırhlar içinde kendilerine yol gösterdiğine dair menkabeler yaymışlardır⁵. Bir asker aziz olması dolayısıyla Aya Yorgi'nin günümüzde bile Yunan ordusunca takdis olunduğu, 1974 Kıbrıs harekâtı sırasında ele geçen ve hâlen İstanbul'da Askerî Müze'de teşhir edilen bir sancaktan anlaşılmaktadır. Bu sancakta, Aya Yorgi şahlanmış beyaz bir ata binmiş olduğu halde, elindeki mızrakla ejderha öldürürken tasvir olunmuştur (bk. resim: 3).

Aya Yorgi'nin hayatından bahseden kaynaklarda verilen bilgilerin farklı mâhiyette oluşu modern hajoğrafi âlimlerinin dikkatini çekmiş, bir kısmı verilen bilgilerin tarihî bir değeri bulunmadığını ileri sürerken, bir kısmı da bunun aksini belirtmiştir. Birinci gruptakiler, aslında Aya Yorgi'ye ait bilinen menkabelerin hemen hemen tamamının *Demeter, Perseus, Herkül* ve *Horus* gibi eski Yunan ve Mısır, hattâ *Telişinu* gibi Eti tanrılarına ait bulunduğu, dolayısıyla bu azizin adları geçen tanrıların hıristiyanlaştırılmış şekliinden ibaret muhayyel bir şahsiyet olduğu neticesine varmışlardır. Bizzat Papalık makamının da bu neticeyi kabul ve ona göre hareket ettiğine yukarda temas olunmuştu. İkinci gruptakiler ise, Aya Yorgi'nin daha Hıristiyanlığın nisbeten erken devirleri sayılabilecek III. ve IV. yüzyıllardan beri mükemmelen tanındığını ve kültürünün teşkül ettiğini, dolayısıyla şüpheye mahal olmadığını savunmuşlardır⁶. Biz burada iki grup arasında bir tercih yapma yetkisine sahip değiliz. O itibarla Aya Yorgi yahutta Saint Georges'un tarihî bir şahsiyet olup olmadığı meselesi bizi ilgilendirmiyor. Yalnız şu kadar söylenebilir ki, eğer I. Konstantinos'un bu azizin vefat ettiği tarih olduğu ileri sürülen 303 ten kısa bir zaman sonra kültürünü resmîleştirilmesi hâdisesi doğru ise, gerçek bir şahsiyet olmadığını kabul etmek biraz zordur.

³ Hippolyte Delehaye, *Les légendes grecques des Saint Militaires*, Paris 1909, ss. 45 vd.

⁴ F. H. Kruger, "Saint Georges", *La Grande Encyclopédie*, VIII, 810.

⁵ Jacques de Voragine, *La Légende Dorée*, Paris 1960, 2. bs. I, 211.

⁶ Bu konudaki tartışmalara dair 3 ve 4 nolu nottakilerle beraber, Delehaye tarafından zikredilen şu makaleye bakılmalıdır: K. Krumbacher, "Der heilige Georg", *Abhandlungen der*

Her hâlû kârda, Aya Yorgi'yi anlatan rivâyetler gözden geçirildiği zaman, iki gruba ayrıldıkları ve onu iki ayrı mıntakaya yerleştirdikleri gözden kaçmıyor. Birinci grup rivâyetlere göre aziz Kudüs yakınlarında Lydda'da doğmuş ve imparator Diokletianus zamanında (284-305) yaşamıştır. Bu mıntakanın Roma valisi Dakianus'u ve maiyyetindekileri Hıristiyanlığı kabule davet etmişse de şiddetle tepki görmüş ve ağır işkencelere mâruz bırakılarak öldürülmüştür. Bu hikâyeye pek çok kerâmet unsuruyla süslenmiş olarak gayet trajik bir tarzda kaynaklarda anlatılır⁷.

İkinci grup rivâyetlere göre ise, Aya Yorgi Anadolu'da eski Kapadokya'da dünyaya gelmiş ve yaşamıştır. Kendisi Roma ordusunda bir asker olarak çalışmış ve Diokletianus zamanında generalliğe yükselmiştir. Ancak putperestliği bırakarak Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra kendisini bu dîni yaymaya adanmış, fakat İzmit'te başı kesilerek öldürülmüştür. Ölüm tarihi jülyen takvimine göre 23 Nisan 303 olarak kabul edilmektedir ki, bu, gre-goyen takvimine göre 6 Mayıs'a tekabül eder.

Kısaca özetlenen bu iki grup rivâyet bir arada değerlendirilecek olursa, gerek yaşadıkları memleketler, gerekse hayat hikâyeleri birbirinden farklı iki ayrı Aya Yorgi ile mi karşı karşıya bulunduğu sorusu akla geliyor. Yoksa aynı şahıs etrafında farklı coğrafyalarda oraların kültürel yapısına göre mı iki ayrı grup menkabe teşekkül etmiştir? Bu soruların tartışılması ve cevaplarının aranması bize ait bir konu olmamakla beraber, burada bir meseleye işaret etmeden geçmek te herhalde uygun olmayacaktır.

Dikkat edilirse her iki grubun ortak noktası, görüldüğü üzere, azizin Roma İmparatoru Diokletianus zamanında yaşamış olduğu ve öldürülerek hayatına son verilmiş bulunduğuudur. İki grup rivâyetleri birbirinden ayrıran en bâriz yanlardan birisi de, doğu - batı hıristiyan hagiografisinde ve

k. *bayerischen Akademie*, cilt XXXV, kısım 3. Ayrıca bk. F.W. Hasluck, *Christianity*, I, 321, not 1; Delehaye, *Les Légendes Hagiographiques*, Bruxelles 1955, 4. bs., ss. 104-105, 162 ve 179-180; S. Eyice, "Çorum'un Mecidözü'nde Âşık Paşa oğlu Elvan Çelebi zâviyesi", *TM*, XV (1969), ss. 226-234, ve daha başkaları.

⁷ Msl. bk. De Voragine, I, 209-211. Rivâyete göre Dakianus, Saint Georges'un davetini redderek onu işkencelerle öldürmüştü, ama her defasında aziz yeniden dirilerek putperest valiyi Hz. İsa'ya inanmaya dâvetten vazgeçmemiştir. Ancak sonuncu seferinde ölüme boyun eğmiş, Dakianus meydana başını kestirdikten sonra bir daha dirilmemiştir. Ama bu cezasız kalmamış, Dakianus ve maiyyetindekiler de gökten yağın ilâhî ateşler altında kavrulup gitmişlerdir. Saint Georges, ölümünden önce onları inandırabilmek için, kuru odunları yertip ağaç haline getirmek ve mezardaki ölüleri diriltmek gibi pek çok kerâmetler göstermiştir, ki bunların tafsilâtı için bk. Delehaye, *Saints Militaires*, s. 5 vd.

ikonografisinde pek meşhur olan ejderha ile savaş menkabesidir. Bu menkabeye göre aziz, Kapadokya'da putperest bir kral olan Selbios'un kızını kaçıranak şehrin suyunu kesen bir ejderha ile zorlu bir mücadeleye girer. Sonunda onu yenip öldürerek hem kızı kurtarır, hem de suyu akıtır. Bu kerâmeti (miracle) gören kral ve tebası, şükran ifadesi olarak Hıristiyanlığı kabul etmiş ve azize tâbi olmuşlardır⁸.

Bu çok tanınmış menkabe konumuz açısından önemli olduğu kadar, hıristiyan halk inançları açısından da önemlidir. Bu yüzden ikonografide geniş yer tutmuştur. Aya Yorgi çoğu zaman at üstünde, bazan yaya, mızrağı ve kılıcıyla bir ejderhayı öldürürken tasvir edilmiştir. Bu tasvirlerin bir kısmı, Rafael gibi meşhur Rönesans ressamalarına aittir. Avrupa'nın ve Türkiye'nin muhtelif yerlerindeki müzelerde Aya Yorgi'yi tasvir eden bu resimlere rastlanabilir (bk. resim: 1-2).

Modern hajiografi âlimleri (Aziz bilimciler), çok tanınmış olması sebebiyle bu ejder menkabesi üzerinde kafa yormuşlar ve teferruatlı incelemelerde ve tenkitlerde bulunmuşlardır. Bu çalışmalar neticesinde, Kudüs hâvâlisine ait, birinci grup en eski ve orijinal metinlerde bu menkabenin yer almadığı, ancak Anadolu'da teşekkül eden ve daha geç döneme ait olan metinlerde ortaya çıktığı tesbit edilmiştir⁹. Bu tesbit, bazı araştırmacıların ileri sürdükleri gibi Aya Yorgi'nin, eski mitolojik tanrıların hıristiyanlaştırılmış şekli olmasa bile, en azından ejderha ile savaş menkabesinin eski Anadolu efsaneleriyle alâkası iddiasının büsbütün mesnedsiz olmadığını düşündürüyor¹⁰.

⁸ Ejderha menkabesi hakkında bk. Charles Cahier, *Caractéristiques des Saints*, Paris, I, 315-322; Delehay, *a.g.e.*, ss. 74-75; Hasluck, *Christianity*, I, 321, not 1; De Voragine, I, 207-209.

⁹ Msl. bk. Delehay, *Légendes Hagiographiques*, s. 180; Hasluck, aynı yerde. Hattâ bu ejder menkabesinin aslında Aya Yorgi'den daha evvel aynı bölgede yaşamış Aya Teodoros ve Aya Mihail gibi iki azizle de alâkası bulunduğunu gösteren rivayetlerden bahs olunmaktadır. Geniş bilgi için zikredilen yerlerden başka bk. Delehay, *Saints Militaires*, ss. 11, 15, 20, 38. Aşağıda da görüleceğini üzere, hıristiyan rivayetlerini hemen aynen adapte eden müslüman kaynaklarında da (Taberî, Mes'ûdi, İbn Kuteybe) ejder menkabesinden hiç bahsedilmediği dikkati çeker.

¹⁰ Bu konudaki tartışmalar hakkında daha geniş bilgi için bk. A. Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983, ss. 172-179. Hıristiyan literatüründeki bu ejderha ile mücadele menkabesi bazan oldukça ilgi çeken yorumlara da mevzû teşkil etmiştir. Bunlar arasında, aslında bu menkabenin normal bir yarıtcı hayvanı öldürme hâdisesini yansıttığı, veya Hıristiyanlık'la putperestliğin mücadelesini ve zaferin Hıristiyanlık'ta kalışını temsil ettiği; yahutta, güneş ışıklarının karaniği dağıtması olayını sembolleştirdiği gibi, birbiriyle hiç ilgisi bulunmayan yorumları zikredebiliriz (bk. Kruger, aynı yerde; b. Carra de Vaux, "Djirdjis", El²).

Üstelik ejderha ile savaş menkabesi Aya Yorgi kültünün müslüman Türk inançlarıyla karışması meselesinde bir vâsita olması itibarıyla ayrıca bir önem arzeder.

Aya Yorgi ve onunla ilgili mâlumatın mâhiyeti hakkında bu kısa özetten sonra, bu azizin kültünün müslüman halk inançlarıyla münasebeti meselesine geçilebilir.

Müslüman Arap kaynaklarına bakarak Aya Yorgi menkabelerinin hiç olmazsa milâdî IX. (hicrî III.) yüzyıldan çok daha evvel müslüman halk inançlarına nüfuz ettiğini kesin bir şekilde söyleyebiliriz: zira hiç olmazsa şimdilik bu konudaki ilk kayıtları bize nakleden müellif olan İbn Kuteybe'nin IX. yüzyıl müellifi olduğunu biliyoruz. Başta adı geçen İbn Kuteybe (öl. 276/889), Sâlebi (427/1035), Herevî (öl. VI/XII) ve Makrîzî (öl. 846/1442) gibi tarihçi ve müellifler Mısır, Sûriye ve Irak mıntakalarında dolaşan bu rivâyetleri bazan özet olarak bazan da bir hayli genişçe eserlerine almışlardır. Müslüman kaynaklarındaki bu rivâyetler, yukarda bahis konusu edilen Kudüs ve havâlisi menşe'li birinci grup hıristiyan rivâyetlerinin islâmleştirilmiş şekilleri olup ejder menkabesi bunlarda da yoktur. Öteki hikâyeye ise hemen hemen aynen alınmış olup bunu en tafsilatlı bir şekilde anlatanlar, Taberî ile Sâlebî olmuştur¹¹. Diğerleri ise kısa özetler halinde hikâyeyi kaydederdiler¹².

Söz konusu bu kaynaklardaki hikâyeye göre, *Cercis* (*Curcis* veya *Circis*) *Nebî Aleyhisselâm* Remle'de doğmuş olup Hz. İsa'nın havârileriyle görüşmüştür. Kendisi önce zengin bir tüccar iken, unutulmaya yüz tutan Hz. İsa'nın şeriatını yeniden diriltmekle vazifelendirilmiştir. Cercis Nebî, giderek sapık hale gelen halka ve bu arada bilhassa Musul meliki Dâzân'a tekrar Hz. İsa şeriatına dönmelerini bildirmiş, fakat kimse kendisine inanamamıştır. Hattâ Cercis Nebî'den, eğer gerçekten peygamber ise, mûcize göstermesini istemişlerdir. Bunun üzerine Cercis Nebî onların arzularına uyarak ölüleri diriltmek, kuru odunları yeşertip ağaç haline getirmek gibi muhtelif mûcizeler göstermişse de yine iknâ edememiştir. Hattâ kendisine fena halde kızan melik Dâzân onu türlü işkencelere tâbi tutarak defalarca

¹¹ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev. Z. K. Ugan- A. Temir, İstanbul 1965, 2. bs., I, 943-964; Sâlebî, *el-Arâis (Kasasu'l-Enbiyâ)*, Kahire 1308, ss. 285-290.

¹² İbn Kuteybe, *Kitabu'l-Maârif*, nşr. m. İsmail Sâvî, Beyrut 1970, s. 25; Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, nşr. M. Muhsin Abdülhamid, Kahire 1964, I, 66; Herevî, *Kitabu'z-Ziyârât*, nşr. J. Sourdél-Thomine, Damas 1953, ss. 69-70; Makrîzî, *el-Hitât*, Bulak 1270, I, 152. Hikâyeye şurada da özetlenmiştir: Kasım Kufralı, "Circis", *İA*.

öldürtmek istemiş, fakat Cenâb-ı Hak her seferinde Cercis Nebî'yi yeniden hayata kavuşturup vazifesine devamını sağlamıştır. Nihayet Cercis Nebî melikin karısını ve daha başkalarını dîne döndürebilmişse de, daha ileri gidememiştir. Bundan dolayı fazla üzüntü duyarak Allah'tan canını almasını dilemiş, ancak bundan sonradır ki, Dâzân onu öldürmeye muvaffak olabilmıştır. Böylece Cercis Nebî'nin şehadetiyle birlikte, gökten ateş yağar, başta Dâzân olmak üzere bütün inanmayanlar mahvolur.

Şu kısa özetten açığa anlaşılacağı üzere, müslüman kaynaklarındaki hikâyenin hıristiyan aslından hemen hiç bir farkı yoktur. Hattâ Roma valisi *Dakianus*'un adı bile *Dâzân* şeklinde geçmektedir. Azizin doğum yeri Lydda ise Arap dönemi adıyla Remle şeklinde kaydedilmektedir¹³. Üstelik hikâyenin islâmî versiyonunda bizim için önemli olan bir husus beliriyor: Bu, Aya Yorgi'nin *Cercis Nebî Aleyhisselâm* şeklinde anılmasından da anlaşılacağı gibi, müslüman halk inançlarında bir velî değil, bir peygamber olarak telâkki edilmiş olmasıdır. Bizce en mühim değişiklik budur.

Aya Yorgi'nin böylece bir peygamber olarak müslüman halk inançlarına girebilmesi gerçekte o kadar önemsenmeyecek bir hâdise değildir. Her ne kadar Yûşa', Danyal vb. Tevrat'ta zikredilen peygamberler - Kur'an-ı Kerim'de adları geçmemesine rağmen - sonraki islâmî literatüre peygamber olarak girmişlerse de, Aya Yorgi'nin durumu bunlardan farklıdır. Zira o, ne Tevrat'ta ne İncil'de zikrolunmaktadır. O halde bu zatın müslüman halk inançlarında bu derece yer edebilmesinin sebebi ne olabilir ? Kanaatimizce bunun cevabı, Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasında bulunan ve tam altı asırlık uzun bir zaman dilimini kaplayan, İslâm ilâhiyatında *eyyâmu'l-fetra* diye bilinen fetret devri (peygambersiz devre) kavramı ile alâkalı olabilir¹⁴. Bilindiği üzere İslâm inancına göre, bu ara devrede hiç bir şeriat sahibi peygamber (resûl) gelmemiştir. Böyle olunca, ko-

¹³ Hattâ hikâyeyi eserlerinde nakleden müslüman müellifler arasında, Mes'ûdi ve Makrizî gibi, bunun Ehl-i Kitap'tan gelen haberlere dayandığını belirtenler vardır. Bunlardan Makrizî'nin ifade biçimi son derece dikkate şâyandır. Çünkü diğer bütün müellifler *Cercis* (veya *Curcis*, *Circis*) *Nebî Aleyhisselâm* diye yazdıkları halde, yalnız o bu ismi yalın olarak *Curcis* biçiminde yazar ve öteki sıfatları eklemeyiz. Bununla âdetâ, bu zatın peygamberliğini kabul etmediğini göstermekte, hattâ daha ileri giderek, *Curcis*'in eski Mezopotamya ilâhlarından *Tammuz* ile alâkalı olduğunu kaydetmektedir. Böylece bu şahsın aslında gerçekten yaşamış tarihi bir şahsiyet olmadığını Hıristiyan dünyasından yüzlerce yıl önce belirtmiş olmaktadır (bk. *el-Hıtal*, aynı yerde).

¹⁴ Krş. Mouradja d'Ohsson, *Tableau Général de l'Empire Ottoman*, Paris 1878, I, 191-192.

numuzu teşkil eden rivâyetlerde Hz. İsa'nın dînini yeniden ihyâ etmek isteyen bir şahsiyet hüviyetiyle ortaya çıkan ve hıristiyanlarca da fevkalâde takdis edilen bu zat,yani Aya Yorgi, yahut Cercis, muhtemeldir ki Hz. İsa'ya tâbi bir *nebi* olarak fazla müşkilât görmeden müslüman umûmî efkârında kabul görmüş olsun. Nitekim çok ilgi çekici hayat hikâyesinin de bunu kolaylaştırdığı söylenebilir.

İşte bu sebeple bazı İslâm ülkelerinde daha erken devirlerde, şüphesiz bir kısmı eski hıristiyan gelenekleriyle alâkalı bulunan Aya Yorgi mezarlarının, Cercis Nebî mezarları olarak ziyârete başlandığı dikkati çekiyor. Bunlardan bazılarını *Kitabu'z-Ziyârat* müellifi Herevî haber veriyor. Onun bildirdiğine göre, en tanınmış mezarı, Musul'da kale içindeki *Meşhed-i Cercis Aleyhisselâm*' dır. Bundan başka Azerbaycan'da Urmiye yakınlarında Merkûye denilen yerde ve Huzistan'da Sus'ta bulunan mezarlar da takdis ve ziyâret edilmektedir¹⁵.

Musul'daki meşhed çok tanınmış olup, aslına bakılırsa burasının eski bir Keldânî kilisesiyle ilgisi bulunduğu anlaşılıyor¹⁶. Öyle görülüyor ki, bu muntakanın müslüman orduları tarafından fethiyle birlikte iskânını müteakip, müslüman halk burasını benimsemiş ve ziyâret mahalli hâline getirmiştir. Zamanla meşhed yanında muhtelif binalar yapılmış, türbe tam bir ziyâretgâh durumunu gelmiştir. Nitekim Herevî'den iki asır sonra türbeyi ziyaret eden Mağribli meşhur seyyah İbn Battuta, burada Cercis Aleyhisselâm'ın kabrini içine alan bir mescidle, yeni inşâ edilmiş bir câmiden bahseder ve kabri ziyâret edip mescidde namaz kılmak imkânına kavuştuğunu yazar¹⁷.

Zamanla burada bir vakıf tesis olunduğu anlaşılmakla beraber, kat'î tesis tarihi belli değildir. Ancak Osmanlı döneminde, hiç olmazsa XVI. yüzyılda *Cercis Nebî Evkaftı* adıyla zikredilen bu vakfın, hatırı sayılır ve zen-

¹⁵ Bk. Herevî, ss. 69-70. Herevî burada, Merkûye'de bulunan mezarın yanbaşındaki kuyu yanında bir kayanın yer aldığını, bunun, şehid edilmeden önce, işkence maksadıyla Cercis Aleyhisselâm'ın karnı üzerinde konulan kaya olduğunu bildirir. Anlaşıldığına göre türbeyi ziyaret edenler bu kayayı da ziyaret ve takdis konusu yapmışlardır, ki müslüman halk inançları itibariyle oldukça ilgi çekicidir.

¹⁶ Bk. De Vaux, "Djirdjis", *EF* (Ahmed Sioufi, *Les Antiquités et Monuments de Moussoul*, Musul 1940, ss. 17-23 den naklen).

¹⁷ *Voyages d'Ibn Batoutah*, nşr. C. Defréméry - B. R. Sanguinetti, Paris 1877, 2. bs., II, 136.

gin bir vakıf olduğu, Başbakanlık Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki belgelerden istidlal edilebiliyor¹⁸.

Müslüman Türkler'in Aya Yorgi kültü ile alâkalarına gelince, yukarıda azizin ölüm tarihinin hıristiyan geleneğinde 23 Nisan (6 Mayıs) 303 olarak benimsendiğinden ve bu tarihte Aya Yorgi kültünün resmen kutlandığından söz edilmişti. Dikkat olunursa bu tarih bizde *Hıdrellez*, yani *Hızır-İlyas* kültünün kutlama tarihiyle aynıdır. İşte müslüman Türkler'in daha doğrusu batı Türkleri'nin Aya Yorgi kültü ile alâkaları burada başlıyor. Müslüman Türkler Kuzey Irak, Kuzey Sûriye ve Anadolu'ya geldikleri sıralarda, yani muhtemelen ortalama XI. yüzyıldan itibaren, Aya Yorgi'yi Cercis Nebî olarak tanıyıp bölgedeki öteki müslüman halklar gibi benimsemiş olmalıdırlar. Bununla beraber bilhassa Anadolu Türkleri, bazı sebepler ve bu meyanda pratik hayatla ilgili bir takım zarûretler neticesinde, onu Hızır-İlyas ile özdeşleştirdiler. Özellikle Anadolu'daki mevsim değişiklikleri ve buna bağlı iktisadî ve sosyal faaliyetler bir yerde bunu zarûî kıldı. Netice olarak iki kült içiçe girdi ve belirtilen tarihte hem yerli hıristiyanlar arasında, hem müslüman Türkler arasında kutlanmaya başladı¹⁹.

İşte bu özdeşleştirmenin tipik bir tezâhürü olarak Anadolu, Balkanlar ve Kırım havâlisinde Aya Yorgi'ye ait makamlar, kilise ve manastırlar *Hızır-İlyas'a* maledildi. İbn Battuta, Pîrî Reis ve Evliyâ Çelebi gibi müellifler buralarının Hızır-İlyas makamları olduğunu zikretmelerine rağmen, eski kilise ve manastırların mevcudiyetini belirtilmekten de geri kalmazlar²⁰. Ancak bahis konusu bu özdeşleştirmede başka sebeplerin yanında bilhas-

¹⁸ Bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *9 nolu Mühimme Defteri*, s. 42; aynı arşiv, *53 nolu Mühimme Defteri*, s. 198 (Bu zikredilen belgelerin ilki 4 Şevval 977/12 Mart 1570, diğeri 12 Receb 993/10 Temmuz 1585 tarihlidir). Ayrıca bk. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Musul Esas 5/1* nolu defter. Bu arşivde bahis konusu vakfın maalesef vakfiyesi mevcut olmamakla beraber, zikredilen defterde vakfın cihetleri, bunların yevmiye kaçır akçe ile kimlere tevcih edildiklerine dair mufassal kayıtlar vardır. Ancak, 1244/ 1828-29 gibi geç bir tarihe ait bulunmasına rağmen, bu kayıtlar *Cercis Aleyhisselâm Vakfı'nın Türbe, medrese, câmi ve kütüphâne* birimlerinden teşekkül ettiğini, bunlarla ilgili hizmetleri yürüten geniş bir personel kadrosunun bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Cercis Aleyhisselâm türbesinin 1253/ 1837-38 tarihindeki türbedarı, Hızır Efendi (veled-i Mahmud) adında birisidir.

¹⁹ *Aya Yorgi* kültünün *Hızır-İlyas* kültü ile nasıl özdeşleştiği, bu özdeşleşmenin ne yüzden vukû bulduğu meselesi geniş olarak başka bir yerde (bk. A: Yaşar Ocak, *İslâm - Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır - İlyas Kültü*, Ankara 1985, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, ss. 130-135, 136-142) ele alındığından, burada konuya sadece temastan yetinilmiştir.

²⁰ Ocak, *a.g.e.*, ss. 123-129. Burada, işaret olunan bazı eski Aya Yorgi kilise ve manastırları gösterilmiştir. Ayrıca bk. Hasluck, *Christianity*, I, 321, 326-327.

sa, Aya Yorgi'nin *beyaz atlı, savaşçı ve ejderha öldüren* bir aziz olması dolayısıyla eski destânî Türk kahramanlarıyla olan benzerliğinin de önemli bir rol oynadığını hesaba katmak icabeder. Bugün bile Aya Yorgi'nin ejderha menkabesinin Hızır-İlyas'a maledilmiş biçiminin halk arasında efsâne şeklinde hâlâ yaşıyor olması dikkat çekicidir²¹.

Belirtilen özellikleri dolayısıyla müslüman Türkler'e hiç yabancı gelmeyen Aya Yorgi, sırf Hızır-İlyas'la özdeşleştirilmekle de kalmadı. Münhasıran, XIII. yüzyılda Babaî, XIV. yüzyılda Rum Abdalları ve XV. yüzyılda Bektaşî dervişleri gibi heterodoks dervişler, Anadolu ve Rumeli fetihleri esnâsında, şuurlu ve sistemli bir İslâmiyet propagandasının aracı olarak Aya Yorgi'nin belirtilen niteliklerinden bol bol faydalandılar ve onu kendi *atlı-savaşçı* şeyhleriyle özdeşleştirdiler. Bu vâkıanın kaynaklara geçmiş misalleri fazla sayıda olmamakla beraber, hiç de ihmal edilecek ve küçümsenecek nitelikte değildir. İlgî çekici bir kaç misal olarak Amasya ve Mecedözü havâlisinde Baba İlyas-ı Horosânî'nin; Balkanlar'da Dobruca'da Sarı Saltık'ın; Tesalya'da Torbalı Sultan, Cafer Baba ve Mustafa Baba'nın; Üsküp civarında Karaca Ahmed Sultan'ın durumunu zikredebiliriz.

XIII. yüzyılın ilk yarısında Amasya yakınındaki bir köyde faaliyet gösteren ve 1240 taki meşhur isyanı düzenleyen Baba İlyas daha hayattayken; ölümünden sonra ise, XIV. yüzyılda, dip torunu Elvan Çelebi'nin Mecedözü yakınındaki tekkesini kurmasıyla birlikte bu havalide Aya Yorgi ile özdeşleştirilmişti. XVI. yüzyılda iki Avrupalı seyyah, Hans Dernschwam ve O. Ghiselin Busbecq, bu özdeşleştirmenin görgü şahitleri olarak intübâlarını eserlerinde naklederler. Tekkedeki dervişlerin anlattığı menkabeleri dinleyen Dernschwam, Baba İlyas'la da bir tutulan Hızır-İlyas'ın Aya Yorgi'nin kendisi olamayacağını, ancak olsa olsa arkadaşı olabileceğini söylemek zorunda kalırken, Busbecq, kendisine Hızır-İlyas (yahut Baba-İlyas) diye Aya Yorgi'nin beyaz at üstünde mızraklı bir resminin dervişler tarafından gösterildiğini yazıyordu²². XVII. yüzyılın başlarında İstanbul'a gelerek Türkler'in dini inançlarını inceleyen ve bu konuda bir eser yazan

²¹ Msl. bk. Edip Kızıldağlı, "Hatay'da Hızır-İlyas Efsâneleri", *TFA*, sayı: 273, Haziran 1971, ss. 6012-6013. Burada yayınlanan efsânenin Aya Yorgi'ninkinden hiç bir farkı yoktur (krş. Delehaye, *Légendes Hagiographiques*, ss. 20, 30; De Voragine, I, 207-209).

²² Bk. Dernschwam, *Tagebuch*, nşr. F. Babinger, Leipzig 1923, s. 203; Busbecq, *Türk Mektupları*, çev.: Ö. R. Doğrul, İstanbul (tarihsiz), ss. 76-78; ayrıca bk. Eyice, *a.g.m.*, ss. 227-228. Baba İlyas için bk. Ocak, *Babailer İsyani*, İstanbul 1980, ss. 90-103.

Michel Baudier de, Türkler'in Aya Yorgi'yi "Bozatlı Hızır-İlyas" olarak kabul ettiklerini, bu yüzden ona çok saygı duyduklarını, hatta ele geçirdikleri kiliselerde diğer aziz resimlerini yırttıkları halde, Aya Yorgi'ninkine dokunmadıklarını yazıyor, ki hayli ilginçtir²³.

Aslında bakılırsa Aya Yorgi'nin daha Dânişmendliler zamanında, yani XIII. yüzyıldan çok önceleri, bu havâlide (eski Kuzey Kapadokya), kendi hâkimiyet sâhalarında yaşamış olduğuna inanılması sebebiyle olsa gerek, benimsendiğinin tarihî bir belgesi de mevcut bulunmaktadır. Bu belge, 1161-1169 arasında saltanat süren Dânişmendli hükümdarı Melik Muhammed'in kestirmiş olduğu, bugün American Numismatic Society'de bulunan gümüş bir sikkedir. Bu sikkenin arka yüzünde, gayet bâriz bir biçimde, elinde mızrak, at üzerinde ejderha öldüren bir Aya Yorgi tasviri bulunmaktadır²⁴ (bk. resim: 4).

Sarı Saltuk'un Aya Yorgi ile özdeşleştirilmesine gelince, bu en az birinci misal kadar ilgi çekici ve tipik bir durum arzeder. Evliyâ Çelebi, XIII. yüzyılda Sarı Saltuk'un kurduğu ileri sürülen Kaligra tekkesini ziyaret ettiği vakit, o zaman burada yaşayan Bektaşî dervişlerinden, meşhur ejderha menkabesinin aynısını, İslâmîleştirilmiş bir versiyon hâlinde, Sarı Saltuk'a ait olarak dinlemiş ve eserine aynen kaydetmiştir²⁵. Bu mesele vaktiyle ilk defa Jean Deny tarafından ele alınmış ve uzun uzadıya üzerinde durularak Sarı Saltuk'un hristiyan azizlerinin menkabeleriyle ilgisi tartışılmıştır²⁶.

²³ Bk. Michel Baudier, *Histoire Générale de la Religion des Turcs*, Paris 1625, ss. 310-311.

²⁴ Sikke, S. Vryonis'in *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor* (Berkeley 1971) adındaki tanınmış kitabında yayınlanmış bulunmaktadır (ss. 462-463 arasındaki tablo).

²⁵ Bk. *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, İstanbul 1314, II, 133-138. Aslında bu menkabe ve bir kaç varyantı daha, Evliyâ Çelebi'deki kadar geniş olmamakla beraber, daha 1470 dolaylarında, meşhur *Saltuknâme* müellifi Ebu'l- Hayr-i Rûmî tarafından muhtemelen Babaeski'deki tekkeden derlenmek sûretiyle kaydedilmişti (bk. *Saltuknâme* Topkapı Sarayı Müzesi (Hazine) Ktp. nr. 1612, vv. 270b-271a); ayrıca krş. yukarda dipnot 20.

²⁶ Bk. "Sary Saltyq et le Nom de la Ville de Babadaghi", *Mélanges Emile Picot*, Paris 1913, II. 12-14; ayrıca bk. Hasluck, *Bektaşîlik Tedkikleri*, ss. 114-120 ; krş. *Christianity* II, 429-430. Sarı Saltuk, Türk kaynaklarına göre, 1263-65 yıllarında Dobruca'da ilk Türk iskânını gerçekleştiren bir Babâî dervişi olarak günümüze kadar hep dikkati çekmiş ve hakkında bazı araştırmalar yayınlanmıştır. En yenilerinden olarak şunlar zikredilebilir: Milan Adamoviç, "Das Tekke von Sarı Saltuk in Eskibaba", *Materialia Turcica*, 5(1979), ss. 15-24; Machiel Kiel, "Güney Romanya'da Sarı Saltuk'un çalışmaları ve Doğu Bulgaristan'da erken bektâşîlik merkezi", *Çevren*, VI³(1979), ss. 27-36; Grace Martin Smith, "Some Turbes/Maqams of Sari Saltik in early Anatolien gazi-saint", *Turcica*, XIV (1982), ss. 216-225. Bu zat hakkında iyi bir monografik çalışma yapmak gerektiği, son yıllardaki bu neşriyat sıklığından anlaşılıyor.

Hasluck'un tesbitlerine göre ise, Torbalı Sultan ve öteki adı geçenler, Tesalya'da ilk Türk fetihleriyle ilgili olup aynı şekilde orada ilk iskânların peşinden Aya Yorgi ile özdeşleştirilmişlerdir. Nitekim türbeleri de Aya Yorgi adına inşâ edilen eski bir lâtın manastırından bozma tekkede bulunmaktadır²⁷.

Bektaşîler'ce çok tutulmakta olup Anadolu'da kendisine bazı türbe ve makamlar izafe olunan Karaca Ahmed Sultan ise, muhtemelen yine ilk fetihler sırasında Bektaşî dervişleri tarafından Aya Yorgi'ye temsil edilmişti. Hasluck'un belirttiğine göre, Üsküp ve Komanova arasında bir mevkiye bulunan bir Aya Yorgi manastırı ele geçirildikten sonra Bektaşî dervişleri burasını derhal Karaca Ahmed Sultan adına bir tekke haline getirmişler ve kendisini de adı geçen aziz ile özdeşleştirmişlerdi. Bu sebeple, söz konusu değişiklikten sonra bile mahllî hıristiyan halk hâlâ burasını takdis ve ziyârete devam ediyordu²⁸.

Aya Yorgi'nin daha başka Türk velîleri ile bu şekilde özdeşleştirilmesine dair misalleri çoğaltmak mümkündür. Fakat kanaatimizce şu zikredilenler bile bu azizin kültünün, hıristiyan ve müslüman ahalinin birlikte yaşadığı yerlerde ne ölçüde içiçe girdiğini ve birbirini etkilediğini göstermeye yeterli sayılabilir.

Bu tür özdeşleştirmelerde hiç şüphesiz, hıristiyan azizi ile müslüman velîsine ait menkabeler ve takdis fiillerinin zamanla birbirine karışması neticesinde aynı ziyâretgâhın ortaklaşa kullanılması hâdisesi ortaya çıkıyordu. İlk önceleri müslümanlar orasını, gizlice müslüman olmuş ama zâhiren hıristiyan bir velîye; hıristiyanlar ise, zâhiren müslüman ama hakikatte hıristiyan bir azize ait olduğu inancıyla ziyâret ve takdis ediyorlardı. Böylece bir müddet sonra iki cemaat aynı şahsiyet etrafında ortaklaşa geliştirdikleri bir kült teşekkül ettiriyorlardı²⁹. Çoğu zaman bundan kârlı çıkanlar Türkler oluyordu; zira aradan fazla bir zaman geçmeden ihtidâlar başlıyor, bazan hıristiyan azizin ismi ile şahsiyeti müslüman velîsininkinde kayboluyor, bazan da her ikisi ortaklaşa bir arada sürüp gidiyordu. İşte Aya Yorgi'nin Anadolu ve Rumeli Türkler'i arasındaki durumu kısaca bu idi.

²⁷ Hasluck, *Bektaşîlik Tedkikleri*, ss. 34, 50; *Christianity*, II, 532.

²⁸ Bk. *Bektaşîlik Tedkikleri*, s. 73; *Christianity*, I, 92; II, 582.

²⁹ Hasluck gayet haklı olarak her iki taraf halk ne kadar cahil ve kendi dinlerinin gerçek mâhiyetinden habersiz olurlarsa, bu özdeşleştirme sürecinin o kadar sür'atle gelişeceği- ne işaret etmektedir (*a.g., eserler*, ss. 60, 62 ve II, 569-570).

Sonuç olarak şu söylenebilir ki, Aya Yorgi yahut Saint Georges kültü, yukarıda anlatılmaya çalışıldığı üzere, gerek öteki müslüman halklar, gerekse Anadolu, Rumeli ve Kırım Türkleri arasında hakikaten dikkate değer bir durum almış,islâmlaşma süreci içinde belirtmeye çalıştığımız tipik tezâhürleri meydana koymuştur. Aya Yorgi bir yandan tarihin muhtelif devirlerinde çeşitli coğrafyalarda Türkler'ce bazı veliler ile özdeşleştirilirken, bir yandan da *Cercis Nebî Aleyhisselâm* olarak, Allah yolunda nefsini öldürmede tasavvuf çevrelerinde Yunus Emre başta olmak üzere, bir sembol haline gelecek kadar ilgi uyandırmıştır³⁰. Böylece bize, vaktiyle Anadolu ve Rumeli'nin islâmlaşma süreci içerisinde hristiyan ve müslüman halk kültürlerinin birbirleriyle temasının ve bu temasın iki halk üzerindeki karşılıklı tesirinin belirgin bir misali verilmiş olmaktadır³¹.

³⁰ Msl. bk. *Yunus Emre Divanı (Tenkitli Metin)*, nşr. Mustafa Tatçı, Ankara 1991, Kültür Bakanlığı yay. s. 203:

Cercis olup basıldum Mansur oldum asıldum
Hallâc panbuğu gibi bunda atılıb geldüm

S. 215: Niçe bir *Cercis* ü Bercis olam u Mirrîh olam
Niçe bir Câlinûs u Bukrat olam Lokman olam

S. 317: Eyyüb'am bu sabrı buldum *Cercis* 'em bir kez öldüm
Ben bu milke tenhâ geldüm bi-küllü yarağum anda

Bu hususa yakın zamandan bir misal olarak *Erzincanlı Tüfekçizâde Salih Baba Divanı* 'nda yer alan (nşr. Fehmi Kuyumcu, Ankara 1979, s. 232) şu beyitleri gösterebiliriz:

*Dil şehrine gir, mekteb-i irfâne kadem bas
Bul hâtemini hükmi Süleyman doğa senden*

*Can vermede Cercis gibi ol, derdile Eyyüb
Katleye ki gör nefsin, kurban doğa senden*

³¹ Belki ileride, ilgili mütehassıslarca Anadolu ve Rumeli sâhalarındaki Aya Yorgi kültü gibi ortak kültürler arasında yapılacak mukayeseli hajoğrafik araştırmalar, hiç şüphesiz. müslüman halk arasındaki hristiyan aziz menkabeleri gibi, hristiyan halk inançlarına girmiş müslüman velî menkabelerini de ortaya çıkaracaktır. Böylece iki dine ait kültürün müşterek coğrafyada belli zamanlarda halk seviyesinde ne ölçüde birbirini etkilediğini, bunun iki tarafın sosyal ve kültürel hayatına nasıl ve ne nisbette yansadığını ve ne gibi sonuçlar doğurduğunu görebileceğiz.

THE *PROTÉGÉ* SYSTEM IN THE OTTOMAN EMPIRE AND ITS ABUSES

Dr. SALÂHİ R. SONYEL

Following the establishment of regular diplomatic relations between the Ottoman Empire and foreign states in the sixteenth century, the Ottomans began to face what came to be known as the *protégé* system, which later proved to be the most dangerous threat to the very existence of their empire. This was the notion of foreign protection for the non-Muslim subjects of the Ottoman Empire.

All ambassadors received from the Sublime Porte (Bab-ı Ali - Ottoman government) a number of *berats* (charters, patents, or warrants), which were renewed with each new ambassador. Although the *berats* were given to them for the protection of their own servants only, some of the ambassadors began, by an abuse of privilege, to sell these charters to the wealthy *reaya* (*rayah*) - Greeks, Armenians, or Jews: so that the suburbs of Galata and Pera, in the Ottoman capital, had come to be peopled very largely by privileged persons called *Beraltıs* (or Barateers)¹. These *protégés* were mainly the Christians and Jews of the Ottoman Empire over whom the great powers assumed protective roles for political, economic, and religious considerations.

The French claimed religious protection over the Christians in Turkey by the Capitulations of 1673 and 1740;² whilst the wording of the Treaties of Karlowitz (1699), Passarowitz (1718), and Belgrade (1739) appeared to place Austria in an analogous position with regard to the Roman Catholics in the Ottoman Empire. Most-favoured-nation treatment was conceded to England by article 16 of the English Capitulations, and to Netherlands by article 40 of the Capitulations of 1680. The Republic of Venice was granted certain rights of protection in 1718; whilst the Treaty of Kutchuk Kainardja of 1774, skilfully misinterpreted by the Russians,

¹ G F. Abbott: *Under the Turk in Constantinople - a record of Sir John Fish's Embassy, 1674-1687*, London 1920, p. 285.

² A. Schopff: *Les réformes et la protection des Chrétiens en Turquie, 1673-1904*, pp. 1-2; see also Public Record Office, Confidential, Print, Turkey No. 9675.

provided a legal pretext for the Tsars to intervene in the internal affairs of the Ottoman Empire.

At first the system of protection was limited to individual Ottoman Christians and Jews, recruited locally to serve the foreigners as vice-consuls, interpreters, commercial agents, and more menial employees. The person concerned was given a *berat*, whose terms resembled diplomatic immunity, including, in some instances, exemption from Ottoman criminal jurisdiction, reduced customs levies, and other commercial privileges. Thus, by this system, Ottoman subjects gained the status of protected persons; procured the protection of the consuls of European states and their means of redress; and became entitled to the privileges granted to European merchants under the Capitulations. This meant that they could under-cut their unprotected Ottoman competitors and acquire a quasi-monopoly of the wholesale trade within the Empire³. Thus, most of the foreign trade of the Empire, and the professional services connected with that trade, had come under the domination of Greek and Armenian merchants⁴.

As long as the Ottoman Empire was strong, the *protégé* system did not create a problem; but as the Empire began to decline, any kind of European protection became increasingly attractive to the Ottoman subjects, but extremely dangerous to the Ottoman state. Christians and Jews, with no claim whatever to *berats*, began to obtain them. 'Twenty years ago', wrote Volney in 1785, 'they were given to understand that it was more lucrative to sell them (the *berats*). The present price is from 5 to 6,000 livres'⁵.

The extent of the abuse may be gathered from the report that, in 1793, the governor of Aleppo complained to the Sublime Porte that the number of consular dragomans (interpreters) in that city amounted to about 1,500, all exempted from taxation and engaged in commerce. A special commission was sent from Istanbul to make investigation, with the result that all but six were deprived of their *berats*, real or fictitious, and

³ Gibb and Bowen, I, part 1, p. 312.

⁴ Accounts and Papers, vol. LXVI, 1871, p.739; 1874, p. 1075; Foreign Office documents: FO 526/13.

⁵ Chasseboeuf di Comte de Volney: *Voyage du Egypte et en Syrie, 1783-5*, II, 2nd ed. Paris, p. 278; see also Alfred Wood: *A history of the Levant Company*, London 1935, p. 135.

in spite of their offers of bribe, were sent to the Ottoman capital for punishment⁶.

As *berats* began to decline in importance, a new threat arose. The powers increasingly pressed claims to the protection of entire communities. The Russians claimed protection over the Greeks, and early in the nineteenth century over the Armenians; the French over the Catholics; the British and the Prussians over the small Protestant communities, and occasionally over the Jews. To counteract this so-called European protection over the Ottoman minorities, the Ottomans asserted the same claim for the Muslim communities under Christian rule; for, Russia in Central Asia, France in Algeria, and England in India, all ruled substantial Muslim populations.

Thus, since the eighteenth century, the position of the Christians in the Ottoman Empire had been transferred in Muslim eyes. From being *dimmis*, people protected by Islam, with their rights and obligations set by tradition, they had become too arrogant, or too friendly with the enemy. As the power of the European states increased, Christians and Jews began to occupy a status resembling that of residential aliens. Their rights, privileges, and obligations were now fixed, not by tradition, but by foreign powers. Being no longer protected by Islam, they became people protected by Russia, France, England, and other powers of the *dar al-harb* (domain of war), rather than by the *dar al-Islam* (domain of Islam). They were no longer entitled to the protective status of Ottoman citizens⁷.

In the nineteenth century, as a result of the increased political and economic influence which the great powers exerted on the Ottoman government, their protection of the Ottoman minorities continued and intensified. By the middle of the century, not only the holders of *berats*, but all the aggrieved members of *millets* within the reach of a foreign consul, looked to him for protection and redress⁸. European diplomats in Istanbul, and their consuls in the major Ottoman cities, persisted in abusing

⁶ Kamil el-Gazzi: *Nahr el-Dahab fi ta'rih Haleb*, III, p. 311; Gibb and Bowen, I, part 1, pp. 310-11.

⁷ Braude and Lewis, *Christians and jews in the Ottoman Empire*, I, pp. 28-32.

⁸ Charles Issawi: 'The transformation of the economic position of the Millets in the nineteenth century', in Braude and Lewis, I, p. 275; see also Public Record Office, FO 371/3410/132748, for a concise history of the various Capitulations granting protection to Ottoman subjects, dated 30.7.1918 - memorandum by S. Ferrier.

the privileges granted to them through the Capitulations, by extending the rights given to their own nationals, to some non-Muslim Ottoman subjects, for their own ulterior motives, and interfered in the proceedings of Ottoman tribunals.

During the Napoleonic upheaval, the Ottoman government decided to curb and eradicate this protection racket. It sent circular notes to the embassies concerned, on 17 January 1806, stressing the condition that the *Beraths* (those who had *berats* of protection) should conform to the terms of their charters. 'Strictly speaking', observed Charles Arbuthnot, the British diplomatic representative in Istanbul, in a despatch to his Foreign Secretary Charles James Fox, on 5 May, 'the Porte... has justice on its side. The *Beraths* should either give up their "Patents of protection", or should retire to the particular place of residence specified therein'. Arbuthnot believed that the Porte's move was particularly directed towards Russia, as the Court of St. Petersburg had 'too freely granted (citizenship) to Turkish subjects, despite the Russian Ambassador d'Italinsky's repeated exhortions to his government to act more discreetly'. So determined was the Porte in this matter that, the Kâhya Bey had asked the French dragoman to inform M. Ruffin of the French mission, who had protested most strenuously against the conduct of the Porte that, should the consequence of this dispute be a declaration of war against ten foreign powers, the Sultan would rather accept that than desist from his resolution. Both the Sultan and the Porte were determined 'to get rid of foreign influence'⁹.

We learn from a report which M. Pisani, the British dragoman, prepared for Arbuthnot, that the English, Russian, German, and French missions possessed the greatest number, each of them having about forty *berats*. Obviously, these powers, particularly the last three, raised objections to the reform or abolition of the system. With the exception of a number of Turkish subjects admitted into Russian protection, under the description of *Beraths* or *Fermanhs*, certain Greeks of the Archipelago, and other parts of the Ottoman Empire, had obtained Russian patents of protection indiscriminately. Many of them, after a trip to Russia, changed their dress, and returned to the Empire as naturalised Russian subjects, claiming and enjoying every privilege, which was secured to Russia by the treaties. There was also a great number of Greek-built vessels, with Greek masters and crews, who navigated under the Russian flag, and enjoyed privileges and advantages which no other *reaya* had¹⁰.

⁹ FO 78/50: Charles Arbuthnot to Charles James Fox, Pera despatch, 5.5.1806.

¹⁰ Ibid.

By the beginning of June 1806, relations between the Porte and the Russian mission took a very serious turn. The discussions about the *berats* had irritated both the Russian Ambassador M. d'Italinsky and the Minister of the Porte; and the latter, as if wishing to hasten the rupture which, to many persons seemed inevitable, gave orders to revoke at once all the privileges which had long been tacitly ceded to the subjects of Russia. The Porte particularly objected to the Russian flag, and to the Russian right of citizenship granted to Turkish subjects by the Court of St. Petersburg. With regard to the flag, in particular, instead of the notification being officially made by the *Reis Efendi* (Ottoman Foreign Minister), a mere verbal message was sent to M. d'Italinsky by one of the Kaptan Pasha's (Lord High Admiral) junior officers, that none of the Sultan's Greek subjects would henceforth be allowed the protection of the Russian flag; and to such Greeks who had procured the flag, an intimation was made that, within eight days, they must either deliver up their Russia patents, or all their property would be confiscated. A similar declaration was also made to those who, by a residence in the Russian dominions, had obtained the privilege of becoming Russian subjects. M. de Italinsky remonstrated with the Porte on other subjects of litigation, but of no avail. He therefore decided to inform his government of what had passed.

Believing that England had an influence in the Ottoman Empire, which, on proper occasions might tend to guide the conduct of the Porte, British Ambassador Arbuthnot decided to act. He sent his dragoman to the Porte to inquire whether a war with Russia had been decided upon, and that if it had not, to bring to the *Reis Effendi's* serious consideration whether, if the measures then being pursued by the Porte were persisted in, it would long be in their power to avoid a war, as the Russian Emperor's 'own dignity and interests would make it his duty to resent the injurious conduct to which he was now exposed'. The dragoman was further directed to declare that a war with Russia must inevitably be accompanied by one with England, who would unite with Russia if hostilities should commence, as the Ottoman government would undertake such a war with the assistance of France. England would not then be able to continue on terms of friendship with a state who had made a common cause with England's enemy.

The intended effect was produced. The Porte was much alarmed at what M. Pisani had told them. The Grand Council was held, and with the help of the Sultan, they decided to appease the Russian minister.

Meanwhile, the Russian Foreign Minister, Count Woronzow, instructed d'Italinsky to negotiate with the Porte, and to suggest that, until a *reaya* or Greek subject of the Sultan had resided for three years in Russia, he would not be considered as a Russian subject, and consequently, could have no right to the Russian flag¹¹. The issue was thus solved for the time being.

The Russian consuls, however, continued to abuse their diplomatic privileges. In particular, after the Turco-Russian war of 1828-9, the Tsar's consuls at Trabzon and Erzurum, along with the commanders of the Russian forces that had occupied Kars, Bayazit, and Erzurum during the war, concentrated their efforts to entice the non-Muslim Ottoman subjects to emigrate to Russia, and issued certificates putting them under Russian protection. They freely offered protection, especially to Ottoman Greeks and Armenians¹².

The Tanzimat reforms of 1839 did not do much to inculcate in the non-Muslim minorities of the Ottoman Empire a spirit of patriotism in the form of Ottomanism. They continued and intensified their intrigues with foreign powers. For example, British vice-consul G.S. Stevens at Trabzon wrote to his ambassador in Istanbul, Sir Stratford Canning, on 16 May 1848 that, a number of Greek Christians of the town had, within the past few months, become Russian subjects, and that a larger number were on the eve of obtaining similar protection. The Christians there were mostly traders with Georgia, and after a short residence on the coast, where they resorted to trade, procured Russian passports. Their chief object in changing their nationality was to facilitate their commercial affairs, and to evade the payment of taxes. Some of them obtained Wallachian passports, and these were afterwards exchanged for those of Russia. 'It is impossible not to consider this business as a great abuse, and detrimental to the Turkish Government which, if it wishes to prevent a general desertion amongst its Christian subjects here, should take some decisive measure to put a stop thereto. If this is not done, every Rayah here will belong to Russia in the course of a few years', warned the vice-consul¹³.

¹¹ Ibid.: Arbuthnot to Fox, Pera desp., 6.6.1806; see also Enver Ziya Karal: *Osmanlı Tarihi* (Ottoman History), vol. VII: *Islahat Fermanı Devri, 1861-76* (the period of the Reform Decree), Ankara 1977, pp. 174 f.

¹² FO 78/1396: Stevens to Clarendon, Trabzon despatch, 16.5.1858.

¹³ FO 195/294: Stevens to Canning, Trabzon despatch, 16.5.1848.

By the end of the Crimean War (1853-6), this practice spread throughout every province of the Ottoman Empire, so that 'thousands of native-born Christians in all the chief centres of commerce' came under the protection of European powers, observed Sir Edmund Hornby¹⁴. Hornby, who was sent to Istanbul in 1855 as a British commissioner to deal with the Ottoman public loan, and who was two years later appointed judge of the British supreme court there, writing *circa* 1856 observed:

'These protected Ottoman subjects were looked upon as the subjects of Russia, if they were of the Greek faith; of Italy, France, and Austria, if they were of the Roman faith; and of England and Germany, if Protestants. All the Powers abused the privileges they assumed, i.e. of granting protection - none more so than the Russians, the French, the English; the latter having acquired a protection over the Ionian Islands, granted passports right and left, so that many thousands more than the whole population of the seven islands, placed themselves under British protection in the Levant, whilst as many so-called Italians registered as Maltese, to say nothing of genuine Greeks and Armenians who managed to get English passports under one pretence or another...'¹⁵

Since the termination of the Crimean War many Ottoman subjects, especially among the Christians, had expressed a wish to receive Russian passports. They were told that they ought to take the oath of allegiance, at once, of the towns authorised to administer this. All they had to do was simply to produce a certificate that the oath had been made, and the Russian consular authorities extended their protection to them immediately. It is surprising, commented G.A. Stevens, the British vice-consul at Trabzon, 'to see with what rapidity the Russian subjects are springing up in this direction'¹⁶.

The secret plan of Russia was to draw to herself, particularly the Christian population of the Ottoman Empire, as revealed by a number of British consuls in Turkey. In January 1858 the Earl of Clarendon wrote to Mr. Alison, referring to the reported intention of France and Russia to

¹⁴ Sir Edmund Hornby: *An Autobiography*, Boston 1938; see also Karal VII, p. 175 A. Üner Turgay: 'Trade and merchants in nineteenth century Trabzon: elements of ethnic conflict', in Braude and Lewis, I, pp. 295-6.

¹⁵ Hornby, pp. 92-3.

¹⁶ FO 78/1396: Stevens to Clarendon, Trabzon despatch, 13.1.1858.

establish a joint protectorate over the Christian subjects of the Porte, and instructed him strongly to advise the Porte 'to resist this pretension before it becomes an established practice'¹⁷. About a month later, the British vice-consul at Trabzon, G.A. Stevens, wrote to Clarendon that the placing of agents at even the most insignificant roadstead on the coast, and in many small places in the interior, the arrival at Trabzon of medals, money, jewelled rings, and other presents for interpreters, Turkish assistants and servants of the Russian consulate, all tended to lead him to the conclusion that Russia had insidious plans for the Ottoman Empire. He warned that, unless measures were taken immediately by the Ottoman government to protect properly the Muslims and non-Muslims, that government would find itself, 'in the short space of four or five years, deprived of, if not all, the better portion of her Christian subjects' in those parts. Thousands had already, within the past eighteen months, taken Russian protection¹⁸.

Meanwhile the Russians carried on their 'unjust policy with impunity'. The number of Greeks styling themselves Russian subjects increased daily, and their insolence and arrogance towards the Turks became, at times, unbearable. The British consul at Samsun, F. Guarracino, was present in the Ottoman governor's room, with the Russian vice-consul, some time in August 1858, when a Greek peasant named Ahabanoglou, who had, in the course of a month, gone over to and returned from Georgia with a simple certificate, not passport, 'insulted the Pasha in a most barefaced way'. The governor had merely asked the man, if he insisted on considering himself a Russian, to finish his affairs and leave the place for Russia within a week. This he was obliged to do, but instead of proceeding to Russia, he embarked for Trabzon, and the British consul was told a few days earlier by the chief of the Greek community there that, Ahabanoglou had lodged a complaint in the Russian consulate at Trabzon against the governor for losses caused to him by his having 'forcibly expelled him'. 'It is hardly to believe that the Russian Government can countenance, or know, of some of the acts of its agents in Asia', remarked Guarracino; 'at the same time, if things are allowed to go on as they are now, while high functionaries in Europe are working to maintain

¹⁷ Accounts and Papers 44, 1877, XCII, 4033; Earl of Clarendon to Mr. Alison, F.O. despatch, 21.1.1858.

¹⁸ FO 78/1396: Stevens to Clarendon, Trabzon despatch, 19.2.1858.

the integrity of the Ottoman Empire, petty Russian employees appear to be effectively labouring for its dismemberment in Asia¹⁹.

In the years succeeding the conclusion of the Treaty of Paris (1856) Britain made constant representations to the Porte on behalf of the Christians in the Ottoman Empire. In 1858 joint British and French action was taken to obtain satisfaction for the outbreak at Jeddah, and in 1860 concerted measures were taken by the great powers to protect the Christians in Syria. In the protocol signed by Austria, France, Britain, Prussia, Russia and Turkey, at Paris, on 3 August 1860, relative to the restoration of tranquillity in Syria and the protection of the Christians, it was formally stated that no power sought, or would seek, any exclusive influence in the fulfilment of their obligations²⁰.

Nevertheless, in 1860, the American legation in the Ottoman capital estimated that the number of Ottoman subjects in Istanbul that enjoyed foreign national status was about 50,000²¹. In addition, many Ionian and Maltese Greeks, and Armenians from Persia, travelled and conducted their business with British and Russian passports, respectively. The French consuls, too, were doing their utmost to woo the Christians. According to acting British consul William G. Abbott at the Dardanelles (6.6.1860), many of the inhabitants of Maitos, a town on the Thracian Chersonesus, all of whom were Greek *reaya*, had received nominal Latin protection at the hands of the Abbé Spadaro, the Curé of the Roman Catholic Church there, which was under the immediate protection of the French vice-consulate. The abbé first tried to gain the goodwill of these people by what his church styled as 'acts of charity'. Probably he was furnished with funds for this purpose by the Roman Catholic bishop of Istanbul, or received a small fee from those to whom he delivered a document, conferring on its holder the nominal title and privileges of the Latin *reaya*.

No attempt was made to instil into the minds of these Greek Orthodox *reayas* principles subversive of the doctrines of their own creed; but this was either characteristic of the 'stealthy and gradual course' pursued by the emissaries of the Church of Rome when preparing the way for

¹⁹ FO 195/597: Guarracino to Bulwer, Samsun despatch, 6.8.1858.

²⁰ FO 371/3410/132748.

²¹ The United States National Archives: Legations, Dispatches, Turkey, vol. 16: Williams to Cass, 17.9.1860.

propaganda, or a purely political scope was intended. If the latter, 'the question arose as to what other object could be in view, but that of gradually alienating the sympathies of these people from their rightful sovereign, and a prelude to eventually drawing them off altogether from his allegiance' asked the British consul, who went on to observe: 'An abundant source of evil arises from this injudicious practice on the part of my colleagues (French and Russian), who, I regret to say, uphold the Christian indiscriminately, even in matters when he is manifestly the offending party, and thus to the prejudice of the Turk'. The root of the evil, believed the consul, was that the protection had assumed an official character. Its exclusive extension to the Christians tended to excite religious animosities between them and the Muslims.

The consul concluded his report with the following remarks:

'Were my colleagues to confine their interference within the limits of friendly advice, and laying aside all party spirit and sectarian views, stretch out a helping hand, not only to the Christian, but in case of need, to the oppressed Mussulman, and the persecuted Israelite, how much bitter strife would be avoided, and what vast benefits would accrue to this Empire; whilst the conscientious adoption of such tolerant conduct would be not altogether an unfitting tribute of friendship and admiration, due to that monarch, who in granting full liberty of conscience throughout his dominions, stands unrivalled, in this respect, by other Sovereigns save by the Ruler of our own free lands'²².

With so many non-Muslim Ottoman subjects under her protection, Russia had acquired additional pretexts for involving herself in the affairs of the Porte, and in the operations of local governments, particularly in commercial matters. She was also gradually gaining the allegiance of that portion of the Ottoman population seeking her protection, while alienating them from their own government. According to British Foreign Secretary Lord Russell, Russia's object seemed to be always the same, though she varied her means to preserve the consistency of her end. From the time of Catherine II to the commencement of the Crimean War, she had endeavoured to influence the Sultan's Christian subjects through the Ottoman government. Since the peace of 1856, however, she strove to influence the Sultan's government through his Christian subjects. For more than a century she had been aiming 'to rule indirectly'.

²² FO 78/1525: Abbott to Bulwer, Dardanelles despatch, 6.6.1860.

The Treaty of Paris (1856) had contemplated to substitute a collective protectorate of the five powers for the Ottoman Christian subjects in place of the exclusive protectorate of one power alone, which was expressly renounced and abolished by that treaty. This collective protectorate, Lord Russell explained to British Ambassador Sir Henry Bulwer in a despatch on 13 September 1860, was most difficult to apply. There was the danger that the Sultan's Ministers might abuse their influence, and that, while they grew rich 'by oppressing the country', they relied on foreign support against the resistance which such oppressions were likely to create. These Ministers had sought to enrich themselves in office by courting the support of particular foreign powers, and by taking advantage of the jealousies and rivalries among the foreign representatives in Istanbul.

He went on to claim that Britain wished to maintain the Turkish Empire, because this was conducive to British interests; besides, its subversion might lead to 'a scramble for its fragments', which could cause a general European war that might dangerously upset the balance of power. He believed that the continuance of the Sultan's rule would promote the interest of his subjects. Moreover, Russell observed that the Turkish Empire was inhabited by various peoples among whom the Turks alone, whatever might be their faults, were capable, in the existing condition of those peoples, to be the governing body. To substitute a single Christian power for the Muslim power in those territories would be impossible, and the subversion of the Muslim government would involve, as its consequence, the dismemberment and partition of the Turkish Empire with dire results²³. Russell was thus reflecting the British policy towards the Ottoman Empire for whose preservation Britain was striving for reasons so cynically expressed by the Foreign Secretary. In the absence of these reasons, however, Britain would not hesitate to join Russia, as she would do in 1908, and other contenders for the estate of the 'sick man of Europe', in order to dismember that Empire.

The genesis of the 'Eastern Question' in the latter part of the nineteenth century gave a further pretext to some of the great powers, to use or abuse their protective roles in attempts to detach huge chunks of territories from the Ottoman Empire to form an autonomous Bulgaria, and

²³ Turkey No. 17 (1877), Part II, no.80, pp. 89-91: Russell to Bulwer, F.O. despatch, 13.9.1860; for more information on the protégé system see Ali İhsan Bağış: *Osmanlı Ticaretinde gayri Müslimler* (Non-Muslims in Ottoman Commerce), Ankara, 1983.

an independent Serbia, Montenegro and Romania (Treaty of Berlin, 1878); and to impose a collective protection over the Ottoman Armenians in lieu of Russian protection extended to them in the preliminary Treaty of San Stefano (1878).

The protection racket continued until the destruction of the Ottoman Empire in the Great War (1914-18). It was finally laid to rest by the Treaty of Lausanne (July 1923), during the negotiations of which the Turkish delegation under İsmet (İnönü) refused bluntly to accept any special rights, extra-territorial and supra-national privileges, or protection, for any minorities remaining on Turkish territory.

KARADENİZ'İN KAPALILIĞI KARŞISINDA AVRUPA KÜÇÜK DEVLETLERİ VE "MİRÎ TİCÂRET" TEŞEBBÜSÜ

Prof. Dr. KEMAL BEYDİLLİ

KONUNUN TANIMI

Ahdnâmelerde yer almasına rağmen, Karadeniz'de serbestçe ticâret yapabilmeyi öngören maddelerin, aynı şekildeki Akdeniz ile ilgili olanların tamamen aksine, *kullandırılmayan* ve *kullanılmayan* bir hak olarak saklı kalmış olması dikkat çekicidir ve dikkat çekici olduğu kadar üzerinde de fazla çalışılmamış bir konudur¹.

Mısır-Girid ve Mora üzerinden geçtiğini farz ettiği bir hat ile Akdeniz'i İkiye bölen ve bu "hatt-ı mefrûz"un doğusundaki sahillerin tamamının kendi toprakları ile sınırlanmış olması gerçeğinden hareketle, bu sahayı kendisine mahsus bir "içdeniz" gibi gören Osmanlı Devleti², burada ticâret yapma hakkını çeşitli dönemlerde ve genelde zaman zaman ticârî kayguların ötesindeki politik sâiklerin etkisiyle Avrupa devletlerine bahş etmiş bulunuyordu, ki bunlara Osmanlı terminolojisinde *Ahdnâme* veya Frenkçe tâ-

¹ Bu sebepten ötürü takdim etmekte olduğumuz çalışmamızı, münhasıran konu ile ilgili çok sayıda arşiv belgelerine dayandırarak kaleme almak zorunluluğu hâsıl olmuştur. Karadeniz ticâreti ve bu kapalılığına değinen bazı çalışmalar için bkz: XIII-XV. Yüzyıllarda, özellikle İtalyan ticâret devletleri (Ceneviz, venedik) tarafından sürdürülen Karadeniz ticâreti ve bu yörenin Osmanlı hakimiyetine girmesi üzerine oluşan değişiklikler hakkında, makale ünvanı yanıltıcı olmakla beraber, Halil İnalçık, "The Question of the Closing of the Black Sea Under the Ottoman", Symposium on the Black Sea, Birmingham, 18-20 Mart 1978. *Arkheion Pontus*, 35, Atina 1979, s. 74-110; Ali İhsan Bağış, "Rusların Karadeniz'de Yayılması Karşısında İngiltere'nin Ticârî Endişeleri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1921)*. Yay. O. Okyar-H. İnalçık. Ankara 1980, s. 211-214. Ayrıca en son olarak, Şerafettin Turan, "Karadeniz Ticâretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*. 13-17 Ekim 1986. Samsun 1988, s. 147-158. Karadeniz seyrüsefâni ve dolayısıyla Boğazlarla ilgili baştan sona ve tüm gelişmeler için değerini hâlâ korumakta olan temel çalışma olarak, Cemal Tükin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*. İstanbul 1947.

² Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), E-9637: "Nizâm-ı Bahriyye'yi şâmil Fransa Maslahatgüzârî'na verilen Tahrîr-i Âlî sûreti". 1218 (1802-1803); Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Hariciyye (CH), Nr. 5877: Kapudân-ı Derya Vezir Gazî Hasan Paşa'ya Hüküm, Evâsıt-ı Safer 1194 (Şubat 1780).

biri ile *Kapitulasyon* denilmekte olduğu hep malûmdur³. Bu mefrûz hattın doğusunu Avrupa ticâretine açık tutan Osmanlı Devleti, yine tüm sahille-riyle hakim ve sahibi bulunduğu Karadeniz'e yabancı gemilerin girmelerini ve ticâret yapmalarını kesin olarak yasaklamış ve bu yasaklamasını yüzyıllar boyu özenle sürdürmüştür.

Bununla beraber, Bâbîâlî'nin Karadeniz'de ticârete izin veren madde-lerini, kullanılmasına izin vermeyeceğini bilmesine rağmen, hangi düşünceler doğrultusunda ahdnâmelere sokmuş olduğunu anlayabilmek pek mümkün değildir. Zannımızca bu soruya verilecek cevâbı, ahdnâmelerin tanzim tekniğinde ve şeklinde aramak icâb edecektir, ki bunun da izâhını herhâlde Osmanlı Diplomatikası'na havale etmek daha doğru olacaktır.

Her ne ise, yüzyıllar boyu özen ve kıskançlıkla sürdürülen bu yasakla-ma, ancak özel şartların ve durumların istisnâî uygulamaları şeklinde aşılabilmiştir. Meselâ, 1612'de ilk ahdnâmesini alan Hollanda'ya Karadeniz limanlarında serbest ticâret hakkı verilmiş olmakla beraber, bu hak hiçbir zaman kullanılmadan kalmıştır. Bu tarihten 19. yüzyıla gelinceye kadar Karadeniz'e girebilen tek Hollanda gemisi Willom Adriaense adlı bir kap-tanın "Postillion" isimli gemisi olmuştur, ki bu da o sıralarda Kalas'da bulunan Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa ile görüşmek üzere Hollanda elçisi Justinus Colyer'in götürülmesi işinde kullanıldığı için sağ-lanmış bir geçiş izni idi. (Temmuz 1674)⁴. Ancak bu, kadim ahdnâmele-rinde Karadeniz'e çıkma ve ticâret etme hakkı münderiç olan İngiltere (1601) ve Fransa (1740) gibi büyük devletler için de böyledir.

Karadeniz'in bu, yabancılara yasaklanmış, "*kapalı Deniz*" statüsü, Rusya'nın gösterdiği gelişme ile sarsılmaya başlamıştır. 1774 Küçük Kay-narca ve 1783 tarihinde Kırım'ın nihayet Rusya eline geçmesi, bu denizde zaman zaman varlığını hissettiren Avusturya bir tarafa bırakılacak⁵ ve hat-

³ H. İnalçık, *İmtiyâzât*, *Encyclopaedia of Islam*, Leiden-Londra 1971, s. 1179-1189; A.İ. Bağış, *Osmanlı Ticâretinde Gayr-ı Müslimler, Kapitulasyonlar-Beratalı Tüccarlar, Avrupa ve Hayriye Tüccarları. 1750-1839*. Ankara 1983, s. 1-16.

⁴ A.H.De Groot, *The Ottoman Empire and the Dutch Republic. A. History of the Earliest Diplomatic Relations 1610-1630*. Leiden-İstanbul 1978, s. 122 ve n. 53.

⁵ Avusturya, 1699 Karlofça Antlaşması ile Osmanlı topraklarında serbestçe ticâret yap-ma hakkını elde etmiş de, uygulaması herhangi bir gelişme göstermemiştir. Bu husus, 1718 Pasarofça ile te'yid ve 1736 Belgrad Antlaşması'yla nihayet tam bir tatbik imkânına kavuşmuştur. Karadeniz'e çıkma ve kendi bayrağı ile ticâret yapma müsâadesi ise, ancak 24.2.1784 tarihinde verilen "*müstakil bir Sened*" ile gerçekleşmiştir. Bkz. C. Tükin, *aynı eser*, s. 58; H. İnalçık, "*İmtiyâzât*", s. 1185-1186.

tâ Lehistan'ın dahi bu yöndeki girişimleri⁶ hatırlanacak olursa yeni ve güçlü bir ortağın, hattâ tek başına sahiblik iddiasında bulunacak olan bir ortağın belirmediğini gözler önüne sermekteydi. Bu gelişmelerin sonucu olarak kuzeyde Karadeniz sahillerine yerleşen Rusya'nın, 1783 tarihli Ticâret Antlaşması ile bir kalemde elde ettiği geniş hak ve imtiyazlarını⁷ ve Karadeniz'deki mümtaz durumunu sarsmak amacıyla, bu denizi bütün devletlerin serbest ticâretine açmayı düşünen ilk Osmanlı devlet adamı herhâlde Sadriazam Halil Hamid Paşa olmuştur⁸.

Karadeniz, Küçük Kaynarca'dan beri devam eden savaş ve krizleri yaşayarak, nihayet III. Selim devrine (1789-1807) kadar bu hâliyle gelmiştir. 1792 Yaş Antlaşması Rusya savaşını da sona erdirmiş ve başlayan barış dönemi Osmanlı Devleti'nin bir dizi reformlarla bünyesini yenilemeye ve kuvvetlendirmeye teşebbüs ettiği bir devir olmuştur. (*Nizam-ı Cedîd*). Bu devirde Bâbiâlî, Karadeniz'de henüz kendi nüfuzunda kalmış olan sahanın ticârî kontrolüne sıkı sıkıya sarılmış gibidir. Deniz taşımacılığını 1651 tarihli İngiliz Seyrüsefâin Kanunu (Navigation Act) uygulamalarını andıran bir dizi merkantil tedbirlerle geliştirmeyi amaçlayan Bâbiâlî'nin, başta Ka-

⁶ Lehistan'ın da Karadeniz ticâreti ile ilgilenmekte olduğu anlaşılmaktadır. III. Selim'in tahta çıkışıyla gelişen Osmanlı-Prusya, Osmanlı-İsveç ve Lehistan ile de ittifâka gidilmesi hakkındaki görüşmelere uzun müddet devam edilmiştir. (Bu konuda ve “*Son Osmanlı-Lehistan Münâsebetleri “1764-1795”* ünvanlı bir çalışma tarafımızdan sürdürülmektedir). Bu görüşmeler sırasında, Lehistan'ın, Osmanlı Devleti ile girişilecek bir ittifâktan istifade ile, hattâ böyle bir ittifâk bahanesiyle, Turla (Dinyester) Nehri sahillerindeki bölgelerinde yetişen hububâtın, bu nehir yolu ile Akkerman'dan Karadeniz'e çıkarılmasını, Akkerman'da bu amaçla ambarlar inşâsını ve konsolos ikamesini düşündüğü ve teklif ettiği, bu talebini kâh Karlofça gibi “*doksan senedir metruk kalan*” bir antlaşmaya istinâd ettirmek istediği, kâh bu iddiâdan sarf-ı nazar ile, bunu iki devlet arasındaki dostluk ve dayanışmanın bir zarûretü olarak ileri sürdüğü görülmektedir. (Bkz. *BOA*, Hatt-ı Hümayûn (*HH*), Nr. 14978, 14978-B, 14453, 7360; *CH*. Nr. 623) Bâbiâlî, ittifâk yapılacak beklentisiyle, önceleri 6.000 Kile buğdayın “*mîrî fiyât*” ile teslimi karşılığında böyle bir imtiyâza razı olur gibi olmuş, hattâ, Ekim 1790'daki askerî sıkışıklıklar içinde “*Osmanlı bandırasıyla Karadeniz ruhsatı verilmesini*” de onaylamıştır. (Buna amir III. Selim'in Hattı için bkz. *BOA*. *HH*. Nr. 14506). Ancak, buna rağmen, gerek bu hususdaki uygulama, gerekse iki devlet arasındaki mutasevver ittifak teşebbüsleri, özellikle böyle bir ittifâkı-diğer sebepler yanında-kendi genişleme politikası hesaplarına aykırı bulan Prusya'nın da muhâlefeti yüzünden akim kalmıştır (Bkz. Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifâkı. Meydana Gelişi-Tahlîli-Tatbiki*, İstanbul 1984, s. 113, n. 134).

⁷ Ticâret Antlaşması'nın mübâdele tarihi: 20 Şevval 1197/9 Eylül 1783'dür. Bkz. C. Tüken, aynı eser, s. 57.

⁸ Kemal Beydilli, “*Ignatius Mouradgea D'Ohsson (Muradcan Tosunyan). Ailesi hakkında kayıtlar-“Nizam-ı Cedîd”e dâir Lâyhâsı ve Osmanlı İmparatorluğundaki siyâsî hayatı*”. *Tarih Dergisi*, Sayı, XXXIV, İstanbul 1984, s. 271-272.

radeniz'de olmak üzere, genelde imparatorluk sahillerinde yapılan tüm deniz nakliyatını, kurmaya teşebbüs ettiği yerli ve mîrî ticâret filosuyla yürütebilmeyi düşlemekte olduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir filonun oluşturulması amacıyla devlet adamları gemi işletmeciliğine teşvik edilmekte⁹ ve gemi sayısı, yalnız yenilerinin yapımı yolu ile değil, dışarıdan satın almalarla da çoğaltılmaya bakılmaktaydı, ki 1792'de bu amaçla Hollanda'dan birkaç parça gemi alınmasına teşebbüs edilmiş ve bu konuda Hollanda elçisiyle de bir hayli yazışma ve görüşmeler yapılmıştır¹⁰.

İspanya, Sicilyateyn, Hollanda, İsveç ve Prusya gibi küçük Avrupa devletlerinin Karadeniz ticâretine iştirak etmek istemeleri, III. Selim devrinde oluşan yeni ticârî zihniyet ve reform sürecinde Bâbiâlî'nin dâimâ son ana kadar karşı koymaya çalıştığı bir mesele olurken, bu devletlerin Karadeniz'e "ahden" çıkmaya ruhsatlı olan büyük devletlerin Bayraklarını takarak ve bu devlet elçilerinden mensubiyet belgeleri alarak, o devletlerin gemileriymiş gibi Karadeniz'e geçmeye kalkmalarından hâdis olan sû-istimali de engellemeye çalışmıştır. Bâbiâlî, böyle bayrak değiştirerek, imtiyazlı devlet statüsüne - özellikle Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdiği ticâret antlaşması ile diğer devletlerden çok daha avantajlı bir duruma yükselen Rusya bandırası çekerek-kavuşmasına mâni olacak etkili bazı tedbirler ihdasına teşebbüs ettiğinde ise, bu konuda yapabilecek pek fazla birşey olmadığını da acı olarak görmüştür. Küçük devletlerin, öteden beri büyük devletlerin bandıraları ile seyr etmeye alıştıkları dikkate alındığında, bu yöndeki ticârî faaliyetin herhangi bir şekilde sekteye uğratılması hâlinde, bunun dâimâ kaçamak bir yolunu buldukları bilinmekte ve özellikle Rusya'nın ve diğer büyük devletlerin yardımını talep ve müdahalelerini temin edeceklerinden de haklı olarak endişe edilmekteydi. Ayrıca, gemilerin han-

⁹ Halil Nuri, *Târîh*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi. Türkçe Yazma. Nr. 5996, Varak, 101 a-101 b. Nitekim, Ebu Bekir Ratıp Efendi'nin bir gemi satın alarak işletmeye başladığı elimizdeki bir belgeden anlaşılmaktadır. 8.000 Kilelik olan bu gemi Kostandi adında bir "Reis" tarafından seyrettilmekteydi. Bu gemiye Yafa'dan râyic fiyatı ile zahire yüklenmekte ve satılmak üzere İstanbul'a getirilmekteydi. Bu amaçla Yafa Zahire Mübaşiri olan Haccegân'dan Seyyid Mehmed Rüşdi Efendi ile Yafa Gümrükçüsü'ne hitaben bir kıt'a Emir-i Âli ısdâr edilerek, geminin Yafa'da bekletilmeden, zahire tedarik ve tahmil işlerinin sù'ratle yapılması te'min edilmiştir. BOA. Cevdet Dahiliye (CD). Nr. 1999: "Ratıp Efendi kullarının takiridür". *Kâtib-i esrâr-ı hazret-i şehryârî* Mustafa Nuri Efendi'nin, "bir kıt'a Koter sefinesini ma'-takım" 150 bin Kuruşa Tersâne-i Amire'ye iştirâsı ile ilgili 23.8.1831 tarihli belge, devlet ricâli eliyle yürütülen gemi işletmeciliğinin bir başka örneği olsa gerektir. BOA. Cevdet Saray (CS), Nr. 6893.

¹⁰ BOA, HH, Nr. 14609, Nr. 14590, Nr. 14636.

gi devlete ait olduklarının ölçüsü yalnızca taşıdıkları bayrak ve bunların kendi beyânları olduğundan, bunlara herhangi bir büyük devletin bandırası verilmesi hâlinde, gerçek kimliklerinin tesbiti mümkün olamayacak, olsa bile bir faydası görülmeyecek, üstelik bu tesbit işi devamlı sürtüşmelere de yol açabilecektir. Böylece, faydadan ziyâde zararı mucib olacak bu tür kısıtlayıcı uygulamalarda ısrârcı olmaktansa, genel olarak bu tür küçük devletlere de bazı şart ve menfaatler karşılığında, kendi bayraklarıyla Karadeniz’de seyrüsefâine ruhsat verilmesi uygun görülmeye başlanmıştır. Buna göre gemilerin Karadeniz’den getirecekleri hamûleleri içinde, 1) Tersâne için gerekli demir ve âlet ve levâzımâtın râyic bedelleri ile satın alınması, 2) zahire ve erzak türü olan gıda maddelerine İstanbul’un iâşesi için ihtiyac duyulacak olur ise, yine râyici ile satın alınmasına ve 3) gemilerin geçişlerinde yoklanmaları, yasak mal taşımamaları gibi hususlara rıza göstermeleri hâlinde Karadeniz’e geçiş ruhsatlarının verilmesi kararlaştırılmıştır. (Aralık 1802). Bu yeni usûl ile küçük devletlerin eski uygulamada görülen “*hileli*” ve dolambaçlı yollara - yani Karadeniz’e ahden me’zûn bir devletin bandırasını kullanma - sapılması’nın önünün alınacağı ve başta Rusya olmak üzere diğer büyük devletlerin araya sokularak devletin müşkil durumlarda bırakılmasına da bir son verileceği umulmaktaydı. Bununla beraber, bu şartlara yanaşmayacak olanların ve eski alışkanlıkları üzere Karadeniz’e çıkmayı tercih edeceklerin, “*kangı tarafı murâd eyler ise derhâl ânâ tâbi olmaları*”¹¹ karşısında ise, “*İzn-i sefine*” verilmesi¹² hususunda gösterilen zorluklar ve bu gibi devlet tüccâr gemilerinin işlerinin sekteye uğratılması, ağırdan alınması dışındaki çaresizliklerden başka, hukûken yapılabilecek pek fazla birşey yoktur. Ancak, bu şartların kabul edilmesi hâlinde bile, bu devletlere “*ahden*” Karadeniz’e geçme ve ticâret etme hakkının verilmediği ve böylece herhangi bu doğrultudaki bir hak iddiasının da doğmayacağı izâh edilmekte ve bunun ancak bir “ruhsat” ve bir *müsâf-ade*” olduğu, kendi bayrakları ile girecekleri Karadeniz’de *yalnızca Rus iskeleleri ile ticâret yapmak* durumunda oldukları özellikle belirtilmekteydi¹³.

Böylece 1803 başından 1805 yılı içine kadar gelen bir zaman içinde, ama buna rağmen uzun uğraş ve görüşmeler külfeti sonucunda İspanya’dan başlayarak Sicilyateyn, Hollanda en son İsveç ve Prusya ve hattâ

¹¹ III. Selim’in Hattı ile dile getirdiği şikâyet. Bkz. BOA. HH, Nr.15458.

¹² “*İzn-i sefine*”ler, *düvel-i sâ’ire iskelelerine azimet edenlere behet seferinde ve sefer-i diğere câri ve üç ayı mütecâviz olmamak*” kaydıyla verilmektedir. Bkz. BOA. Reâyâ İzn-i Sefine Defteri (RİSD). Nr. 2, s. 2; RİSD, Nr. 6, s. 1, 2, 3, 6-7; RİSD, Nr. 8, s. 82.

¹³ Bu devletlerin durumlarının tek tek ele alındıkları ilgili bölümlere bkz.

Dobrovnik¹⁴ ve Cezâir-i Seb'a Cumhuriyeti'ne Karadeniz'e kendi bandıralarıyla açılma ruhsat ve müsaadesi, kimine mezkûr şartlar dahilinde kimine "bilâ şart" itâ kılınmıştır¹⁵. Bu arada İngiltere ve Fransa'nın da durumları açıklık kazanmış bulunmaktaydı. İngiltere'ye Karadeniz ticâreti ruhsatının, Napoleon'un Mısır'a saldırmalarıyla başlayan müşterek savaştan sonra verileceği vaad edilmiş idi¹⁶. Fransa'ya karşı sürdürülen bu savaş, Mısır'ın geri alınması ve Paris'te barış görüşmelerinin başlamasıyla sonuçlanmıştır. Fransa'nın barış için Karadeniz'in Fransız ticâret gemilerine açılmasını vaz geçilmez bir şart olarak ileri sürmesi üzerine, bir an evvel barış akdini arzulayan Bâbiâli, bizzat III. Selim'in emri ile¹⁷ meseleye bir çözüm getirmiş ve Fransa ticâret gemilerine Karadeniz'e girme ve ticâret etme hakkı tanınmıştır¹⁸. Hattâ, bu hak Akdeniz sahil ve limanlarında kâdimden beri kullanılageldikleri tüm uygulamaları, Konsolos ikamesi dahil olmak üzere bir kalemde bu yeni denize de teşmil edilmiş oluyordu. (25.VI.1802)¹⁹. Karadeniz'de ticâret hakkının Fransa'ya tanınması üzerine, aynı hakka, üstelik Mısır'da Fransa'ya karşı savaşmış bir müttefik sıfatıyla harb zamanından beri tâlib olan İngiltere'nin bu konudaki ısrarlarını sükût ile geçiştirmek artık mümkün olamazdı. Zaten, bu devlete, "mukaddemâ (yani 1601'de) i'tâ kılınan Ahdnâmede Karadeniz ticâretine ruhsat maddesi meşrût olup,

¹⁴ Akdeniz'de sürdürülen savaşların da etkisiyle bozulan ekonomik durumunu ileri sürerek, telâfisi bâbında Karadeniz ticâretine müsaade edilmesi talebeden Dubrovnik Konsolosu'nun, Ruhsat itâsı ricâsıyla yaptığı müracaat için bkz. *TsMA*, E. 4460. Konsolos'un kendilerine verilen kadim ahdnâmede, Karadeniz'e çıkma hakkının tanınmamış olmasını, ahdnâmenin Orhan zamanında bahşedilmiş olmasına bağladığı, dolayısıyla bu hususu Karadeniz'in o tarihlerde, "henüz silk-i saltanat-ı seniyyede münselik olmadığından iktizâ ettiğine" işaretle, izâh etmek istemesi ilgi çekicidir. Fransa'ya karşı, İngiltere ve Rusya tarafından sürdürülen mücadelenin Akdeniz'de de tesirini göstermesi üzerine, bu devletlerden birinin bayrağı ile dolaşmayı sakıncalı gören Dubrovnik'in, bu sebepten Osmanlı bandırasıyla dolaşmasına müsaade edilmesi için başvurduğunda da, bu dileğine olumlu bir cevap verilmiştir. *BOA. RİSD*, Nr. 3, s.1. Tarihi: Selh Ş. 1221/13.10.1806.

¹⁵ İlgili bölümlere bkz.

¹⁶ *BOA.HH*. Nr. 15158: Sadrazam Paşa'nın takriri.

¹⁷ Paris'de bulunan Âmedi Galib Efendi'ye yazılmak üzere III. Selim'in Hatt-ı Hümayânı: "Karadeniz ticâretine ruhsat verilüp, bir sâ'at akdem maddedi kat eylesini yazasız". Bkz. *BOA.HH*. Hr. 5715; kezâ, Âmedi Efendi'ye bu yönde "Derkenâr": *HH*. Nr. 5118-E. Bu konuda Talleyrand ile yapılan görüşmenin mufassal *Mazbata'sı* için bkz. *HH*. Nr. 5842-A. Aynı konu hakkında genel olarak bkz. İ.H.Uzunçarşılı, "Âmedi Galib Efendi'nin Murahhaslığı ve Paris'ten Gönderdiği Şifreli Mektuplar", *Belleten*, 1/2, Ankara 1937, s. 357-448; İ. Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münâsebetleri (1789-1802)*. Ankara 1964, s. 332-337.

¹⁸ *BOA.HH*, Nr. 5842-A, *HH*. Nr.5818-E, *HH*. Nr.5619, *HH*. Nr. 5715; İ.H. Uzunçarşılı, aynı makale; İ. Soysal, aynı yer.

¹⁹ *BOA.HH*. Nr. 5619.

*lâkin icrâ olunmıyarak alâ-hâlihi kaldığından*²⁰, “*Fransalı’ya ne vechile müsâ’ade olunacak ise İngilterelü hakkında dahi ol vechle icrâ kılınması*”²¹, son defa söz konusu olduğunda, bu hakkın İngiltereye’de tanınmasına karar verilmiştir.²²

Bu yeni uygulama süreci, 1806’da Rusya ile savaşın başlamasına kadar kısa bir zaman için devam etmiştir. Savaşın başlamasıyla beraber Bâbiâlî, İngiltere, Fransa ve Avusturya’nın bu karardan - genelde harb hâlinde Bâbiâlî’nin Karadeniz’e çıkışı kapatmasındaki meşruiyeti teslim etmiş olarak-şikâyetçi olmalarına pek aldırış etmemiştir. Bir Rus savaşı, yabancı tüccâr gemilerinin Karadeniz’e çıkışının yasaklanmasını, düşmanın ticâretinin inkıtaya uğratılmasını ve “*bir çeşit tazıyk altında tutulmasını*” gerekli kılmaktaydı²³. 1787-88 Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşlarında Karadeniz ticârî trafiğinin durdurulması, o tarihlerde bu denizde yalnızca o sırada savaşılan iki düşman devletin iştirâkçi olmaları hasebiyle, diğer devletlerin “*ahden*” itirâz edebilecekleri bir konu henüz olmamıştır. Ancak, meselâ 1806-1812 savaşında aynı şekilde Karadeniz’in kapatılması söz konusu olduğunda, 1802 senesinden beri bu deniz ticâretine hak kazanan İngiltere ve Fransa’nın itirazlarına yol açılabilmıştır²⁴. Bu denizin harb esnasında dost devletlere de kapalı tutulması, dolayısıyla ticârî faaliyetlerinin engellenmesi, Bâbiâlî İçin de zahire nakli icâbettüğünde bir mahzûr hâline dönüşebilmekteydi. Yalnız İstanbul iaşesi için değil, Karadeniz sahillerinden cepheler dahil olmak üzere ihtiyaç duyulan her yere, meselâ, Bergos’dan İstanbul ve İsakçı’ya veya Samsun’dan Soğucak ve Anapa’ya zahire nakli söz konusu olabilmekteydi. 1787-88 savaşları esnasında, meselâ I. Abdülhamid devrinin (1774-1789) son senesinde, müste’men gemileri kiralayarak bu gibi ihtiyaç darlıklarının ve sıkıntılarının giderilmesine çalışılmış ve gereken nakliyatın yapılmasına cevâz verildiği gibi bu gibi gemilerin sözleşme senedlerinin “*sigorta tarıktı üzre*” tanzim edildiği de görülmektedir²⁵. III. Selim’in ilk harb senesinde de aynı şekilde birkaç Fransız gemisi kiralanmış, “*sigorta*” ettirilerek mal ve zahire nakliyatında kullanılmıştır, ki o sıralarda Avrupa’daki gelişmeler muvacehesinde, Fransız karşıtı

²⁰ BOA.HH, Nr. 15158. 1601 (H. 1010) Ahdnâmesi için bkz. M.S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri I. (1580-1838)*. Ankara 1974, s. 23.

²¹ BOA. HH, Nr. 4963; Sadrazam Paşa Takriri.

²² Bu yönde III. Selim’in Hattı: “*Şimdiden müsâade olunsun*”, bkz. BOA.HH, Nr. 15158.

²³ BOA.HH, Nr. 43468; Kaymakam Paşa takriri.

²⁴ BOA. HH, Nr. 15458.

²⁵ BOA. HH, Nr. 8526, 1789 tarihli Kaymakam Paşa takriri.

güçlerden İngiltere başta olmak üzere, Hollanda, İsveç ve Prusya, bu işin Fransa'ya verilmesine itiraz etmişler ve taşınacak malların Rusların eline geçmesi ihtimallerine işaretle ve böylece düşmanın, “*külfetsizce Devlet-i Aliyye arâzisi mahsûlâtından zahire kazanacağı*” gibi benzeri hususları dile getirerek, zihinleri karıştırmaya çalışmışlar, hattâ, Reis Efendi'yi “*mütehayir*” bıraktıklarına göre, bunda da başarılı olmuşlardır²⁶.

III. Selim, “*bana kalsa Karadeniz'e bir gemi geçdiğini tecvîz eylemem, Cümleye mesdûd olması ensebdir*”²⁷ demekle beraber, yerli taşımacılığın kifa-yetsizliği karşısında yabancı tüccâr gemilerinin-ki bunlar arasında yabancı devlet bandıralarıyla çalışan reâyâ gemileri de yer almaktaydı-devreye sokulması kaçınılmazdı. Karadeniz'e yabancı tüccâr gemisi çıkartılmamasından ötürü oluşabilecek zahire kıtlığı ayrı bir tedirginlik konusu olabilmekteydi. “*Karadeniz'e sefine imrârını men' etti*” dedikodularıyla halkın bu gibi darlıkların faturasını hükümdârın tedbirsiz icrââtına hamledebilecekleri²⁸, küçük devletlere Karadeniz ruhsatlarının “*mürûriyye resmine rabt*” edilmeyecek zahire ve ihtiyac maddesi teslimi şartına icbâren verilmeye çalışılmasında önemli bir etken teşkil etmiştir. Zirâ, aksi takdirde bu sefer de, “*para almak için kıtlığa sebebiyet vermekle*” suçlandırılmaktan çekinilmekteydi²⁹.

1812 Bükreş Antlaşması ile başlayan barış döneminde, küçük devletlerin Karadeniz ticâreti taleplerini, ellerindeki bu harb öncesi ruhsatlara dayandırarak yenilediklerinde hayal kırıklığına uğramış olmalıdırlar. Zirâ, Bâbiâli bu tür ruhsatları “*mülga hükmünde*” kabul etmekte olduğunu ilân ve taraflara ifade etmiştir. 1815 senesine kadar küçük devletlerin bu yöndeki ısrârlı talepleri sürüncemede bırakılmış ve nihayet, özellikle Rusya'nın müdahalelerine dayanamama reddelerine gelindiğinde, ancak müsbet cevaplar verilmeye başlanmıştır. Yine Karadeniz'den getirecekleri hamûlelerin İstanbul iâsesi ve Tersâne ihtiyacı için söz konusu olduğunda, râyiç bedelleri ile satın alınması şartını - ama bu sefer istisnâsız tüm bu tür devletlere şâmil olmak üzere-kabulen Karadeniz'e çıkmak üzere tekrar

²⁶ BOA. HH, Nr. 8526.

²⁷ BOA. HH, Nr. 15458: Sadrazam Paşa Takriri bâlâsındaki Hatt-ı Hümâyûn sûreti. 1806. Aynı şekilde II. Mahmud'un Hatt-ı Hümâyûn neşri için bkz. *Câbi Tarihi*, Süleymaniye Kütb. Esat Efendi Kit. No. 2152, v. 406 a.

²⁸ BOA. HH, Nr. 25601: II. Mahmud'un *Beyaz Üzerine* Hattı, 1809.

²⁹ BOA, HH, Nr. 47604: Sadrazam Paşa takriri bâlâsında II. Mahmud'un Hattı. “*As-tâne-i sa'âdetimde zahire killet üzre olduğu vakt bunlardan akça alup ruhsat veriyorlar deyu, âhâd-ı nâs kîlûkâl etmez mi.*”. Bu şekilde Beylikci İzzet Bey'in idâmına varan suçlamalar için bkz. *Câbi Tarihi*, v. 403a.

yeni ruhsatlar verilmesi işlemine girilmiştir, bu durum - ilgili devletlere ait bölümlerde ayrıntılı bir şekilde görüleceği üzere-çeşitli engellemeler ve mümkün mertebe sürüncemede bırakmalarla 1821 senesinde kadar devam etmiştir.

MİRİ TİCARET TEŞEBBÜSÜ

1821 senesinden itibaren bütün şiddetiyle ortaya çıkan Rum isyanının etkisiyle, Karadeniz yeni bir harb hâli uygulamasına sahne olmuş ve bu denize geçiş ve çıkışların ve buradan Akdeniz istikametine yapılan mal taşımacılığının daha sıkı bir şekilde kontrol altında tutulması bir zarûret hâline gelmiştir. Bu meyânda bazı önemli tedbirlere tevessül edildiği görülmektedir. Bunların başında, Tersâne’de “*Kurşunlu Mahzen*” olarak bilinen mahalde bir “*oda*” açılması ve buraya memurlar yerleştirerek, gelen geçen tüm gemilerin sıkı bir şekilde gözetlenmesi gelmektedir. Bu memurlar vasıtasıyla, yabancı tüccâr gemileri yoklanmakta, taşıdıkları maiların miktarları, cinsi, çıkış-varış limanları, içlerinde firârî reâyâ bulunup bulunmadığı, kaçak mal taşımamaları kontrol edilmekte ve bu gemilerin “*Gümrük Yoklama Defterleri*” kayıtlarından, eskiden beri hangi devletin himayesinde oldukları tesbit edilmekteydi. Böylece, kendi bandıraları ile Karadeniz’de seyre me’zun olmayan küçük devlet gemilerinin, hangi devletin bayrağını taşımaya ruhsatı olduğunu belirlemekte ve bunların son anda işlerine geldikleri gibi, istedikleri bir devletin bandırasını çekmiş olarak ticâret yapmaya kalkılmalarını engellemeye, hiç olmazsa yalnızca tek bir bandıra kullanmaya sevk edilmelerine başlandı³⁰.

Bir müddet sonra yalnızca Karadeniz ticâretini denetlemek ve yabancı devletlerin gemi trafiğine çeşitli engellerle sekteler vurmak değil, genelde tüm sahillerdeki gemi taşımacılığına yeni bir anlam ve düzen getirmeyi amaçlayan bir uygulamanın, daha çok düşünce aşamasında kalacak bile olsa, olgunlaşmaya başladığı görülmektedir. Elemanları eğitilmiş, giderleri rahatca karşılanabilen, kuvvetli bir harb filosunun “*fidanlığının ticâret-i bahriyye*” olduğu³¹ gerçeğinden - çok geç kalınmış olsa bile-hareketle, donanma efradının, “*deryada mümârese kesbi ve fenn-i deryâda iktibâs-ı mehâret etmeleri*” amacıyla, bunların, yeniden inşâ yoluyla oluşturulacak ve satın alınacak gemilerle genişletilerek meydana getirilecek bir ticâret filusunda “*münâvebeten*” hizmet vermeleri ve “*ticârete sevk*” edilmeleri hususuna, Bah-

³⁰ Bu uygulama için bkz.s.29.

³¹ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (40-Tetimme), Yay. C. Baysun, Ankara 1986, s. 221.

riye'de yapılacak genel islâhatı mütezammın 1804 tarihli Kanûnnâmesi'nin bir "fıkra" sında yer verilmiş ve işaret edilmiş bulunuyordu³². Bu ticâretten beklenen kâr ("nemâ") ise, *Kapan-ı Dakik'de cârî olan uçurdum ka'idesi üzre*" efrad ("Mellâh"), sermaye ve gemi kalemlerine tahsisen üç kısma taksim edilecekti³³.

1804 Kanûnnâmesi ile işaret olunan bu husus, yukarıda zikrolunan, ricâlin gemi işletmeciliğine teşviki gibi, devlet eliyle özel teşebbüs yaratma ve destekleme teşebbüsleri veya âkim kalan dışarıdan bazı gemiler satın alınması yoluyla miri filonun takviyesi tasavvurları dışında, pek fazla bir tatbikat eseri bırakmamış idi. 1821 senesine gelindiğinde, özellikle Rum isyanının deniz ticâretini engelleyici, hattâ deniz güvenliğini büyük ölçüde tehlikeye sokucu gelişmeleri, ama galiba özellikle yabancı gemilerin malzeme ve zahire teslimi ile asillere yardım eden tutumları ve bu yüzden Karadeniz'e çıkışların ve oradan mal ihracının yasaklanması³⁴ ve dolayısıyla taşımacılık alanında ortaya çıkan darlık³⁵, 1804 Kanûnnâmesi'nin işaret ettiği bu hususun tekrar güncellik kazanmasında önemli bir etken olmuş olmalıdır. Zirâ, "Rum Fetretî" içinde böyle bir teşebbüse tevessül edilmesi, ihtimali söz konusu edilebilecek diğer etkenlerin payına pek büyük bir ağırlık bırakmamaktadır.

³² Bkz. Ali İhsan Gençer, *Bahriyede Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezâretinin Kuruluşu (1789-1867)*. İstanbul 1985, s. 61 vd; Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi. (XVIII. yydan Tanzimat'a Malî Tarih)*. İstanbul 1986, s. 213 vd.

³³ Kanunnâme metnindeki bu "Fıkra" için bkz. BOA. Maliyyeden Müdevver (Ma.Müd), Nr. 8886, s. 325 ve A.İ.Gençer, *aynı eser*, s. 82. Ancak, yapılacak ticârî işlerden bir "nemâ hâsıl olması", efrâdın eğitimi ve bu gibi hususlar yanında esas olmakla beraber, devletin bu işlerden, "herhangi bir kâr gayesi gütmemekle" olduğunu ve "sadece, donanma personelinin denize olan alışkanlıklarını arttırmalarına, derya fenninde daha ziyade maharet kazanmalarına gayret etmekte" olmasını serdedebilmek herhâlde isabetli bir yorum olamaz. Bkz. A.İ.Gençer, *aynı eser*, s. 83. Zirâ, "Tersâne Hazinesi'ne menâfi'-i kesîre" te'mininin girişilen ticârî faaliyetin doğal bir hedefi olduğuna dâir kayıtlar açıktır. Bkz. s. 9, 11 vd.

³⁴ "...asıl dikkat olunacak mâdde Akdeniz'e zahire ve eşyâ-yı sâ'irenin imrâr olunmamasıdır", BOA.HH,Nr. 4783: II. Mahmud'un Hattı. Kezâ, BOA.HH, Nr. 40783: "Asıl olan ve dikkat edilmesi gereken husus, Akdeniz'e zahire ve eşyâ-yı sâ'irenin çıkmamasıdır..."

³⁵ Karadeniz'den gelen giden ve malların Rum isyancılarına yarayabileceği, bunların gemilere tecâvüz ettikleri, hamûlelerini zorla ele geçirdikleri, İstanbul'dan geçip giden üç-dört parça Avusturya gemisinin hamûleleriyle bunların eline geçip, kayboldukları ve bu gibi bkz. BOA.HH. Nr. 40783. Öte yandan Rum isyanının yarattığı durumun bir harb hâline mümâsil etkiler oluşturduğu ve mirî ticâret gemileri ihdâsı için vaktiyle Vaka'nüvis Nuri Efendi'nin kayd ettiği gerekçenin, yâni, "temâdi-i esfâr hasebiyle" giderek, sefâin-i tüccâra dahi kılded ârız" olup, zahire ve çeşitli malların nakli için "müste'men sefinelerine muhtac olunması" gerçeği (Nuri, *Târîh*, v. 101-a), bu sefer de geçerli bir neden olsa gerektiği.

Nihayet 1823 (H. 1239) senesi baharında, bir müddettir mirî ticâret filosu telâkkisiyle sürdürülen ilk uygulamalar, neticede işi, ortaya çıkan aksaklıkların tesbitine kadar vardırırmış ve bunların giderilmesine teşebbüs ile, uygulamaya işlerlik ve verimlilik kazandırılmasının çarelerinin aranmasına başlanmıştır. Önce, bu anlamda ticâret işlerinde kullanılan mirî kapitanların elleri altında yeterli bir sermayenin bulunmamasından ötürü bazı mahzûrların olduğu gözlenmiştir. Ayrıca, bunların gittikleri yerlerde hamûle tedariki için uzun zaman beklemek mecburiyetinde kalmaları ve bu durumun “*kumanya*” vesâir masrafların artmasına yol açtığı, neticede geri döndüklerinde yapılan seferin muhasebesi çıkarıldığında, işletme giderlerinin yüksekliği yüzünden meydana gelen kârın umulanın çok altında olduğu tesbit edilmiştir. İlk uygulamalardan sonra belirlenen bu gerçekler karşısında, bu gemilerin Tersâne Hazinesi’nden yeterli sermaye tahsisi ve gittikleri limanlarda hamûle tedariki ve tahmili vs. gibi işler için “*mirî sefine*” olmaları gerekçesiyle öncelik verilmesinin elzem olduğu kanaatine varılmış ve bu yönde ve *sefâyin-i miriyyenin imtiyâzât ve serbestliklerine dâ’ir*” bazı hususlar tesbit ile 1804 tarihli Kanûnnâme’ye ilâve ve derc olunmak üzere bir “*zeyl*” hazırlanmıştır. Böylece, ticâret gemilerinde çalışan efrâdın “*tâ’ife hisseleri*” kendilerinde kalmış olarak, hem bahrî bilgi ve tecrübelerini arttıracakları, hem de Tersâne Hazinesi’ne daha yüksek bir kâr sağlayabilecekleri düşünülmekteydi. Otuz madde ile gayet ayrıntılı bir şekilde kaleme alınan bu “*Nizâmnâme*”³⁶, mirî ticaret gemilerinin Ak ve Karadeniz iskelelerine vardıklarında diğer ticâret gemilerinden imtiyâz ve serbestlikleri cihetiyle mazhar olacakları farklı muamele ve bununla ilgili diğer hususlar için şunları öngörmekteydi:

1) Devletin elindeki mirî ticâret gemileri çok az sayıdadır. (“*akall-i kâfil*”). Bu yüzden, bundan sonra Tersâne’de mirî ticâret gemileri inşasına bakılacaktır. Bunlara, bahrî bilgileri tam, ticârî işlerden anlar ve işe yarar “*süvâri*ler” tayin ve donanmadan da “*münâvebeten gedüklü ve Rüesâ*” tahsis olunacaktır. Her gemi için Tersâne Hazinesi’nden lâyıkıyla “*sermaye akçası*” ve Tersâne Anbarları’ndan da sefer esnasındaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere “*kumanya*” verilecek ve bunların karşılığı olarak süvâri ve reislerden “*Sened*” alınacaktır.

2) Gemiler ticâret edip geri döndüklerinde, “*Uçurdum ka’idesi*” üzere hesapları, özel olarak bu iş için tayin edilen bir “*Nâzır*” marifetiyle görüle-

³⁶ Burada ayrıntılı olarak ele aldığımız ve şimdiye kadar yayımlanmamış bulunan bu “*Nizâmnâme*” metni için bkz. *BOA. Ma. Müd.* Nr. 8886, s. 363-365 ve *HH*, Nr. 4530.

cektir. Verilmiş olan sermaye ve kumanya bedelleri ve oluşan diğer zorunlu masraflar bu hesaptan düşülecek, sermaye ve gemi hissesinden hâsıl olan faide ve kâr "*Ticaret Akçası*" nâmiyla Tersâne Hazinesi'ne teslim edilecek ve bu meblağ "*Zimmet ve Sergi Defterleri*"ne kayd olunup, karşılığında "*Sened-i Mîrî*" verilecektir.

3) Ticârete tahsis olunan mîrî gemilere, Tersâne-i Âmîre tarafından müsta'îd bir Kaptan ve birer yelkenci, (kitâbet hizmetleri için) birer Hoca ve gemilerin ihtiyaçlarına cevap verecek sayıda Tayfa, Tayfabası ve "*Sudagabo*"³⁷ konulacak ve gönüllüler hizmet süresi olan bir yılın hitâmında, diğerleri ile mübâdele olunmak üzere Donanmaya iâde edileceklerdir.

4) Mîrî Kaptanlar, bu Gedüklülerden başka, "*Kalyoncu, Gemici ve işe yarar fenn-i deryada mâhir ve istihdâma şâyân*" olarak "*Taşra*"larda tedârük ettiklerini kefâlete rabten tescil ile istihdâma selâhiyâtâr olacaklardır. Gedüklülerin mahlûlleri vuku'unda, bunlar başka yerlere tahsis olunmıyarak ve yerlerine yenileri alınmak üzere kullanılacaktır.

5) Mîrî gemilere münâsib vechile Sermaye tahsis edilerek, ticâret yapmaya sevk olunacaklarından, bu tür gemiler Osmanlı iskelelerinden yabancı devlet limanlarına veyahud başka ülkelerden Osmanlı limanlarına, hülâsa, bir yerden diğer bir yere mal taşıdıklarında gerekli Gümrük resimleri, taşıdıkları çeşitli mallar içinde esas mîrî sermayesiyle mahlûl olanlardan % 3 hesabıyla ve ehl-i İslam tüccârının ve yahud reâyânın taşınan malları için ise mevcut tarifelerinin 1/4'i mikdarında tenzilât yapılarak ve yalnız sattıkları veya satın aldıkları yerlerde bir defa olmak üzere edâ edeceklerdir. Bu işleme dâir "*Edâ Tezkîresi*" alındıktan sonra, bu Tezkîreler iskelede gümrükçülere ibrâz ile, "*mükerreren ve ziyâde Gümrük İzinâmesi ve Harc-ı Gümrük ve Masdariyye ve Reftiyye nâmiyla ve tekâlif-i sâ'ire-i örfiyye ile akça taleb*" edilmeyecektir. Herhangi bir şekilde fazla ödeme tahakkuk edecek olursa, bu iâde olunacaktır.

6) Mîrî ticâret gemilerinden biri, herhangi bir iskeleye varacak olduğunda, diğer tüccâr gemilerinden evvel, öncelikle yüklerini boşaltacak ve yine herhangi bir yerden mal yüklemeleri hâlinde de kendilerine öncelik tanınacaktır. Bütün ilgililer bu gibi hususlarda kendilerine yardımla ve himaye ile mükellef olacaklar, mîrî gemilerin yükleme işi bitmeden, diğer gemilere yüklemede bulunulmayacaktır.

³⁷ Mîrî Kalyonlarda kullanılan topçu neferâtı.

7) Mîri gemilerin boş durmasına, diğer gemilerden daha fazla istihdâm edilmelerine, dolayısıyla tam kapasitede faaliyet göstermelerine, İstanbul'daki “me'mûr”u (Acenta) vasıtasıyla dikkat olunacak, hattâ bu me'mur mîrî gemilerin yabancı devlet limanlarından mal taşımacılığının da te'minine çalışacaktır.

8) Mîrî ticâret gemileri İstanbul Limanı'na girdiklerinde, Akdeniz ve Karadeniz iskelelerine vardıklarında ve bu deniz boğazlarından geçtiklerinde, hamûlelerinin gümrüklerini ödedikten sonra, herhangi başka bir gümrük görevlisi ve diğer zabîtan tarafından “avâ'id ve murûriyye” nâmı ve başkaca isimler altında herhangi bir şey talep edilmeyecektir.

9) Taşdıkları malların içinde yasaklanmış mal olup-olmadığı veya var ise hamûle ve yolcularının yoklanması icâb ettiğinde, bu iş yalnızca “Nazır”ın onayı ve marifetiyle yapılacak, gemi süvârisi olan kaptan, hamûlesinin mikdarını ve hangi limanlardan alınıp, götürüldüğünü gösterir bir “defter”i kendisine teslim edecek, her türlü sorgulama ve denetlemeden, bekleme ve gecikme ve dolayısıyla böylece oluşacak zarardan âzâde ve korunmuş olacaktır.

10) Mîrî ticâret gemileri, “mühimmât-ı harbiyye ve cebehâne ve memnû'ât-ıân olan” eşyâ ve mallar dışında herşeyi taşıyabileceklerdir.

11) “Geçid ta'bir olunan” transit mal taşımacılığı yaptıklarında, yani Rusya'dan Avrupa'ya ve Avrupa'dan Rusya'ya mal taşıdıklarında, nakl edecekleri emte'a ve mahsûlât için Gümrük Resmi mütâlebesi ve nalkolunan eşyanın İstanbul'da ihtiyaca binâen satın alınması gibi hususlarla taz-yık ve tevfiik ettirilmeyeceklerdir.

12) Karadeniz ve Akdeniz Boğazları'na giriş ve çıkışlarında Mîrî gemiler, “Selâmet Akçası” için Boğaz Nazırları'na ve “Gümrük Tezkîresi” için Gümrükçülere ve “İzin tezkîresi” için Liman Nazırı'na onar kuruştan fazla birşey vermeyecekler ve “avâ'id” itâ etmeyeceklerdir.

13) Mîrî ticâret gemileri müste'men tüccârdan kiraladıkları gemilere Frenk malı yükleyecek olduklarında, bu gemiler Gümrük Eminleri tarafından kontrole tâbi tutulmaksızın ve herhangi bir engellede bulunulmadan mallarını başka bir gemiye aktarabileceklerdir³⁸.

³⁸ “Müste'men sefinelerinin birbirlerinden hamûle devri memnû' olduğu misillü mîrî ticâret sefinelerinin dahi birbirlerine aktarma etmeleri eğerci memnû' olup, lâkin yedlerine imtiyâzâtı hâvî evâmîr-i aliyeye verilen mîrî ticâret sefineleri Rusya iskelelerinden Tagyan ve Hocabey taraflarından Dersa'âdet'e götürdükleri zehâiri Halîç-i Konstantiniyye'de düvel-i sâ'ire sefinelerine fûrûht ve devr etmelerine bâ-fermân-ı âlî ruhsat verilmesi husûsu nizâmları muktezâsından olduğu...” BOA.RİSD, Nr. 8, s. 1.

14) Mîrî ticâret gemileri Rusya iskelelerinden, Taygan ve Hocabay taraflarından İstanbul'a getirecekleri zahireyi, İstanbul limanında sâir yabancı gemilere satmak ve devretmelerine "*Fermân-ı Âlî*" ile "*Ruhsat*" verilecektir.

15) Mîrî ticâret gemilerinin Rusya limanlarından satın aldıkları çeşitli hubûbat, zahire ve erzâk serbestçe İstanbul limanından Akdeniz'e geçirildikten sonra, Rusya ve diğer başka bir devlet tüccâr ve rüesâsının, Mısır, Berüşşam ve sâir Osmanlı topraklarında zahire satın olarak ihrâc etmeleri söz konusu olduğunda, bu ticâret mahsûsen ve müstakilen mîrî ticâret gemilerinin inhisârında olacak ve müste'men gemilerinin yerli malı ihrac etmek üzere taşımalarına müsaade edilmeyecektir.

16) Müste'men tüccârı Pirinç, Kahve ve Zeytinyağ gibi mahsûlâtın satın alınmasına ve gemilerine de şâmil olacak ve mîrî ticâret gemilerinin de imtiyâz ve serbestiyetlerine diğer tüccâr gemilerinden daha fazla riâyet edilecektir.

17) Mîrî ticâret gemileri Avrupa limanlarına vardıklarında oluşabilecek anlaşmazlıklara, Sened işlerine bakmak ve bunların tesviyesi, yabancı tüccâr ile vâki olacak ihtilâflarda herhangi bir haksızlık söz konusu olduğunda, bunların çözümlenme işlerinde Şehbenderlikler yardımcı olacaktır. Nakledilen eşya ve mahsûlâtın fazla rusûm talep edilecek olduğunda Şehbenderliklerdeki tarifeler incelenerek, en fazla müsaadeye mazhar olan tarifelere tatbiken işlerinin görülmesi ve bu doğrultuda davranılması için Şehbenderlere tenbihâtta bulunulacaktır.

18) Mîrî ticâret gemilerinin hâiz oldukları serbestiyet cihetiyle içlerindeki efrâdın, "bizler Beğlik askerleriz" diyerek, buldukları iskelelerde hilâf-ı rızâ, haksız ve yakışsız hareketlerde bulunmamaları hususuna ve yasa mal addolunan emtianın gemilere sokulmamasına gemi kaptanları tarafından tam anlamıyla dikkat ve ihtimâm gösterilecektir. Efrâdın vardıkları limanlarda gerekmedikçe karaya çıkmaları yasaklanacak ve bunlar devamlı rabt ü zabt altında tutulacaklardır.

19) Mîrî gemilere tayin olunacak kaptanların güvenilir olmasına *Kapudan Paşa* dikkat edecek ve Tersâne Eminleri ile müzâkere ederek karara varacaktır. Gemi efrâdının bir yerde uygunsuz hareketleri ve gemide yasaklanmış mal bulunduğu tahkik ve istihbâr olunacak olursa, gemi kaptanını azl ve te'dip ile işden atılacak ve bir daha Tersâne hizmetinde İstihdâm olunmayacaktır.

20) Mîrî ticâret gemileri ticârî faaliyette bulunmaları sonucunda oluşacak meblağın içinden Kumanya ve masraflar düşürüldükten sonra kalan miktar ikiye taksim edilecektir. Bunun bir kısmı gemilere diğer bir ise Kaptan ve Gedüklü ve Mellâhlara, sâir tüccâr gemilerinde yapıldığı gibi tevzi edilecektir. Ticâret yapmak üzere konulan sermaye de üç hisse olarak itibâr edildiğinden, bunların bir hissesi gemiye, bir hissesi sermayeye ve bir hissesi de gemi müstahdemlerine tevzi olunması lâzım geleceğine binâen, gemilerin sefere çıkmadıkları anlarda da, Gedüklülerin muayyen olan tayinât ve mevâcibleri aksatılmadan aynen ödenecektir.

21) Bu ticârete tahsis olunacak mîrî gemilerin kumanya ve diğer ihtiyac malzemelerinin temin ve tanzimi ve iktizasına göre Tersâne Hazinesi tarafından sermaye tahsisi ve Tersâne'ye arzularıyla bağlanacak diğer tüccâr gemilerinin mütefferik işlerinin giderek çoğalacağı cihetiyle, bu işlerin, yakın ilgisinden ötürü gerçek nezâreti olan Tersâne-i Amîre Ümenâsı'nca yürütülmesi ve gerekli teferrûâtını mülâhaza ile bir münâsibinin intihâb ve tayin edilecektir. Tayin edilecek olan şahıs, ticâret erbâbına ve işlerine kolaylık sağlamak ve Liman nizâmı usûlünü tatbik ve inceliklerini kavrayabilmek için, Liman Odası'ndakilerle birlikde uyum içinde işleri yürütecek ve gerekli hususları Tersâne Umenâsı'na ifâde ve gerekeni istizân edecektir. Bu hususa memur olan şahıs güvenilir, dirâyetli ve ticârî mevzûâtân anlar olmalıdır. Şu anda ise Tersâne-Amîre'de kimin bu işe uygun olabileceğine karar verilememiştir. Liman memurları bir müddetten beri bu işlere alışkanlık kesb ettiklerinden, bu ticâret üsûlünün dahi organizasyonu ("*destigâhlanması*") için, Tersâne-i Amîre tarafından mu'temed bir-iki nefer kâtip tayini ile tez elden techizine bakılan altı aded mîrî ticâret gemisinin hazırlanması hususunun, bulunduğu mevki'in uygunluğu ve ticârî işlerdeki vukufu cihetiyle, şimdilik Liman Nazırı ve memurları marifetiyle yürütülmesi ve bundan sonra ileride nasıl bir hâl alması gerekeceğine Tersâne-i Amîre Emîni ile müzâkere edilerek İcâb ve iktizasına bakılacaktır.

22) Tersâne'de yaptırılacak veya Tersâne'ye bağlı olmak üzere bazı zengin kimselerce yaptırılacak ticâret gemileri 8.000 kileden küçük olmayacaktır³⁹. Bunların harb zamanında donanmaya hizmet verebilmeleri de

³⁹ Oysa, Karadeniz'e gidip-gelen reâyâ gemileri, herhâlde yabancı tüccâr gemilerinden ayrılabilmesi ve yabancı devlet bandırasını hamilen ticârete kalkışmamalarının kontrolü amacıyla tonajları tahdid edilmek istenmiş ve 5.000 Kileden fazla büyük olmamalarına dikkat edilmiştir. Bkz. *BOA.HH*, Nr. 36455.

söz konusu olabileceğinden, sağlam, “*hey’et-i hendese*” üzere inşâ olunmak ve teknik çizim ve plânları için Tersâne-i Âmîre’ce mühendislik hizmeti verilmelidir.

23) Bütün bunlar dışında, ticârî işlerin geliştirilmesine medâr olacak ve menfaat hâsıl edici hususlar zuhûr ettikçe, bunlar arz ve ifâde ile tatbiki için mîrî ticâret gemilerinin süvârî ve reislerine, Kapudan Paşa’ya veya onun seferde bulunması hâlinde Tersâne Umenâsı taraflarından, “*Senedât-ı Bahriyye*” olmak üzere gerekli emirler verilecektir.

24) Kapdan ve Tayfaların hepsi Müslümanlardan olmak üzere, Ticâret ve gemi sahiplerinden bu imtiyaz ve serbestliğe tâlib ve mîrî ticâret gemileri gibi ticâret amacıyla Tersâne-i Amîre’ye dahil olmaya arzulu olanlar, sefer esnasında Donanma-yı Hümâyûn’da hizmet görmeleri şartını kabul ederler. Bunlar, bu özelliklerinden ötürü sair tüccârdan farklı ve imtiyâzlı olup, isim ve şöhretleri ve gemilerinin cesâmetlerinin beyânıyla, Bâbîâlî’ye bir takrîr etmeleri hâlinde, kendilerine Kapudan Paşa veya onun olmaması hâlinde Tersâne Umenâsı tarafından imtiyâzâtı hâvi birer “*Emr-i Şerîf*” verilecektir.

25) Yukarıda sözü geçen “*Senedât-ı Bahriyye*” suretiyle verilecek emirlerden başka, mîrî gemiler diğer devletlerin limanlarına gittiklerinde, her sefer için birer “*İzn-i Sefine*” emri isdâr ettirmek ve İstanbul’a döndüklerinde, yabancı devlet gemilerine hamûle devr ve nakl etmeye me’zûniyetleri için aynı bir “*Fermân-ı Âlî*” sudûru gerekecektir. Ancak, bu emirler “*Nazır*” tarafından Kapudan Paşa’ya veya onun bulunmadığı zaman Tersâne Umenâsı’nın takrîrleriyle inhâ ve Zahire Nazırı ve Gümrük taraflarından istilam ve zorluklara gark edilmeden isdâr olunacaktır.

26) Mîrî ticâret gemilerinin kış tarafına Beğlik Sancak ve orta direğine Flandra çekilecektir. Tersâne-i Amîre’ye kesb-i merbutiyyet eden diğer tüccâr gemilerinin de baş taraflarında nişan olarak başka bir işaret taşıyacaklar, yalnızca Tersâne-i Amîre Beğliği oldukları alâmeti olmak üzere, gemilerin başlarına *Çıpa* nişan tahtası vaz ve yine kendi tüccâr sancakları ile direklerine flandra çekeceklerdir.

28) Mîrî gemilerdeki tayfaların hepsi Müslümanlardan seçilecek ve işlerinde bir nefer “*gavur*” bulunmayacaktır.

29) Zikrolunan imtiyâzât ile seyre me’zun olan tüccâr gemileri, mîrî fiyâtı belirlenmiş olarak, Kapan’ı tahsis edilen mahallerden başka, diğer iskelelerden de, tahmîl eyledikleri zahireyi, yukarıda beyân olunduğu üzere istedikleri şekilde satabileceklerdir.

30) Başka yerlerden zahire ve başkaca hamûle bulunmadığı durumlarda, Kapan Naibi tarafından verilen izin tezkiresi ve belirlenen fiyatı ile Kapan'a mahsûs iskelelerden zahire tahmil edilebilecek ve bu zahire Kapan nizâmı ve kararlaştırılan fiyatı ile yalnızca Kapan iskelesinden ihrac ve Ekmekçi esnafına kadimî üzre tevzi olunacak ve mezkûr zahire başka bir yere ihrac edilemeyecektir.

31) Bu yeni Nizâm bundan böyle esas tutulmak üzere Divân-ı Hümâyûn Kalemî'ne kayd ve ilân edilmesi amacıyla da çıkacak olan emirnâmeler, memleketteki tüm Gümrükler kuyudâtına ve şer'î mahkeme sicillerine kayd ve tescil ve Baş Muhasebe ve Tersâne Zimmet Defterleri'ne ve sair iktizâ eden mahallere ayrı ayrı ilmühaberleri itâ olunacaktır⁴⁰.

“Nizâmname”nin birinci maddesi, 1804 Kanûnnâme'sinde işâret edilen “Fıkra”nın genel anlamda bir tekrarı gibi olup, yirmi sene sonra dahi hâlâ mirî ticâret gemisi sayısının çok az olduğu gerçeğini dile getirmekte ve bu tür gemilerin yeniden yapım veya satın alınması yoluyla artırılmasını öngörmekte olduğu görülmektedir, ki bu da bu hususta 1804'den beri pek fazla bir yol katedilmemiş olduğunun itirâfından başka bir şey değildir. “Nizâmname”, genelde 1651 İngiliz Seyrüsefain Kanunu benzeri tedbirler getirmekte ve Kabotaj hakkını mahfûz tutmak istemektedir. Kurulacak ticâret filosunu devlet himayesi ve imtiyâzıyla yabancı gemi işletmeciliğine karşı korumayı hedeflemiştir. İşletmenin Liman hizmetlerinden kayırma ile ve öncelikle istifade etmesi, tam kapasite hâlinde çalışmasının temini amacıyla taşıma ve iş hacminin diğerleri aleyhine olacak uygulamalarla artırılmasının sağlanması, özel vergi indirim ve muafiyetine mazhar olması, transit taşımacılığında yabancı tüccârdan daha rahat ve serî çalışması

⁴⁰ BOA.Ma.Müd. Nr. 8886, s. 363-365 ve HH, Nr. 4530. Ma.Müd. Nr.8886'daki nüshadan ilmühaberlerinin 22 Muharrem 1239 (28 Eylül 1823)'de verildiği, Nizâmname'nin ise 5 Şaban 1238 (17 Nisan 1823)'de tanzim edildiği mukayyed olup, HH. Nr. 4530'dan fazla olarak sonunda şu satırlar ilâve edilmiştir: “Vezir-i mükerrrem sa'adettü, mekremellü Kapudân Paşa hazretleri taraflarından takdim olunan işbu Nizâmname, atabe-i felek-mertebe-i cihândâriye le-de'l-arz tertib ve tasvib olunduğu üzere tanzim ve icrâ olunup, bu husûsa bi'l-ittifâk dâ'imâ ikdâm ü dikkat olunması mazmûmunda hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn-ı şâhâne şeref-efzâ'yı sahife-i sudûr olup, mantuk-ı münîfi üzere nizâm-ı mezkûr Divân-ı Hümâyûn kaleminde Tersâne-i Amire Kanûnnâmesine tezyil ile iktizâ eden mahallere ilm ü haberi i'tâ olunmuş olduğuna Muş'ir kalem-i mezbûrdan vürûd eden ilm ü haber bâlâsına mucibince Başmuhasebeye kayd ile lâzım gelen mahallere iktizâsına göre ilm ü haberleri verilmek Fernân buyurulmağın, mucibince fakat resm-i Gümrük'e dâ'ir mevâd için muhtasarice zirde muharrer aklâma yedi kıt'a ilm ü haberleri verilmiştir. Ma'den Kalemine, Haremeyn-i Şerîfeyn Muhâsesine, Haslar Kalemine, Haremeyn-i Muhteremeyn Mukata'ası Kalemine, İstanbul ve Bursa Kalemine, Başmukata'a Kalemine, Anadolu Muhâsesi Kalemine.

ve İstanbul ve Tersâne ihtiyacı için hamûlelerine müdâhaleye - sâir küçük Avrupa devletleri gibi-marûz bırakılmaması, idhal edilecek mal taşımacılığında tercih edilmesi ve öncelik verilmesi, yurt içi limanlarında yapılan iç taşımacılığın münhasıran kendisine tahsisi, ihrac malı yerli mahsûlun ve malların da kezâ münhasıran mîrî ticâret gemilerince taşıtılması, Acenta hizmetlerinin temini ile yabancı devletlerin limanlarından mal taşıyabilmelerinin sağlanması ve ticârî mevzûatta buralarda, Şehbenderlerin Hizmetinden istifade edebilmeleri ve genelde bütün bu tür işlerde bürokratik engellerin kaldırılması ve azaltılması gibi hususlar önemle öngörülmüş olanlar arasındadırlar. Mîrî ticâret gemilerinde yalnızca Müslümanların istihdâm edileceği noktası ise, belki meselenin ne kadar bilinçli bir şekilde ele alınmak istendiğinin de bir nişânesidir. Mîrî ticâret gemilerinin ön başlarında özel işaretleri olmak üzere konulması düşünülen *Çıpa* resminin günümüzde "Devlet Deniz Yolları" işletmesinin de özel işareti olarak hâlâ yaşamakta olduğunu belirtmeye ise her hâlde gerek yoktur.

İSPANYA VE SİCİLYATEYN VE RUS MÜDAHALESİ

İspanya'nın Karadeniz ticâretine iştirâk etmek, dolayısıyla gemilerini kendi bandırasıyla bu denize sokmak arzusu, Rusya tarafından da hararetle desteklenmekteydi⁴¹. 1802 senesi başından beri müteaddid takrîrler ile Bâbîâlî'yi sıkıştıran İspanya elçisine nihayet 24.10.1802 tarihinde bir görüşme günü verilebilmiş ve İspanyol elçisi Reisülküttap Mahmud Râif Efendi ile Bebek Kasrı'nda bir araya gelebilmiştir. Elçinin daha önce verdiği pekçok takrîrlerde Karadeniz ticâretine olan talebine, bu denizdeki Rus limanlarından alıp götüreceği, "*hınta ve halat, kereste gibi eşya*"nın ve genelde gelişecek olan ticâretin hem Osmanlı Devleti'nin hem de İspanya'nın menfaatine olacağını gerekçe olarak göstermiş bulunuyordu⁴². Bu, iki devlet arasındaki mevcut dostluğu⁴³ takviye edeceği gibi, "*Hindistan emti'ası ve Riyal ta'bir olunan Karakuruş*"un da İstanbul'a gelmesine bâdî olacaktı. Konuya, Karadeniz'in Baltık Denizi ile mukayesesini yaparak giren Râif Efendi, bu iki denizden ticâret trafiğinin en küçük olanının Kara-

⁴¹ BOA. HH, Nr. 52110: Takrîr-i Âlî müsveddesi.

⁴² BOA. HH, Nr. 52110.

⁴³ İspanya, Osmanlı İmparatorluğunda diğer Avrupa devletleri gibi ticârî faaliyet gösterebilme hakkını ihrâz için uzun bir süre uğraşmış ve nihayet 14 Eylül 1782'de ilk Ahdnâmesini almıştır. bkz. *Cevdet Tarihi*, II, 199. Dostluk ve Ticâret Antlaşması Metni, *aynı eser*, II, 338-343; W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reich in Europa*, VI, Gotha, 1859, s. 365-366; K. Beydilli, *Mouradgea D'Ohsson*, s. 256, 271.

deniz olduğunu belirttiikten sonra, Baltık'ın aksine Karadeniz'e girişin her-kese açık olmadığını ve bazı devletlere Karadeniz ticâreti için ruhsat verilmesinin “*maslahat-ı mahsûsa*”larından ötürü olduğunu, hattâ İngiltere'nin bile Ahdnâmelerinde münderiç olmasına rağmen, Karadeniz'e girme imtiyazına ancak henüz kavuştuğunu, ve bu tür devletlerin dahi bu konudaki ruhsatlarının birbirlerinden farklı şartlar içerdiklerini, dolayısıyla, “*Devlet-i Aliyye Karadeniz'e açtığı kapuyu her bir devlete başka bir sûret ile küşâd etmiş*” olduğunu, bu konuda verilen izinlerin birbirlerine örnek teşkil edemeyeceklerinden, İspanya'nın matlûbu olan ruhsatın da müstakil şartlara rabt edilmesinin icâb edeceği ve bu durumda İspanya'nın Karadeniz ticâretine nâiliyyetinin Osmanlı Devleti'ne getireceği müşahhas faidelerin neler olacağını tasrîh edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Baltık Deniz'ine gidip-gelen gemilerin yalnızca “*Fener Resmî*” ödediklerini belirten İspanyol elçisi, Karadeniz'e çıkışı da böyle bir “*resm*”e bağlı görmek istemektedir. Bu ticâretin genelde “*Hind emti'a ve eşyâsı*” ve hususıyla “*Karakuruş*” gelmesine yol açacağı ve izni müteakib ticâret hacminin ve gelen gemi sayısının artacağını vurgulayan elçiye, bu konuda somut şeyler söylemesi, bu “*emti'a-i Hindîyye*” ve “*Karakuruş*”dan neler kastedildiği, İspanyol gemileri Rusya'dan “*hınta vesâir eşya*” nakledeceklerine göre, bu ticâretten oluşacak menfaatin, “*Osmanlı Devleti'nden ziyâde tüccâra ait olacağı*” gibi mütalaaalarla mukabele edilmiştir. Özellikle elçinin sözünü ettiği, belki de her iki devletin geçmişteki parlak devirlerinden çağrışımlar yapacağını umduğu ve böylece zihinleri çelmeye çalıştığı, “*Hind emti'ası*” ve “*Karakuruş*” lâfları, Râif Efendi'nin şahsında temsil edilen devlet adamlarının devrin gerçeklerinden, elçinin yakıştırmaya kalktığı kadar habersiz olmadıklarını da sergilemekte ve onlara, biraz da “*Levanten kurnazlığı*” yaptığını gözlediğimiz elçinin kendi sözleriyle müşkil durumda bırakılması imkânını vermekteydi. Nitekim, elçinin efsânevî “*Hind*” lâfını ederek göz boyamaya çalıştığı “*emti'a*”nın, gerçekten “*Kırmızı*” ve “*Çivit*” boyalar olduğu ve bunların ucuz fiyatlarla teslim edilebileceği anlaşılmıştır. Ancak, bu maddelerin “*boya nev'inden*”, “*bulunup-bulunmaması müsâvî*” addolunacak şeyler olduğu ve İspanya'nın Karadeniz'den sevk edeceği “*zehâir ve Kereste*” gibi mallarla mukayese edilemeyeceği mukabeleten ifade edilerek, “*Karakuruş*”dan nasıl bir fayda umulduğunun da anlaşılammış olduğuna özellikle dikkat çekilmiştir. Zor durumda kaldığı açıkça görülen elçinin bu sefer, gerekli açıklamadan çok, taleb edilen ruhsatın iki devlet arasındaki dostluğa binâen ve “*bilâ-şart*” verilmesinin niyâzını dile getirmeye başlamışsa da, kendisine, vermiş olduğu takrîrlerde, bu “*ticâretin tarafeyne faydeli olacağı*”

hususlu gerekçe olarak gösterildiği, dolayısıyla bu toplantının bu tür faidelerin neler olacağını tartışılması amacıyla yapılmasına karar verildiği, eğer, Karadeniz'e çıkış iznini, "*dostluğa istinâden bilâ-şart*" talep etmekteyse, bunu ayrıca ve o şekilde takrîr etmesi gerektiği ve böylece, "*İspanya elçisi şu vecile Bahr-i Siyâh ticâretine bilâ-semere ruhsat istid'a ediyor*" diye, bilinerek ona göre davranılacağı ifade edilmiştir. Dolayısıyla, elçinin, "*menfeat*" diye ortaya attığı sözler, Râif Efendi'nin ta'biriyle, "*mübhem bir şey olup, böyle mübhem ifâde ile bir kimseye, Hind'de ticâret çoktur, gidin çok menfaat sağlarsınız*" demekten hiç farkı yoktur. Ticâretin iki tarafın tüccârları vasıtasıyla sürdürülerek artacağını vurgulayan Reis Efendi, Osmanlı tebeası olan tüccârların "*Felemenk* diyarına gidip, ticâret yapmakta olduklarına dikkati çekerek⁴⁴ İspanya gemileri gelmeseler bile, gerekli malların icâb ederse İspanya'dan da alınıp getirilebileceği, devletlerarası ticâretin, bâhusus iki devlet arasındaki ticâretin Karadeniz'e çıkma şartına bağlı olmadığı ve dolayısıyla bu hususun arada mevcut ahidnâmelerdeki mütakabiliyyet esâsından kaynaklanması gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Nihayet "*Karakuruş*" hakkında somut birşeyler söylemek zorunda bırakıldığını hisseden elçi, "*râyic değerinin biraz altında*" olmak üzere, senelik bir miktar "*Karakuruş*"un İstanbul'a getirebileceği beyânında bulunmuştur. Önce, bu hususu ancak Karadeniz ticâretine izin verilmesinden sonra devletine yazabileceğini ileri sürmüşse de, neticede bu iki konunun birbiriyle olan irtibatını kabul etmiş ve "*Karadeniz ticâretine mukabil olmak üzere*" Karakuruş tahhüdüne girilmeği ve "*Karakuruş maddesinin reddi hâlinde Karadeniz ticâretine de müsâade edilmemesi*" hususunda bir ön mutabakata varılmıştır. Bu ilkenin belirlenmesinden sonra teslim edilecek meblağın tesbiti söz konusu olmuştur, ki bu konuda Reis Efendi'nin düşündüğü ve teklif ettiği miktar "*senevi yirmi yük*"dür. Bu para, gelip-giden İspanyol tüccârları tarafından te'min ile rayicinden ucuzca teslim edilecek ve karşılığında, "*cânib-i mirîden Akca*" alacaklardı. Bu durumda, bu ucuz döviz ile bunun râyic değeri arasındaki farkın da devletin bu işden beklediği kârı, yanî "*menfeati*" olacağı anlaşılmaktadır.

Varılan bu ön mutabakatın ise, mutavassıt olan Prusya elçisi dışında sâir devlet elçilerinden saklı tutulmasına karar verilmiştir⁴⁵. Durum ve "*İspanyaluya Karadeniz ticâretine verilecek ruhsat mukabilinde râyicinden bir miktar noksan ile senevi yirmi yük Karakuruş vermesi*" hakkında varılan ön mutabakat

⁴⁴ Bkz. s. 37.

⁴⁵ BOA.HH, Nr.5067: 25 C.1217/24.X.1802 tarihli mükâleme mazbatası. Bu mazbata yarımıdır. Devamı için bkz. HH. Nr. 5082.

ve elçinin bir-iki gün içinde - Prusya elçisi ile de görüşerek-kat’î cevâbını tercümanı vasıtasıyla bildireceği hususu, III. Selim’in tensibine arz edilmiştir⁴⁶.

İspanya elçisinden cevap beklenirken, devreye Rus elçisi Tamara’nın girdiği görülmektedir. İspanya dışında Sicilyateyn ve Hollanda’nın da Karadeniz ticâretine dâir olan taleplerini desteklediği anlaşılan Rusya, Baştercümanı Fonton, Reis Efendi ile yaptığı görüşmelerde, İspanya’dan Karadeniz ticâreti için senede “*yirmi bin yük Karakuruş*” talep edilmesine dik-kati çekerek, - demek ki konu gizli kalmamıştır - İspanyolların sâir Avrupa milletleri gibi “*kâr ü kesbe hâhişger olmayup, tenbel bir millet olduklarını*” ifâde ile, bunların Karadeniz ticâretine “*germiyyetle meyl*” edemeyeceklerinin açık ve bu yüzden senede belki bir gemisinin dahi gelmesinin şüpheli olduğunu, dolayısıyla kararlaştırılan şart ile ruhsat verilecek olursa, gemi trafiği ve ticâret hacmi azlığından ötürü, “*senevî yirmi yük Karakuruş*” vermelerinin kat’iyyen mümkün olamayacağını söylemiştir. Fonton, Karadeniz ticâreti amacı ile gelecek her gemide, ne kadar “*Karakuruş*” var ise o kadarını, “*râyic-i vakt üzre Darbhâne-i Amîre’ye teslim*” eylesininin meşrût olmasını teklif etmekte ve daha fazla şartlar tahmiline karşı olduklarını bildirmekteydi. Fonton, bu üç devletten, İspanya’ya, tüccarının getireceği “*Karakuruş*” karşılığı; Hollanda’ya ise, Osmanlı tebeası tüccarlarının Hollanda’da yerli tüccarlarla aynı hak ve imtiyazât doğrultusunda ticâret yapabilmek kaydıyla ve Sicilyateyn’e ise, bu devletin Osmanlı Devleti’nin müttefiki⁴⁷ ve “*Fransa Seferi’nde rahnedâr*” olması hesabıyla “*bilâ-mukabele*” Karadeniz’e girip-çıkma ve ticâret yapma izni verilmesini, imparatoru adına recâ etmekteydi⁴⁸.

Rusya’nın bu istekleri doğrultusunda ruhsatı mütezammın bir küt’a takrîr kaleme alınarak, hükümdârın onayına sunulmuş⁴⁹ ve mesele üzerinde yapılan müzakereler neticesinde, Sicilyateyn’in, “*hem devlet-i Aliyye’nin hem de Rusya’nın müttefiki ve mültezimi olması hesabıyla*”, “Karadeniz ticâretinin imtiyâzı başka hiç bir devlete verilmeyerek, yalnızca Sicilyateyn’e verilmesi; Rusya’nın bununla tatmin olmayarak her üç devlete de böyle bir hakkın verilmesinde ısrâr etmesi hâlinde meselenin tekrar görüşülerek, icâ-

⁴⁶ BOA.HH, Nr. 5088.

⁴⁷ Kasedilen, 21 Ocak 1799 tarihli ittifâk olup, Mısır’a karşı Fransız istilası sebebiyle Rusya (23.12.1798) ve İngiltere (5.1.1799) ile yapılan ittifâklar zincirinin sonuncusudur.

⁴⁸ BOA.HH. Nr. 52110.

⁴⁹ Metinler için bkz. BOA. HH. Nr. 47458.

bına bakılmasına karar verilmiştir. Ancak, Rusya'nın İstanbul elçisi olan Tamara merkeze çağrılmış olduğundan, yerine Siciyateyn'deki Rus elçisinin atanması ve İstanbul'a gelmek üzere olması hasebiyle, Karadeniz ticâretini ta'cil ederek, hemen her gün tercümanını gönderip, gitmeden önce bu işi bitirmeye azimli görünmekteydi⁵⁰. Rusya'nın bu konudaki tazyiklerinin netice verdiği, üç devlet için öngördüğü tarzda birer "*Takrîr-i Âlî*" tanzîm edilerek elçilere verilmiş olduğundan anlaşılmaktadır. 24.12.1802 tarihli olarak tanzîm edilen ve İspanya elçisine verilen "*Takrîr-i Âlî*" sûretinde, İspanyol gemilerinin bundan böyle Karadeniz'deki Rus limanlarına gidip-gelmelerine "*ruhsat ü cevâz*" verildiği zikredilmekteydi. Ancak, bu ticâret karşılığında İstanbul'a getirmeleri öngörülmüş olan "*Karakuruş*"un, daha önce İspanyol elçisi ile yapılan görüşmelerde "*senevî yirmi bin yük*" olarak tesbit edilen miktardan artık söz edilmemektedir. Dolayısıyla, Rusya'nın müdahalesi doğrultusunda bu husus müphemce, ne kadar ve nasıl getirileceği belirsiz ve bağlayıcı bir kaydı kalmamış olarak, şu şekilde, förmüle edilmiştir: ...*İspanya sefînelerinin bahr-ı mezkûrda kâ'in Rusya limanlarına âmed-şüdlerine ruhsat ü cevâz verüp, ancak haşmetlü İspanya kralı dahi bi'l-mukabele memâlik-i mahrûseye Karakuruş götürmek üzere kendü tüccârlarına sipariş etmek ve götürcekleri Karakuruşlar âhar tarafa verilmeyüp, Darbhâne-i Âmîre'ye râyic-i vakt üzere tebdil ettirmeğe tâ'ife-i tüccârı ibrâm ü ilzâm...*" edecekti⁵¹.

Aynı tarihte (24.12.1802) Siciyateyn elçisine verilen "*Takrîr-i Âlî*" de yine Rus elçisinin müdahalesi doğrultusunda kaleme alınmıştır. Bunda, önce Osmanlı tüccârının bir müddetten beri Avrupa ticâretine karşı olan arzu ve faaliyetlerinin günden güne artmakta olduğu dile getirilmekte ve ticâretin göstermekte olduğu bu gelişmenin iki tarafa da faydalar getireceği zikredilmekteydi. Osmanlı reâyâsının Siciyateyn limanlarında, "*mazhar-ı imtiyâz ve müsâade olmaları*" kadîm ahdnâme şartları muktezasından olduğu hususunun vurgulanmasından sonra da, Osmanlı tüccârının ticârî faaliyetinin engellenmeden sürdürüldüğü müddetce Siciyateyn'in de "*ziyâde mazhar-ı müsâadâta nâ'il olmaları şartıyla*", bundan böyle Siciyateyn tüccâr gemilerinin Karadeniz'de Rus limanlarına gidip-gelmelerine "*ruhsat ü cevâz*" verildiği belirtilmekteydi⁵². Bir ay sonra (Şubat 1803), Siciyateyn elçisi bir takrîr takdim ederek, tesbit edilen şartla verilen "*Takrîr-i Âlî*"nin

⁵⁰ BOA.HH, Nr. 5211: Selh-i Receb 1217/28.11.1802.

⁵¹ BOA.HH, Nr. 47458 Hazırlanan Takrîr-i Âlî sûreti.

⁵² BOA.HH, Nr.47458 ve müstakilen tanzîm edilmiş Takrîr-i Âlî sûreti için bkz. BOA.HH, Nr. 51906-B.

kralı tarafından kabul olduğunu ve “*şart-ı meşrûha Sicilyateyn memâlikinde kemâl-i dikkat ile mer’î ve müteber tutulacağını tasdik*” etmiş olduğunu ve kralının memnuniyetini dile getirmiştir⁵³.

1806-1812 Rus harbi sebebiyle Karadeniz Boğazı bütün devletlere kapatılmış ve barıştan sonra Karadeniz’e ticâret amacı ile çıkmak isteyen devletler içinde, yalnızca “*ahden me’zûn*” olanlara ruhsat verilir, harbden önce “*Tahrîr-i Âlî*” ler ile “*ruhsat-ı seniyye*” verilene, bundan böyle “*bilâ-şart ü menfaat*” ruhsat verilmeyeceği hususu, bu konuda müracaatta bulunan küçük devlet elçilerine bildirilmiştir. Harbden önce verilmiş bulunan ruhsatların “*mülga hükmünde*” addolunmakta olduğu, Sicilyateyn tarafından duyulduğunda, kral eski ruhsatın geçerliliğinin temini için elçisini görevlendirmiştir⁵⁴. Elçinin bu konudaki baş vurusuna verilen cevapta, Karadeniz ticâretine “*ahden me’zûn*” olan devletler dışında kalan diğer küçük devletlerden hiçbirine, şimdiye kadar herhangi bir ruhsat yenilenmesi yapılmamış olduğu, bu meselenin ise müzâkere edilmeye muhtaç bir konu olması cihetiyle, İstanbul’a atanan ve muvasalatı beklenmekte olan yeni elçinin -ki o andaki elçinin oğludur- gelmesinden sonra, tekrar ele alınıp görüşülmesinin doğru olacağı bildirilmiştir⁵⁵. Yeni elçi İstanbul’a geldikten sonra bir takrîr takdimi ile meseleyi hemen gündeme getirmekte vakit kaybetmemiştir. Meâlinde, kralın - artık tüm Avrupa’nın Napoleon’un tecâvüzü ve Fransa’nın istilâsından kurtarılmış olması neticesi olarak - hükümet merkezi olan Napoli’ye avdet ettiğine ve iki devlet arasındaki dostluğun ve ticâretin canlandırılması ve geliştirilmesini arzulamakta olduğuna yer verilmiş olup, ayrıca Osmanlı memleketlerine gidip-gelen diğer devletlerin gemileri haklarında cârî olan muamelâtın Sicilyateyn gemileri için dahi aynıyla tatbik edilmesinin “*Ahdnâme şûrûtu müktezâsı*” olarak beklenmekte olduğu tasrîh edilmiştir. Buna rağmen bu hakdan sarf-ı nazar ederek, Sicilyateyn gemilerinin Karadeniz ticâretine me’zûniyetlerini hâvî 1803 tarihli “*Takrîr-i Âlî*” mucebince isdâr olunan ruhsatın ibkasını talep etmekte ve mezkûr takrîrin bir nüshasını da melfûfen takdîm etmekteydi. Yeni elçinin bu başvurusu incelendiğinde, kendisine, aynı konuda müracatta bulunan İsveç ve İspanya’ya verilen cevaplar gibi bir karşılık verilmiştir. Yâni, bu ruhsatın harbden önce itâ olduğu, şimdi harb süresince kapalı tutulan Karadeniz Boğazı’ndan geçme izninin aynı ruhsata istinâden kullanılamıyacağı ve ancak “*ahden me’zûn*” olan devletlerin bu hak-

⁵³ BOA. HH, Nr. 47458.

⁵⁴ BOA. HH, Nr. 47604: Sadrazam Paşa takriri.

⁵⁵ BOA. HH, Nr. 47604.

dan istifade edebilecekleri, diğer devletlerin ise, “*bazı şart ü menfaat karşılığında*” bu hakka nâil olabilecekleri bildirilmiştir. Sicilyateyn elçisi tekrar tercümanını yollayarak, Karadeniz ticâretine eskisi gibi “*bilâ-şart*” izin verilmesini talep ve bu hususta ısrâr etmiş ise de, aynı cevaplar serdiyle yüzgeri edilmiştir. Bir ay kadar sonraki vaki müracaatında ise, “*bilâ-şart*” müsâade buyurulmadığına göre, Bâbîâlî'nin bu konudaki şartlarının neler olduğunu sormuştur. Bâbîâlî'nin düşündüğü şartlar ise, 1805'de İsveç'e kabul ettirdiği hususlar olduğu anlaşılmuştur⁵⁶. Yâni, Karadeniz'den dönen gemiler, İstanbul'da lüzûmu söz konusu olduğunda râyic bedeli üzerinden hamûlelerinin satın alınmasına rıza göstereceklerdi. İki gün sonra tekrar gelen tercüman bu durumun elçisine bildirildiğini beyân ile, Sicilyateyn gemilerinin bu tür bir şarta bağlanmasının gemi kaptanları ve müstecirleri olan tüccârların onayını gerektiren ve pek çok anlaşmazlıkların doğmasına yol açacak bir uygulama olacağı, Bâbîâlî'nin de “*başını ağırtacak*” gelişmelere sebebiyet vereceği ifâde edilmiştir. İstanbul'da zahirenin ne zaman ihtiyac duyulacağını evvelden bilinmemesi yüzünden tüccârların iş plânlarının ve bağlantılarının, böyle bir şartın yerine getirilmesi hâlinde aksayacağı, Avrupa'daki mal fiyatlarının İstanbul'daki rayicinden dahi yüksek olması hâlinde zararlarının daha da artacağı, bu durumda kâr amacı ile gemi isticâr ve sermaye koyan tüccârların ticâret yapmalarındaki anlamın kaybolacağı, bu hususun kiralanan gemilerin kaptanları arasında münâza çıkmasına da bâdî olacağı gibi mahzûrların serdiyle, böyle bir şartın ekonomik zihniyette bir tedbir olmadığının izâhına çalışılmıştır. Hülâsa, bu gibi mahzûrları ihtiyâr etmektense, gelecek gemilerden Karadeniz'e geçmeleri karşılığı olarak uygun bir “*vergi*” ihdâs edilmesinin çok daha iyi olacağı ifâde edilmiştir. Bu teklif mütalaa edildikte, ilke olarak herhangi bir sakınca görülmemiş olduğundan, Sicilyateyn gemilerine nasıl bir “*resm*” uygulanması icâb edeceğinin tahkikine geçilmiştir. Bu konuda düşüncelerinin ne olduğu Sicilyateyn elçisine de sorulmuştur. Elçinin düşüncelerini aksettiren tercüman, önce, elçisinin bu konuyu “*bilâ-şart*” ve “*meccânen*” gerçekleştirmeye me'zun olduğunu hatırlatmış, sonra da Karadeniz ticâreti için gidip-gelecek gemilerin ancak senede otuz parça kadar olabileceğini ve “*cesametlerinin altıbin Kileden sekizbin Kileye kadar mütehammil*” olduklarını, beher gemiden, “*cesamet ve tehammüllüne göre bir miktar resm*” tahsili icâb etse, bunun ne miktarlarda olacağı “*Gümrük*” tarafından “*tahminen*” hesap olunarak belirlenebileceğini ifade etmiş, ancak bu tesbitin çeşitli itirâz ve uyuşmazlıklara yol açabileceğine dâir olan endi-

⁵⁶ İlgili devletler kısmına bkz.

şelerini de dile getirmiştir. Bu tür gelişmelere meydan vermemek için tek-
lif edilen çare, bütün Sicilyateyn gemilerinin “*cesamet ve tahammüllerini eşit
fazr ederek*”, her birinden “*musavat üzre cüz’î*” bir miktâr “*resm*” alınması
idi. Bu yönde bir uzlaşma sağlanması hâlinde Sicilyateyn’in talep edilen
şartı kabul edebileceği de ayrıca imâ edilmiştir. Ancak, bu konuda ve bu
şekilde bir uzlaşmaya varılmayacak olursa, o zaman Sicilyateyn’in “*ahden
me’zûn*” olan bir devletin bayrağın tâlib ve onu hâmil olarak “*bâd-hevâ*” gi-
dip geleceğinin açık olduğu hususu da belirtilmeden edilmemiştir. Bu
yüzden, gemilerin tonajının, meselâ sekizbin veya altıbin Kile olarak farz
edilmesi, “*veyahud noksan veya ziyâde*” her ne ise bir karara varılıp, beher
kileden Gümrük tarafına “*mürûriyye*” namıyla 20 Para’dan 4.000 veya 10
Para’dan 2.000 Kuruş verilmesinin Hazine’ye bir gelir kaynağı oluşturaca-
ğı tavzih edilmiştir.

1805’de İsveç’in Karadeniz’den Rusya zahiresiyle avdet ettiklerinde İst-
anbul’da ihtiyâc duyulanların satın alınması şartını mütezammın mutaba-
kata sonradan itirâz ederek, kendi hakkında da diğer devletlere yapılan
muameleyi, yâni “*bilâ-şart*” ve “*mütakabiliyyet*” üsûlü üzre Karadeniz’e çıkı-
şa ruhsat verilmesini talep ettiğini hatırlayan Bâbîâlî ise, Sicilyateyn için
“*mürûriyye*” resmine rabten verilecek ruhsatın Danimarka, İspanya gibi di-
ğer devletlere de verilmesinin “*usûl ittihâz*” edilmesi gerekeceğini
düşünmekte, ancak bu gemilere yalnızca “*Rusya iskelelerinden Rusyalı zahi-
resi almak üzre mukayyed olarak ruhsat verilecek olduğundan*”, bundan herhangi
bir “*mazarrât melhûz*” olmayacağı fikrindeydi ve elçi ile müzâkere edilip,
bir miktar resme rabten devletlere ruhsat verilmesini Padişah’ın tensibine
sunmaktaydı. II. Mahmud, bunların, akden ruhsat verilmediği takdirde
ahden me’zûn olan bir devletin bayrağı ile ticâret edeceklerinden bahset-
tiklerine işâret ettikten sonra, resme rabt edilmeleri hâlinde de “*bu sefer
resm vermemek için aynı yola sapmazlar mı*” suâlini haklı olarak ortaya atmak-
taydı. Fakat, kendisinin esas kaygusunun İstanbul’da zahire kıtlığı meyda-
na gelecek olsa, “*bunlardan Akça alınıp, ruhsat veriliyor*”, diye halkın “*dediko-
du*” ederek, infial duyabileceği noktasında yoğunlaşmaktaydı⁵⁷. Bu yüzden,
“*İstanbul’da luzûmu olduğu vakit satın alınması*” şartını “*en faideli gibi*”
görmekteydi. Eğer, bu şartın icrâsı mümkün olmazsa, o zaman bir resme
rabtını münâsib addederek, verilecek mürûriyye resminin ve buna esas

⁵⁷ BOA.HH, Nr. 47604: Takrîr bâlâsındaki Hatt-ı Hümâyûn Ayrıca saltanatının ilk senelerindeki bu tür kaygular, *Karadeniz’e sefine imrârını men eyledi*... sebebi Padişâhımız oldu...” türü dedikodulardan çekinilmekte olduğuna dâir bkz. BOA.HH. Nr. 25601: II. Mah-
mud’un Beyaz üzerine Hatt-ı Hümâyûn’u.

olacak, gemilerin tonajlarının nasıl tesbit edileceği hususlarının etraflıca tahkikini emretmekteydi⁵⁸. Bununla beraber bu meselenin kesin bir çözüme kavuşturulamamış olarak, sürüncemede kaldığı anlaşılmaktadır.

1821 Yunan ayaklanmasının patlak vermesi, bu isyanın ilk aşamasının Memleketeyn'de karışıklıklara yol açtıktan sonra, Mora'da devam etmesi, Rusya-Memleketeyn-Ege Adaları-Mora, dolayısıyla Karadeniz ve Akdeniz bağlantılı gemi taşımacılığı trafiğini bu açıdan da ilgilendirmekteydi. Bu anlamda, Boğaz trafiğinin, özellikle Rum asilerine yardımcı olabileceği kaygusuyla, Karadeniz çıkışlı malların daha sıkı bir sûrette kontrolden geçirilmesi ayrı bir önem kazanmaktaydı. Alınan tedbirlerin başında, küçük devletlerin birden fazla bandıra kullanmalarının önlenmesi gelmekteydi. Bunun için tatbika konulan ve büyük devletlerin de itirazlarına yol açmaması gerektiği düşünülen uygulama, küçük devletlerin yalnızca tek bir devletin bayrağını taşımaya izinli olması, dolayısıyla, "kadîmî" hangi devletin himayesinde bulunmuş ise, o devletin bayrağı ile seyretmesi ve başka bir devletin bandırasına tâlib olup, "şimdi o devletin himayesine girdim" demesinin önüne geçilmesi idi⁵⁹. Bu kararın uygulanması amacıyla, "Kurşunlu Mahzen"de bir kontrol merkezi kurulmuştur. Buraya memûrlar yerleştirilmiş ve bunlar vasıtasıyla gelecek gemilerin durumlarının incelenmesine başlanmıştır. Bunlar, gelip-giden bütün gemilerin durumlarını inceleyerek *Gümrük ve Yoklama Defterleri*'ne kaydedecekler, bu defterlerdeki kayıtlardan hareketle, gemilerin eskiden beri hangi devletin himayesinde bulunmuş ise, yine o devletin bayrağını takmış olarak seyretmesi ve başka bir devletin himayesine girdiğini iddia ile, bu yeni devletin bayrağını taşıyarak eski bandırasını terk etmesine izin vermiyecekler, gemilerde firârî reâyâ ve yasaklanmış mal olup olmadığını tahkik edecekler, gemilerin hamûlesi, tüccar ve sahiplerinin kimler olduğunu ve kaptanlarını tesbit edecekler idi. Bu memûrlara, kendilerine havale edilen işin önem ve ciddiyeti, mahsûsen isdâr edilen "*Beyaz üzerine Buyuruldular*" ile tebliğ ve tenbih olunmuştur⁶⁰. Bu sistem işlemeye başladığında, ilk uygulama dört-beş parça Sicilyateyn ve yedi kıt'a İspanya tüccâr gemisinin Karadeniz'e çıkmak üzere gelmesiyle yapılmıştır. Bu gemiler me'zûn oldukları devlet elçisinden⁶¹ bandıra alamadıklarından, limanda beklemeye ve birikmeye baş-

⁵⁸ BOA.HH, Nr. 47604 ve Hatt-ı Hümayûn sûreti. Sene, 1814.

⁵⁹ BOA. HH, Nr. 47446: Sadrazam Paşa takriri.

⁶⁰ BOA. HH, Nr. 47446, HH. Nr. 47443.

⁶¹ Rus elçisi Strogonof olup, o sırada İstanbul'u terk etmiş bulunmaktaydı. Bkz. *Cevdet Tarihi*, XI, 189.

lamıştır. Bunlar, daha önceleri yaptıkları gibi başkaca bandıralara talib olarak, “*hile*”ye sapamayacaklarını anladıklarından, elçileri vasıtasıyla Bâbî-âlî’ye başvurmaktan başka çareleri olmadığını görmüşlerdir. Sicilyateyn ve İspanya elçileri ayrı ayrı tanzim ettikleri takrîrlerini ve limanda bekleyen 15 aded Sicilya gemisinin kaptanları ise müştereken hazırlayıp, imzaladıkları arzuhâllerini Bâbî-âlî’ye takdîm etmişlerdir⁶². Bunlar, Bâbî-âlî’nin karar verdiği ve bu son uygulamadan habersiz olduklarını ileri sürmekte ve daha fazla mağduriyetlerine yol açılmaması için bu seferlik geçişlerine izin verilmesini rica etmekteydiler⁶³. Sicilyateyn Maslahatgüzarı’nın takrîri üzerine, “*Ahdnâme-i Hümâyûn kaydı ve me’âl-i istid’âya nazaran muktezâsı*” Divân-ı Hümâyûn Kalemî’nden sorulmuş ve ticâret ahidlerinde bu husûsa “mesâğ” verilmediği, daha önceleri verilen “Ruhsat”ın yalnızca bir “*müsâ’ade*” olması cihetiyle yeniden izin verilmesinin hâlin şartlarına uygun düşmeyeceği, cevâbı yazılmıştır. Böyle bir geçiş hakkını tanımak, ancak “*şurût-ı mukayyide-i sabıkaları*” üzere olabilirdi, ki bu ifâdeden de anlaşılın, götürecekleri hamûlelerinden Tersâne (demir, alet ve malzeme) ve İstanbul (zahire) için lâzım olanların râyici ile satın alınması, gemilerde kaçak mal ve reâyâ bulunmaması gibi şartlarla ve “*mutlaka müsâde kabilinden olarak*” ruhsat verilmesidir. Aksi takdirde gemilerin geriye gönderilmeleri icâb edecek ve “*ahden istihkakları olmayan Karadeniz ticâretine ba’de-zîn müsâ’ade buyurulmayacaktı*”. II. Mahmud, “*Karadeniz ticâretine düvel-i Nasara gemilerinin me’zûn olmalarındaki mazarrâtın aşikâr olduğunu*” belirttiikten sonra, bunların ahden me’zûn olan devletin bayrağını takmış olarak Karadeniz’e çıkabilme imkânının hâlâ söz konusu edilmekte olduğuna dikkati çekerek, bu konuda kendi başına karar ve “*kat’i emîr*” veremeyeceğini ifâde ile, mes’elenin “*hüsñ ü kubhu*” etraflıca müzâkere ve ona göre bir sonuca varılmasını ve alınacak kararın kendisine bildirilmesini istemiştir⁶⁴. Bu ise, mes’elenin ne kadar önemle ele alındığının bir delili olsa gerektir.

Konunun görüşülmesi için toplanan Meclis’de devletin, Karadeniz ticâretini kontrol ve bu denize çıkışı denetleme hususlarında karşılaştığı zorlukları da gözler önüne sermektedir. Önce, yabancı gemilerin Karadeniz ticâretine me’zûniyetleri ve bu amaçla İstanbul’a “*kesret üzere*” gelip, çeşitli bayrakları hamilen limanda birikmelerinin mahzûrlu olduğu vurgulanmıştır. Karadeniz ticâretine me’zûn olmayan gemilerin ise me’zûn olan devletlerin bayrağını çekerek, bu denize girip-çıkmaları gerçeği ise altı çizile-

⁶² BOA.HH, Nr.47458-E: Onbeş kaptan tarafından imzalanarak tanzim edilmiş İtalyanca arzuhâl. BOA.HH, Nr. 47458-D: Bu arzuhâlin Türkçe tercümesi.

⁶³ BOA.HH, 47458-E; 47458-D.

⁶⁴ BOA.HH, Nr. 47446 ve bâlâsındaki Hatt-ı Hümâyûn sûreti.

rek belirtilmiştir. Ayrıca, me'zûn olan devletlerin tarifelerini yenilediklerinde, Rusya'nın bunların hepsinden daha fazla avantaja sahip olduğu ve bayrağı en fazla tercih edilen bir devlet haline geldiği, bu yüzden küçük devletlerin Rus bandırası ile Karadeniz'e üstelik daha avantajlı olarak çıkma imkânına sahip olmalarının söz konusu olduğu, hattâ bu durumdan istifade etmek isteyen İngiltere, Fransa, Avusturya ve İsveç'in dahi kendi bayraklarından vaz geçerek, Rus bandırasını kullanmaya başladıkları ve bu yüzden gelip-geçen gemilerin pek çoğunda ve limanda hep Rus bayrağının görünür olduğu, dolayısıyla Rusya'nın ticârî menfeati ve ticâret hacminin arttığı, Osmanlı Gümrük gelirlerinin ise azalmasına sebebiyet verdiği dile getirilmiştir⁶⁵. Bütün bu zorlukları belki büyük ölçüde ortadan kaldıracak bir karar olarak, Bâbiâlî'nin Aralık 1823'de küçük devletlere, "*menâfi'-i mütekabiliyyeyi müstelzîm şurûl*" ve "*kendi bandıraları ile*" Karadeniz ticâretine ruhsat verileceğine dâir yaptığı "*resmî va'd-i âlî*"nin icrasından vazgeçmesinin sebebini anlamak zordur veya ancak, oyalama, "*savuşdurma*", sürüncemede bırakmalara dayalı genel politikasının, kendi mîrî ticâretine yol açmayı gözleyen özlemi ve Rum isyanının gösterdiği gelişme içinde belki anlaşılır bir tarafı mevcuttur. Oysa, Rusya küçük devletlerin kendi bandıraları ile veyahûd eskiden olduğu gibi me'zûn devlet bandıralarından birini takmış olarak Karadeniz'e çıkmaları hakkında ruhsat verilmesini İngiliz elçisini tavsiten de istid'â etmiş ve bu "*va'd-i âlî*"den ötürü duyulan memnûniyeti dile getirmişti. Rusya, küçük devletlerin kendi bandıralarıyla Karadeniz'e giriş müsaadesinin verilmesi hâlinde, kendisinin de artık bu devletlere bandıra vermekten vaz geçeceğini bildirmiştir. "*Menfeat-i mahsûsadan sarf-ı nazar ile menâfi-i müsterekeyi iltizâm eden*" bu davranışının ise, bir iyi niyet gösterisi olduğunu ileri sürmekteydi. Böyle bir icrââtın, Bâbiâlî'nin içinde bulunduğu ve şikâyetlerine konu teşkil eden, küçük devletlerle yoğun bir şekilde sürdürmekte olduğu "*muhâverât ve mükâlemât*"ın yol açtığı işgale de bir son vereceğine dikkatleri çekmiştir⁶⁶. Bütün bunlar ise, Karadeniz ticâretinin engellenmesi ve kısıtlanmasından Rusya'nın duymakta olduğu tedirginliğin boyutlarını da ortaya koymaktaydı.

Görüşmenin yapıldığı sırada Rus elçisi Strogonof İstanbul'da bulunmamaktaydı. Sicilyateyn ve İspanya gemilerinin bandıra almaları bu yüzden mümkün olmamış olmakla beraber, meselâ, İngiltere elçisi limanda bekleyen ve yeni uygulamadan habersiz olarak gelmiş olduklarını ileri süren gemilere, usûlsüz dahi olsa birer İngiliz bandırası verilerek, bu defa-

⁶⁵ BOA. HH, Nr. 47443.

⁶⁶ BOA. HH, Nr. 48481-A (8.12.1824), HH. Nr. 48481 (17.2.1825).

lık Karadeniz’e çıkmalarına izin verilmesini “mahremâne iltimâs” etmekte; Fransız elçisi ise Sardunya ve İstanbul’da konsolosluğu olmayan Ceneviz gibi bazı küçük devletlerin Karadeniz’e gidip-gelmelerine me’zûn oldukları iddiâsında bulunabilmekteydi. Nitekim, İngiltere’nin müdahalesi üzerine üç İspanyol gemisine kendi bayrakları ile çıkış izni verilmiştir. Limanda arda kalan İspanyol, Sicilyateyn, Sardunya Ceneviz vesair küçük devlet gemilerinin “sızıldılarına aldırış edilmeden” Akdeniz’e geri yollanmaları zor bir iş olmamakla beraber, Rus elçisinin avdetiyle, bunların geçiş iznini Rus bandırasını ihrâz ile talep edebilecekleri ve bunun da devletin itibârını zedeleyici bir hareket olarak telâkki edilmekte olması tereddüdlere yol açmaktaydı. Kezâ, “Kurşunlu Mahzen”de icrâ edilen kontrol sayesinde gemi trafiğinin dökümü yapılabilmekteyse de, Rusya ile yapılan ticâret antlaşmasının “vüs’ati ve Rusya bayraklarının şurût-ı serbestiyet ibâresi ve Rusya bandırası olan sefinenin yoklanmaması hakkındaki sarahâte binâen”, Rus bandırasıyla tekrar gelecek olan bir tür küçük devlet gemilerinin kontrolü pek mümkün görülemiyordu. Ayrıca, “Frenkler başları sıkışıkça aralarında muvaza’aten satış yaparak”, gemilerini Rus tâbiyetinde olan birisine satmış gibi görünebilecekleri ve bu durumda Rus elçisinin de hemen devreye girip, “filân devlet tebeasının idi, lâkin şimdi Rusya tebeasından filân tâcir satın aldı” diyerek, geçiş iznini sağlayabileceği ve en önemlisi, nihayet çâresiz kaldığında elçinin “ibtidâ dostâne” diyerek ağır müdahalelere tevessül edebileceği - tecrübeyle sâbit olmak üzere-, bu tereddüdlere sebeplerini teşkil etmekte ve ayrıca devletin bu konudaki çâresizliğini gözler önüne sermekteydi. Hülâsa, ruhsat verilmesinin de kendine göre iyi ve kötü, faydalı ve mahzûrlu tarafları vardır. Özellikle, bu sıralarda verilecek ruhsatların, bunların Karadeniz’den alacakları zahire ve diğer maddeleri Akdeniz’deki Rum âsilerine satabilecekleri; yasak mal taşıdıklarından ötürü, kontrol sonucu Akdeniz’e geri yollanacak olsalar, bu sefer, “icrâ-yı nefsanîyyet ile eşkiyaya” gemileriyle yardım edebilecekleri gibi ihtimaller de akla gelenler arasındaydı. Neticede, “Devlet-i Aliyye’nin mesâlih-i dahiliyyesiyle meşgûliyyeti” yüzünden veyahûd, II. Mahmud’un Hattı’ndaki ifâde ile, re’âyâ ga’ilesiyle iştigali vesile olunarak” bu konunun sürüncemede bırakılmasına ve Rusya elçisi geldikten sonra, “ol vakt iktizâsına” bakılmasına karar verilmekten gayri yapılacak bir şeyin olmadığı görülmüştür⁶⁷.

Ancak, Sicilyateyn Maslahatgüzârı Şövalye Ramona’nın işin peşini bırakmaya hiç de niyetli olmadığı, peş-peşine takdim ettiği takrîrlerle Bâbiâ-

⁶⁷ BOA.HH, Nr. 47443 ve bâlâsındaki Hatt-ı Hümâyân süreti.

lî'yi kesin bir tavır almaya zorladığı görülmektedir. Özellikle, Rusya ile yapılan Akkerman Muahedesi'nin (7 Ekim 1826), VII. maddesinde yer alan, "*Karadeniz'e çıkma imtiyâzına henüz nâ'il olmayan düvel sefinelerinin Karadeniz'e giriş ve çıkışları zamanında emsâllerine tatbiken ruhsat verilmesine dâir Rusya tarafından vakı olacak mesâî-i cemûle'ye Bâbîâlî râzı olacaktır*" şartının kabulü üzerine, Sicilyateyn Maslahatgüzârı'nın talebinin reddi hâlinde, Rus elçisinin devreye sokularak, böyle bir iznin sağlanmasına çalışacağı kuvvetle muhtemeldi. Rus elçisine müdahale fırsatı vermeden, daha önceki tarihlerde olduğu gibi, Karadeniz ticâretine me'zûn olan diğer küçük devletler emsalinde Sicilyateyn gemilerinin de bazı şart ve kayıtlar dahilinde Karadeniz'e seyrlerine ruhsat verilmesinin uygun olacağı düşünülmekte ve hattâ Maslahatgüzâr'a verilmek üzere, *izn'ü ruhsatı ve menâfi'-i müteakabile zımnında ba'zı şerâit ve takayyüdâtı mütezammın bir küt'a Takrîr-i Resmî müsveddesi*" dahi kaleme alınarak, II. Mahmud'un onayına sunulmuştur⁶⁸. Hazırlanan Takrîr'in Resmî müsveddesi, konuyu 1802 ruhsatından itibaren kısaca özetledikten sonra, Sicilyateyn'in Karadeniz ticâretine iştirâkinin "*müsâ'adeten me'zûniyyet*" anlamını taşıyacağını özellikle vurgulamakta ve gelip-geçecek gemilerin "*yoklanması*" dışında İstanbul'da hamûlelerine ihtiyacı duyulduğunda, cârî râyicileri üzre satın alınması "*şart ü kaydı*" getirilmekteydi⁶⁹. Ancak, bunun da, herhalde Akkermanla ortaya çıkan yeni durumlardan ötürü Maslahatgüzâr'a verilmemiş veya verilmiş olsa da kabûl edilmemiş olduğu, bu konudaki taleplerle görüşmelerin uzayıp gittiğinden anlaşılmaktadır. Nitekim, 1826 güz ve 1827 senesinin ilk ayları boyunca sürdürülen müzâkerelerde Akkerman Muahedesi'nin yarattığı yeni şartların nazar-ı dikkate alındığı görülmektedir. İspanya, Danimarka ve Sicilyateyn tüccâr gemilerinin Karadeniz'e me'zûniyyetleri karşılığında talep edilen, ancak karşı tarafca kabul edilmeyen, hamûlelerin İstanbul'da ihtiyacı hâlinde râyic bedelleriyle satın alınması hususu, artık bir tarafa bırakılmış ve gemilerden "*Kileliğine*" göre Tersâne Hazinesi'ne tahsis edilmek üzere "*üç nev resm-i mürûriyye*" alınması hakkında Rus elçisi ile uzun *muhâbere ve münâkaşa* larında bulunulmuştur. Nihâyetinde varılan mutabakat üzere, Reis Efendi bu üç devlet elçileriyle "*senedleşüp*", üç aya kadar devletleri tarafından tasdik haberi geldiğinde de "*resmî takrîrlerin mübâdelesiyle tasdik ve it-mâm-ı mukavele*" olunmasına karar verilmiştir⁷⁰. Dört madde hâlinde tertîb edilen bu "*Sened*" ahkâmına göre: 1) Bâbîâlî, "*sahîh*" Sicilyateyn tüccâr ge-

⁶⁸ BOA. HH, Nr. 51906.

⁶⁹ Müsvedde metin için bkz. BOA. HH, Nr. 51906-Ç.

⁷⁰ BOA. HH, Nr. 47444.

milerinin Sicilyateyn bayrağı ile kendi memleketlerinin ve sair devletlerin mahsûlâtını yüklenmiş olarak, Akdeniz'den Karadeniz'e, aynı şekilde Rus mahsûlâtını ve mallarını hamilen Karadeniz'den Akdeniz'e geçmelerine "*Ruhsat*" itâ edecektir. Bundan böyle İstanbul'a gelen bütün gemiler Gümrük ve Liman memûrları marifetiyle yoklanıp, içlerinde yasaklanmış mal ve kaçak reâyâ bulunmaması yönünden kontrol edildikten sonra, gerekli "*izn-i sefîne*" emri, *nizâmât-ı mülkiyye-i Saltanat-ı Seniyye'ye dokunmayacak tas'ibât-ı beyhûdeden ârî vechile isdâr ü i'ta kılınacaktır*".

2) Sicilyateyn tüccârının bu ticâret sebebiyle nâ'il olacağı menfaat ve faydaya mukabileten, Bâbîâlî dahi, "*bir nev'i menfeât-i mütekabile istihsâline istihkak-ı âlîsi derkâr olduğuna binâen*", bu şekilde gidip-gelecek Sicilyateyn gemilerinin, tahammüllerine tatbikan münâsib bir miktarda "*Ruhsatiyye*" alınmasına hak kazanacaktır. Buna mesned olmak üzere gemiler üç kısım itibariyle tasnif edilecektir: "*Kısm-ı evvel*" 16.000, "*Kısm-ı sâni*" 11.000 ve "*Kısm-ı sâlis*" 6.000 Kile hamûleyi mütehammil olanlar. Bu gemilerden bin kileden altıbin kileye kadar yük taşıyanlar "6.000 Kilelik", altıbin ve altıbin kileyi aşanlar "11.000 Kilelik" ve onbirbin kileyi aşanlar "16.000 Kilelik" olarak addolunacaktır. Bu gemilerden Karadeniz'e giriş ve Akdeniz'e gitmek üzere çıkışlarında *hamûleli olanların* "kısm-ı evvelinden" 400 kuruş, ikinci kısım gemilerinden 300 Kuruş, üçüncü kısımdakilerden ise 200 Kuruş "*ruhsatiyye*" Tersâne-i Amîre Hazinesi" adına tahsil edilecekti. Bu üç grup gemilerin içlerinde, ikibin kile zahire veyahûd ikibin kile zahire mikdarı sâir hamûle bulunur ise, bunlar hamûleli itibâr olunacak ve bunlardan kısmına göre, o kısmın ödemek zorunda olduğu kadar *ruhsatiyye* alınacaktır. İkibin kileden noksan hamûle ile yüklü olanlar ise *boş* addolunmak üzere ruhsatiyyesinin yarısını, yâni birinci kısım gemileri için 200 ikinci kısım gemileri için 150 ve üçüncü kısımdakiler için 100 Kuruş ödeyecekler, belirlenen bu mikdarlar dışında az veya çok herhangi bir şey talep edilmeyecektir. 3) İlk iki maddenin uygulanması hâline (Yoklama usûlü ve Ruhsatiyye itâsı) tekrar atıfta bulunarak gemilerin Karadeniz'deki Rus limanlarından hamûleleriyle İstanbul limanına geldiklerinde, gemilerin su almaları gibi bir durumun ortaya çıkması ve hamûlelerin "nem-nâk ü telef" olma tehlikesi belirdiğinde, bu hamûlenin başka bir gemiye nakli için Sicilyateyn Sefareti tarafından inha ile Gümrük ve Liman memûrlarına havale olunacaktır. İstidâ olunan devr işi, nizâma aykırı bir nesne bulunmadığının belirlenmesinden sonra, verilecek "*Tuğralı Emr-i Âli*" ile icrâ olunacaktır. 4) İki devlet arasında akdedilmiş "*uhûd ü şurût*" mucibince Sicilyateyn tebasının İstanbul ve Akdeniz'de "*ne vechile himâyet ve siyânet olu-*

nur ise”, Karadeniz’deki Osmanlı “*mevki’lerinde*” de aynı şekilde sakınıp-korunacak, gemilerin kazaya uğramaları ve bakıma muhtaç olmaları hâlinde, bakım ve onarımlarına imkân tanınacak ve ihtiyac duyulan şeylerin satın alınmasına izin verilecektir. Bu tür hususların mütekabiliyeti, dolayısıyla, Sicilyateyn limanlarına gelecek olan Osmanlı tüccârının da bu gibi haklardan ve hizmetlerden istifadesi ve “*en mu’teber devlet tüccâr sefinelerinin nâ’il oldukları imtiyâzât ve mu’afiyetin kâmilen icrâsı*” taahhüd olunmaktaydı⁷¹.

Taraflara bırakılan üç aylık tasdik süresi 1827 senesi Ocak ayı sonunda dolduğunda, önce Danimarka, sonra İspanya ve en nihayet Sicilyateyn’in tasdik haberleri gelmiş ve elçiler, *resmî takrîrlerin mübâdelesini*” taleb etmeye başlamışlardır. Ancak, Karadeniz ticareti bütün bu gelişmelere rağmen, bir taraftan hâlâ müste’men gemilerine “*mesdûd gibi*” tutulmak istenmekte, diğer taraftan ise Akkerman antlaşmasına atıfda bulunmuş olduğundan, küçük devletlere verilmesi söz konusu olan resmî takrîrlerin icrâsında, “*âbes ve tezezbüb sûreti*” görülmekte ve tekrar “*savuşdurulma usûlü*” tutularak, elçilerin çeşitli ve boş cevâplarla oyalandırılmasına çalışılmaktaydı⁷². Bu üç devlet elçileri ise, Bâbiâlî’yi sözünü tutması için sıkıştırmaya devam etmişlerdir. Bâbiâlî, elçilerin tazyıkını, “*bu hususun esâsı Karadeniz me’zûniyeti demek olup, lâkin Karadeniz’e hiçbir devletin tüccâr sefinesi gönderilmediğini bilmektesiniz, bu yüzden bu maddenin tasdiki abes olacaktır. Biraz zaman geçsin. Aramızdaki Sened bakıdır. Ne zaman olsa öyle icrâ olunur*” yollu cevâplarla “*savuşdurulmak*” istenmişse de, başarılı olamamıştır. İlgili devletlerin haklı itirazları ise sürmektedir. Bunlar, Karadeniz’in Kapalı tutulduğuna bildiklerini ve resmî takrîrlerin tasdik edilmesi hâlinde de, hemen Karadeniz’e çıkmayı düşünmediklerini, devlet diğerlerine ne zaman izin verir ise, kendilerinin de aynı anda bu izni kullanmaya başlayacaklarını, ancak arada senedleşilmek söz konusu olduğundan, bu hususun gerçekleşmesini te’min ve devletlerine de yazmak mecburiyetinde olduklarını dile getirmişler ve Bâbiâlî’den fikrini değiştirerek, Karadeniz’e çıkış izni verilmesinden vaz geçmiş ise, bunu açıkça ve kesin olarak kendilerine bildirmesini talep eder olmuşlardır⁷³.

Avusturya ve Sardunya da tercümanları vasıtasıyla bu konu hakkında Bâbiâlî’ye başvurarak, resmî takrîrlerin mübâdelesini ve Rusya’nın müdâhalesine vesile teşkil etmeyecek bir tutum içinde olunması lehinde girişimler-

⁷¹ BOA. HH. Nr. 47444: “*Takrîr-i Resmî müsveddesi*” metni.

⁷² BOA. HH. Nr. 47444 .

⁷³ BOA. HH. Nr. 47444 .

de bulunmuşlardır. Bâbiâli, “Frenklerin bu kadar ısrârcı olacaklarını tahmîn etmemiş” olup, bunun belki de Akkerman Antlaşması ile fazlasıyla tatmin edilmesine çalışılmış Rusya’nın, böylece üstelik artık bir de harb açmaya niyetli olmadığından anlaşılmasından doğduğuna hamletmekte, ancak yine de fazla “sızıldılara” ve dolayısıyla Rusya’nın işe karışmasına meydan vermemek için, “resmî takrîrlerin mübâdelesiyile işin önünün kesdirilmesini ehven” görmekteydi. Böylece, takrîrlerin mübâdelesine karar verilmiştir⁷⁴. Buna rağmen devam eden ve çaresizliklerden kaynaklanan tereddüd hâli ve dolayısıyla işin son ana kadar sürüncemede bırakılmasından fayda umulmasının artık genel politika hâline getirilmiş olması sebebiyle olacak ki, arada geçen zamana rağmen takrîrlerin mübâdelesinin yapılmamış olduğu, Sicilyateyn Maslahatgüzân’ının 5 Mart 1827⁷⁵ ve 18 Mart 1827⁷⁶ tarihli mükerrer müracaâtından da anlaşılmaktadır. Ancak, 19 Mayıs 1827 tarihinde başta Rusya olmak üzere, Sicilyateyn, İspanya ve Danimarka temsilcilerinin aynı tarihli olmakla beraber münferiden takdîm ettikleri resmî takrîrlerle, meseleyi tekrar dile getirdiklerinde, artık Karadeniz ticâretine me’zûniyetlerini recâ yollu istememekte, altı-yedi ay kadar önce imzâlanmış bulunan Akkerman Muahedesi’nin (7 Ekim 1826) VII. maddesine istinâden, bunu artık resmen talep etmekteydiler⁷⁷. Rus elçisi takrîrinde, Rum isyanı boyunca Karadeniz ticâretinin engellenerek felce uğratılmasına üstü kapalı ifâdelerle atıfta bulunarak, bu deniz ticâretinin yasaklı ve kısıtlı olmasından Rusya için oluşan zararın tazmîni anlamında Akkerman Mu’ahedesi’nin ticâretin teshilini mutazammı:ı VII. maddesinin icrâsını talep etmekteydi. Bu maddede, “Karadeniz ticâretine me’zûn olmayan düvel-i mütehabbe tüccâr sefinelerinin emsâline kıyâsen bahr-ı mezkûre âmed-şüdlerine müsâ’ade buyurulmasına dâ’ir Rusya devletinin vâkı’ olacak mesât-i cemîlesi taraf-ı Devlet-i Aliyye’den kabûl olunup, lâkin işbu sefineler vasıtasıyla Rusya’nın âmed ü ref-i ticâreti ducâr-ı mümâna’at olmıya” denilmekte olduğunu zikrederek, Bâbiâli’nin Sicilyateyn, İspanya ve Danimarka devletlerinin Karadeniz ticâretine olan arzularına müsbet cevâp verilmesini imparatoru adına ve onun hakkında “efkâr-ı hasene-i Şahâneyi isbât için”, resmen talep etmekteydi. Ayrıca, Akkerman Mu’ahedesi’nin akdinden evvel ve Rus elçisi Stronogof’un İstanbul’daki ikameti esnasında vakı’ tavassutu neticesinde olarak,

⁷⁴ II. Mahmud’un bu doğrultudaki Hattı. Ocak sonu, 1827. BOA.HH. Nr. 47444.

⁷⁵ BOA. HH, Nr. 46245: Rus Elçisinin takriri. 19 Mayıs 1827.

⁷⁶ BOA. HH. Nr. 51906-A: Türkçe tercümesi; HH. Nr. 51906-C: Mühürlü Fransızca aslı.

⁷⁷ BOA. HH. Nr. 46245.

Felemenk tüccâr gemilerine “*bilâ-şart serbestiyet üzere Karadeniz’e âmed-şüdde ruhsat i’ta buyurulmuş*” olduğu da emsâl-i kıyas bâbında hatırlatılmaktaydı⁷⁸.

Rusya’nın “*mesâî-i cemîlesini recâ eden*” Avrupa küçük devletlerine âit ticâret gemilerinin Karadeniz’e girip-çıkma ruhsatının Akkerman’a istinâden verilmesine dâir yapılan bu müşterek taleblere, aradan iki ay geçmiş olmakla beraber, hâlâ bir cevap verilmemiş olması, Rus elçisi Ribeaupierre’in 18 Temmuz 1827 tarihli yeni bir “*Takrîr-i Resmî*” ile tekrar müracaatta bulunmasına yol açmıştır⁷⁹. Rus elçisi, öncelikle gecikmeden doğan şikâyetini, *Rusya devleti gibi dost olan bir devletin uhûd u şurût üzere olan iltimâsına ri’âyet olunmamış olmasını*” dile getirdikten sonra, Bâbîâlî’nin Rusya’ya vermiş olduğu ve Akkerman Muahedesi’nin uygulanmasına mütedâir bazı hususlara değinen daha önce verilmiş olan bir “*Müzekkere*”yi ele almaktaydı. Bâbîâlî, bu “*Müzekkere*”de⁸⁰, “*Tuna adalarının tahdidi maddesi*”, “*Memleketeyn’in istirdâd-ı arâzî ve Manastır maddeleri*” gibi konulardaki Rus taleplerine birer kısa cümle ile mukabele etmekte ve genelde, özellikle Karadeniz ticâreti ile ilgili meselelerdeki şikâyetlere karşılık vermekteydi. Bunların başında küçük devletlerin Karadeniz’e ait seyir talepleri ile gemilerin “*yoklanması*” meselesinin geldiği anlaşılmaktadır. Bâbîâlî, “*Yoklama*” hususundaki itirâzlara, Rusya ile mevcûd ticâret antlaşmasının, iki taraf tebeasının taraflardan kimin topraklarında iseler, onun kaide ve kanunlarına uymak zorunda olduklarını mütezammın XXIX. maddesini zikrederek cevap vermekte, ayrıca, “*her iki devlet-i müstakilenin kendü memleketinde, kendüye râcî’ hukuk-ı mahsûsası olduğu*” noktasına dikkat çekmekteydi. Hangi devletin Karadeniz’de seyrüsefâine me’zun olacağı hususu, tarafların karşıt görüşler serdettikleri bir sorun idi. Rusya, genelde Karadeniz’i bütün devletlerin gemilerine açık olarak görmek isterken, Bâbîâlî devletlerin bu hak ihrâzını iki kısma tefriken mütalaa etmekteydi: 1) “*Harb ve sulh ile ahdeleşmiş olduğu devletler*” ve 2) “*Yalnız akd-i mu’ahede-i ticâret eylediği devletler*”, Bâbîâlî’nin görüşüne göre, Karadeniz’e ahden me’zûniyetleri olan birinci gruptaki devletler (İngiltere-Rusya-Fransa-Avusturya), “*ruhsat isteyen*” ikinci grup devletlerine “*emsâl*” teşkil edemezlerdi. Akkerman’da söz konusu edilen emsâlden maksad, yine Bâbîâlî’ye göre, İzveç, Felemenk ve Sardunya olup, Felemenk’in dahi ihrâcıyla, yalnızca geriye kalan iki devlet içindir. Ancak, Rusya, Akkerman Mu’ahedesi’nin “*ibârât-ı vazıhası*”nın bunu doğ-

⁷⁸ BOA. HH. Nr. 46245.

⁷⁹ BOA. HH. Nr. 46246-G.

⁸⁰ Metin için bkz. BOA. HH. Nr. 46246.

rulamakta olduğu ve yalnızca geriye kalan iki devlet içindir. Ancak, Rusya, Akkerman Muahdesi'nin “ibârât-ı vazıhası”nın bunu doğrulamakta olduğu ve yalnızca birinci şıkdaki kıstasa binâen, yâni, “*harb ve sulh ile ahdleşmiş olma*” vasfının, bu gruba giren her devlet için geçerli olamayacağı fikrindeydi. Meselâ, Avusturya'nın Karadeniz me'zûniyeti “*Sulhnâme*” ile değil, daha önceki ahdnâmelere istinâden⁸¹, *Nemçe tebaasının Memâlik-i Mahruse'de serbestiyet üzere ticâretlerinden dolayı*, 24 Şubat 1784 tarihli müstakil “*Sened*” i'tasıyla gerçekleşmiştir⁸² Yine, İngiltere'nin ruhsatı da müstakil bir “*Sened*” ile olarak, 1809 tarihli Kal'a-i Sultaniyye Antlaşması'nın IV. maddesinde yalnızca tasdik kılınmıştır. Fransa'nın ise me'zûniyeti, her ne kadar 1802 Paris “*Sulhnâmesi'nde tasrih*” olunmuş ise de, bu me'zûniyet, iki devlet arasındaki “*atîk ahdnâmelerin tecdîd*” olunması ve bu ahdnâmelerde ise, “*düvel-i mütehabbe-i sâ'ire tebaasının Memâlik-i Mahrûse'de nâ'îl oldukları menfeatlara Fransa tebaasının dahi nâ'îliyyetinin meşrût olması*” yüzünden iktiza etmiştir. Bu görüşe göre, Karadeniz me'zûniyeti-Bâbîâlî'nin müdafaa ettiği, dolayısıyla Karadeniz'e geçmeye hak ihrâz eden devlet sayısını kısıtlayan tezinin aksine-illâki ve direkt olarak müstakil bir “*Sened*”, “*Sulhnâme*” veya *Ahdnâme*”ye istinâd etmiş olması şart değildir. Dolayısıyla, antlaşma metinlerinde bir devletin, diğer emsâl devletlerin ihrâz etmiş oldukları hakların aynısından istifâde edeceği hususunun genel olarak yer almış olması yeterlidir. Meseleyi bu mantık ile ele alınca, “*Karadeniz'e me'zûniyetlerine dâ'ir düvel-i selâse'nin* (yâni, Sicilyateyn-İspanya-Danimarka) “*istid'aları*” bu açıdan geçerlidir. Zirâ, bu devletlerin ahdnâmeleri, *en fazla müsâadeye mazhar* olma sıfatıyla emsâl devletlerin haklarına mümâsildir. Bunun istisnâsı yalnızca, “*Devlet-i Aliyye ile mu'amelât-ı kadîmesi olmayıp, müceddeden ahd-ı mu'âhede etmiş olan*” Sardunya olabilir. Bu mantık ve gerekçelerle Rusya, Bâbîâlî'nin Karadeniz me'zûniyetiyle ilgili olarak devletleri iki gruba ayırmasını reddetmekteydi. Ayrıca, “*Akkerman Mu'âhdesi'nde olan mutlak ve umûmî emsâllik hâlinin*” her devlet için söz konusu olduğuna da dikkat çekilmekte ve bu hususun mu'âhede “*bilâ tahsîs emsâline kıyâsen*” şeklinde mukayyed olduğunun da altı çizilmekteydi. Bu durumda Karadeniz me'zûniyetinin yalnızca sözü edilen “*Müzekkere*”de beyân olunan birinci grup devletlere hasredilmiş sayılmasının anlamı yoktur. Elçi, bu “*Takrîr-i Resmî*”nin, “*cenâb-ı hazret-i tâcîdârîye arz u takdîm olunup, Rusya imparatoru cenâbları tarafına keyfiyyetin iş'ârîcün kat'î ve resmî olarak ce-*

⁸¹ Vesikada sehven Zıştovi (1791) zikredilmektedir.

⁸² Vesikada bu tarih zikredilmekteyse de ticâret antlaşmasının mübâdele tarihi 20 Şevval 1197/9 Eylül 1783'dür. Bkz. C. Tükin, *aynı eser*, s. 57.

vâb i'tâ buyurulmasının” beklendiğini ifâde ile acele olarak bir karara varılmasını talep etmekteydi⁸³.

HOLLANDA (*Felemenk*)

Aralık 1802 tarihinde kararlaştırıldığına değindiğimiz küçük devletlerin, bazı şartlara ve menfeatlere bağlı olarak ve ruhsata tâbi olmak kaydıyla Karadeniz ticâretinden istifade etmelerine dâir alınan karar, özellikle Hollanda elçisinin itirâzına ve bu konuda görüşme talebinde bulunmasına yol açmıştır. Elçinin, Reisülküttap Mahmud Râif Efendi ile yaptığı görüşmenin mazbatası incelendiğinde, ikisi arasında ilgi çekici bir görüşmenin geçtiği anlaşılır⁸⁴. Bu görüşme ilgi çekici olduğu kadar, kadim ahdnâmelerdeki maddelerin yüzyıllar sonraki tefsiri ve geçerlilikleri dereceleri bakımından oluşan yeni durumlarını anlatması, hattâ hem Osmanlı Diplomasisi ve hem de Osmanlı Diplomatikası'na ışık tutması bakımından da çok öğreticidir. Elçinin görüşmeye tâlib olması üzerine Râif Efendi önce, meselenin mahiyetini tahkik ve hangi konuda görüşülmek istendiğini *istimzâc*” etmiştir. Neticede meselenin iki noktada düğümlenmiş olduğu anlaşılmıştır: 1) 1680/H. 1091 tarihli Hollanda ahidnâmesinde Karadeniz ticâretine izin verilmiş olduğu ve Felemenk gemilerinin Karadeniz'e çıkıp, dolaşip ticaret yapma izni münderiç olduğu hâlde, şimdi verilen bu Karadeniz ruhsatnâmesi, yalnızca Karadeniz'e “*mürûr ile Rusya limanlarına âmed ü şüd eylemek*” izninden ibâret olduğu, dolayısıyla kadim ahidnâmede Hollanda'ya bahşedilen hakların kısıtlandığı; 2) aynı ahidnâmede, “*İngiltere ve Fransaluya tecvîz olunan müsâ'adât Felemenklüye dahi tecvîz oluna*” denilmekteyse de, bu maddeyle bahşedilen imtiyâz dahi aynen uygulanmaktadır. Dolayısıyla, Hollanda devleti bu iki konuda tatmin edilmeyi beklemekte olup, Ruhsatnâme'nin kabûlünde mütereddiddir ve hattâ bunu kabulden istinkâf etmeyi de düşünmektedir⁸⁵.

⁸³ BOA. HH. Nr. 46246-G.

⁸⁴ BOA.HH. Nr. 15151-A: 9. Mart 1803 tarihli Mükâleme Mazbatası. Reisülküttâb Konağında Felemenk Elçisi ile akd olunan bu görüşmenin arzı için bkz. HH. Nr. 15151.

⁸⁵ BOA. HH, Nr.15151-A. Reis Efendi'nin bu bilgi üzerine görüşmeye hazırlanmış ve 1680 Ahdnâmesi'nin Karadeniz ile ilgili maddesinin mahsûsen istihrâc edilerek, kendisine verilmiştir. Müstahrec maddeyi hâvî pusula için bkz. HH. Nr. 40103-C. 1601 Ahdnâmesine istinâden açılan konsoloslukların sayı ve mahallerinin döküme de kuyûddan istihrâcen bir liste hâlinde kendisine verilmiştir. Bu liste için bkz. CH, Nr. 1393. Bu listede I. Ahmed devrinde 15 mahalde mevcut olan Hollanda konsolosluklarının, o sıralarda 12'ye düşmüş olduğu görülmektedir.

Mahmud Râif Efendi, 9 Mart 1802 tarihinde Hollanda elçisi Van Dedem'i konağında kabul etmiştir. Hollanda elçisi, söze önce Fransız elçisi olarak İstanbul'da bulunan General Birun'un kendisine söylediklerini aktararak başlamıştır. Buna Göre, General Birun, Fransa ile Hollanda arasındaki yakınlık ve ittifâktan bahs ile, Hollanda ahidnâmeleri mucebince müstahak oldukları taleplerini Fransa'nın da desteklemekte olduğunu ifâde etmiştir. Hattâ, General, bu hususu Sadrıazam Yusuf Ziya Paşa ile vâkı görüşmesinde de dile getirmiş ve gerekenin yapılacağına dâir olumlu bir de cevâb almış. Van Dedem, devamla Osmanlı Devleti ile Felemenk arasında yapılan ahidnâmede, Karadeniz ticâretine *ruhsat* verildiğini, hattâ, “*cenk gemilerinin*” bile geçmesine açıkca izin verildiğini beyân ile, Karadeniz ticâreti talebi ile ilgili olarak takdîm ettikleri takrîrde, Bâbiâlî tarafından verilen cevapta, “*Felemenk Cumhuri'nun ber-mûceb-i Ahdnâme Karadeniz ticâretine fi'l-asl derkâr olan istihkakı ve imtiyâzı*” derc olunmayıp, yalnızca, “*Karadeniz Boğazı'ndan mürûr ve Rusya limanlarına gidip ticâret eylemek*” şartına yer verilmiştir. Bu ise, ahidnâme ile kendilerine verilen hakkı tam olarak aksettirmemektedir ve dolayısıyla, “*ahd-ı sabık üzre mâlik olmuş oldukları imtiyâz ve istihkakın ref'ü ilga*” kılınmasından başka bir şey değildir. Felemenk'e verilen bu Karadeniz'e çıkma ruhsatı karşılığında ise, Bâbiâlî'nin, Hollanda'da son zamanlarda çokça faaliyet göstermekte olan ve genelde Osmanlı reâyâsından oluşan tüccârların ticârî işlerinde gereken yardımları göstermeleri amacıyla Konsolosluklar açmak istediği anlaşılmaktadır⁸⁶. Elçi, Bâbiâlî'nin konsolosluk ikamesine dâir ahidnâmede herhangi bir açıklık mevcûd olmamasına rağmen, Felemenk'in Bâbiâlî'nin bu arzusuna karşı herhangi bir zorluk çıkartmayı düşünmediğini dile getirmiştir.

Mahmud Râif Efendi, önce ileri sürülen hususların bizzât ahidnâmenin kendisine müracâat edilerek ve bir inceleme yapılarak ele alınmasının doğru olacağını söylediğinde, tedârikli geldiği anlaşılan elçi, yanında getirmiş olduğu, kendisinde mahfûz bulunan “*mümzâ*” ahidname sûretini ortaya çıkartmıştır. Yapılan incelemede ise H. 1091/1680⁸⁷ tarihli ahidnâmede, Felemenk gemilerine, *sevâhil-i Memâlik-i Mahrûse'ye âmed ü şüd eylemek ve Bahr-ı Siyâh'da vâkı' Ten (Don) ve Azak ve Keve ve sâ'ir sevâhilde alış-veriş*

⁸⁶ Nitekim, 1804'de Amsterdam'da bir konsolosluk açılmış ve buraya Rum asıllı bir tüccâr olan Petre Marcella tayin edilmiştir.

⁸⁷ En son tasdik tarihi olması hesabıyla atıflar 1612 tarihli ilk ahidnâmeye değil de, 1680 tarihli olana yapılmaktadır. 1680 tarihli ahidnâmenin mükerrer bir metni için bkz. BOA.CH, Nr. 546.

*etmek*⁸⁸. şartının yer aldığı, ancak Karadeniz'de *Konsolos ikamesi* ve hele *cenk gemisi girmesi* gibi herhangi bir şartın mevcut olmadığı görülmüştür. Bu ahidnâmenin yenilendiği 1680 tarihinden bu yana geçen 123 sene zarfında tek bir Hollanda gemisinin dahi Karadeniz'e geçmemiş olduğunu belirten Râif Efendi, bu tesbitini "*Aklâmda mahfûz olan defâtir ve kuyudâtâ*" istinâden yapmaktaydı. Râif Efendi'nin bu münâsebetle söyledikleri ilginç ve Bâbiâlî'nin kadîm ahidnâmelerine dayanarak bir takım haklar ileri süren devletlere de bir cevap teşkil edecek mahiyettedir. Reis Efendi görüşlerini şöyle dile getirmekteydi: 123 (Hicrî sene hesabıyla 126) sene önce akd edilmiş (aslında 1612'deki ilk muahede esas olduğuna göre 191 sene önce akd edilmiş denilmiş olması daha doğru olurdu) bir ahidnâmede yer alan bir hususun icrâsını, hem de bunca zamandır sözünü etmemiş olarak, şimdi talep etmek, devletlerarası cârî olan kaidelere istinâd ettirilecek birşey değildir. Ayrıca, 1612 tarihli ilk Felemenk ahidnâmesine örnek teşkil eden İngiliz ahidnâmesi de 1601 tarihli olduğuna göre, Felemenk'e verildenden daha eski tarihlidir. Karadeniz ile ilgili madde yalnız Felemenk ahidnâmesinde değil, örneği olan İngiliz ahidnâmesinde de aynen mevcuttur. Böyle olmakla beraber, İngiltere bile bu hakkı kadîm ahidnâmesine istinâden talep etmemektedir. Karadeniz ticâreti vaadi bu devlete, Fransa'nın Mısır'ı istilâsı sonucu meydana gelen Osmanlı-İngiliz ittifâkı (5.1.1799) vesilesiyle yerine getirilmiş ve kezâ hem İngiltere ve hem de Fransa'yla Paris'de yapılan barış uyarınca Karadeniz ticâretine dâir ruhsat verilmiştir.(1802). Dolayısıyla Hollanda'nın örnek ülkeleri olan Fransa ve İngiltere dahi bu haklarını kadîm ahidnâmelerine dayandıramamışlardır. Nitekim, Felemenk dahil bu iki büyük devlete verilen Ruhsatnâmelerde, "*ahd-i kadîmden bahsolunmayıp*", Karadeniz'e çıkış "*müceddeden ve müstakilen*" verilen bir izin niteliğinde telâkki ettirilmiştir. Bu sözlerin mantıkî sonucu ise şudur: Eğer, eski ahidnâmelerdeki kullanılmayan haklarla yetinmek lâzım gelseydi, bunu herşeyden önce İngiltere kabul eder ve Karadeniz'de gemi seyrinin yeni bir *Ruhsatnâme* ye rabtına razı olmazdı.

Elçinin, ahidnâmede Osmanlı topraklarında konsolos ikamesinin genel anlamda olduğunu, dolayısıyla Hollanda'nın her yerde konsolosluk

⁸⁸ Tam mâdde: "*Nederlande tüccârı ve sâ'ir ademleri satın aldıkları metâ'ı bey ü şirâ için Trabzon ve Keşe ve sâ'ir Karadeniz'de memâlik-i mahrûsemizden olan iskelelere iledüp ve Karadan Ten Suyu'ndan Azak'a ve Moskov ve Rus vilâyetlerine alıp-gidüp ve memâlik-i mahrûsemize ol mahalden metâ' getirüp bey ü şirâ edüp, ticâret ettiklerinde kimesne mâni' olmsıya...*" BOA.HH, Nr. 46103-C. Ayrıca, Groet, aynı eser, s. 245; *Muahedât Mecmuası*, II, 106. Buna karşılık, BOA. *Felemenk Ahidnâmesi Defteri*, 22-1, s. 12'de, "...ademleri satmak istedikleri metâ'ı..." şeklinde farklı bir ifade olmak üzere göze çarpmaktadır.

açabilmesi gerektiğini iddiâ etmesi üzerine, Mahmud Râif Efendi kendisine cevaben, Bâbiâli'nin bütün devletlerle yaptığı ahidnâmelerinde hep, Osmanlı topraklarında konsolos ikamesi hususuna yer verildiğini, ancak ahidnâmelerde böyle bir şart var diye, bir devletin *“tuccarı olmayan mahallerde de konsolosluk açmak”* istemesine şimdiye kadar hiç şahid olmadığını ifade etmiştir. Bu fikrine kuvvet kazandırmak için yine İngiltere ve Fransa'yı örnek olarak gösteren Reis Efendi, böyle bir şartın bu iki devlet ahidnâmelerinde de mevcut olduğunu, bu devletlerin Karadeniz'de konsolosluklar açmalarının ise ancak, bu deniz ticâretinin uzun müzâkereler ve tesbit edilen bir takım özel şartlardan sonra kendilerine açıldığını vurgulamıştır. Dolayısıyla, *“kadim ahidnâmelerde yer alan genel şartlar ile ruhsat verilmiş olmak lâzım gelse, bu iki büyük devletin Karadeniz'de konsolos ikameleri bilâ istizân tanzim olunur ve uzun müzâkerelere ve bu kadar tekellüfata ihtiyac göstermeden hallolunurdu”*. Râif Efendi'nin bu izâhlarına mukabele eden Hollanda elçisi ise, ahidnâmedeki şartın zamanla geçerliliğini kaybedip, değişmeyeceğini ileri sürmekle yetinmiştir. Sözü tekrar Karadeniz ticâretine getiren elçi, beş-on sene kadar önce Karadeniz ticâreti izni için Bâbiâli nezdinde giriştikleri müracaatın, o vakitler, *“ileride müsâ'ade olunacağı va'di”* ile cevaplandırılmış olduğunu ifade ettiğinde, Râif Efendi'nin sağlam mantıklı cevaplarıyla oldukça güç durumda kalmıştır. *“Zamanın geçmiş olması ile ahidnâme hükmü değişmez”*, denildiğine göre, değişmezliği ve yürürlükte olduğu iddiâ edilen bir husus için acaba neden ruhsat talep edilmiştir. Bir devlet me'zûn olduğu maddeye tekrar izin ister mi?” Buna karşılık elçinin verdiği cevap da makûl ve ilgi çekicidir. Van Dedem, ahidnâmenin 1612 senesinden beri pekçok defalar *“aynen tasdik”* edilerek, yenilenmiş olduğunu hatırlatarak, geçerliliğini yitiren veya ta'dil edilen maddelerin ya iptâlinin veya değiştirilmesinin söz konusu olması gerektiğini, oysaki bunların hiçbirinin yapılmadığını ve ahidnâmenin dâimâ *aynen* onaylandığını ifade etmiştir, ki kendisine verilen mukabil cevap, Osmanlı Diplomatikası için de önemlidir: *“Ahidnâmeler tasdik olunurken içindekiler atlanmaz ve çıkartılmaz, aynen tekrarlanır. Ancak, ilâve edilen bir şey var ise, o ilâve edilerek, öylece yazılır. Ahidnâmelerde yeri vardır ve sonradan tasdik olunmuştur diyerek, bir devlet câri olmayan iddiâya teşebbüs edemez”*

Kadim ahidnâmelerin yüzyıllar sonra nasıl yorumlanmakta olduğuna dâir önemli ve ilginç çökmeye değer bulduğumuz bu görüşme, gündeminin ikinci anaconusunun ele alınmasıyla devam etmiştir. Bu da zikredildiği gibi 1612 tarihli ahidnâmede yer alıp da her yenilenen nüshada de mevcudiyetini korumuş olan, bu ahidnâmeye örnek teşkil eden İngiltere

ve Fransa'nın İstifade etmekte oldukları müsâdaât ve imtiyâzâtân Felemenk'in de aynen müstefid olması hususudur. Sırf bu maddeye istinâden de, İngiltere ve Fransa'ya tanınan Karadeniz ticâreti ile ilgili hakkın, Hollanda için dahi geçerli olacağı iddiâsı bir an için tekrarlanmakla beraber, bu ikinci madde ile bazı devletlerin istifade ettikleri bazı vergi kalemlerindeki muafiyetlerin hedeflendiği, meselâ Fransa'ya tanınan *Masdariyye* muafiyetinin⁸⁹. Hollanda için de geçerli olmasının istendiği görülmektedir. Râif Efendi, bu hususa dâir verdiği cevapta, önce ahidnâmede böyle bir maddenin mevcudiyetini kabûl eder. Bu maddenin Karadeniz ile ilgili hukukunun ise az önce tartışılarak belirlenmiş olduğunu vurgular. Daha sonra da, ahidnâmede, "*İngiltere ve Fransa'ya verilen hakların aynısının Felemenk'e de verileceği*" ifadelerini ele alır ve bu cümlenin yalnızca Felemenk ile ahidnâmenin akdolunduğu 1612 tarihine gelinceye kadar Fransa ve İngiltere'ye verilmiş ve tanınmış olan hak ve imtiyazları anlatmak istediğini ve dolayısıyla da 1612 tarihinden sonra bu iki devletin elde ettikleri bir takım hakların da kendiliğinden Felemenk için de geçerli olacağı şeklinde anlaşılmasını gerektiğini belirler. Râif Efendi'ye göre, aksi halde ahidnâmedeki ifâde, 1612'den sonralarına işaret edecek bir şekilde ve "âtide verilecek ve tecvîz olunacak müsâade ve imtiyâz dahi Felemenklü'ye tecvîz oluna" şeklinde sarîhce formüle edilmiş olurdu. Fransa'ya tanınan *Masdariyye* muafiyeti de bu mantık çerçevesinde, 1612 ahidnâmesi sonrası edinilen haklardan olduğundan, Hollanda için geçerli değildir. Hülâsa Mahmud Râif Efendi'nin gayet veciz bir şekilde formüle ettiği şu ana prensip ile bu konu tam bir uyum içindedir: "*Mâzinin hükmü müstakbele cârî değildir*"

Görüşme sona erdiğinde Hollanda elçisi de, ahidnâmede yer alan, ancak asırlardır hiç bir devlet için serbest kullanma hakkı doğmayan Karadeniz ticâreti maddesini hayata kavuşturma iddiâsından vaz geçmiş gibi görünerek, bu denize çıkış ile ilgili Bâbiâlî'nin Aralık 1802 tarihli ruhsatnâmesi'ndeki hakkın kullanılmasıyla yetinmeyi tercih etmiştir. Yine Reis Efendi'nin ifâdesiyle Felemenk'e Karadeniz'e çıkış izni aslında yalnızca Osmanlı Devleti'nin de oralarda konsolosluklar ikame etmesi karşılığı ve başkaca herhangi bir maddî külfete sokulmamış olarak verilmiştir. Oysa, İspanya'ya, *Karakuruş* getirmesi, diğerlerine ise, İstanbul ve Tersane ihtiyacının karşılanması amacıyla hamûlelerinden istifade edilmesi gibi şartlar

⁸⁹ *Masdariyye*: Yabancı bir memleketten Osmanlı toprakları dahilindeki herhangi bir şehir veya iskeliye getirilen ve orada satılan emtiyadan alınan resim. Bkz. M.S. Kütükoğlu, *aynı eser*, s. 62.

tahmîli söz konusu olmaktadır. Bu da, yine Râif Efendi'nin ifâdesiyle, birçok barış antlaşmalarının (1699 Karlofça, 1718 Pasarofça, 1791 zıştovi) yapılmasında hayırlı tavassutu bilinen Felemenk'e verilen özel değerini ayrı ayrı bir nişânesinden başka bir şey değildi.

1802 senesinin Aralık ayından itibaren verilmeye başlanan ruhsatlar, 1806-Osmanlı-Rus savaşının patlamasıyla askıya alınmış ve “mülga” hükmüne sokulmuşlardı. Ancak, Karadeniz'e çıkma başvuruları devam etmiş olmalıdır, ki Bâbiâli bu durumu 13 Nisan 1809 tarihli bir takrîr ile ilgili taraflara tekrar ilân etmek ve Karadeniz'in bütün yabancı devlet gemilerinin geçişlerine kapalı olduğunu bildirmek mecburiyyetinde kalmıştır. Savaşı sona erdiren 1812 Bükreş Antlaşması'ndan sonra aynı konu tekrar gündeme gelmeye başlar. Barış, Karadeniz'e çıkışı savaş gerekçesi ile yasaklama haline bir son verdirdiğinden, devletler ellerindeki ruhsatnâmele-
rin tekrar yürürlüğe sokulması için Bâbiâli'ye mürâcaât etmeye ve araya, Karadeniz'deki limanlarını bütün devletlere açık tutmaya çalışan Rusya'yı daha sık ve etkili bir şekilde sokmaya başlarlar. Bâbiâli ise, eski tutumunu sürdürmeye ve Karadeniz'e çıkışı, dolayısıyla Rus limanlarının ticârî canlılığa kavuşturulmalarını engellemeye çalışmaktaydı, ki en nihâyet Rusya'nın tazyikleriyle vermek zorunda kaldıkları ruhsatlar ile de, zaten ancak Karadeniz'e çıkışı ve yalnızca Rus limanlarına gidip-gelmeyi öngörmekte, fakat Osmanlı kıyılarındaki limanların bu hakdan istifâdesini saklı tutmaktaydı. Rusya'nın araya girmeleri neticesinde meselâ, 1814 senesinde bir Hollanda gemisine çıkartılan güçlükler Rus elçisinin protestoları ile bertaraf edilmiş ve Bâbiâli, Bükreş Antlaşması'nın ilgili hükümlerine aykırı davranmakla suçlanmıştır⁹⁰. Hollanda elçisinin ise, Karadeniz'e geçiş izni talebini hâlâ 1091/1680 tarihli Ahidnâme'nin malûm maddesine istinâd ederek tekrarladığını görmekteyiz. Ancak, bu sefer bu maddeyi takviye etmek üzere, 1803'de verilen ve o zamanlar beğenilmeyen Ruhsatnâme'ye de atıfta bulunulmakta olduğu da gözlenmektedir. Hollanda'nın 1814'deki bu talebini ele alan Bâbiâli'nin bu isteğe temelden farklı bir şekilde ve tamamen değişik bir zihniyet ile yaklaşmakta olduğunu görmekteyiz. Konu ile ilgili ve Padişah'a arz edilmek üzere hazırlanan takrîrde, “Niderlanda tüccârının ticâret amacıyla Karadeniz'e duhûlleri emsâli mevcut değilse de, ahden Karadeniz ticâretine me'zûniyyetleri açık olduğundan, ahidnâme mucebince sözü edilen geminin Karadeniz'e geçmesine izn ü ruhsatı hâvî emr-i şerîf verilmesi” doğrultusunda bir karar alınması tavsiye edilmektedir. Bu yeni telâkki, II. Mahmud'un bu takrîr üzerine düşürdüğü Hattı ile kesinlik kazanmış-

⁹⁰ BOA.HH, Nr. 46103-A.

tır. II. Mahmud, hem ahden vâkı olan me'zûniyetleri hem de bir gemi yüzünden Rus elçisinin gücendirilmesinin önlenmesi için, "*ber-muceb-i ahd-nâme*" geminin Karadeniz'e geçmesine "*Ruhsatı hâvî emîr*" verilmesini onaylamıştır⁹¹. Ancak, buna rağmen, bunu devamlı bir hak değil de, anın zarûretine cevap veren bir uygulama olarak görmek daha doğru olacaktır. Zirâ, mes'ele daha ilerideki tarihlerde de güncelliğini koruyacak ve tekrar gündeme gelecektir. Ancak, bu gibi münferid örneklemelerle dahi olsa, bu durumda Karadeniz'in, Rusya'nın ağır tazyiki karşısında içinde bulundu- rulmak istenen statüsü dahilinde, daha fazla ticâreti kısıtlı bir hâlde tutu- lamıyacağına da artık anlaşılmakta olduğu ortaya çıkmaktadır. Yine de arada, böyle verilmeye zorlanan ruhsatlarda, Karadeniz'e duhûlu yalnızca Rus limanlarıyla ticâret yapma noktasında sınırlı tutmaya özen gösteril- mekte olduğu görülmektedir.

İSVEÇ VE GEÇEN GEMİLERDEN MAL TALEBİ

1736 (H. 1149) Ahdnâmesi'nin XVI. maddesi İsveç'e Karadeniz'e çık- ma ve ticâret yapma hakkı vermemekte ve yalnızca, "*Devlet-i Aliyyemle dost- luk üzere olan sâ'ir müste'men tâ'ifesinin haklarında mürâ'at olunan hususlar İs- veçlü ve ana tâbî olanların haklarında dahi mer'î ve mü'teber tutula*"⁹² denilmek- le beraber, Karadeniz'e ticâret gemilerinin sokulmasının talebi bu genel ifâdelere istinâden söz konusu edilmekteydi. İsveç'in bu talebi 1805'de Is- tanbul limanına gelen iki-üç parça ticâret gemisi için Karadeniz'e çıkış iz- ni İstemesiyle gündeme geldi. İsveç Maslahatgüzârı Valon tarafından Bâbiâli'ye takdim edilen 27.VIII.1805 tarihli bir takrîr ile sözü edilen ge- milerin Karadeniz'e çıkışları için ruhsat ricâsında bulunulmuştur⁹³. Bu ta- leb ise, ayrıca Rusya'nın araya girmesiyle takviye edilmekteydi⁹⁴. Rus- ya'nın müdâhil olması vâkı talebin reddi hâlinde, bu gemilerin Rus ban- dırasıyla aynı izne tâlib olacakları ve dolayısıyla geçişlerine müsâade olun- ması mecburiyetinin doğacağı anlamını zimnen taşımakta olduğundan, bu gibi hâllerde aracı devletlerin müdâhalesini sakıncalı bulan Bâbiâli, başka kanallardan zorlanmış olarak ve mecburen bu müsâadeyi vermek- tense, kendiliğinden bu yoldaki taleblere olumlu bir cevap vermediği "*eh- ven-i şerr*" kabilinden addetmekteydi⁹⁵. İsveç'in, Rusya ile sürdürülen son sa-

⁹¹ BOA. HH, Nr.46103.

⁹² Muahedât Mecmuası, I, 156.

⁹³ BOA.HH, Nr. 47539-B.

⁹⁴ BOA. HH, Nr. 47555.

⁹⁵ BOA. HH, Nr. 7773: Kaymakam Paşa takriri.

vaşta (1787-1792), Osmanlı Devleti ile ittifâk yapmış ve Rusya ile savaşmış olması gibi, son devir Osmanlı zihniyetine ârız olan subjektif saplantılar ve devletler arası ilişkilerde yalnızca çıkarların söz konusu olabileceğine dâir eskiden mevcûd olan gerçekçi telâkkilerin, devlet idâresinde esâs ölçü olma özelliğini kaybetmiş olması⁹⁶, bu doğrultudaki İsveç arzularına daha hissî bir tarzda yaklaşılmasına yol açmaktaydı. Ayrıca, Bâbîâlî Baltık’dan hareketle Akdeniz’e girip, uzun deniz yolları katettikten sonra Karadeniz’e çıkacak bir ticâret trafiğinin, İsveç için yoğunluk ve ticârî câzibesinin pek fazla ve kalıcı olamayacağını da düşünmekteydi. Ticâret hacmi önemsiz derecede küçük ve gelip-giden gemileri “*nedret üzre*” olan⁹⁷ İsveç’in, bu kadar uzun bir mesafe katederek yapacağı ticâretin senelik “*bir veya iki gemilik hacme ulaşamayacağı, hattâ bu ticâretin zamanla giderek kendiliğinden söneceği*” tahmin edilmekteydi⁹⁸. Dolayısıyla, “*vaktiyle görülen hizmetlerine nazaran*” İsveç Kralı’nı “*kırmamak*” ve “*başkasının tavassutuna meydan vermemek*” için diğer devletlere tanınmış olan imtiyâzın İsveç’e de tanınması hususu, III. Selim’in tensibine sunulmuştur⁹⁹. İstanbul limanında gittikçe trafiği artan yabancı gemisi yoğunluğundan, özellikle bunların, “*İstanbul halkına mahsûs olan erzak-ı mütenevvi’anın nedred ve kıtlığına sebep olmalarından*” ötürü rahatsızlık duyan ve bu ticârî faaliyetin üstelik devlete pek de bir faide getirmedüğinden de emin olarak, “*dahilî ticâretin Memâlik-i Mahrûse’de mütemekkin tüccâra münhasır olması*” gerektiği gibi merkantil bir zihniyete zâhib

⁹⁶ Akdedilen muahedelere riâyet olunmadığını dile getiren bir yabancı elçinin, kendisine yönelttiği şikâyetler üzerine, Sokullu Mehmet Paşa’nın cevâben ifâde ettiği şu sözler, klâsik dönemlerde devletlerarası ilişkilerdeki temel unsurun ne derecelerde gerçekçi bir tarzda kavranmış olduğunun bir misâlidir: “*Ahdnameler ölü doğmuş birer vücûdudur. Onları hayata kavuşturacak olan şey, tarafların bunları yaşatmak için duydukları arzu ve azîmdir*”. Bu politik telâkki muvacehesinde, Osmanlı diplomasisinin gelişen Avrupa diplomatik usûl ve adâbı karşısında, giderek ne kadar sadedil bir görüşe zâhib olduğu, çeşitli örneklemeleri ile özellikle, 19. yüzyıl başlarında daha belirgin olmak üzere takib edilebilmektedir. Vaktiyle Sokullu’nun telâkki ettiği “*gerçekçi politika*” ışığı altında, II. Mahmud’un bir Hattı’ndan örnekleyeceğimiz şu tesbiti, birkaç yüzyıl boyunca bu sahada edinilen acı tecrübelerin de bir ifâdesi olsa gerektir: “*Frenklerin mukaddema söylediklerinde durmayıp, kendülerine kangı sûret uygun gelür ise, derhâl ol sûrete teşebbüs etmekte oldukları mâ’lumdur*.” (BOA. HH. Nr. 43468) Oysa, bu tesbit Sokullu’nun vaktiyle söylediklerinde ifâdesini açıkca bulan ve devletlerarası ilişkide yalnızca çıkar ilintisini esas alan - ve bu yüzden de elçinin şikâyetlerine yol açmış bulunan - klâsik dönem Osmanlı siyâsi telâkkisinin aynısı değil midir?

⁹⁷ BOA. HH, Nr. 47539-B.

⁹⁸ BOA.HH, Nr. 7773. Ancak Bâbîâlî Karadeniz’e ruhsat aldıktan sonra İsveç gemilerinin diğer devlet tüccârı tarafından kiralananak Rusya limanlarından mal taşımacılığında kullanıldıklarını gördüğünde, herhâlde yanıldığını anlamış olmalıdır. Bkz. s. 55.

⁹⁹ BOA. HH, Nr. 7773.

olan ve *"ticâret-i dâhiliyyenin rabutasızlığına"* dikkati çeken III. Selim, daha evvel Karadeniz'e çıkış müsâadesi almış bulunan İspanya, Sicilyateyn ve Hollanda gibi devletlere işâretle, *"henüz şu mürûr eyleyen sefâyine bir hadd ve bir rabûta verilse der iken, bir dahi haricde devlet kalmış"* infîâlini dile getirmekteydi¹⁰⁰. Bununla beraber, serdolanın gerekçeler muvacehesinde İstanbul limanında beklemekte olan İsveç gemilerinin Karadeniz'e çıkmalarına ve *"Rus limanlarına"* ticâret amacıyla gidip-gelmelerine herhangi bir şart ileri sürülmeksizin (*"bilâ-şart"*) *"ruhsatı hâvî bir Takrîr-i Alî"* verilerek, müsâade edilmiştir¹⁰¹. Buna göre, Bâbîâlî, iki devlet arasındaki dostluğa istinâden ve Rusya'nın bu konudaki tavassutuna değinmeksizin, *"fi' mâ-ba'd İsveç tüccâr sefinelerinin Karadeniz'de Rusya limanlarına âmed-şüdlarına ruhsat"* vermektedir. (4.10.1805)

Bir müddet sonra patlayan Osmanlı-Rus savaşı (1806-1812), genelde bir Rus savaşının normal uygulaması olarak Karadeniz'e çıkılmasını yasaklamış olup, Karadeniz ticâreti gerek ahdnâme ile me'zun olan büyük devletlere, gerekse böyle birşeye *müsâ'deten ruhsat*" verilen diğer küçük devletlere yasaklanmıştır. 1812 Bükreş Barışı neticesinde Karadeniz tekrar ticârî gemilere açıldığında, ahden me'zun olan devletlerin ticâret gemileri eskiden olduğu gibi Karadeniz'e çıkmaya başlamışlarsa da, küçük devletler için durum farklı bir uygulama arzettiğinden, kendilerine geçiş izni ellerindeki ruhsatlara rağmen verilmemekteydi, ki bu genel uygulamaya daha önce de değinmiş bulunmaktayız. Bu anlamda, meselâ, İspanya, 1802 senesi sonunda Karadeniz'e geçiş izni karşılığı olarak kabullendiğini gördüğümüz şartları, şimdiki duruma uygun düşmediğini ileri sürerek, geçiş şartlarının değiştirilmesini talep etmekte, Bâbîâlî ise buna karşı direnmekteydi. İspanyol elçisi adına görüşmeleri sürdüren tercüman, *"Karakuruş"*un tedârikinde karşılaşılan zorlukları serd ile, bunun talep edilmesinden vaz geçilmesini rica ettiğinde, başkaca bazı yeni şartlarla karşılaşmıştır. Buna göre, İspanyol gemileri Rus limanlarından aldıkları zahirenin bir *"nöbetini râyic-i vakt"* ile İstanbul'da anbara teslim edecekler ve bir *"nöbetini"* de mürûr etmek veyahûd her seferinde hamûlenin yarısını yine o andaki râyic ile İstanbul'da ilgililerin talebi üzerine satmak zorunda kalacaklardı. İspanya elçisi, bu yeni teklifi devleti tarafına yazıp, cevâp beklerken, iki-üç hafta kadar sonra İsveç elçisi de tercümanı vasıtasıyla Karadeniz'e

¹⁰⁰ BOA. HH, Nr. 7773: Vesika bâlâsındaki III. Selim'in Hatt-ı Hümâyûnu.

¹⁰¹ Süreti için bkz. BOA. HH, Nr. 47458-C, HH, Nr. 47559 ve HH, Nr. 47539-D. Hepsisi aynı metni hâvî olup, çeşitli vesilelerle kuyûddan istihrâc olunan sûretlerdir.

çıkış konusunu gündeme getirmiştir.(1815). Bu durumda İsveç'in de 1805'de elde ettiği “*Ruhsat*” doğrultusunda Karadeniz'e çıkış hakkını tutmak istediği anlaşılmaktadır. Oysa, İsveç'in, Osmanlı Devleti ile olan ticareti “*kaâl*” olduğundan¹⁰² bu hakkı kullanma fırsatı hiç çıkmamıştır¹⁰³. Ancak, (1815) de gelen üç parça geminin Karadeniz'e çıkışları söz konusu olmaktadır, ki böyle bir ruhsatın artık eskiden olduğu gibi “*bilâ-şart*” verilemeyeceğinden ve bir takım çıkarlar doğrultusunda elde edilebileceğinden söz edilmektedir.

İsveç elçisi Şövalye Panin, tercümanı vasıtasıyla takdîm ettiği takrîrinde 1805 senesinde verilen “*Ruhsat*”a işaret etmekteydi. Panin, bu ruhsatın “*müddet hükmü ta'yin olunmaksızın bir kere i'tâ olunduktan sonra vakt-ı seferden gayri bir vakitte def'ü ta'lik olunamayacağını*”, “*mer'î olan usûle*” istinâden ileri sürmekteydi. Elçi, aynı konuyu 1815 senesinin 9 ve 26 Şubat ve 9 Nisan ve 9 Ekim tarihlerinde verdiği takrîrlerle de gündemde tutmuş ve çıkış iznini vermek hususunda gösterilen imtinadan ötürü şikâyetini de dile getirmiştir. Elçi, 1805 tarihli “*Takrir-i Âlî*”nin yalnızca o zaman söz konusu edilen gemiler için değil, gelecek diğer bütün gemiler için de verilmiş bir “*Ruhsat*” olduğunu tekrar hatırlatmakta ve hükümetinin kendisini, “*Bahr-ı Siyah'da mürûr ve ubûra mütedâ'ir hususların kat'i vechile tanzimine*” vazifeli kıldığını ifâde etmiştir¹⁰⁴. Bâbiâlî ise, 1805'de verilen “*Ruhsat*”ın “*ahden ve şartan*” verilmiş olmadığını ileri sürmekte ve bunun “*müsâ'adeten*” bahşedilmiş bir izin olduğunu isrârla tasrîh etmekte ve yeniden geçiş izni verilmesinin bazı menfaat karşılığında olabileceğini beyân ile, “*dostluk ve menfaatin iki taraflı olması lâzım geleceğini*” vurgulamaktaydı.

İsveç elçisinin üst-üste vermiş olduğu takrîrler, dolayısıyla mes'ele, toplanan bir “*Encümen-i Şûrâ*” da ele alınmıştır. (Mart 1815) Şûrâ üyelerinden bir kısmı İsveç'in coğrâfi uzaklığını gözönüne alarak, Karadeniz ticâreti için verilecek izni ticâret hacmi ve trafiğinin çok az olması sebebiyle mahzurlu görmemektedirler. Bir kısım üyeler, buna rağmen İsveç'in böyle bir hakkı kendisi kullanmasa bile, “*re'âyâ gemilerine İsveç bayrağı taktırarak, bu hakdan istifade edebileceği ve böylece reâyânın “ifsâd” edilmesinin söz konusu olabileceğinden kaygı duymaktaydılar, ki aynı şeyin “ahden me'zûn” olan büyük devletlerin bayraklarını hamilen de yapılabileceği gözden kaçırılmaktaydı. Yabancı gemilerin geçiş izni talebi ile limanda birikmeleri ise,*

¹⁰² BOA. HH, Nr. 47539-B.

¹⁰³ BOA. HH, Nr. 46246-C.

¹⁰⁴ BOA. HH, Nr. 47555.

genelde bunların ihtiyâc duydukları gıda maddelerini İstanbul'dan te'min etmekte oldukları ve böylece şehirde dâimâ hassas bir konu teşkil eden iâşe sorununda zorluklar oluşmasına sebep oldukları, gıda maddelerinin fiyatlarının artmasına, yokluk ve pahalılıklara yol açtıkları hususuna da dikkat çekilmekteydi. Bu fikri paylaşılanlar için ise en iyi tedbir, gemilere geçiş izini vermiyerek, bunların İstanbul limanına gelmelerinin önlenmesiydi! Ancak bu tür görüşlerin herhangi ciddi bir ekonomik zihniyeti hâiz olduklarını söylemek pek mümkün değildir. İsveç'in "kadim" ve dost bir devlet ve müttefik olması, pekçoklarının fikirlerini, taleplerinin kabulü doğrultusunda çelmeye yetmekteydi. Ayrıca, İsveç emsâl olduğunda, diğer küçük devletlerin de sıraya gireceklerinden korkutulmaktaydı. Rusya'nın da bunları destekleyeceği ve 1802'de İspanya ve diğerleri için giriştiği ağır müdâhaleleri tekrarlayabileceğinden de haklı olarak endişe edilmekteydi. Bu durumda, izin vermemekte direnmenin de pek bir faydası olmayacaktı.

Üyelerden bazıları ise, gemilerin taşıyacakları zahirenin yarısını "râyîc-i vakt" ile İstanbul'da satmaları şartına rıza göstermeleri hâlinde bir "menfaat" oluşabileceğini zikretmişlerdir. İsveç'e 1805'de verilen ruhsatın "bilâ-şart" olduğu, fakat İspanya'ya aynı ruhsatın "Riyal" getirilmesi şartına bağlanmış olduğu, bunların birbirlerine örnek olamayacakları tabii ise de, "bir devlet hakkında icrâ olunan müsâadenin diğer devletler hakkında dahi ifâ olunması cümle ahdnâmelerde meşrûr olduğundan", bu hususun halli için Rusya'ya başvurulduğunda, durumun güçleşeceği ileri sürülmüş, neticede bir "menfaat" karşılığı Karadeniz'e çıkış ruhsatının verilebileceğinin elçiye duyurulması ve önce bu teklife nasıl bir tepki göstereceğinin ölçülmesine karar verilmiştir¹⁰⁵. İsveç elçisi, kendisine bindirilen bu teklifi devletine yazmış ve cevabını beklemekle beraber, o vakte kadar limanda duran üç parça İsveç gemisine Karadeniz'e çıkış izni verilmesi hususunda tekrâr ısrarla müracaatta bulunmaya devam etmiştir. Kendisine verilen cevaplarda, menfaatların iki taraf için de dengeli olması gerektiği, dolayısıyla ruhsatın eskiden olduğu gibi, "bilâ-şart" verilmesinin mümkün olmayacağı bildirilmiş ve elçiden gemi kaptanlarıyla görüşerek, getirecekleri zahirenin yarısını İstanbul'da satmaları şartına rıza göstermeleri gerektiği ifâde edilmiştir. Kaptanların, gemi ve malların sahibi olmadıkları, alım-satım ve taşıma sözleşme ve programlarının daha önceden tesbit edilmiş olduğundan ötürü bu talebin yerine getirilemeyeceği, ayrıca gemileri kiralyan ve mal nakli yapan iş sahiblerinin Ceneviz tâcirleri olduğu, bunların ise İstan-

¹⁰⁵ BOA. HH, Nr. 47539.

bul’daki yabancı tüccârlarla haberleşip, onların vasıtasıyla Hocabey’e sermaye gönderip, zahire satın almak amacıyla Rus tüccârlarıyla pazarlık yaptıkları ve hattâ bu bağlantıları için peşin dahi ödemiş oldukları, neticede bu üç gemiyi kiraladıkları, ayrıca tüccârların Ceneviz’deki İsveç konsolosundan İsveç gemilerinin Karadeniz ticâretine ruhsatlı olup olmadıklarını tahkik ettikleri, Konsolosun on sene önce (1805) bir “*Takrîr-i Resmî*” ile böyle bir ruhsatın verilmiş olduğunu ve bu ana kadar iptâlinin de söz konusu olmadığını resmen beyân ettiği, dolayısıyla kaptanların da bu durumda ileri sürülen şartları kabûl edemeyecekleri ve bunun kendi ihtiyârlarında olmadığı, İsveç elçisi tarafından tercümanı vasıtasıyla bildirilmiştir. Tercümanın bu konuda yaptığı diğer açıklamalara göre, gemilerin geriye yollanması hem İsveç devleti için aşağılayıcı bir hareket olacak, hem de zarara uğrayan tüccârların İsveç aleyhine tazminât talebinde bulunmalarına sebep olacaktır. Hattâ, Marsilya’da daha birkaç parça İsveç gemisi dahi mevcûd olup, bu havadis üzerine onların da iş bulmaları imkânsızlaşacaktır. Bu gemilere durumun açıklığa kavuşmasına kadar Marsilya’da beklemeleri için yazılmıştır. Elçi, böyle bir gelişmeyi tahmin etmiş olsaydı, bu üç parça geminin de beklemesi için yazardı. Bu durumda, limanda bekleyen üç parça geminin de beklemesi için yazardı. Bu durumda, limanda bekleyen üç parça gemiye ruhsat verilmesi tekrar talep ve reca olunmaktaydı. Tercümana cevâben söylenenler, biraz da Osmanlı devlet adamlarının Avrupa’da cârî olan ticârî mevzuattaki zafiyetlerini ortaya koyacak mahiyettedir. Zirâ, tercümana, “*Ceneviz tüccâr malının geçmesine ruhsat talep edilmesi ba’is-i ta’accübdür*. Zirâ, devletin mu’amelesi Ceneviz ile değil İsveç ile dir”, denilmiştir! Neticede, taraflar görüşlerinde ısrâr etmektedirler. Her lâfına bin cevâp alan tercüman ise, “*cevap tedârükünden izhâr-ı acz ile*” pes edip geri dönmüştür¹⁰⁶.

Kısa bir müddet sonra tekrar toplanan “*Encümen-i Şûrâ*”, mes’eleyi ve İsveç elçisinin ve tercümanının söylediklerini görüşmek üzere yeniden biraraya gelmiştir. Karadeniz’e geçiş için genelde küçük devletlerin taleblerinin reddi ve bir menfaat karşılığında tekrar “*Ruhsat*”a bağlanmaları, ancak tamamen yüzgeri edilmeleri hâlinde de Rusya’ya yanaşarak, Rus bandırasını taşıyarak meramlarına erişebilecekleri hakkında, daha önce sözkonusu edilen aynı görüş ve endişelerin serdiyle uzun tartışmalarda bulunulmuştur. 1802’de Rusya’nın müdâhalesiyle “*ahden me’zûn olmayan*” İspanya ve diğer küçük devletlere Karadeniz’e girme izninin verildiğini hatırlatanlar,

¹⁰⁶ BOA. HH, Nr. 47539.

tekrar aynı müdâhale ile izin vermek mecburiyyetinde kalmadan, bir takım makûl menfaatler karşılığında “*Ruhsat*” verilmesini tavsiye etmekteydiler. Böylece berraklaşmaya başlayan tercihler iki noktada yoğunluk kazanıyordu: 1) Şu anda gelmiş ve limanda beklemekte olan gemilere ruhsat verilmiyerek, geriye yollanmaları, 2) daha sonra gelecek gemilerin de ancak, “*bir şart ile meşrû*” olarak Karadeniz’e çıkış izninin verilebileceğinin elçiye bildirilmesi ve şimdilik beklemekte olan üç gemiye, yalnızca bu seferlik çıkış için ruhsat verilmesi. Neticede, üç geminin de îadesi uygun görülmemiştir. Bunların daha önceki bir ruhsata istinâden gelmiş oldukları gerçeğinden hareketle, yalnızca bu üç gemiye izin verilmesine ve bundan böyle gelecekler için ise bazı şartlar muvacehesinde izin verileceğinin İsveç elçisine resmen bildirilmesine karar verildi. Bu iş için düşünülen şart üç çeşit olarak hatıra gelmekteydi: 1) Karadeniz’e gidip-gelen gemiler her iki seferden birinde taşıdıkları zahireyi Anbar ve Kapan’a teslim edecek, 2) her seferde zahirenin bir miktarını teslim edecek, 3) her seferde taşıdığı zahireyi İstanbul’da lüzûmu sözkonusu olduğunda teslim edecektir. Şûrâ üyeleri bu üç şık üzerinde de uzunca tartışmışlardır. Bazıları 3. şıkta, yâni taşıdığı zahireye İstanbul’da ihtiyâc olduğunda, İstanbul râyici ile satın alınması hususunu, diğer iki şıktan daha makûl ve faydalı görmekteydiler. Zirâ, 1. şık, yâni “*bir defa götürdüğü zahireyi İstanbul’da teslim etmek ve sonra bir sefer dahi kendü için edüp, götürmek*”, “*külfetli*” olarak kabul edilmekteydi. Ayrıca, bu usûlde İstanbul’da ihtiyâc olmasa bile hamûlenin satın alınması mecburiyyeti doğmaktaydı. 2. şık ise, yâni her seferinde bir miktarının teslimi, yine getirilen zahirenin mecburen alınması gibi bir durumu da ihtimal dahiline sokuyordu, ki bu da gelen zahirenin râyic fiyatıyla kabûlü demek olabileceğinden, “*İstanbul’da rayici 6,5 kuruş iken, beher Kilesi 9 kuruşa zahire almak*” gibi emr-i vâkiler karşısında kalınmasına yol açabilecekti. Tüccârların, zahire dışında “*tel, demir, halat, yelkenbezi*” gibi Tersâne’ye lüzûmlu maddeleri de taşıdıklarından, bu şartlı iznin yalnızca zahireye değil de tüm “*hamûleye*” inhisâr ettirilmesi gerektiğine dâir serdedilen görüşlerin makûliyyeti karşısında, “*hamûle*” ta^c birinin özellikle kullanılması uygun görülmüştür. Kezâ, gemilerin “yasak mal” taşımamaları için “*yoklanması*” hususuna da karar verilmiştir. Neticede “*Encümen-i Şûrâ*”, limanda bekleyen üç parça İsveç gemisinin yalnızca bu defaya mahsûs olmak üzere, “*bilâ-şart*” Karadeniz’e çıkış izni verilmesine ve ancak bundan sonra gelecek gemilerin “*hamûlelerinin keyfiyyeti bilinmek için yoklanıp*” yasaklanmış mal taşımadıklarının tesbiti hâlinde Karadeniz’e çıkışına “*Ruhsat*” verilmesi ve hamûlesini oluşturan malın İstanbul’da ihtiyacı sözkonusu olması hâlinde râyiciyle satın alınması şartlarıyla gerekli ruhsatın verilebile-

ceğinin İsveç elçisine bildirilmesine kadar vermiştir. Bu görüşmeler devam ederken, Rus elçisinin müdâhalesini içeren, “*firengü’l-ibâre*” bir mektubu Reis Efendi’ye takdim edilmiş bulunuyordu¹⁰⁷. Ancak, konuya bu şekildeki bir karar ile çözüm getirilmiş olduğundan bahisle, Rus elçisinin müdâhil mektubunun dikkate alınmaması ve kendisine, “*bu madde mektubunuzdan mukaddem bitmiş olduğundan, mektubunuzun tercümesine hacet kalmadı*”, yollubir cevap verilmesi uygun görülmüş ve gelecek olan gemilerin kararlaştırılan şartla Karadeniz’e girmeye ve Rusya iskelelerine ticâreten gidip-gelmeye me’zûn olmaları ile Rus elçisine müdâhale imkânı vermemek için mektubunun, mes’elenin artık çözüme kavuştuğu gerekçesiyle îadesi hususları, tensibine sunulan II. Mahmud’un hattı ile de kesinlik kazanmıştır¹⁰⁸.

Bu yeni uygulama doğrultusunda Karadeniz’e çıkmak üzere gelen İsveç gemileri için “*izn-i sefine*” emri verilmesi Bâbîâlî’ye inhâ olundukca, gelen gemilerin “*yoklanıp*”, eğer, zahire ile yüklü iseler, “*Zahire Nâzırı*” ve demir, halat gibi eşya ile yüklü iseler, “*Tersâne Emîni*” ve erzâk cinsinden yükleri var ise, “*Gümrük Emîni*” tarafına havale olunarak, ihtiyâc hâlinde râyiciyle satın alınmasına devam edilmiştir. Zamanla uygulamada görülen aksaklıklara da çözümler getirilmeye çalışılmıştır. Meselâ, bazen gemiler Buğday yüklü olarak gelip-giderek İstanbul’a lüzûmu olan mıkdarı *Zahire Nâzırı* tarafından talep edilerek, “*Anbâr-ı Âmîre*” ye alınmak istendiğinde, bunların sâ’ir müste’men ve Müslüman tüccârların ellerindeki zahirenin râyic fiyâtından daha düşük fiyât ile alınmak istenmesi, fiyât tesbiti hususlarında anlaşmazlıklara düşülmesine ve tartışmaların doğmasına sebebiyet vermekteydi. Bazı zahire memûrlarının ise kendi çıkarları doğrultusunda sû-i istimâlleri gözlenmekteydi, ki bütün bunlar İsveç elçisinin de şikâyetlerine yol açmaktaydı. Uygulamadaki bu gibi aksaklıklar ve memûrların görevlerini zaman zaman kötüye kullanmalarından doğan şikâyetler yalnızca İsveç Elçisi’nin müdâhalesini davet eden bir olay değildi. Nitekim, İngiltere’nin araya girmesi üzerine Sardunya ile yapılan Ticâret Mu’aha-

¹⁰⁷ BOA.HH, Nr. 47539-C: Rus Elçisi İtalinski’nin 4 Mart 1815 tarihli Mektubunun tercemesi.

¹⁰⁸ BOA.HH, Nr. 47539, kezâ, HH, Nr. 51906-E: 23.R.1231/23.3.1816 tarihli, Limanda bekleyen üç parça geminin malûm şartlara rabten Karadeniz’e me’zuniyyet. “*Ruhsat-ı seniyye*”yi hâvî “*Takrîr-i Resmî*” sûreti için bkz. HH, Nr.47559-B. Kezâ, “*Beyaz üzerine*” sûret için bkz. HH, Nr. 47458-A. Kezâ, *Beyaz üzerine müsvedde sûreti* için bkz. HH, Nr. 38181-B ve HH, Nr. 38181-D. Bu son vesika “*Kulak*”ında sözü edilen gemiler kaptanlarının isimleri yazılıdır. Bunlar: Kapudan David Friedrich Schön, Hans Enrico Sucher, Christian Enrico Sander.

desi'nde Karadeniz'e çıkış izni verilmişse de, muahededeki bu husus, verilen bir "*Takrîr-i Resmî*" ile ve getirip götürcekleri malların lüzûmu hâlinde İstanbul'da "*cârî râyîc*" üzere satın alınması şartı ile tasrîh edilmiştir¹⁰⁹. Ancak uygulamada İsveç'in şikâyetlerine yol açan hususlar aynen bu sefer de Sardunya tarafından tekrarlandığından, bu tür aksaklıklara ve oluşan şikâyetlere bir son vermek üzere, zahire ile gelen gemilerin "*Zahire Nezâreti*"ne havalesinden vaz geçilmiştir. Yeni uygulamada, "*Zahire Nâzırı*" tarafından devamlı hizmet vermek üzere limana bir *memûr* ikame edilmiş ve bu *memûr* zahire ile yüklü bir gemi gelecek olursa, bunu, "*Zahire Nâzırı*"na ihbâr edecek ve *Nâzır*'da, "*Anbar-ı Amîre*"ye, zahirenin lüzûmu olup olmadığını sorduktan sonra, gemi sahipleri ile irtibâta geçerek, rızaları ile mallarının satın alınması ve fiyât tesbiti hususunda görüşecekti. Erzâk, demir ve "*alât*" gibi hamûleler için ise eski uygulama, yâni, *Tersâne ve Gümruk Emînleri*'ne *bâ-buyruldu havale ve isti'lâm olunmak üzere tanzîm*" usûlüne devam edilecekti. Böylece, ihtiyâc söz konusu olmaması hâlinde, gemilerin hamûle beyânı ile oyalandırılmalarına bir son verilmiş oluyordu¹¹⁰.

İsveç Elçisi, bu uygulamanın bir "*Sened*" şeklinde tanzim ile kendisine iletilmesini talep etmiş ise de, olumlu bir cevâp alamamıştır. Nihâyet, o da, Sardunya'ya yapılan uygulamanın İsveç için de tatbikine razı olmakla iktifaya mecbûr kalmıştır. Ancak, buna rağmen kendisine, eski şartlara hâlel gelmemek üzere ve şikâyeti mûcib zorluklar çıkartılmaması arzusuna uygun olarak, bundan böyle Sardunya gibi İsveç'in de zahire yüklü gemileri geldikde, "*Zahire Nâzırı*"nın limanda vazifeli memûrunun kendisine haber vermesiyle, makamına celb edeceği gemi sahiplerinin rızalarını te'minen, zahirenin satın alınması ve zorluklara ve kötü uygulamalara sebebiyyet verilmemesi hususları, II. Mahmud'un da tensibiyle "*tahrîren*" ifâde edilmesine karar verilmiştir¹¹¹. Bu gelişmeye rağmen, varılan kararın elçiye resmen tebliğinde gecikildiği, elçinin 14.12.1824 tarihli başvurusundan anlaşılmalıdır. Bu takrîrinde elçinin, belki de kendisine tebliğinde gecikilen kararın, bir an evvel çıkmasını te'minen, "*mürûr ü ubûr ve ticârete dâ'ir hususların 1149 (1736) Ahdnâmesi'nin XVI. maddesine istinâden bilâ-şart tanzîmi*" gerektiğini dile getirmekte olduğu görülmektedir¹¹². Yine cevap alamaması üzerine elçi, bu sefer 20 Ocak 1825 tarihiyle tekrar Bâbiâli'ye

¹⁰⁹ İlgili kısma bkz.

¹¹⁰ Krş. s. 56.

¹¹¹ BOA.HH, Nr.51906-E ve bâlâsındaki Hatt-ı Hümâyûn sûreti. tarihi: 31.11.1824.

¹¹² BOA. HH, Nr. 47551-E.

başvurmuştur¹¹³. Nihâyet, 1825 senesi Şubat ayı başında, geçişlerde gemilerin hamûlelerinin İstanbul’daki ihtiyâca göre daha kolaylıkla ve şikâyetlere yol açmayacak bir usûl ile satın alınmasını öngören bir “Müzekkere” tanzîm edilerek, “*Bilâ-târîh*” teslim edilmiştir¹¹⁴.

PRUSYA

Karadeniz’e çıkış ve ticâret ruhsatlarının verilmekte olduğunu gören Prusya da elçisi vasıtasıyla pekçok başvurularda bulunmuştur. Bu tür bir imtiyazın kendisine de verilmesi için uzun zaman uğraşan Prusya, nihayet 15.7.1806 tarihli bir “*Ruhsat-ı seniyyeyi hâvî Takrîr-i Âlî*” ile emeline ulaşmıştır. Prusya’ya verilen bu “*Takrîr-i Âlî*” daha önceleri Sicilyateyn’e verileden pek farklı değildir ve “*mütekabiliyyet*” hususu yegâne şartını teşkil etmektedir. Dolayısıyla, “*Prusya taraflarında ticâret edecek Osmanlı tüccârlarının o tarafda, ziyâde mazhâr-ı müsâade olan milel-i sâ’irenin mülemetti’ olageldikleri*” bütün muâffiyet ve imtiyâzlardan mükemmelen istifâde etmeleri, yapacakları ticârî faaliyetin sürdürülmesini ve geliştirilmesini te’min edecek kolaylaştırıcı tedbirlerin alınması karşılığında, “*Prusya tüccâr sefinelerinin Karadeniz’de Rusya limanlarına âmed-şüdlarına*” izin verilmekteydi¹¹⁵. Verilen bu ruhsata rağmen, Prusya’nın ticârî faaliyeti hemen hemen hiç olmamıştır ve Prusya Elçisi’nin, Karadeniz ticâretine tekrar talib olduğu 1830 senesine gelinceye kadar, yine elçinin kendi ifâdesine göre, Prusya gemilerinin Karadeniz’e gidip-gelmeleri “*müyesser*” olmamıştır. Buna sebep olarak, Ruhsat’ın verildiği 1806’dan beri Avrupa’da Rusya ve Fransa arasındaki mücâdeleyi, dolayısıyla zımnen Prusya’nın Fransa istilâsına uğradığı, o felâketli ve uzun savaş yıllarını ve “Magrib Ocakları”nın da Akdeniz’de seyirlerini engelleyici tutumlarını gösteren elçi, şimdi tekrar Karadeniz’e serbestce çıkma müsâadesi istemektedir¹¹⁶ ki 1829 Edirne Antlaşması’ndan sonra bu talebin reddi zaten mümkün olamazdı¹¹⁷.

¹¹³ BOA. HH, Nr. 47551-F.

¹¹⁴ “Müzekkere” sûreti için bkz. BOA.HH, Nr. 51906-D: “*Şerh verildi*” si, 7.2.1825 tarihlidir.

¹¹⁵ BOA.HH, Nr. 47458 (28.R.1221/15.7.1806). Kezâ, BOA. Prusyalu’nun Ahkâm Defteri, 73/2, s. 7; Prusya Maslahatgüzârının bu konuda verdiği takrîr ve kendisine verilen Karadeniz’e çıkış ruhsatının sûretleri.

¹¹⁶ BOA.HH, Prusyalu’nun Ahkâm Defteri, 73/2, s.1: Prusya Elçisi’nin bu taleb doğrultusundaki takrîri sûreti. (9.J.1245/3.4.1830).

¹¹⁷ BOA. HH, Nr. 47327: “...Rusyalu mu’âhedesinde Akdeniz ve karadeniz Boğazları Devlet-i Aliyye ile musâlih olan bi’l-cümle düvel-i sâ’ire sefinelerine meftûh olması meşrût olduğundan mâ’adâ, me’zûniyyet-i sabıkası olanlarda işbu Prusyalu’dan gayri kalmamış idüğüne nazaran...” Vesika bâlâsında, II. Mahmud’un bu gerekçeyi tasdik eden Hattı yer almaktadır.

SARDUNYA

Sardunya ile Osmanlı Devleti arasında bir ticâret antlaşması mevcûd olmadığından, Sardunya ticâret gemileri Akdeniz'deki Osmanlı sularında Fransız bayrağı ile seyretmekteydiler¹¹⁸. 1820'de İngiliz Elçisi Robert Liston, Sardunya'nın bir ticâret antlaşması yapmasını sağlamak amacıyla, Bâbiâlî nezdinde müdâhil olur¹¹⁹. İngiliz Elçisi, Sardunya'nın coğrafi konumunu ve durumunu izâh ettiği bir takrîr ile, bu ülkenin "*merci-i ticâret*" olduğundan Osmanlı tüccârlarının gemileriyle bu ülke limanlarında ticârî faaliyetlerini sürdürdükleri ve Bâbiâlî'nin tayin etmiş olduğu Şehbenderler'in Sardunya tarafından tereddütsüzce kabûl edildiğini ifâde etmiştir. Kendisine 6. VII. 1820 tarihinde verilen cevâpta, Sardunya temsilcisinin İstanbul'a gelmesi hâlinde, konunun ele alınıp, "*müzâkere ve sûret-i tanzîmine*" bakılabileceği belirtilmiştir¹²⁰. Akdeniz limanlarında dolaşıp, İstanbul limanına kadar gelebilen Sardunya'nın bu talebiyle Karadeniz'e çıkmak hedefini güttüğü hâliyle tahmin edilmekteydi. "*Hayli ticâret sefâyinine mâlik olan*" bu devletin, "*Rusyalu ve sâ'ir Karadeniz'e me'zûn olanlardan birinin bayrağıyla*" bu denize çıkmaları vâkı olmakla beraber, bir müddetten beri sürdürülen yeni "*Liman nizâmı ve yoklama tetkikatı cihetleriyle her devletin sefâyininin kendü bayrağı ile yürümesine dikkat olunmakta olduğundan*", Sardunya gemileri de kendi bayrakları ile Karadeniz'e çıkmanın çarelerini aramak zorunda kalmıştır. Ancak, bunun yanında yeni olarak yürürlüğe giren (1823), "*Süfün-ı Mirîyye ve Ehl-i İslâm Sefâyini Ticâret Nizâmı*", bu yöndeki taleplerine zarûret katmaktaydı. Mirî ticâretin hedeflendiğine değindiğimiz bu yeni teşebbüsün yürütülmek istenen önemli bir uygulamasına göre, Karadeniz'den getirilecek mallar "*ehl-i İslâm*" ticâret gemileri tarafından taşınacak ve bu mallar İstanbul limanında "*sâ'ir müste'men*" gemilerine satılarak, devredilecek idi. Dolayısıyla, me'zûn olmayan devletlerin Karadeniz'e çıkmaları gerekmeden, bu deniz ticâretine bu surette ve dolaylı olarak iştirâkları sözkonusu edilmek istenmekteydi. Böylece, küçük devletlerin, özelde ise Sardunya'nın bu deniz ticâretine Me'zuniyetleri için "*ruh-sat istihsâli tekeffülünden vaz geçecekleri*" umulmaktaydı¹²¹.

¹¹⁸ *Cevdet Tarihi*, XII, 87.

¹¹⁹ Elçinin 19 Mayıs 1820 tarihli takriri için bkz. *BOA.HH*, Nr. 47397-A. Konunun Padişâh'a arzı: *HH*. Nr. 47397. Metin yayını için bkz. M. Aktepe, "*II. Mahmud Devrinde Osmanlı-Sardunya Münâsebetleri*", *Belgeler*, CXI, 1981-86, Sayı, 15. Ankara 1986, s. 91-93. Vesika Nr. 10 ve 9.

¹²⁰ *BOA.HH*, Nr.47397-B. Metin için bkz. ayrıca, Aktepe, *aynı yer*.

¹²¹ *BOA.HH*, Nr. 47401.

Kendi ticâret gemileri “*akall-i kalîl*” olan Rusya’nın, Rum isyanından evvel, Rus reâyâsına bol miktarda bandıra vererek ticâret ettirmekte olduğundan, bu isyandan sonra bu tür faaliyetten istifade edebilme kapılarının kapatılmış olması, gemi yeterliliği gerçekten yüksek olduğu anlaşılan Sardunya’nın ortaya çıkartılmasında etken olmuştur. Nitekim, Rusya, Sardunya gemilerinin Karadeniz’e geçiş ve seyirleri için 300 adet “*Sened-i Bahrî*” denilen, “*Dukala Kâğıdı*” (= “*Sefine Senedi*”, “*Seyir İzni*”, (“*izn-i Sefine*”) tahsîl etmiş bulunmakta olduğunu, İngiliz Elçisi Bâbîâlî’ye ihbâr etmekteydi. Rusya’ya meydan vermemek için, Sardunya gemilerine geçiş ruhsatı itâsını ve bu geçişin de bir *mürûriyye Resmî*’ne bağlanmasını ve bu suretle, “*Sardunya sefinelerinin Rusyalu’dan kurtarılmasını*” tavsiye etmekteydi¹²². Fransız bandırası alarak da Karadeniz’e geçmekte olan Sardunya gemileri, yeni yoklama nizâmı uygulaması üzerine, emsâli diğer devletler gibi kendi bandıraları ile geçme veya böyle bir hakkı belirli bir menfaat karşılığında edinmemişler ise, geriye dönme zorunda bırakıldıklarında, Fransız bayrağı açmış olarak gelen Sardunya gemileri, liman yoklayıcıları tarafından durdurularak, taşımakta oldukları bandıralarına rağmen, “*sahîh Sardunyalu*” olduklarından ötürü geçiş izni verilmemiştir. Bu uygulama kısa zamanda limanda 100 parça Sardunya gemisinin birikmesine yol açmıştır¹²³. Gemi Kaptanlarının başvurularına olumlu cevaplar verilmediğinden, bunların birçoğu geri dönmek mecbûriyyetinde kalmış, bir kısmı ise bir yolunu bulup, Karadeniz’e açılabilmek için “*ayak sürtmekte*” idiler. Nitekim, bekleyen yedi adet “*sahîh Sardunya*” teknesi, bandıralarını değiştirerek Rus bandırası takmış olarak, Rusya’dan “*Dukala*” almışlar ve liman memûrlarına ibrâz ile “*izn-i sefine*” talebinde bulunmuşlardır. “*Dukala*” alan bu yedi geminin kaptanlarını, gidiş-geliş limanlarını ve hamûlelerini tesbit eden liman kayıtlarından, bandıra uygulanmasındaki sû-i istimâlin boyutlarını takib etmek mümkündür. Bu yedi kaptandan: 1) “San Pavle” adlı geminin kaptanı olan “Can Nikola Biga”, 16.VI. 1822 tarihinde Nis’den boş olarak ve Fransız bandırasıyla hareket etmiş ve Karadeniz’e geçmek üzere İstanbul’a

¹²² BOA.HH, Nr. 47401. Metin için bkz. Aktepe, *aynı yayın*, s. 93-96. Bu vesikanın 1236 (1820/21) olarak tarihlendirilmesi, metin içinde “*Verona* (ویرونا) *Meclisi*”nden bahsedildiğine göre (20 Ekim-14 Aralık 1822) arasında toplanan ve İspanya’daki ayaklanmaların Fransız ordusu tarafından basdırılmasına kadar veren, Kuzey İtalya’da Verona şehrinde yapılan toplantı), 1822 olarak düşünülmesi icâb etmekle beraber, vesikada “*miri ticâret Nizâmı*”ndan da bahsedilmiş olmasından ötürü 1239/1823 tarihli olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

¹²³ BOA.HH, Nr. 47394-A: Liman me’mûrları tarafından yakkdim edilen takrîr. Metin için bkz. Aktepe, *aynı yayın*, s. 99-102.

gelmiştir. Fransız Elçisi'nin "*izn-i sefîne*" talebiyle müracaat etmesi üzerine, geminin Sardunyalı olduğunun tesbiti hesabıyla, ruhsat verilmemiştir. Bunun üzerine adı geçen kaptan, bu sefer ismini "Agustino Biga" olarak değiştirmiş ve "Rus Dukalası" almış olarak, liman memûrlarının karşısına çıkmıştır. 2) "Dominiko Sebastiyê" adını taşıyan bir diğer kaptan ise bir Avusturya gemisini idâre etmekteydi. Ancak, bu gemi birkaç sene evvel "Graviye" adında bir Fransız tarafından satın alınmış ve bir müddet Fransız bandırasıyla seyretmiştir. Kaptan, geminin bundan önceki seferinde Hocabey'e gittiğinde, orada ikamet eden "Karlo Şikar" adlı bir Rus tüccârı tarafından satın alınmış olduğunu ileri sürerek, bu yüzden Rus bandırası takmış olarak İstanbul'a gelmiş olduğunu beyân ile Rusya "*Dukala*" sı ibrâz etmiştir. 3) "Cuzepa Bava" adını taşıyan bir başka Kaptan ise, "*Liman nizâmından mukaddem*" Sardunya'dan şarap yüklü olarak ve Fransız bandırasını hamilen İstanbul'a gelmiş ve Taygan'a doğru yola çıkmıştı. Gemisini orada ikamet eden Rusyalı "Baldisare Draskoviç" adlı bir tüccârı satmış olduğunu ileri sürmekte idi. 28.7.1822'de yüklü olarak ve Rus bandırası ile İstanbul'a gelmiş ve geçiş için "*Dukala*" ibrâz etmiştir. 4) "Colano Polo" adlı kaptan, 28.7.1822'de Cenova'dan boş ve Fransız bandırasıyla hareketle İstanbul'a gelmiş, 22.8'de Karadeniz'e çıkış için Fransız Elçisi tarafından takrîr ettirerek "*izn-i sefîne*" almışsa da, limandan ayrılmamış, hattâ gemisinin ismini değiştirmiş olarak, bu sefer de Rus bandırası almış olarak müracaat ile "*Dukala*" ibrâz etmiş olduğu görüşülmüştür. 5) "Covanni Viyanki" adlı kaptan, 27.9.1822'de Sardunya'dan çeşitli mallarla yüklü olarak ve Rus bandırasıyla yola çıkmış olup, 29.9'da Karadeniz'e çıkmak için izin istemiştir. Ancak, Sardunya gemisi olması hasebiyle olumlu bir cevap alamamıştır. Bir müddet sonra, başvurusunu Rus "*Dukalâ*"sı ibrâz etmiş olarak yenilemiştir. 6) "Dominiko Miralo" adlı kaptan, 22.9.1822'de Sardunya'dan boş olarak ve Rus bandırasıyla ayrılmış ve İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'dan tütün yüklemiş olarak 26.9'da Karadeniz'e çıkış izni takrîr ettirmiş ise de, Sardunya gemisi olarak kayıtlı olduğundan alıkonulmuştur. Ancak, bu da bir müddet sonra "*Dukala*" ibrâz etmiştir. 7) "Petro Maroviç" adlı kaptan, 15.6.1823'de boş olarak ve Fransız bandırasıyla Akdeniz'e gidip, 31.9.1823'de Rus bandırasıyla İstanbul'a dönmüştür. "*Dukala*" ibrâzıyla Karadeniz'e geçiş izni istediğinde, Sardunya gemisi olduğu için reddedilmiştir. Ancak, bu gemilerin de diğerleri gibi geçişlerinin önlenemeyeceği ve "*Frenkler'in hîlelerine nihâyet olmadığından*" birer müvâza'a tarıkı ile, "*Rusyalı bir tüccâr tarafından satın alınmış*", "*Rus bandırası takmış*", "*Rus Dukalası almış*" ve hattâ bu tür işleri durduğu yerde "*Limanda beklerken*" yapmış olarak Karadeniz'e açılacakları kesindir.

Ticâret filosu küçük ve yetersiz olan Rusya'nın, Karadeniz ticâretini küçük devlet gemilerinin katkısıyla geliştirmesinin sekteye uğratılması ve İstanbul limanını yabancı gemi trafiği yoğunluğunun oluşturacağı mahzurlardan korunması amacıyla hareket eden, ama nihâyet, Karadeniz ticâretinin yalnızca mîrî gemilere tahsis edilmiş olması hedefinin de bir aracı olan yeni “*Liman Nizâmı*” uygulaması, neticede şu şartlar altında başarılı olabilme şansını taşımamaktaydı. Kısa süreli uygulamadan bile -ki o da o sırada Rum isyanının harb hâli uygulamalarına imkân vermesi ve Rus Elçisi Stronogof'un da İstanbul'u terk etmiş olmasından¹²⁴ istifâde ile yapılmaktaydı-özellikle “*Moskov ahdinin vüs'ati cihetiyle*” kendisinden beklenileni vermesinin mümkün ve bu uygulamanın küçük devletleri, “*Moskov bandırası ile âmed-şüddan*” kurtarmasının da sözkonusu olamayacağı anlaşılmıştır. Bu durumda, limanda bekleyen ve gelmekte olan Sardunya gemilerinin oluşturduğu problemin çözümü için şu üç hususdan birinin tercih edilmesi Liman Dairesi'nce teklif edilmekteydi: 1) Gemilerin Rus bandıra ve “*Dukala*” senedlerine itibâr edilmeyerek, aslen Sardunya kayıtlı olmaları gerekçesiyle, toptan Akdeniz'e geri döndürülmeleri, 2) Sardunya gemileri olduğu bilinmezmiş gibi tecâhülden gelinip, göz yumarak, bunların Rus bandıra ve “*Dukala*”larını geçerli saymak ve Karadeniz'e çıkışlarına izin vermek. Ancak, aynı yol diğer Avrupa küçük devletlerine, “*âlel-husûs Amerika-lu*” gemilerine de açılacağından, bunlara da müsâade etmek gerekecektir. Bu durumda *Liman Nizâmı* uygulamasının da hiçbir anlamı kalmayacağından, terkî lâzım gelecektir. 3) Sardunya gemileri, yeni Liman Nizâmı uygulamasından önce, Karadeniz'e çıkma taleplerinde bulduklarında, İsveç'e daha evvel mâlûm şartlar karşılığında verilen ruhsata tâlib ve aynı şartları kabûle hazır oldukları hâlde, yeni Liman uygulaması yüzünden, bunlar Rus bandırası ile Karadeniz ticâretine iştirâkleri yollarını hem de hiç karşılık ödemedi bulmuşlardır. Bu durumda İsveç'e kabul ettirilen şartlarla, yâni gemilerin hamûlelerinin yoklanması, İstanbul'da ihtiyacı duyulan malların râyici ile satın alınması gibi şartlarla Karadeniz'e gidip-gelmeye ruhsat itası “*ehven*” ve münâsibtir. Ancak, *Rusya bayrağının serbestiyeti*” ve “*Rus bandırası küşadı*” ile oluşan ticârî menfeatin zedelenmesi gerekçesiyle, Rusya'nın, İstanbul'a elçisinin döndüğü andan itibâren, bu tür düzenlemelere itirâz edebileceği ve bu yüzden geçerli ve istikbâlda semeresi görülebilecek bir usûlün yerleştirilebileceğinden de haklı olarak şüphe duyulmaktaydı¹²⁵. Liman Dairesi'nin bu teklifleri incelendiğinde, Sardun-

¹²⁴ Stronogof, evâil-i 1236 (1820) Rum isyanı esnasındaki gelişmeler karşısında İstanbul'u terk ile Rusya'ya dönmüştü. Bkz. *Cevdet Tarihi*, XI, 189.

¹²⁵ BOA. HH, Nr. 47394-A.

ya'nın, eskiden olduğu gibi yalnız Fransız bayrağıyla, İspanya, Sicilyateyn ve Danimarka'nın ise kendi bayraklarıyla Karadeniz'e çıkmalarına, *İsveçlü şurûtu üzere* ruhsat ve müsâade edilmesine karar verilmiştir¹²⁶.

"*İsveçlü şurûtu*" üzere verilen bu ruhsatın ise aslında, uygulamada ortaya çıkan sıkıntılar dikkate alınmış olarak, "*İsveçlüden bir nev^c hafif olmak üzere*"¹²⁷ tatbik edilmeye başlandığı ve neticede bizzât İsveç tüccârlarının dahi, "*Sardunya usûlüne göre mu'ameleye tâbî tutulmayı*" talep eder oldukları görülmüştür¹²⁸. Karadeniz'den dönen gemilerin hamûleleri, İstanbul îâşesi ve Tersâne için ihtiyaç duyulan gerekli maddeler içerdiğinde, bu Zahire Nâzırı ve Tersâne Emîni tarafından "*râyîc-i vakt*" üzere satın alınırken, fiyat tesbiti hususundaki anlaşmazlıklar ve memûrların kötü uygulamalarına dâir İsveç Elçisi'nin vâkı şikâyetleri üzerine, bazı düzenlemelere gidilmiş ve Sardunya tüccârı-dolayısıyla onunla beraber ruhsat alan diğerleri için yeni hâliyle tatbik edilmeye başlanmıştır. "*Sardunya usûlü*" denilmeye başlanan bu yeni uygulamaya göre, önce, hamûlelerin cinsi Liman Nizâmı uyarınca yoklanmakta olduğundan zaten tesbit edilmiş olan gemilerin, "*izn-i sefine*" talebi için Zahire Nâzırı ve Tersâne Emîni'ne takrîrlerle başvurup, bunların ise Esnaf Kethûdaları vasıtasıyla şehrin (ve Tersâne'nin) ihtiyaçlarını belirleyip, tekrar hamûle sorgusu ile gerektiğinde talebde bilinmeleri veya ihtiyaç göstermemeleri ve bu işlemlerden sonra geçiş izni verilmesi, uygulamasının yol açtığı zaman kaybının önüne geçilmiştir. Bu anlamda Liman'a, gelen gemilerdeki hamûlenin luzûmu ve satın alınması gerektiğine ihbâr etmekle vazifelendirilen bir memûr tayin edilmiş ve işlemin bürokrasiye boğulmadan tanzimi cihetine gidilmiştir. Yalnızca, şehirde ihtiyaç söz konusu olduğundan gelen geminin hamûlesinin satın alınması, aksi hâlde, gemilerin herbirini ihtiyaç tesbiti noktasından ayrı ayrı tahkiken bekletilmesine, dolayısıyla, "*lâzım olur-olmaz bi-hûde oraya-buraya i'lâm*" vermelerle zaman kaybetmelerine gerek kalmamıştır. Fiyat tesbiti yüzünden çıkan anlaşmazlıklar ve sû-i istimâllerin önlenmesi için hamûle sahipleri, dolayısıyla, Kaptanlar ile malların değerleri görüşülerek ve cârî fiyatlar "*zarar ve himâyeden ârî vehîle*" tesbit edilecekti. "*İzn-i sefine*" emirlerinin çıkartılması için ise, yalnızca Tersâne ve Gümrük Emînleri taraflarına başvurulacak ve geçiş izinleri kolaylıkla "*isdâr ve i'tâ*" olunacaktır¹²⁹.

¹²⁶ BOA.HH, Nr. 47394 ve II. Mahmud'un Hattı. Tam metin için Bkz. Aktepe, *aynı yayın*, s. 96-99.

¹²⁷ BOA. HH, Nr. 47409.

¹²⁸ Bkz. s. 50.

¹²⁹ BOA. HH, Nr. 47409.

Bu arada Sardunya ile yapılan Ticâret Antlaşması, 26 Ekim 1823’de mübâdele edilmiştir¹³⁰. Dört ay mehil ile tasdiğe sunulan antlaşma, onbeş maddeden oluşmakta ve Sardunya gemilerine kendi bayraklarıyla seyretme imkânını vermektedir. Ancak, Karadeniz’e çıkış ve ticâret hakkına antlaşma metninde yer verilmemiştir. Bu hak, müstakilen ve müsâade kabîlinden tanzîm edilen, yukarıda söz konusu olan *Ruhsat* ile bahşedilmiştir. Sardunya Elçisi’nin, yapılan antlaşmanın mübâdele sürelerinin dolmasını beklemeden, limandaki gemilerin muattal tutulmayarak Karadeniz’e açılma izninin verilmesi ve böylece de “*Rusya’nın menâfi’-i ticârete mebnî mem-nûniyetini mûcib olmak*” bâbında yaptığı recâsına da olumlu cevap verilmiş¹³¹, hattâ bu son gelişmeler, arada mutavassıt olan İngiliz Elçisi’ne de resmen bildirilmiştir¹³².

DANİMARKA

Sardunya gibi Danimarka da 1820’de Karadeniz’de kendi bayrağı ile seyr edebilmek için faaliyet göstermeye başlamıştır. İstanbul’daki Danimarka Maslahatgüzârı Baron Kazimir de Hirsch, 24 Kasım 1820 tarihli bir takrîrde bu meseleyi resmen gündeme getirmiştir. Dost ve “*ziyâde müsâ’adeye mazhar*” olan diğer devletlerin me’zûn oldukları gibi, Karadeniz ticâretinden serbestçe istifâde etmenin mukabili olarak, Osmanlı tüccâr gemilerinin de Sunt ve Belt Boğazları’ndan serbestçe geçerek, dost devletlere uygulanmakta olan “*bi’l-cümle müsâ’adât ve imtiyâzâta mazhar*” olacakları te’mîn edilmekteydi. Bu amaçla, Rus Çarı I. Alexander’in de müzâheretinin sağlanmış olduğu —her ihtimâle karşı— belirtilen bu takrîrde, İstanbul’daki Rus Elçisi Baron de Strogonof’un da aynı amaçla hükümdârı tarafından vazifelendirildiği beyân edilmekteydi¹³³. Rus Elçisi ise, zikredildiği gibi Danimarka lehindeki tavassutunu 10 Kasım 1820’de müstakil bir takrîr ile gerçekleştirilmiş bulunuyordu¹³⁴. Strogonof, Çar’ın bu hususdaki recâsını dile getirmekle takviye ettiği bu takrîrde yapılan müracaatın, Danimarka ile Rusya arasındaki, Napoleon Fransası’na karşı verilmiş olan müşterek mücâdeleden kaynaklanan ittifâka ve iki devlet arasındaki

¹³⁰ Ticâret antlaşması metni için bkz. *BOA.HH*, Nr. 47409-A ve 47409-B. Tam metin yayını için bkz. Aktepe, *aynı yayın*, s. 109-110. Ayrıca, “*İcmâl-i Ahdnâme-i Sardunya*” için bkz. Cevdet Tarihi, XII, 236-238.

¹³¹ *BOA. HH*, Nr. 47409.

¹³² *BOA. HH*, Nr. 47409-C.

¹³³ *BOA.HH*, Nr. 47477 (24 Kasım 1820).

¹³⁴ *BOA. HH*, Nr. 47477-A.

müttefik hukukundan menşe' bulan dayanışmaya istinâd ettirilmekte olduğu görülmektedir¹³⁵.

Baron de Hirsch'in 24 Kasım tarihli başvurusuna, 5 Mart 1821'de cevap verilmiştir¹³⁶. Bâbîâlî, Hirsch'in takrîrinde ileri sürdüğü iki ana görüşüne şu suretle mukabele etmekteydi: 1) Osmanlı topraklarında, "zi-yâde müsâ'adeye mazhar" olan devletlerin nâil oldukları imtiyâz ve menfeatlerden Danimarka'nın da aynen istifâde etmesi, iki devlet arasındaki ara-sındaki Mu'ahede'de münderiç olmakla beraber, bu Danimarka'nın Karadeniz ticâretine de "ahden ve şartan" istihkakları olduğu anlamına asla gelmez. Böyle bir hak ikiyüz seneden fazla bir zamandan beri devletin dostu olan büyük devletler arasındaki mün'akid ahidnâmelerde yer almakla beraber, Karadeniz'e gidip-gelme ve ticâret etme bunlara dahi yasaklanmıştır ve bu hak onlara ancak, "menâfi'-i ticâret tahsîli veyahûd ba'zı mu'amelât-ı politika hasebiyle" ama *mutlaka müsâ'ade sûretiyle*" verilmiştir. 2) Karadeniz me'zûniyyetine mukabil olmak üzere, Osmanlı tüccârlarının Danimarka'da serbestçe ticâret etmeleri ve Sunt ve Belt Boğazları'ndan (Baltık Denizi'ne) geçebilmeleri hususu ileri sürülemez. Zirâ, bu zaten, iki devlet arasındaki ahidnâmenin şartları muktezasındandır ve Danimarka gemilerinin Osmanlı Devleti'nin Akdeniz limanlarında dolaşmaları, Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul'a kadar gelebilmelerinin karşılığıdır. Dolayısıyla, söz konusu edilen mütekabiliyyet, "ziyade müsâ'adeye mazhar", olan iki devlet için de karşılıklı olarak geçerli olmasından başka bir şey değildir. Bu açıklamadan sonra Danimarka'nın talebinin cevaplandırılmasına geçilmiştir. Bu bir red cevabıdır ve gerekçesi şu şekilde derç edilmiştir: Karadeniz ticâretine ecnebî gemilerin çok sayıda iştirâk etmelerinin bazı mahzûrları vardır. —Bâbîâlî'nin çok sayıdaki gemi birikmesinin İstanbul iâşesinde darlıklara yol açabileceğine dâir olan kaygularını bilmekteyiz—¹³⁷. Takrîrde bu konuda iki nokta tebârüz ettirilmiştir, ki bunun özellikle ikincisi, o sıralarda tekrar gündemde olduğuna işâret ettiğimiz *Mirî Ticâret*'in ihyası ve *Ehl-i İslâm Tüccârî*'nin bir takım ticârî ve gemi işletmeciliği imtiyâz ve muafiyetleriyle korunması politikasını açıkça vurgulamakta oldu-

¹³⁵ BOA. HH, Nr. 47477-A.

¹³⁶ BOA.HH, Nr. 47477-C: "Danimarka Maslahatgüzârına verilmek üzere cevâbı hâvî kaleme aldırılan Takrîr-i Resmî müsveddesidir".

¹³⁷ Hattâ, Karadeniz'de Rusya'nın ortaya çıkmasının daha ilk anlarından itibaren, bu tür kayguların söz konusu olmaya başladığı bilinmektedir. Bkz. C. Tükin, *aynı eser*, s. 51, 53-54.

ğundan ayrıca ilgi çekicidir: 1) Devlet memûrlarının bütün dikkat ve uyanık davranmalarına rağmen *memnû’attân olan ba’zı mahsûlât*’ın yurt dışına “kaçırılması” önlenememektedir. 2) “Osmanlı tebeasının Karadeniz ticâretleriyle *temettu’ları giderek taklîl*” olmaktadır. Kaçak mal daha sıkı bir kontrol neticesinde asgarî hâdde indirilebilir ve Danimarka’nın dostluğuna “riâyet” ve Rus Çarı’nın bu Konudaki tavassutuna “hürmet” edilebilirdi. Ancak, Karadeniz ticâretine iştirâk, diğer pek çok küçük devletlerin de son senelerde hedefi hâline gelmiştir ve bunlara müsâade edilmesi hâlinde yerli *tüccâr aleyhine oluşacak zararı* telâfi etmek mümkün olamayacaktır. Danimarka’ya böyle bir hakkın verilmesi ise, diğerlerine de aynı hakkın tanınmasını gerektireceğinden, “şimdilik” talebine müsbet cevap verilmesinin imkân dahilinde olmadığı üzüterek bildirilmekteydi¹³⁸.

Bu neticeye rağmen Danimarka, red cevabındaki “şimdilik” kaydından da hareketle, işin peşini bırakmamıştır. Ancak, 1821 Rum ayaklanmasının Karadeniz ticâretine sekte vuran gelişmeleri ve Osmanlı-Rus ilişkilerini bozacak boyutlar göstermesi, Danimarka’nın arzusunu sürüncemede bırakmıştır. İsyân seneleri içinde İngiltere’yi de devreye sokmakta fayda gören Danimarka, bu devletin müzâheretini te’minen Verona görüşmeleri esnâsında (20 Ekim-14 Aralık 1822) bir vaad almayı başarmıştır. İngiltere Elçisi Stranfort da bu konuda “mufassal” bir takrîr ile Bâbiâli nezdinde müdâhaleye girişmiştir¹³⁹. İngiliz Elçisi, aynı konuyu 30.8.1823 tarihinde yapılan bir “Mükâleme” de de dile getirmiştir¹⁴⁰. Bâbiâli’nin, mes’eleyi görüşmek üzere Danimarka’nın yetkili kişilerini İstanbul’a göndermesine müsâade etmesiyle, Maslahatgüzâr de Hirsch’e, Sefaret Müsteşarı sıfatıyla gönderilen Friedrich Henry August Klauswitsch murahhas olarak tefrik edilmiş-

¹³⁸ BOA. HH, Nr. 47477-C. Hirsch’e teslim edilen, 5.3.1821 tarihli Takrîr-i Resmî müsveddesi. Takrîrin ikinci satırında yer alan, “...binikiyüzyirmi sene-i İsevîsi Teşrin-i sânisinin onikisi târihi... ibaresi herhâlde yanlışlıkla yazılmış olmalıdır. 1820 senesi 24 Ekim’i olarak tashih edilerek kullanılmalıdır. Böylece, Danimarka’ya verilen red cevabından, Karadeniz ticâretine iştirâkden kaçınılmasının asıl sebebinin, yerli tüccâr ve ticâret gemilerinin kollanması ve korunması olduğu anlaşılacaktır. Hirsch’e verilen bu Takrîr-i Resmî, arada mutavassıt olan Rusya’ya da resmen bildirilmiştir. Bkz. BOA. HH, Nr. 47477-E: “Rusya elçisi’ne tebliğ ve mersûmun Baştercümanı Franki’ye hizmet-i riyâsetten cevâb olark i’tâ olunmak üzere kaleme alınan nutk müsveddesidir”. Bu tebyiz edilmiş nüshâ olup, bunun tashihli müsveddesi için bkz. HH. Nr. 47477-D. Burada, Rusya’nın, “hatırının kemâliyle mer’î” olduğu zikir ile, “ancak ba’zı esbâba mebnî” kaydıyla, “şimdilik” müsâade edilmesinin mümkün olmadığı ifade edilmiştir.

¹³⁹ BOA.HH. Nr. 47481-E.

¹⁴⁰ BOA. HH, Nr. 47475-B.

tir¹⁴¹. 15 Ekim 1824 tarihli takrîrinde de Hirsch, Bâbiâli'nin Aralık 1823'de küçük devletlerin belirli şartlar dahilinde Karadeniz ticâretine kendi bayrakları ile iştirâk edebileceklerine dâir vârid olan "*Va'd-i Âli*" muvacesesinde, Danimarka ile görüşmelere başlanılması hâlâ taleb etmekte olduğuna¹⁴² ve Rus Elçisi'nin de, bu konuda müdâhil ve aynı "*Va'd*"i dile getirdiğine göre, mes'elenin yine son hâdde varıncaya kadar sürünce-medede bırakılma yoluyla askıya alındığı anlaşılmaktadır. Bu durumda, diğer devletler yanında Danimarka'nın da "*İsveç usûlü*" ile kendi bayrağını taşıyarak Karadeniz'e çıkmasına dâir verildiğine değindiğimiz¹⁴³ son kararın da uygulanmadığını anlamaktayız. Ancak Rus Elçisi'nin, 17 şubat 1825 tarihli son takrîrinde, Bâbiâli'nin ağır şartlar taleb etmesini ve konunun bir an evvel olumlu bir şekilde sona erdirilmesini tavsiye etmekle yetinmediği, hattâ, Rusya'nın "...menâfi'-i müteakibeyi müsted'î olan husûsâtın müsâmaha ve muvâza'aya derkâr olan hukukunu hıfzedeceğini beyân eylemem lâzım gelmiştir" yollu ifâdeleriyle, konuya üstü kapalı olsa dahi açıkça tehdid kokan bir boyut dahi katmış bulunmaktaydı¹⁴⁴. Yapılan görüşmelerde ileri sürülen ve Rus Elçisi'nin ağırca olmamasına çalıştığı şartların ise, ekonomik mantığı olmadığı hep ileri sürülmüş bir uygulama olan ve dolaşısıyla da şikâyet konusu hâline gelen, "*İsveç usûlü*" yerine, Karadeniz'e gidip-gelen gemilerden belirli bir "*Geçiş Resmi*" alınması hakkında olduğu görülmektedir. Danimarka murahhasları, kendilerine verilen talimat uyarınca, Karadeniz'e gidip-gelecek her gemi için yüzer Kuruşdan 200 Kuruş ödemeyi kabul etmektedirler. Murahhaslar, uzayıp giden görüşmeleri olumlu bir sonuca bağlayabilmek amacıyla, nihayet bu konuda, kendilerine verilen salâhiyeti de aşmış olarak, gidiş-geliş resmi için en son yüzellişerden 300 Kuruş teklif etmekte ve daha fazla ödemelerinin söz konusu olamayacağını kesin olarak ifâde etmekteydiler¹⁴⁵. Uzayıp giden görüşmelere ve genelde Karadeniz mes'elesine Rus savaşının mağlûbâne bitirilmesi ile kesin bir çözüm getirileceğine ise değineceğiz.

¹⁴¹ BOA.HH, Nr. 47481-B: Danimarka devletinin vekâlet ile umûr-ı hariciyye nazır olan Heinrich Ernst Graf von Schimmelmann tarafından sadrazama yollanan 20 Mart 1823 tarihli mektub sûreti.

¹⁴² BOA. HH, Nr. 47475-B.

¹⁴³ bkz. s. 56.

¹⁴⁴ BOA. HH, Nr. 47481.

¹⁴⁵ BOA. HH, Nr. 47479-B.

SONUÇ

Konu ile ilgili arşiv malzemelerinin incelenmesi neticesinde, Karadeniz'in kapallılığı ve bu denizde ticâret yapabilme serbestiyetinin uzun seneler gündemi işgal etmiş olduğu görülmektedir. Genel prensipleriyle ifâde edecek olursak, Osmanlı Devleti Karadeniz'i, bu denizde yer tutmaya başlayan Rusya'ya rağmen, diğer devletlere kapatma; Rusya ise ticârî filonunun yetersizliğiyle doğru orantılı olarak, buradaki ticâretine bir yoğunluk kazandırabilmek gayesiyle, bu denizin diğer devletlerin ticâret gemilerine de açık tutulmasının te'minine çalışmaktaydı. Başlangıçta Karadeniz'de ticâret yapabilme hakkını bahsetmiş olduğu devletlere dahi (İngiltere-Fransa-Hollanda), bu hakkın kullanılmasına izin vermeyen Bâbiâlî'nin; diğer Avrupa küçük devletlerinin de talibliliği karşısında, sonunda Karadeniz'e girebilme girişimlerine, ahidnâmelerinde böyle bir hakkın mevcûd olmamasını gerekçe göstererek yasaklamaya kalkışmasındaki tezâd ilgi çekicidir. Ahidnâmelerde “münderic” olmadığı gerekçesiyle küçük devletlere Karadeniz'e çıkışı esirgeyen Bâbiâlî karşısında, giderek ağırlaşan bir Rus müdâhalesi, konuya ayrıca hukukî bir tartışma boyutu da getirmekteydi. Karadeniz'e çıkış hakkı, iki taraf için de aslında müşterek ve tek bir noktaya dayandırılmak istenmiştir: *Ahidnâme*. Ahidnâmeye direk olarak intikal etme ve bir maddesinde yer almış olma, ahidnâmede “münderic” olma, Bâbiâlî'nin esas görmek istediği bir husus olurken, Rusya için de ahidnâmeye dolaylı olarak istinâd etmiş olmak yeterliydi. Dolayısıyla, küçük devletleri, ahidnâmelerinde münderic değildir, diye, Karadeniz'e çıkış hakkından mahrûm etmek söz konusu ediliyorsa, bu, böyle bir hakkı kadim ahidnâmelerinden ötürü değil de, bir harb sonunda akdedilmiş barış antlaşmalarına istinâden “müstakil sened” lerle elde eden dört büyük devlet için de (İngiltere, Fransa 1802; Avusturya 1736/1784; Rusya 1774/1784) geçerli olmalıydı. Ahidnâmelere *direk intikal* veya *dolaylı istinâd* ayırımındaki bu iki görüş arasında, devletlerarası hukuk açısından önemli ve birbirini nakzettirecek derecelerde bir fark olduğu görüşünü müdafaa edebilmek pek kolay değildir. Aynı sıkıntıları hissettirmekte olduğunu tesbit edebildiğimiz Bâbiâlî'nin de, bu görüşü, genelde bu konuda takib etmek istediği siyâsetin, ancak politik bir itirâz noktası olarak kullandığını ve Hollanda örneğinde değindiğimiz gibi, Karadeniz'e çıkış ruhsatını bazen “*ber muceb-i ahidnâme*” itirâfıyla “*ahden me'zûn*” olmaları hukukuna istinâd ettirmekte bir be'is görmediğini bilmekteyiz. Dolayısıyla, “*ahden me'zûn*” ile “*akden me'zûn*” olma arasındaki manevra sahasını kendisine saklı tutmaya özen göstermekteydi. İncelemeye çalıştığımız devrin bütün zafiyeti ve başta

esas ilgili taraf olan Rusya olmak üzere, “me’zûn olan” devletlerin “bandıra” hakkına sahip olarak, küçük devletlerin Karadeniz ticâretine iştirâklarını te’mîn edebilecek durumda olmaları gözönüne alınacak olursa; Bâbîâlî’nin, bu manevra sahasını çeşitli yollarla engebeli ve geçilmesi güç bir arâzî hâline getirebilmiş ve hattâ burasını, araya giren uzun savaş (1787/88-1791/92, 1806-1812, 1828/29) ve Rum İsyanı gibi savaş hâli tedbirlerinin alındığı durumlar (1821-1828) vesilesiyle, tüm devletlere tamamen kapalı tutabilmiş olmasındaki mücadelesini takdirle karşılamamak mümkün değildir.

İncelediğimiz devirde Karadeniz’in Bâbîâlî için iki hususdan ötürü önem kazanmaya devam etmekte olduğunu görmekteyiz: 1) Bu deniz ticâretinin giderek Rusya’nın eline geçeceği, “Karadeniz’in tekmil mahsûllerini kendilerine hasredecikleri” ve “İstanbul zahiresi Rus gemileriyle gözümüzün önünde başka yerlere götürülüyor”, diyen İstanbul halkının daha Halil Hamid Paşa zamanında (1782-1785) yaptığı “dedikodu”lardan, dolayısıyla başkentte iâşe darlığının patlamalara sebebiyet verebileceğinden çekinme¹⁴⁶. 2) Karadeniz ticâretinin diğer ve küçük devletlerin iştirâkıyla yoğunluk kazanmasının, giderek Rusya’nın ticârî zenginliğine yol açacağı ve böylece kuvvetleneceği endişesi. 1821’den itibaren, Rum İsyanı’nın gelişmesi ile Karadeniz’den ihrâc edilen mahsûlât ve malların Akdeniz’e sevk edilirken, âsîlerin ellerine geçtiğinin veya bunlara satıldığının, teslim edildiğinin tesbiti, bu denizin yasaklanmasına üçüncü ve tâlî bir boyut kattığı ise kesindir¹⁴⁷. Böyle bir kritik anda “Mîrî Ticâret” filosu ihdâsıyla İlgili bir “Nizâmname”nin kaleme alınması ve tatbikine çalışılmasının, konunun ayrı bir ilgiç gelişmesini sergilemekte olduğuna da şüphe yoktur. Rum isyanı sebebiyle İstanbul gemi trafiğinde azalma görüldüğü, tanzîm ettiğimiz “Lisite”den de anlaşılmaktadır. Bu da mîrî filo oluşturulması bâbında Nuri Efendi’nin vaktiyle serdettiği gerekçenin, yâni harb sebebiyle İstanbul limanına gelen gemi sayısındaki azalma ve taşıma hacmindeki düşüş, dolayısıyla bu gelişmenin sebep olduğu darlıkların “müste’men” gemilerine ihtiyac duyulmasına yol açtığı¹⁴⁸ ve bu tür gemilere mahkûm olunmasından kurtulunmasının zarûreti, hâlâ mîrî filo düşüncesindeki ana tahrik noktasını teşkil etmekteydi.

¹⁴⁶ C. Tükin, *aynı eser*, s. 51, 53-54.

¹⁴⁷ BOA. HH, Nr. 40783.

¹⁴⁸ Halil Nuri, *Târih*, v. 101 a101 b. Krş, s. 4 ve n.9

Harb ve benzeri durumlarda Karadeniz'in deniz trafiğine kapatılmasının ekonomik bir abluka olarak telâkki edilmesi, hem Rusya hem de Osmanlı Devleti için sıkıntılar doğuran bir uygulama olmaktaydı. İstanbul şehri ve Tersâne'nin ihtiyacı olan bazı mallara duyulan ihtiyac yanında, bu gibi krizlerde ticârette görülen durgunluk, İstanbul Gümrük hâsılâtının düşmesine yol açabilecek boyutlara varabilmekteydi. Nitekim, 1827'nin son ayları, bizzât Gümrük Emîni'nin ifâdesiyle, böyle sıkıntıların yaşandığı bir dönem olmuştur. “*Karadeniz'e müstemen gemileriyle külliyyetli miktarda hamr ve arak tahmîl ve imrâr*” olunurken, şimdi, “*Karadeniz Boğazı'nın mesdüdiyeti cihetiyle*” bu tür sevkiyyâtın yapılamamış olması, “*Zecriyye rusûmu ve Gümrük varidâtında ziyâde*” azalmalara sebebiyyet vermiştir, ki bu yüzden ileride, “*eshâm-ı mürettebe taksitleri*”nin ödenmesinde zorluklarla karşılaşılacağından korkulmaktaydı¹⁴⁹.

Harb esnasında bu gibi ihtiyac maddelerinin kendi limanlarından alınarak İstanbul'a sevk veya ihtiyacına binâen teslim edilmelerini, Rusyada menetmekte ve müste'men gemilerinin Rus limanlarından mal yüklemelerini yasaklamaktaydı. Ancak, “*Rusya'nın yarar mahsûlâtı yalnızca zahireye mütehasırr ve bu kadar ahâlî ve müte'ayyınâtın servet ü sâ mânaları yalnızca zahire ticâretiyle hâsıl olduğundan*”, bu yasaklamaların uzun sürmesi hâlinde, geniş arâzî sahibi olan aristokrasininin oluşturduğu bu kesimin, “*sızıldılarına*” yol açacağı ifâde edildiğine göre¹⁵⁰, Rus Çarı I. Alexander'i, Napoleon ile olan ittifâkına rağmen İngiltere'ye uygulanan Abluka'dan vaz geçmek zorunda bırakan ekonomik sır keşfedilmiş demektir¹⁵¹. Hububât nakli, Karadeniz'e çıkmak isteyen bütün gemilerin başlıca hedefi olmakla beraber¹⁵², Rusya'nın, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'i kapatmasında gözettiği “*bir nev' taziyik*” icrâ etmek¹⁵³ olgusunu mukabeleten devreye sokması yüzünden, “*Frenkler dahi bu denize gitmek istemez*” olmuşlardır. Rusya'nın zahire yasağına mukabil, İstanbul'dan da Rus limanlarına eşya naklettiler-

¹⁴⁹ BOA.HH, Nr. 40783.

¹⁵⁰ BOA. HH, Nr. 43463.

¹⁵¹ Rusya'nın Karatopraklar bölgesinde yetişen hubûbatın, Petersburg veya Reval limanlarından ihrâc edebilmesi için 1500-2000 km. yol katedilmesi lâzım gelmesine karşı, bu mahsûlâtın Karadeniz'den ihrâcı için yalnızca 300-600 km. kadar bir mesafe katedilmesinin yeteceği, daha 1768-1774 Savaşı başında güncel olmuştur. Rus mahsûlâtına Karadeniz'e çıkış ile ihrâc kapıları açma hedefi nokta-i nazarından bu savaşı bir “*Guerre commerciale*” olarak tanımlamadaki isâveti burada hatırlamamak mümkün değildir. Bkz. Valentin Gitermann, *Geschichte Russlands*, II, Frankfurt 1965, s. 268, 270.

¹⁵² BOA.HH, Nr. 43463.

¹⁵³ BOA. HH, Nr. 43468. Bkz.s. 7.

memesi münâsib görülmekte, Karadeniz'e hamûleli veya hamûlesiz müste'men gemileri ihracına engel olunması bu, her iki tarafı da zor durumda bırakan karşılıklı ablukanın doğal bir neticesi olmaktaydı¹⁵⁴. Tanzim ettiğimiz, İstanbul Limanı gemi trafiğini gösterir *Liste*'de bu durumların izlerini açıkca görmek mümkündür. Mîrî ticâret filosu oluşturulmasına dâir *Nizâm-nâme*'nin hazırlandığı Nisan 1823 ve müteakib senelerdeki gemi trafiğindeki durgunluk -ki bu anlaşıldığı kadarıyla *Nizâm-nâme*'nin başlıca oluşma sebebiydi-çarpıcıdır. Bu durum aynı senelerdeki gemi trafiği oldukça yüksel olduğu anlaşılan -hattâ bazen limanda yüz parça gemisinin biriktiği bildirilen-¹⁵⁵ Sardunya'nın, Karadeniz'e ticâret için tâlib olmasına müsbet cevap verilmesi ve bir ticâret Antlaşması yapılmış olmasındaki gerekliliği de izâh etmektedir. 1818 Nisan'ından 1821 senesi Nisan'ına kadar İstanbul Limanı'ndaki gemi trafiği yoğunluğu, Rus bandırası takmış olarak Kara ve Akdeniz'e gidip-gelen gemi bolluğu diğer devlet bayraklarını silecek kadar olduğu "*Liste*"nin incelenmesinden anlaşılmaktadır. Bu durum, İngiltere, Fransa, Avusturya da dahil diğer küçük devletlerin de Rus bandırasının avantajından istifâde etmek amacıyla Rus bandırasıyla ticâreti tercih eder oldukları ve bu yüzden "*Limanda hep Rus bayraklarının görünür olduğu*" ve Rus bayrağından geçilmez olduğuna dâir dile getiren endişe ve şikâyetleri¹⁵⁶ teyid eder mahiyettedir.

Akkerman'da alınan karar ve 1828-29 harbi neticesinde Edirne Barışı ile Karadeniz'in tek mil devletlerin ticâret gemilerine açılması, etkilerini 1830'un ilk beş-altı ayında hâlâ gösterememiş olması "*Liste*"den de takib edilmektedir. Gerçekten, bazı devletlerin, Akkerman ve Edirne Antlaşmalarına istinâden, meydana gelen hukukî değişiklikler muvacehesinde taleplerini, bu sene yazında da tekrarlamakta olduğu görülmektedir¹⁵⁷. Ancak yeni hukukî durum, bu gibi talepler üzerinde uzun uzadıya bir görüşme ve tartışmayı zâyid kılmaktadır. Nitekim, İstanbul'daki İsveç Maslahatgüzârı 20.6.1828 tarihiyle verdiği tahririnde, Karadeniz'e çıkmalarının bir seneden fazla bir zamandan beri engellenmekte olduğunu hâlâ dile getirmekte ve bu tutumu, Akkerman Antlaşması'na istinâden "*Avrupa'ya karşı alenen proteste etmek*" mecburiyyetinde kalacağını esfle ifade etmekteydi¹⁵⁸. Edirne Antlaşması ile geçişlerin serbestçe olması, özellikle

¹⁵⁴ BOA. HH, Nr. 43463.

¹⁵⁵ Bkz. s. 53.

¹⁵⁶ Bkz. s. 28.

¹⁵⁷ Bkz. s. 51.

¹⁵⁸ BOA. HH, Nr. 47552-I.

küçük devletlerin tatmin etmemiş olmalı, ki bu sefer bunların *mürûriyye resmi*’nden avfları için başvurmakta olduklarını görmekteyiz. Yine İsveç maslahatgüzârınca yapılan başvuru üzerine, II. Mahmud önce “*senevî mürûriyye hâsılâtının*” yekûnunun çıkartılmasını istemiştir. Yapılan inceleme neticesinde, İsveç, Danimarka, Sicilya ve ispanya devletlerinden Danimarka’nın hiçbir gemisinin geçmediği, geriye kalan üç devletin ise cem’an 19 gemisinin geçtiği ve bunlardan 6650 Kuruş mürûriyye tahsil edildiği belirlenmiştir. II. Mahmud, “...*murûriyye denilerek alınmış olan Akça’nın topu bir şey demek değil...*”, hattını düşürmüş olmakla yetinmiştir, ki bu cüz’î trafik ve ödemeye rağmen “*avf istizânında*” bulunulmasının ekonomik ahlâkını anlamak zordur¹⁵⁹.

Neticeyi, eğer II. Mustafa’nın 1703’de Rus Çarı Petro’ya yazdığı “*Nâme*”sinde yer alan ifâdelerini hatırlayarak bağlayacak olursak, Karadeniz’e “*yabancı bir kayığın dahi*”¹⁶⁰ çıkmasına tahammülü olmayan Osmanlı Devleti’nin, bu deniz üzerindeki *mutlak hakından* giderek feragat ve nihayet burasını Edirne Antlaşması ile bütün devletlere açık bir deniz hâline gelmesine rıza göstermek mecburiyyetinde kaldığı görülür. Ancak, bunun 130 senelik uzun bir direnişin, bir dizi kanlı ve uzun savaşların ve ağır mağlûbiyetlerin neticesinde vazgeçilmek mecbûriyyeti hâsıl olan bir hak olduğunun unutulmaması lâzımdır.

¹⁵⁹ BOA. HH, Nr. 47553.

¹⁶⁰ C. Tükin, aynı eser, s. 33.

İzn-i Sefine Tarihi			Devletin İsmi ve İzn-i Sefine Adedi																							
Hicri	Miladi	Rusya			İspanya			Sicilya			Danimarka			Sardunya			İsveç			Felemenk			Prusya			Top.
		K	A	T	K	A	T	K	A	T	K	A	T	K	A	T	K	A	T	K	A	T	K	A	T	
Z.	Ekim	1818	39	121	160																					160
B. 1234	Ekim	1818	20	85	105																					105
S.	Kasım	1818	10	92	102																					102
Ra.	Aralık	1818	2	47	49																					49
R.	Ocak	1819	43	54	97																					97
Ca.	Şubat	1819	115	52	167																					167
C.	Mart	1819	94	38	132																					132
B.	Nisan	1819	85	74	159																					159
Ş.	Mayıs	1819	151	78	229																					229
N.	Haziran	1819	50	61	119																					119
L.	Temmuz	1819	65	86	151																					151
Za.	Ağustos	1819	92	67	159																					159
Z.	Eylül	1819	79	85	164																					164
M. 1235	Ekim	1819	43	112	155																					155
S.	Kasım	1819	9	73	82																					82
ka.	Aralık	1820	71	43	50																					50
R.	Ocak	1820	11	32	43																					43
Ca.	Şubat	1820	91	12	103																					103
C.	Mart	1820	90	14	104																					104
B.	Nisan	1820	122	44	166																					166
Ş.	Mayıs	1820	92	60	172																					172
N.	Haziran	1820	83	50	133																					133
L.	Temmuz	1820	47	61	108																					108
Za.	Ağustos	1820	55	51	106																					106
Z.	Eylül	1820	90	45	135																					135
M. 1236	Ekim	1820	40	121	161																					161
S.	Kasım	1820	17	81	98																					98
Ra.	Aralık	1820	2	47	49																					49
R.	Ocak	1821	9	23	31																					31
Ca. 1236	Şubat	1821	25	17	21																					21
C.	Mart	1821	102	22	124																					124
B.	Nisan	1821	65	32	117																					117
Ş.	Mayıs	1821	17	6	23																					23
N.	Haziran	1821	10	5	15																					15
Za.	Temmuz	1821																								2
Z.	Ağustos	1821																								2
M. 1237	Eylül	1821	—	5	5																					14
S.	Ekim	1821	—	5	5																					9
Ra.	Kasım	1821	—	3	3																					14
R.	Aralık	1821	1	5	6																					17
Ca.	Ocak	1822	1	4	5																					13
C.	Şubat	1822	—	2	2																					6
B.	Mart	1822	6	—	6																					6
Ş.	Nisan	1822	5	—	5																					7
N.	Mayıs	1822	7	2	9																					23
L.	Haziran	1822	9	5	14																					16
Za.	Temmuz	1822	3	9	12																					17
Z.	Ağustos	1822	2	12	14																					15
M. 1238	Eylül	1822	9	5	14																					17
S.	Ekim	1822	27	49	76																					81
Ra.	Kasım	1822	5	41	46																					47
R.	Aralık	1822	3	19	22																					23
Ca.	Ocak	1823	2	9	11																					15
C.	Şubat	1823	11	8	19																					25
B.	Mart	1823	15	12	27																					29
Ş.	Nisan	1823	30	20	50																					56
N.	Mayıs	1823	20	22	42																					46
L.	Haziran	1823	—	1	1																					9
Za.	Temmuz	1823																								6
Z.	Ağustos	1823																								2
M. 1239	Eylül	1823																								31
S.	Ekim	1823																								5
Ra.	Kasım	1823																								3
Ca.	Ocak	1824																								1

GELİŞMELERİ GÖSTEREN GENEL TABLO

Devletler	Karadeniz'e Me'zûmiyet Tarihi	Hukuki Durumu	Şartı	1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı	Savaş Sonrası	Yeni Şartlar	1826 Akkerman Antlaşması	1829 Edirne Antlaşması
Rusya	1774/1783	Ahden	Mütakabiliyet	Karadeniz Devletlere Kapalı	Ahden Me'zûn	Yok	Ahden Me'zûn	Bütün Devletlerin Ticaret Gemilerine Kayıtsız Açık
Avusturya	1784	"	"	"	"	"	"	"
İngiltere	1802	"	"	"	"	"	"	"
Fransa	1802	"	"	"	"	"	"	"
İspanya	1802	Müsâa- deten Ruhsat	Mütakabiliyet Karakuş Teslimi	"	Eski Ruhsat Mülga Hükmünde	İstanbul ve Tersane İhtiyacı için Mal Teslimi	Rusya Tavassutu İle Ruhsat	"
Sicilyateyn	1803	"	Mütakabiliyet Bilâ-şart	"	"	"	"	"
Hollanda	1803	"	"	"	"	—	"	"
İsveç	1805	"	"	"	"	1815	"	"
Prusya	1806	"	"	"	"	—	"	"
Sardunya	1823	"	Mütakabiliyet Mal Teslimi	—	—	"	"	"
Danimarka	1823	"	"	—	—	"	"	"

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE, TÜRK MALİ POLİTİKASINA BAKIŞ

NECDET EKİNCİ*

GİRİŞ

Bir devletin sosyo-ekonomik yapısını yansıtan ve çağdaş değer sistemlerine göre kalkınma düzeyini gösteren en önemli faktörlerden biri, hiç şüphesiz o devletin maliye politikası ve o politikanın ortaya koyduğu mali düzenlemelerdir.

Bu mali düzenlemeler, ister geçmişte olsun, ister günümüzde olsun; o devletin yönetim biçiminde tutan, ekonomik ve politik etkinliklerine kadar uzanmakta ve bunların sayesinde şekillenerek vücut bulmaktadır. Devletin maliye politikasının sağlam ve gerçekçi temellere dayanmaması ve çağın gerisinde kalarak kendini yenileyememesi, buna paralel olarak mali düzenlemelerde yapılan hatalar, o ülkede sosyal çalkantılara sebep olduğu gibi, bazen o ülkenin siyasi bağımsızlığını bile tehlikeye düşürebilmektedir. Bunun en güzel örneğini dünya tarihinin en uzun ömürlü ve en iyi organize edilmiş devletlerinden biri kabul edilen Osmanlı İmparatorluğu vermektedir.

XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu da diğer çağdaşları gibi siyaset arenasında ki görevini tamamlamış, zamanla yıpranıp dağılmıştır. Bu dağılma esnasında imparatorluk, vergi sisteminin doğurduğu ekonomik ve sosyal dengesizliklerden dolayı geniş boyutlara ulaşan sosyal çalkantılara sahne olmamıştır. Fakat bu vergi sisteminin yetersizliğinden dolayı XIX. yüzyıldan itibaren uygulamış olduğu hatalı mali politikalar ve borçlanmalar yüzünden yarı sömürge durumuna düşmüş ve 1. Dünya Savaşından sonra da bağımsızlığı son bulmuştur. Bu koca çınarın devrilmesinden sonra, onun kurumuş kökleri arasından yeni, taze bir filiz belirmiş, bu büyük devletin yerini almış ve kurucuları tarafından ona Türkiye Cumhuriyeti adı verilmiştir.

Her kurulmakta olan devletin meydana gelişi gibi Türkiye Cumhuriyetinin oluşumu da kolay almamıştır. Büyük savaşlar, iç ve dış mücadele-

* Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlk ve İnk. Tarihi Araştırma Merkezinde Uzman.

ler verilmiş, ama milli şuurun ve milliyetçilik duygusunun vermiş olduğu dinamizm ile her güçlüğün üstesinden gelinmiştir.

Kazanılan bu zaferlerden sonra yeni Türk Devletini sağlam temellere oturtmak gerekmekteydi. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra ilk onbeş yılda, devletin oluşturan çekirdek kadronun ve Türk Milletinin bu uğurda büyük çaba ve fedakârlıkları görülür. Cumhuriyetin ilk yılları Türk Toplumunu için bir intibak dönemi olmuş, eski düzenden yeni düzene geçişte büyük sıkıntı ve bocalamalar kendini göstermiştir.

Bu sıkıntılardan biri ve en önemli Duyûn-u Umummiye Teşkilâtından kaynaklanmaktaydı. Bir başka önemli sıkıntı ise tarımsal faaliyetlerde âşar vergisi ile yaşamaktaydı.

Cumhuriyeti kuran çekirdek kadronun eski devlet gelirleri sisteminde yapmış olduğu değişiklikler özellikle şu iki ana sorunu çözmeye yönelik olmuştur. Tarım kesimi üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi ve en önemli ekonomik ve siyasi bağımsızlığımıza gölge düşürmekte olan, milli şerefimizi açıkça lekeleyen, Duyûn-u Umumiyenin kaldırılması, devlet gelirlerini toplama yetkisinin tamamen Türk Devletine devredilmesi.

Duyûn-u Umumiyenin kaldırılmasının Lozan antlaşmasından bir kaç ay önce gerçekleşmesinden sonra, cumhuriyeti kuran kadro eski Osmanlı vergi sistemini hemen tasfiyeye girişmiş ve onu yerine daha adaletli ve daha ileri bir vergi sistemi oluşturmaya çalışmıştır¹. Türk Vergi Sisteminde gerçekleştirilen önemli bir başka değişik Şubat 1925 tarihinde âşarın kaldırılmasıdır. Âşar vergisi 1923 yılı Şubat ayında toplanmış olan, İzmir İktisat Kongresinde ele alınan ve kaldırılması düşünülen vergilerden sadece bir tanesiydi. Bu bakımdan Cumhuriyet Döneminin kurmak istediği vergi sistemini anlayıp değerlendirebilmemiz için, onun geniş ölçüde tasfiye ettiği Osmanlı Vergi sistemine ve maliye politikalarına bir göz atmamızı gerekecektir.

1. OSMANLI VERGİ SİSTEMİNİN ANA HATLARI

Osmanlı İmparatorluğu ilk kuruluş ve yayılma yıllarında bir "vergi devleti" şeklinde oluşturulmamıştı. Başka bir deyişle, uyruklardan egemenliğe dayanarak akçe olarak aldığı düzenli vergilerle yaşayan bir devlet de-

¹ Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu, Türk Vergi Sistemi say. İstanbul 1970.

ğildi². Genişleme yıllarında merkezi gelirler daha çok baş eğdirilen devletlerden alınan haraçlardan ibaretti. Fethedilen topraklarda kamu hizmetlerinin arzı da, çoğu kere, bu hizmetleri görececek kimselere (mansıplar) belli bir yörenin aşârını bazan ağnam (hayvan vergisi) gelirlerini tahsis etmek yoluyla sağlanıyordu. Bu bölge görevlilerinin merkeze karşı başlıca edimi: bir miktar asker beslemek ve bunları sefer zamanlarında merkezi otoritenin emrine vermektir. Yoksa mahallinde toplanan bu vergilerden pek azı Merkezi devlet idaresinin hazinesine girerdi. Bunlardan başlıcaları, sultan ve ümeraya ayrılan “havassı hümayûn” un aşâr gelirleriydi. Cizye adı altında müslüman olmayar tebaadan alınan vergiler de her zaman padişah hazinesinde toplanmıştır³.

Aşâr ve bazen ağnam gelirleri mülki ve yerel yöneticilere şu adlar altında tahsis edilirdi: Tımar ve Zeamet erbabına verilen gelirlere “dirlik” padişah ve ümeyraya ayrılanlara “has” harpte yararlılık gösterenlere ve veli sıfatıyla bazı şeyhlere ve bunların tekkelerine tahsis edilenlere de “tahsisat veya müstesna evkaf” denirdi.

Önceleri yalnızca “havassı hümayûn” için ayrılmış olan kısmı hazineye giren aşâr gelirleri, XVII. yüzyıldan sonra mukâtaa ve müzayedelerle yavaş yavaş hazineye mal edilmeye başlanmıştır. Müslüman olmayanlardan alınan cizye vergisi ise Tanzimat Fermanından sonra tebaa arasında eşitlik vaadedildiği için kaldırılmış, fakat gelir “bedel-î askeriyeye” adı altında toplanmaya devam edilmiştir⁴.

Aslında Osmanlı Vergi sistemi devletin kuruluşundan itibaren şekillenmeye başlamış, gelişme dönemlerinde ise devletin yapılanmasına uygun en ideal şeklini almıştır. XVII. Yüzyılda (1683) 11. Viyana kuşatmasından sonraki dönemleri, imparatorluğun gerileme dönemleri olarak alırsak, bu döneme kadar, sadece vergi sisteminde değil, tüm Osmanlı devlet sisteminde en ufak bir aksama söz konusu değildi. Bu dönemlerde Osmanlı devlet sistemi Batı için ilgi kaynağı teşkil ediyordu. Bu dönemde Avrupa feodal yapıdan ticari kapitalizme geçmekteydi⁵.

² Prof. Dr. Memduh Yaşa, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi say. 596 İstanbul 1980 Akbank yayınları.

³ Guillaumin Les Finances de la Turquie, Passim Paris 1902.

⁴ Rausse au Editeur, A du Valey Essai sur l'hustoire Financiere de la Turquie Passim, Paris 1903.

⁵ Yrd. Doç. Dr. Ahmet Tabakoğlu, Gerileme dönemi başlarında Osmanlı Mali Teşkilatı, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt: sayı 1 say.255 1984 İstanbul.

Avusturyalı tarihçi Vocelka'ya göre, Osmanlı Devleti bir bütün teşkil eden yapısı, güçlü yönetimi, tebaa arasında görülen eşitlik ve iktisadi müesseselerinin mükemmelliği ile ideal bir devletin müşahhas bir örneğini veriyordu. Yine Vocelka, osmanlı teşkilât ve müesseselerinin batılı çağdaş benzerlerinden iki yüz yıl daha ileride olduğunu savunur⁶.

Osmanlı iktisadi müesseselerinin güçlülüğü gerileme dönemlerinde bile kendini hissettirmiştir. Bu dönemlerde bir çok yabancı ticari gemi, bazı ayrıcalıklardan da faydalanabilmek için, osmanlı tabiyetine girerek onun bayrağını taşımaya tercih etmekteydiler.

Dünyaya hakim sistem olma yoluna giren avrupa Kapitalizmi karşısında, klasik dönemini yaşayan osmanlı düzeni, geleneksel gücünü teşkilât ve iktisadi müesseselerine yansıtmasına rağmen, o da dünyada gelişen siyasi ve ekonomik olayların dışında kalamayacaktır.

XIX. Yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğunun parçalanma ve çöküş sürecinde yeni boyutların ortaya çıktığı ve de olaylarda gittikçe artan bir hızın görüldüğü dönemdir. Bu dönemde osmanlı sistemini ayakta tutan statik dengelerin alt üst olmasıyla birlikte merkezi otorite de büyük zaafa uğramıştı. Halbuki Osmanlı Hükümeti ülkenin iktisadi hayatı üzerinde çok etkin bir role sahipti. Bir yandan küçük zanaatkârların çalışma kurallarını tesbit ederken, diğer yandan da üretici ve tüketicilerin korunmasına önem göstermek ve tedbirler almak zorundaydı. Ama sistemde, zaman zaman yapılan değişikliklerden dolayı bu sistem çok karmaşık bir hale gelmişti. Bu sebeple her kural uygulayıcılara göre ayrı özellikler arzetmekteydi.

Osmanlı Devletinin, XIX. Yüzyıl itibariyle, önemli gelir kaynaklarının şöyle sıralanması mümkündür.

- a) Müslüman tebaanın üretiminin 1/10'u oranında alınan hayvan vergisi. (ağnam)
- b) Gümrük, maden ve orman rüsumatı.
- c) Otonom bölgelerin gönderdikleri vergi ve hediyeler.
- d) Topraktan alınan aşâr vergisi.

Bu vergilerden ağnam ve aşâr vergileri de dahil olmak üzere büyük çoğunluğu "mültezimler" tarafından toplanmaktaydı. Toplanan verginin büyük bir bölümü toplama maliyeti adı altında bu zümrenin cebine gitti-

⁶ Karl Vocelka "Avusturya-Osmanlı çekişmelerinin etkileri" Tarih dergisi say. 31 ayrı bas. say. 22-23 1978 İstanbul.

ği için, devlet hazinesine fazla bir şey kalmadığı gibi, mültezimler vergiyi istedikleri gibi topladıklarından, vergide eşitlik prensibinden bahsetmekte memkûn değildi⁷.

O zaman ki şartalar altında Devlet en büyük gelir artışını, gümrük vergilerine yapılacak zamlarla sağlayabilirdi. Ancak osmanlı ekonomisi kapitilasyonlar sebebiyle bir açık pazar ekonomisi durumuna sokulmuştu. Gerek koruyucu, gerek gelir artırmak amaçlı bir gümrük politikası izlemek, sanayileşmiş batılı ülkelerin izni olmadan imkânsızdı. Bazı, İstanbul, İzmir gibi limanların şehirlerinde yerleşmiş olan yabancı şirketlerden ve yerli azınlığa mensup tacirlerden vasitasız vergi alınması da Devlete gelir sağlayabilirdi. Ancak böyle bir vergi teşebbüsü de kapitilasyonlar duvarına çarpmaktaydı. Nitekim 1863'den itibaren toplanmaya başlayan temettü vergisi ödeme gücü olan liman ve açık pazar işletmelerine uygulanamadı⁸.

TABLO 1. OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA DEVLET GELİRLERİNİN DAĞILIMI

GELİR KAYNAKLARA	%
VASITASIZ VERGİLER	53.0
Arazi Vergisi	10.0
Mükellefiyet-î askeriye (Bedel nakdisi)	3.5
Temettü (patente)	1.5
Ağnam (Hayvan vergisi)	8.0
Ağnam (Mahsülden alınan vergi)	25.0
Sair	5.0
VASITALI VERGİLER	34.2
Harçlar ve Resimler	4.7
Gümrük	15.0
Tekeller	11.0
Diğerleri	3.5

⁷ D.İ.E. Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik gelişmenin 50. Yılı pasim.

⁸ Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu A.g.e. s. 3.

ÇEŞİTLİ GELİRLER	12.8
Devlet İşletmeleri	1.6
Devlet Mülkleri	2.6
Haraç	3.0
Çeşitli	5.6
Toplam	100.0

KAYNAK : 1911 Mali Yılı Bütçesi, Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu A.g.e den naklen.

Devlet gelirlerinin denetimi ve yönetimi ise Osmanlı Devletinin kendine has, Merkez Maliye Teşkilâtı ile sağlanmaktaydı. Bu Teşkilât imparatorluğun en uzak vilayetlerine kadar uzanmaktaydı. Ama daha sonraları Osmanlı Maliyesi giderek merkezileşmiştir. Bunu çeşitli dönemlerde yapılan bütçelerden de anlamak mümkündür. Meselâ XVI. yüzyıl bütçelerinde eyaletlere göre bir tasnif göze çarpar.

1669'da yazdığı eserine aldığı bilgileri, büyük ölçüde Aynı Ali efendinin 1608-1609 yıllarında kaleme aldığı Kavânin-i Al-i Osman isimli eserine dayandıran Hazarfen Hüseyin Çelebi Osmanlı Devlet bünyesi içerisinde 32 eyâlet sayar⁹. 1676 yılında kaleme alındığını bildiğimiz Abdurrahman Paşa Kanunnâmesine göre Osmanlı Devletinin 38 eyâleti vardır¹⁰.

Hazarfen Hüseyin Çelebi'ye göre, has ile idare edilen, dolayısıyla tımar sistemine dahil 24 eyâlet vardı. Bu eyâletler sancaklara, sancaklar kazalara, onlar da dirliklere (zeâmet ve Tımar) bölünmüştü.

Aslında kendilerine has, zeâmet ve tımar verilen askeri personelin temel görevi seferlere katılmaktı.

Tımarın yöneticisi olan sipahi ile, onun tımar topraklarında çalışan reâyânın ilişkileri merkezi otorite tarafından kanunla düzenlenmişti. Buna göre reâyaya ezenin toprağı elinden alınırdı. Vergi ise belirli zamanlarda alınacaktır. Bu zamanlardan önce, vergi ödemesi için, reâyaya zorlanamaz; aynı zamanda reâyadan fazla vergi alınamaz; reâyânın "gasba" karşı korunmuş olan taşınabilir ve taşınamaz malları üzerinde iktanın hiç bir hakkı yoktur¹¹.

⁹ Yrd. Doç. Dr. Ahmet Tabakoğlu a.g.e s. 270.

¹⁰ Abdurrahman Paşa Kanunnamesi, Passim.

¹¹ Necdet Ekinci, Atatürk Türkiye'sinin Ekonomik yapısı ve Tarihi Gelişimi, Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlk. ve İnk. Tarihi Arş. ve Uyg. Merkezi Dergisi Cilt I Sayı 1. Say. 128 Kasım 1989 Antalya.

Gerçekte Osmanlı sosyal düşüncesinde batılı anlamda bir sınıflaşma sözkonusu değildi bir çok batılı yazar, bu arada XVII. yüzyılın sonlarında uzun süre İstanbul'da kalmış olan Boğdan Voyvodalarından Dimitri Kandemir, eserinde hıristiyanlığın etkilerinin açıkca görülmesine rağmen, sistemden kaynaklanan bu gerçeği "soyluluğun" babadan oğula geçmediğini, aksine erdem ve iyi hareketler sayesinde kazanıldığını" açıkca belirtmektedir¹².

Tımar kesiminde toprakların mülkiyeti devlete, Yararlanma hakkı reâyı aitti. Reânın idaresi, işletmeye nezaret, vergilerin toplanması görevi sipahiye verilmişti. Bu yetkilerin denetlenmesi de kadılara aitti. Reâyâ mensup her ailenin işlettiği toprak parçası ise ödeyeceği verginin matrahını teşkil ediyordu. Toprağın büyüklüğüne, verimine göre vergi miktarı hesaplanıyordu. Bu vergileri merkeze karşı askeri ve mali yükümlülüğü olan dirlik sahipleri devlet adına toplarlardı.

Osmanlı Türk toplumundaki vergi sistemi ve mülkiyet ilişkileri Osmanlı toprak sistemi ile sıkı sıkıya bağlanmış girift bir şekilde birbiri içine girmişti. Osmanlı Toprak sistemini anlamadan, Osmanlı Vergi sistemini anlayabilmek mümkün değildir.

Kısacası, Osmanlı Devletinde toprakların mülkiyeti devlete aittir. Sipahi varlığı bu mirî toprak düzeninde bir çelişki yaratmamaktadır. Buna karşılık; vakıflar, asker ve ulemanın malvarlığı, hem ayrıcalık gösteren bir mülkiyet rejimidir, hemde sürekli olarak devletin sıkı denetimi altındadır. Enderûndan veya ülemadan ülkenin en zengini kabul edilen bir adam, ertesi gün herhangi bir başarısızlığından dolayı, mallarına devlet tarafından el konulduğu için, imparatorluğun en fakirlerinden biri haline gelebilmektedir. Osmanlı üretim tarzının en önemli özelliklerinden biri olan bu durum, asırlar boyunca Osmanlı toplumunda sermaye birikimini olumsuz yönde etkilemiş, ayrıca elit bir sermaye sınıfının doğmasını önleyici faktör olmuştur¹³.

Sosyal adaleti sağlar gibi görünen bu durum, Osmanlı Toplumunu Batı'da görülen sanayi devrimi dışında bıraktığı gibi, devleti sağlam gelir kaynaklarından mahrum etmek suretiyle, geleneksel mali sistemin modernleşmesine de engel olan en önemli öğelerden birini oluşturmuştur.

¹² Dimitri Kandemir, Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve çöküş Tarihi Çvr Ö. Çobanoğlu Passim Anakara 1978.

¹³ Necdet Ekinci A.g.e. say. 128.

II. OSMANLI MALİ SİSTEMİNİN BOZULMASI

Yükselme devrinde Osmanlı Mali Sisteminin en önemli payandalarından birini oluşturan Tımar Sistemi XVII. yüzyılın başlarından itibaren dünya ekonomisindeki yapısal değişikliklere ayak uyduramaz hale gelmişti. Bunun en önemli sebeplerinden bir kaçı; dünyada parasal ilişkilerin yaygınlaşması, fiyat devrimi, harp teknolojisinin gelişerek profesyonel ordulara gereksinim duyulması ve sanayi kapitalizmin doğuşudur. Halbuki tımar sistemi devletin mali sistemi içerisinde yerel bir sistemdi. Bu sebeple yörelere göre değişen, bir birinden farklı özelliklerden dolayı, uygulama zorluklarına sıkça rastlanmaktaydı. Yukarıda açıklamaya çalıştığımız sebeplerle, yöresel özellikler taşıyan tımar sisteminin önemini kaybetmesinde devletin artan merkezi harcamalarını finanse etmek yanında, imparatorlukta merkezi profesyonel bir orduya ihtiyaç duyulması, önemli rol oynayan faktörler olmuştur.

Merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte, bu ortamı fırsat bilen bazı tımar sahipleri de topraklarını malikâneye dönüştürmeye başladılar. Kendisini devlete bağlı hisseden bazı erler ve tımarını çeşitli sebeplerden dolayı kaybetmiş bulunan sipahiler ise, bu yöreleri terkederek, devlete sığındılar. Bu durum ise kapıkullarının sayısını oldukça fazlaştırdı.

Tımar sisteminin merkezçi hazineye bağlanması yolundaki gelişmeler, kapıkulu dengesini tersine çevirmişti. XVII. yüzyıl başlarında tımarlı ordusu miktarı 100.bin civarında iken, XVIII. yüzyıl başlarında kapıkullarının sayısı 100.bine varmıştı¹⁴.

Yani iktidara ortak olma geleneği, XVII. yüzyıldan sonra kapıkullarına aittir. Köprülüler sülâlesinin kurup, sürdürdüğü kapıkulu diktatoryası yüzyıla yakın bir süre devleti elinde tutmuş, yönetmiştir. Köprülülerden sonra ülemanın iktidara ortak olması geçici olmuş ve çok kısa dönemlerde gerçekleşmiştir¹⁵. Kapıkullarının ve kölelerinin iktidara ortak olması ve sayılarının yükselmesi ve tımar sisteminin kilitlenerek çalışmaması, devleti önemli gelir kaynaklarından yoksun bırakıyordu. Buna paralel olarak merkezi harcamalar da hızla artmaktaydı. Bu durum zaten yapısı sebebiyle, toplumuna yabancılaşmış olan devlet örgütünün daha da yozlaşmasına sebep olacaktır.

¹⁴ A. Tabakoğlu "1680-1750 Osmanlı Mali Tarihi" Doktora Tezi s. 128 1981 İstanbul.

¹⁵ D.İ.E. A.g.e. s. 11, 1973 Ankara.

Merkezileşmiş bir vergi sisteminin kurulması ihtiyacı, imparatorluğun çöküş yıllarında, özellikle XIX. yüzyılda kuvvetle hissedilmeye başladı. Mansıplar ve devlet hizmetlerinin, bölgeden arazi aşarının tahsisi yoluyla karşılanması usulü, Tânzimat Fermanıyla birlikte, kaldırılmaya başlandı. Gerçekten tanzimat devlet maliyesinde toprak üzerinde zilliyetlik imtiyazı veren “aynî bölgeci” sistemden “merkeziyetçi ve naktî” ödeme sistemine geçme yolunda reformlara girişmişti. Ancak bunun yapılması, merkezi otoritenin gittikçe artan vergi gelirlerine dayanmasını gerektiriyordu¹⁶. Sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı bunları gerçekleştirmek hiç bir zaman mümkün olmadı.

Bu durum karşısında; devlet merkezi teşkilâtının artan gelir ihtiyaçlarını ister istemez dış borçlanma yoluyla karşılamak zorunda kalması, çöküşü hızlandıran en büyük etkenlerden biri olacaktır.

DIŞ BORÇLAR VE DUYÛN-U UMUMİYE SORUNU

Tanzimat ve onu takip eden yıllardaki diğer reform hareketleri, Batı emperyalizminin ileri karakollarını Türkiye’ye getirmişti. Kapitilasyonlar ve diğer ticari imtiyazlar, Osmanlı imparatorluğun ekonomik açıdan teslim almak atılan ilk adımlardı. Bu adımların daha etkili, dış müdahaleye olan direnci kırarak, tedbirlerle geliştirilmesi gerekiyordu. Borçlandırma hiç bir zaman eskimeyen bir müdahale aracı olmuştur. Bu noktada Tevfik Çavdar, Osmanlı padişahlarının ve bunlara bağlı yöneticilerin aşırı lükse ve sefahate düşkün kişiler olması sebebiyle dış borçlanmaya gidildiği yolundaki yargılara pek katılmaz. Ona göre, böylesine bir borçlandırma olayını tek kişinin, ya da bir grubun davranışına bağlamak, sorunu gerçekçi çözümlere götürmez. Kişilerin birey olarak bu işte ki etkisi sınırlıdır¹⁷.

Osmanlı toplumunun adil bir vergi vergi sistemine bağlanmaması yanında, batılaşmanın da etkisiyle lüks tüketime yönelmesi, kapıkullarının ve vergilendirme dışında kalmış olan, müslim ve gayri müslim azınlığı tüketim harcamaları, Osmanlı toplumunun üretim kapasitesini aşmakta ve dış ödemeler dengesinde büyük bir açığa sebep olmakta idi.

Yine, Tevfik Çavdar: “Batıdan borç alma kolay olmamıştır. Bu zorluk borç veren kaynaktan daha ziyade, alan grubun isteksizliğinden ileri gelmiştir¹⁸ der. Gerçekten imparatorluk ekonomik dar boğazlardan bir türlü

¹⁶ Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu A.g.e. Passim.

¹⁷ D.İ.E. A.g.e. Passim.

¹⁸ (idem).

kurtulamamasını rağmen sultan ve yöneticiler batı ülkelerinden borç almaya yanaşmıyorlardı. Yani Türk Devlet adamları ilk fırsatta batıya el açmadılar, batı onlara bir anlamda zorla borç verdi.

Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu ekonomik bunalım doruk noktasına 1846 yılında ulaştı. Batıya açık devlet ricalinin (Ali paşa v.b) borç alma arzusunu rağmen Sultan Abdülmecit böyle bir çözüme yanaşmaktaydı¹⁹.

Bir çok tarihçiye göre Osmanlı Hükümetinin borç alma Konusundaki direncinin kırılmasında "Kırım Savaşının" etkisi büyüktür ve 1854 yılında "Devlet-i Alîye" ilk defa batıdan borç alacaktır.

TABLO II. 1854-1877 TARİHLERİ ARASINDA İMPARATORLUĞUN BORÇ KAYNAKLARI

B. Tarihi	B. Veren Kaynak	B. Miktarı	Faiz	İ. Fiatı
1854	Palmer ve ort. Gold Schimid ve ort.	5.000.000 İng Lr.	% 6	% 80
1855	Fransa ve İngiltere	5.000.000 " "	% 4	—
1858	Deu.Palmer ve ort.	5.000.000 " "	% 6	% 76
1860	Mires	400.000.000 Fr.	% 6	% 53 3/4
1862	Osmanlı Bankası	200.000.000 Fr.	% 6	% 68
1863	Osmanlı Bankası	200.000.000 Fr.	% 6	% 68
1865	Osmanlı Bankası	150.000.000 Fr.	% 6	% 66
1865	Général Crédit and France	40.000.000 İng. Lr.	% 5	% 50
1869	Comptair D'escompte	555.550.500 Fr.	% 6	% 54
1870	Baron Hirsck	792.000.000 Fr.	% 3	% 32 1/8
1871	Credit General Ottoman	5.700.000 Ol.	% 6	% 73
1872	Credit General Ottoman	278.155.000 Fr.	% 9	% 98 1/2
1873	Credit General ve Credit Mobilier	694.444.500 Fr.	% 6	% 54
1874	Osmanlı Bankası	1.000.000.000 Fr.	% 5	% 43
1874	Osmanlı Bankası	5.000.000 Fr.	% 5	% 52

1877 yılında Osmanlı Hükümeti borçlarını ödeyemeyecek hale gelmiştir. Borç toplamı 190.997.890 İngiliz lirasına erişmişti. Bunun faiz ödeme-

¹⁹ (idem)

leri ise yaklaşık 61.803.905 İngiliz lirasıdır. Kısacası faizi ile birlikte Osmanlı Hükümetinin dış borç yekûnu, 252.801.885 İngiliz lirasını buluyordu ²⁰.

Bu borçlar karşılığı, Mısır vergisi, Bursa, Edirne ipek aşarları, Midilli, Balıkesir ve İzmir zeytinyağı aşarları, Halep, Adana, Suriye, Yanya, Trabzon, Bursa, Merteşe varidatları, Edirne, Tuna ve Selânik vilâyetleri gelirleri, Anadolu Ağnam vergisi, İstanbul tütün rejisi gelirleri teminat olarak gösterilmiştir. Ancak 190 milyon İngiliz liralık söz konusu borcun, ihraç fiyatlarının düşüklüğünden dolayı, sadece % 53'lük kısmı Osmanlı Hükümetinin eline geçebilmiştir. Borçların hemen hemen % 90'ı özel kişilerden ve bankalardan alınmıştır.

Osmanlı dış borçlarının ve faizlerinin düzenli bir biçimde geri ödenemeyişi karşısında, alacaklı finans kuruluşları telâşa düştüler. Mensubu buldukları batılı devletler kanalıyla Osmanlı Hükümeti 1881 yılında "Muharrem Kararnâmesi"ni imzaladı.

Duyûn-u Umumiye idaresi de "Devlet borçlarının tahkimi" (Consolidation) ile ödenişlerinin muntazam bir plâna bağlanmasını öngören bu kararnâme ile doğmuştur. Borçlara karşılık belirli devlet gelirlerini bizzat toplamak yetkisine sahip olan bu idare, ikinci bir maliye bakanlığı niteliğindedir. Duyûn-u Umumiye idaresine bırakılan gelirler arasında; temettü vergisi, Anadolu ipek aşarı, Anadolu Ağnamı, tuz tekeli, damga resmi, alkollü içkiler vergisi gibi vergiler hasılatı yer almakta ve bu suretle Duyûn-u Umumiye Teşkilâtı, devlet gelirlerinin üçte birini toplamaktaydı ²¹.

Muharrem kararnâmesine göre Osmanlı borçlarının kaynak ülkeler itibariyle dağılımı şu görünümdeydi ²².

Fransa	% 40
İngiltere	% 29
Türkiye (iç borç)	% 7.93
Hollanda	% 7.60
Almanya	% 4.70
İtalya	% 2.60
Avusturya Mac.	% 0.97

²⁰ (idel)

²¹ Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları, Maliye Bakanlığı 50. yıl yayını 5.126.127.

²² D.İ.E. A.g.e Sayfa 18

Hazinenin Duyûn-u Umumiye sebebiyle temel gelir kaynaklarının kaybetmesi karşısında, Osmanlı devleti borçlanma yoluyla para bulma politikasını devam ettirmek zorunda kaldı. Fakat her yeni borçlanma, yeni siyasi ve ekonomik tâvizler demektir.

Osmanlı devlet adamları bu tehlikeli gidişin farkındaydılar. 1886-1908 yılları arasında 37 milyon lirası (800 milyon Fransız frangı) tutarında bir borçlanma daha yapıldı. Ancak daha öncekiler gibi harcama yapılmaktan kaçınıldı. II. Abdülhamit yönetimi bu borçları, bütçe açıkları ve dalgalı borçların kapatılması, zorunlu askeri harcamalar ve demiryolu yapımı için kullandı.

Dış politikasında Almanya ile yakın ilişkiler kuran II. Abdülhamit, Bağdat Demiryolu yapımını 1903 yılında yayınladığı bir ferman ile Alman şirketlerine verdi. Buna göre; şirket demiryolu hattının 20 km. etrafında bulunan saha içindeki madenleri çıkartıp işletme yetkisini elde ediyorsa da bu onlara hiç bir zaman tekel kurma hakkını vermiyordu. Eğer XIX. yüzyıl sonlarında Orta Doğu'da petrolün varlığının bilindiği düşünülürse, bu işte küçümsenmeyecek bir ayrıcalıktı. Demiryolu yapımında uygulanan "Kilometre Güvencesi" sistemide hazineye ayrı borç yüklerini getirmekte gecikmedi ²³.

TABLO III. 1886-1914 TARİHLERİ ARASINDA İMPARATORLUĞUN BORÇ KAYNAKLAR

<u>B. Tarihi</u>	<u>B. Veren Kaynak</u>	<u>B. Miktarı</u>	<u>Faiz</u>	<u>İhraç F.</u>
1886	Osmanlı Bankası	6.500.000 OL.	% 5	—
1888	Doyçe Bank	30.000.000 DM.	% 5	% 70
1890	Osmanlı Bankası	8.609.996 OL.	% 4	% 75
1890	Osmanlı Bankası	4.999.500 OL.	% 4	% 76
1891	Rothschild B.	6.316.920 OL.	% 4	—
1896	Osmanlı Bankası	3.272.720 OL.	% 5	—
1902	Osmanlı Bankası	8.600.000 OL.	% 4	—
1903	Doyçe Bank	48.960.000 DM.	% 4	% 81
1903	Doyçe Bank	2.376.000 DM.	% 4	—
1904	Osmanlı Bankası	2.750.000 OL.	% 4	% 80

²³ Doç. Dr. Ünsal Yavuz, Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete s. 14-15. T.T.K. Ankara 1990.

1905	Osmanlı Bankası	5.306.664	OL.	% 4	% 80
1905	Doyçe Bank	2.640.000	OL.	% 4	% 81
1908	Osmanlı Bankası	4.711.124	OL.	% 4	% 85
1909	Osmanlı Bankası	7.000.000	OL.	% 4	% 86
1910	İzmir-Bandırma D.şrk.	1.712.304	OL.	% 4	—
1911	Hüdeyda Sana D.şrk.	1.000.000	OL.	% 4	% 84
1911	Doyçe Bank	7.040.000	OL.	% 4	% 84
1913	Anadolu D.şrk.	818.970	OL.	% 5	
1913	Armstrong Whitwast and Company	1.487.000	OL.	% 5.5	—
1914	Osmanlı Bankası	5.00.000.000	Fr.	% 5	% 88

KAYNAK D.İ.E, A.g.s.18

1914 yılındaki Osmanlı dış borçları, Düyun-u Umumiye yönetiminin Paris Maliye Konferansında vermiş olduğu tebliğe göre, yukarıdaki toplumuzda görüleceği üzere toplam, 153.7 milyon lirasıydı.

Osmanlı dış borçlarının 1900 ve 1914 tarihleri arasında devletler arası oransal dağılımı ise şöyledir:

<u>Devletin Adı</u>	<u>1900 %</u>	<u>1914 %</u>
Fransa	45	49
İngiltere	11	49
Almanya	12	20
Belçika	18	11
Hollanda	4	3
İtalya	1	1
Avus-Macaristan	2	1
Türkiye (iç borç)	7	8
Toplam	100	100

KAYNAK: D.İ.E., A.g.e, s.19

1. Cihan savaşının çıkmasından sonra, Sait Halim Paşa Hükümetinin çoğunluğunun savaşa karşı olmasına ve tarafsız politika izlenmesi yolunda ağır baskısına rağmen, 2 Ağustos 1914'te bir Osmanlı-Alman antlaşması imzalandı. Osmanlı Devleti eğer, Avrupadaki çatışma Almanya-Rusya savaşına dönüşürse tarafsızlık politikasından ayrılacaktır. Fakat, Almanya bir dış borçlanma teklif ederek Osmanlı Devletini yanına çekmeye çalışmaktaydı. Buna göre; 1915 yılında başlayarak, her yıl % 6 faizli 5000.000 altın lira avans verecekti. 1915 yılına ait ödenemenin 250.000 altın lirası, antlaşmanın imzalanmasından 10 gün sonra, 750.000 altın lirası savaşın başladığı 10 gün içinde ve savaş sürdüğü sürece her ay 400.000 altın lira olarak ödenecekti. Bu antlaşmadan Başbakan Sait Halim, Savaş Bakanı Enver, ve İçişleri Bakanı Tâlat dışındaki hiç kimsenin haberi yoktu ²⁴.

Bu şartlar altında, satın alındığı bütün dünyaya ilân edilen Göben ve Breslau adlı alman zırhlıları yalnız Enver Paşanın bilgisi dahilinde karadenize açılmış, Rus limanlarını topa tutarak, bir oldu bittiği taktiği ile Osmanlı Devleti savaşa sokulmuştur.

Osmanlı Devleti bu büyük savaşta Çanakkale'de ve bazı cephelerde başarılar elde ettiyse de, savaş süresince sağlam gelir kaynaklarına ve buna bağlı olarak, düzenli işleyen ekonomik bir sisteme sahip değildi. En zaruri savaş giderleri bile Almanya'dan alınmakta olan borç para ile karşılamaktaydı. Sonunda Devlet o hale geldi ki; bir çok önemli cepheye gerekli olan malzemeleri gönderemediği gibi, bu cephelerde çarpışan erlerin, iaşelerini, subayların maaşlarını bile veremedi.

1. Dünya Savaşı'nda Devletin içinde bulunduğu durumu bütün ayrıntılarıyla içeren çok önemli bir rapor hazırlayan Mustafa Kemal 20 Eylül 1917 de bunu Başkomutanlığa verdi. Rapordur vurgulanan önemli noktalar şunlardı:

- Mülkü İdare güvenilirmiyecek durumdadır.
- Ticari ve İktisadi hayat felce uğramıştır.
- Ordu madden ve manen çökmüştür.
- Bu durumda en tehlikeli çarpışmaların beklendiği cephede ordunun kaderinin yabancılara verilmesi yanlıştır.

Başkomutanlık bu raporu nazar-ı dikkate almadı. Ama acı haberler çok çabuk gelmeye başladı²⁵. Savaşın sonunun ne olacağı belirmeye başla-

²⁴ Doç. Dr. Ünsal Yavuz A.g.e. say. 33

²⁵ Doç. Dr. Ünsal Yavuz A.g.e. say. 36.

yınca, itilâf devletleri de kendi aralarında gizli paylaşma antlaşmaları imzalamaya başladılar. Ve 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes antlaşması imzalandı. Bu antlaşmanın 7. maddesine dayanarak, Anadolu'nun stratejik ve verimli bölgelerini işgal eden itilâf devletleri, Ankara'dan yükselen Türk'ün sesini boğabilmek için, Yunan ordusunu bu milliyetçi hükümetin üstüne saldılar. Bazılarına göre bu ümitsiz bir durumdur. Pek haksızda sayılmazlar. Bir tarafta dünyanın büyük, en güçlü orduları, diğer tarafta bir avuç milliyetçi, ve insan gücü bakımından olsun, mali kaynaklar bakımından olsun bitap düşmüş Anadolu. Ne yapabilirlerdi ki? Ama tarih, insanın mantığını şaşırtan, en ince hesapları ve plânları altüst eden olaylara nadir de olsa şahit olabiliyordu. Artık bazıların dediği gibi Türk'ün ateşle imtihanı başlamıştı. Bu imtihanda başarılı olabilmek için tek çare Anadoluyu insan ve mali kaynakları bakımından yeniden organize edebilmektir.

III. KURULUŞ SAVAŞI VE MALİ KAYNAKLAR

Mustafa Kemal Başkomutan seçildiği zaman, eldeki mali kaynakların, uzun sürecek bir bağımsızlık savaşı için, yeterli olmadığını biliyordu. Bu nedenle, teşkil edilen bakanlıklardan, Savunma Bakanlığı hariç diğerlerinin harcamalarının sınırlı tutulmasını istemişti. Gerçi B.M.M'nin açılmasıyla birlikte, devlet gelir ve giderlerini düzenleyici, bazı yasalar çıkarılmaya başlanmıştı ama, asıl olan şey, yeni devletin gelirlerini sağlam kaynaklara bağlamaktı.

Günümüzün en gelişmiş ülkelerinin bile, uzun süreli savaşlarda, gerek teknik-tehizat ve cephane yönünden, gerekse halkın ve ordunun ihtiyacını karşılayacak olan temel gıda maddeleri yönünden, sadece bir aylık stoklara sahip oldukları, bir aydan daha uzun süren savaşlarda, ülkenin bu ihtiyaçlarını ya kendi üretim araçları ile, veya dış yardımlarla sağlayıp savaşı sürdürebilecekleri kabul edildiği düşünülürse, Ankara Hükümetinin, o zamanın şartlarında içinde bulunduğu güç durum daha iyi anlaşılacaktır.

Bu aşamada Mustafa Kemal'in, Kurtuluş Savaşını sürdürebilmesi için; ya kendisini destekleyen bir kısım halkın bağışlarına ve dış ülkelerin yardımlarına dayanması gerekecek veya kendi öz mali kaynaklarını yaratarak, büyük ölçüde kendisi için zaruri olan gereksinimleri bu kaynaklar vasıtasıyla sağlayacaktır...

O dönemde bu iki alternatifin çok iyi dahlil edilmesi gerekmekteydi. Türk Kurtuluş Hareketi, şayet sadece kendi taraftarlarının bağışlarına ve dış yardımlara dayandırılıyorsa, bu çevrelerin zaman içinde daima fikirleri değişebileceği gibi, hareketin kendisine yardımcı olan iç ve dış güçlerin güdümüne girme tehlikeside her zaman mevcut olacaktı. O zaman bu hareket basit bir direnişten öteye gidemeyeceği gibi daima dağılma ve parçalanma tehlikesi ile karşı karşıya bulunacaktı. Bunun sonucu olarak hiç bir zaman kesin bir sonuca ulaşamayacağı gibi, kendisine kaynak ve finansman sağlayan iç ve dış güçlerin emellerine hizmet etmesi gerekeceğinden, onun başarısı bu çevreler tarafından da arzu edilmeyecekti*.

Mustafa Kemal'in belki de en önemli başarı nedenlerinden kabul edilen özelliklerinden biri, kolay olanını değil, en zor olanına yönelebilen cesaretini gösterebilmesidir. Gerçi Kurtuluş Savaşı boyunca; Sovyetler Birliğinden, Hint Müslümanlarından dış yardımlar alınmıştır. Ama Mustafa Kemal hareketini büyük ölçüde, kendi hakim olduğu yerlerin sağlam kaynaklarına bağlamayı tercih edecektir. Sözü edilen dış yardımlar hiç bir zaman hareketin kaderini tayin eder ölçülere ulaşmamıştır, Sovyet yardımları silâh ve cephanenin yanında, 1921-1922 yılları arasında bazı kaynaklara göre 10 milyon altın ruble, diğer kaynaklara göre de 11 milyon altın ruble para yardımudur. Sovyet para ve malzeme yardımının o dönemin Türk lirasına göre 11 ile 13 milyon lira dolayında olduğu hesaplanmaktadır.

Bugünün Pakistan Devletini kuran Hint müslümanlarının Ankara Hükümetinin yapmış olduğu yardımın temelinde, Türk sempatisi ve hilâfete bağlılık yatmaktadır.

* Günümüzde bunun en güzel örneğini Filistin Kurtuluş örgütünde görmekteyiz. Bu örgüt 60'lı yıllarda, İsrail tarafından işgal edilen Arap topraklarında bağımsız bir Filistin devleti kurmak için ortaya çıktı. Bu amacı için silahlı mücadeleyi tek yol olarak seçtiğini tüm dünyaya ilan etti. ama bu haklı mücadelesinde mali kaynakların seçiminde büyük bir yanlışlığa düştü. Gelir kaynaklarının hemen hemen tamamını Filistin halkının bağışlarına ve zengin Arap Devletlerinin örgüte yapacakları para ve silah yardımlarına bağladı. Kendisine yardım eden Arap liderleri ve şeyhleri, bir zaman sonra bu örgütü kendi çıkarları doğrultusunda ve düşmanlarına karşı bir baskı ve caydırıcılık unsuru olarak kullanmaya başladılar. Uluslararası platformlarda ise Filistin halkının haklarını çoğu kez pazarlık konusu yapmak için gündemde tutmayı tercih ettiler. Bu Arap liderleri gerçekte ve hiç bir zaman Bağımsız Filistin Devletinin kurulmasını istemediler. Çünkü böyle bir şey, güçlü bir baskı unsurunu kaybetmeleri demek olacaktı. Örgütün liderlerinden bazıları bu gerçeği farkettilerse de, bu örgütü parçalanmaktan kurtaramadılar.

Yardımanın miktarı yine çeşitli kaynaklara göre 70 bin ile 125 bin İngiliz lirası olarak değişmektedir. Bu da o günün Türk lirası olarak 500 bin ile 700.000 lira etmektedir.

S. Selek Anadolu ihtilali adlı eserinde, Mustafa Kemal'in gelen yardımlar konusunda oldukça titiz davrandığını, imkanlar elverdikçe iç kaynaklardan faydalanmayı tercih ettiğini söyler.

Ulusal Kurtuluş savaşı sırasında Yunanistanı destekleyen yer yer Türkiye ile savaşan İngiltere, Fransa, İtalya gibi devletlerden Ankara'nın yardım alması beklenemezdi. Fakat bu devletler arasında kurtuluş savaşı boyunca Ankara Hükümeti ile ilk olumlu ilişkiye giren ülke Fransa olmuştur.

Bilindiği üzere, Fransa diğer itilâf devletleriyle birlikte Anadoluya asker çıkartarak Güney illerimizden bazılarını işgal etmişti. Ama bir süre sonra, Pierre Loti ve Claude Farrere gibi Türk dostu Fransız aydınlarının, Fransız basınının da yanlarına alarak, bu tür bir işgalin Fransız milli çıkarlarını aykırı olduğunu savunmaları, Fransız kamuoyunda Mustafa Kemal ve onun kurtuluş savaşına karşı bir sempati doğmasına neden oldu. Bunun sonucunda 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara'da Türk-Fransız antlaşması imzalandı.

Fransızlar, Adanayı terk ederken ellerindeki malzemelerin bir bölümünü bağış, diğer bölümünü de satış şeklinde Ankara Hükümetine bırakmışlardır.

FRANSIZ BAĞIŞLARI VE SATIN ALMALARI

<u>Tüfek</u> <u>Adet</u>	<u>Cinsi</u>	<u>Fişek</u> <u>Sandık</u>
4.484	Türk	574
3.865	Alman	—
10	Manliher	—
—	Büyük çaplı mavzer	247
—	Gra	101
—	Schneider	577
—	Muhtelif	6
1.730	Büyük çaplı martin	—
10.089	Toplam	1.505

<u>Cinsi</u>	<u>Adet</u>
Brege tayyaresi	10
Hangar(*)	10
Yedek motor(*)	4
Telsiz İstasyonu(*)	3

(*) işaretli olan satın alma, diğerleri bağıştır.

Kaynak : Kâzım Özalp, Milli Mücadele 1919-1922, C:1, s.221.

Mustafa Kemal'in sağlamış olduğu diğer bir yardımı da Sovyetlerin Silâh ve Malzeme yardımı oluşturmuştur.

SOVYET SİLÂH, CEPHANE VE MALZEME YARDIMI
(1920-1922)

<u>Tarih(*)</u>	<u>Cinsi</u>	<u>Kaynağı</u>	<u>Sayısı</u>
21.9-15.10.20	Tüfek	İngiliz	2.815
15.19-4.11.20	"	"	625
16.12.20	"	"	345
Ocak 1921	"	"	198
7-25.6.21	"	"	4.013
25.7-5.10.21	"	"	3.562
26.10.21-14.6.22	"	"	472
			12.030
16.12.20	"	Avusturya	93
20.6-24.7.21	"	"	9.049
26.10-21-14.6.22	"	"	2.710
			11.852
22-30.5.21	"	Rus	11.920
7.6.21	"	Alman	920
25.7.21	"	"	471
26.10.21-14.6.22	"	"	4.022
			5.395

<u>Tarih(*)</u>	<u>Cinsi</u>	<u>Kaynağı</u>	<u>Sayısı</u>
26.10.21-14.6.22	”	Fransız	529
26.10.21-14.6.22	”	Japon	279
26.10.21-14.6.22	”	Osmanlı	1.703
26.10.21-14.6.22	”	Belçika	293
25.7.21-5.10.21	”	Çeşitli	892
5.1.22	”	Çeşitli	288
			3.984
		Toplam:	45.181

<u>Tarih(*)</u>	<u>Cinsi</u>	<u>Kaynağı</u>	<u>Sayısı</u>
22-30.5.21	Süngü	Rus	9.520
21.9-15.10.20	Piyade cephanesi	İngiliz	1.885 sandık
16.10.-4.11.20	” ”	”	1.576 ”
16.12.20	” ”	”	410 ”
Ocak 21	” ”	”	43 ”
25.7-5.10.21	” ”	”	5.803 ”
			9.717 ”
22-26.5.21	” ”	Rus	9.062 ”
19.8-4.10.21	” ”	”	4.497 ”
19.10.21-12.5.22	” ”	”	283 ”
			13.842 ”
16.10-4.11.20	” ”	Alman	59 ”
4.4.21	” ”	”	1.392 ”
2.4.21	” ”	Alman	
	” ”	Avusturya	2.500 ”
19.8-4.10.21	” ”	Alman	371 ”
26.5-16.7.21	” ”	”	842 ”
19.8-4.10.21	” ”	Avusturya	1.691 ”
5.1.22	” ”	”	479 ”
2.4.22	” ”	”	325 ”
19.10.21-12.5.22	” ”	”	2.951 ”
22.5-6.7.21	” ”	”	
		Fransız	6.564 ”

19.8-4.10.21	”	”	Fransız		
			Belçika	410	”
2.4.22	”	”	Belçika	20	”
19.10.21-12.5.22	”	”	Osmanlı	2.185	”
19.10.21-12.5.22		Mavzer Cephaneşi	”	8.383	”
19.10.21-12.5.22		Manevra mermisi	”	717	”
1.12.21		Mermi kovanı	Rus	48	”
1.12.21		Mermi kapsülü	”	8	”
1.12.21		Mermi çekirdeki	”	104	”
Toplam				52.599	

<u>Tarih(*)</u>	<u>Cinsi</u>	<u>Kaynağı</u>	<u>Sayısı</u>
4.11.20	M. Tüfek hafif	Lewis	20
19-20.8.21	” ” ”	”	28
7-24.6.21	” ” ”	”	93
19-20.8.21	” ” ”	Şuşe	60
19-20.8.21	” ” ”	Avusturya	1
23.10.21	” ” ”	”	9
11.5-7.6.21	” ” Ağır	”	99
Toplam			310
26.5.21	Ağır Mk. Tüfek Cep.		1.123
Ocak 1921	120 mm.lik top	Fransız	2
8.2.21	Sahra topu	İngiliz	2
3-17.8.21	Sahra topu	”	36
4.4.21	” ” mm.lik	”	4
28-30.6.21	Top	”	18
5.1-25.4.22	”	”	32
3-17.8.21	Sahil topu	Rus	2
Toplam			96
Ocak 1921	120 mm.lik top mermisi		902
Ocak 1921	” ” ”	Fransız	99
8.2.21	Sahra topu	İngiliz	1.296
5.4.21	Top mermisi	Rus	2.544

2.6-17.7.21	75 mm.lik top mermisi		20.481
16-19.7.21	" " "	Rus	18.020
26.6-22.7.21	88 " "	İngiliz	9.794
2.8-10.9.21	" " "	İngiliz	36.146
30.5-11.7.21	105 mm.lik obüs "	"	9.175
2.8-10.9.21	120 mm.lik top "	Fransız	1.946
2.8-10.9.21	Sahra ve dağ topu"	Rus	24.103
2.8-10.9.21	75 mm.lik top mermisi	Avusturya	248
5.1.22	Sahil topu mermisi	Rus	500
5.1.22	105 mm.lik obüs	"	1960
Ocak 1921	Çeşitli ilaç	" sandık	10

Tarih(*)	Cinsi	Kaynağı	Sayısı
Ocak 1921	Yatak çarşafı	Rus	3.692
Ocak 1921	Yastık kılıfı	"	3.761
Ocak 1921	Don	"	3.440
Ocak 1921	Gömlek	"	3.496

Kaynak : Türk İstiklâl Harbi, C: VII, İdari Faaliyetleri, (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923) Ankara, 1971'den aktaran Stefanos Yerasimos, A.g.e, s.631-634.

Mustafa Kemal ve arkadaşları hareketin ilk başlarında bir bocalama dönemi geçirmişlerdir. Bütün çabalara karşın, devlet gelir ve giderleri bir düzene sokulamamış, Kurtuluş savaşının yürütülmesi ve iç ayaklanmaların bastırılması için gerekli gelirler toplanamamıştı. Bu arada, Doğu ordusu hükümetten hiç bir yardım almadan savaşı sürdürmüş ve Ermenilere karşı büyük başarılar elde etmişti ²⁶.

Devletin gelir kaynakları yeterli olmadığı için Batı cephesindeki orduya ayrılan 1.200.000.- lira 3 ay içinde ödenmesi gerekmesine karşın, 6 ay sonra bile ödenememiştir. Posta idaresi, havale edilmek üzere verilen paraları memur aylıkları ve diğer hizmetler için kullanıyor, sahiplerine gönderemiyordu. Örneğin 1921 yılı ocak ayında Erzurum posta idaresi halka bu türden 350.000.- lira borçlu durumdaydı. Bu arada düzenli ordu

²⁶ C. Duru-K. Turan-A. Öngoğlu. Atatürk Dönemi Mali Politikası say. 265 Ankara 1982.

kurma çabaları artıkça, mali sorunlar artmaktaydı. Savaş giderlerinin giderek artması karşısında gelir gider dengesini sağlamak için hükümet şu yollara başvurmuştur ²⁷.

- Osmanlı Devletinin vergi yasalarını değiştirmek, vergi oranlarını artırmak ve yeni vergiler koymak
- Sovyet Rusya'dan alınan yardımları ve çeşitli emanet paraları açıkları kapatmakta kullanmak
- Düyun-u Umumiye faizini ödemiyerek çeşitli gereksinimler için kullanmak.

Ankara hükümetinin almış olduğu mali tedbirlerin başında Düyun-Umumiye teşkilâtı ile anlaşma sağlayarak, bu teşkilâtı vergi toplama işlevinin yerine getirilmesinde kullanması gelmektedir. Bu uluslararası teşkilât kendi menfaatleri doğrultusunda, Kuvai milliyetin hakim olduğu Anadolu topraklarında toplamış olduğu vergileri kendi vergi toplama maliyetini düştükten sonra bir makbuz karşılığında, kuvai milliyenin kendi teşkilâtına zarar vermemesi koşulu ile Ankara Hükümetine teslim etmeyi, faizlerini savaştan sonra ana paralarıyla birlikte geri almayı kabul ediyordu. Bu uzlaşma iki önemli olguyu ortaya koymaktaydı. Birincisi Batılı finans çevrelerinin Ankarada'ki hükümetinin başarılı olacağını sezmiş olmaları ve ister istemez Ankara'nın isteklerine boyun eğmeleri, ikincisi ise Ankara'nın eski Osmanlı borçlarını kabul ettiğini, Düyun-u Umumiye ile ilişkiye girerek, yine bu çevrelere hissettirmesidir.

Mustafa Kemal'in ileri görüşlülüğü, keskin zekâsı, maceraperestlikten uzak, gerçekçi politikaları; itilâf devletleri arasındaki bir anlaşmazlığı, ülkedeki ve dünyadaki yeni bir gelişmeyi, anında değerlendirmekte, milli menfaatler doğrultusunda rahatça kullanmasını bilmektedir. Bunlardan bir tanesi ve de en önemlisi İngilizlerin yapmış oldukları taktik hatasıdır. 1918 yılında Osmanlı Devletinin bütçesi çıkarılmış, 1919 yılındaysa Meclisi Mebusan ve Ayan Meclisi toplanamadığı için, bu bütçe yasası çıkarılamamıştı. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti 1918 yılı bütçesini 1919 yılında da uygulanan Meclisi mebusan ve Ayan Meclisi, bütçe çalışmalarına başlamadan İngilizlerce dağıtmıştı. Bu olay ülkenin bütçesiz kalmasına sebep olduğu gibi, Anadolu'da İstanbul hükümetine sadık kalmış olan vali ve resmi daire amirlerini Ankara'ya yaklaştırmıştı. Bu otorite boşluğu Ankara

²⁷ Sabahattin Selek Anadolu İhtilâli s. 523-524.

hükümeti tarafından dolduruldu. Böylece İngilizlerin Osmanlı bütçesini çıkmasına izin vermeyerek yapmış oldukları hata, Anadolu Osmanlı gelirlerinin Ankara hükümetinin eline geçmesine sebep olacak, bir kaç ay sonra B.M.M. bütçe kanununu kabul ederek, yeni kurulan devleti teoriden pratiğe geçirmiş olacaktır. 1920 yılı bütçesi 28 Şubat 1921 tarihinde B.M.M.nin 103 sayılı yasasıyla kabul edildiğinde tüm dünya Ankara'da ciddi bir hareketin varlığını kabul etmek zorunda kalacaktır. Bu olgu itilaf devletlerinde zaten varolan görüş ayrılıklarını daha da derinleştirecek, Fransa, İtalya gibi devletlerin Ankara hükümetiyle anlaşmalarında ve Türk Kurtuluş savaşının kaderini tayin etmede önemli rol oynayacaktır.

İlk bütçe, önemli devlet gelirleriyle donanmış olmasına rağmen, savaş giderlerini karşılayacak düzeyde değildi. Devlet gereksinimlerini ve ordu giderlerini karşılayabilmek için, 1921 yılının ortalarındaki ulusal kurtuluş savaşının endişe verici durumu içinde, gelir sağlayıcı karar ve önlemler konusunda şu önemli noktaları gözönünde bulundurmak gerekiyordu.

- Devlet gelirleri açısından her dönemde akla ilk gelen kaynak, eldeki vergilerin artırılması ya da yeni vergiler getirilmesidir. Ancak 1921 yazı ortalarında Mustafa Kemal'in bu yolu denememesinin, hasat mevsiminin tamamlanmamış olması ve tarımsal gelirlerde kısa sürede gelir elde edilmesinin zorluğudur.
- Dış borçlanma yoluyla gelir elde edilmesine de siyasal ortam müsait değildir.
- En son başvurulacak mali kaynak emisyon yoluyla gelir sağlamaktır. Ancak para basma olayı ekonomik ve mali yönden zararlı sonuçlar doğuracaktır.

Bu nedenlerle Mustafa Kemal yine iç mali kaynaklara yönelmiş, ancak klasik ve gönüllü iç borçlanma yerine zorunlu iç borçlanmayı denemiştir. O dönemde kısa sürede ve yeterli gelir elde etmenin pratik yolunu bulmuş, dünya maliye tarihinde ilk defa geniş çapta uygulamaya konulacak gelir artırıcı bir yöntem olan "Tekallifi Milliye Emirlerini" "ulusal vergi buyrukları" yayınlamıştır²⁸.

7.8 Ağustos 1921 günleri 10 tane buyruk yayınlayan Mustafa Kemal bu buyrukları amacını ulusa ve orduya bir bildiriyle şöyle açıklamıştı:

²⁸ C. Duru. K. Turan. A. Öngeoğlu A.g.e. s. 286.

“Memleket ve Milletın maddi ve manevi bütün kuvvetlerini neticenin istihali tarihine sevk ve imale için hiç bir tedbir ve teşebbüste müsamaha edilmeyerek; ve zemin ve zamanı ile ve nede vatan mefhumu karşısında teferruatından ibaret kalan mülâzâtı saire ile mükayyet olmıyarak düşman ordusunun imhasından ibaret olan bu tek gayenin istihali için muktazi her şey yapılacaktır”²⁹.

Bu buyruklarla alınan borç paralar, savaş sırasında kurulmuş olan Tekâlifî Millîye Emirleri kurulunun düzenlemiş olduğu tutanaklar doğrultusunda Kurtuluş Savaşının bitimini izleyen yıllarda halka geri ödenmiştir.

YILLAR	MİKTAR
1923	4.340.508
1924	1.145.053
1925	236.949
1926	—
1927	189.988
1928	86.564
1929	4.601
	6.003.663 TL.

KAYNAK : C. DURU, K. TURAN, A. ÖNGEOĞLU A.g.e., s. 298.

Yeni kurulmuş olan devletin temellerinin sağlamlaşmasında ve geniş halk sitlelerinin güvenlerinin sağlanmasında Tekalifi Millîye emirleri ile halktan el kolma metodu ile alınan borçlarının düzenli bir biçimde geri ödenmesinin rolü küçümsenmeyecek kadar büyük olmuştur. Aynı şeyleri Atatürk'ün dış politikasında Osmanlı borçları içinde söylememiz mümkündür.

1920 YILI BÜTÇESİNDE GİDERLERİN DAİRELERE DAĞILIMI (A) CETVELİ

Zatı Hazreti Padişahi ve Hanedanı Saltanat	551.012
Divanı Muhasabat (Sayıştay)	26.096
Maliye Vekâleti	6.413.629

²⁹ Kazım Özalp Milli Mücadele C. I. s. 190.

Müdafaai Milliye Vek. (Milli S. Bakanlığı)	27.576.039
İmalatı Harbiye (Savaş araçları yapımı)	752.969
Bahriye (Deniz Kuvvetleri)	289.548
Nafia Vekâleti (Bayındırlık Bakanlığı)	620.396
Maarif Veklâti (Milli Eğitim Bakanlığı)	577.061
Hariciye Vekâleti (Dışişleri Bakanlığı)	303.748
Adliye Vekâleti (Adalet Bakanlığı)	2.759.274
Posta ve Telgraf	1.427.898
Şer'îye Vekâleti (Diyânet İşleri)	522.062
Sıhhiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) Dahiliye Vekâleti	613.141
İktisat Vekâleti (Ekonomi Bakanlığı)	2.731.023
Rüsumat (Gümrük İdaresi)	1.264.921
Düyunu Umumiye	356.160
Emniyet Umumiye (Emniyet Genel Müdürlüğü)	7.680.969
Şurayi Devlet (Danıştay)	1.354.688
Defteri Hakani (Tapu ve Kadastro)	—
Jandarma (Jandarma Genel Komutanlığı)	403.311
Riyaset (Büyük M. Meclisi Başkanlığı)	4.858.976
Meclis Bütçesi (Büyük Millet Meclisi)	18.375
Matbuat ve İstirahat	953.996
(Basın ve Haberalma Genel Müdürlüğü)	88.000
Aşair ve Muhacirin (Kabileler ve Göçmenler)	874.735

TOPLAM 63.018.354

Gider bütçesinde yer alan daireler ayrılan ödeneklerin genel toplam içindeki payları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

1920 YILI BÜTÇESİNDE YER ALAN GİDERLERİN MİKTAR VE YÜZDE OLARAK DAĞILIMI

<u>Daire</u>	<u>Lira</u>	<u>G.Top.İ.O.</u>
Milli Savunma Harcamaları	33.477.532	% 53,1
— M. Savunma Bakanlığı	27.576.039	
— Jandarma Gen.Kmt.	4.858.976(463)	
— Savaş araçları yap.	752.969	
— Deniz Kuvvetleri	289.545	

<u>Daire</u>	<u>Lira</u>	<u>G.Top.İ.O.</u>
Düyunu Umumiye	7,680.696	% 12,2
Maliye Bakanlığı	6.413.629	% 10,2
Adalet Bakanlığı	2.759.274	% 4,3
İçişleri Bakanlığı	2.731.023	% 4,3
Posta ve Telgraf	1.427.898	% 2,3
Emniyet Genel Müdürlüğü	1.354.688	% 2,1
Ekonomi Bakanlığı	1.264.921	% 2,0
Diğerleri	5.908.693	% 9,4
TOPLAM	63.018.354	% 100

Kaynak C. Duru-K. Turan-A. Öngeoğlu A.g.e. s. 279

1920 YILI BÜTÇESİ GELİR TAHMİNLERİ
(B) CETVELİ

<u>Fasıl Gelir Çeşidi</u>	<u>Lira</u>
I. Bölüm-Bilâ vasıta alınan vergiler (Dolaysız Vergiler)	
1 Müsakkafat ve arazi vergileri	2.540.689
2 Temettüat vergisi	2.083.756
3 Harp vergisi	200.000
7 Ağnam, Deve, Camus ve Canavarlar (Hayvanlar vergisi)	5.783.586
8 Âşar	13.641.079
9 Hisse iane (Bağıştan alınan PAylar)	1.860.146
10 Hususi ormanlar hasılatı (Özel Ormanlar Gelirleri)	30.000
11 Maadin (Madenlerden Alınan Vergi)	375.000
12 Vergi Tezakiri (Vergi Tezkereleri)	75.000
1. Bölüm Toplam	26.589.256
II. Bölüm-Damga, harçlar, kaydiyeler, cezai naktiler	
13 Damga resmi	272.137
14 Hazine pulları	175.000

15 Harçlar	237.055
17 (Kaydiyeler (Kayıt Ücretleri)	241.265
18 (Cezayı nakteler (Para Cezaları)	43.437

II. Bölüm Toplama	968.894
--------------------------	----------------

III. Bölüm-Bilvasıta Alınan Vergiler (Dolaylı Vergiler	
20 Tömbeki bey'iyesi	48
21 Gümrük rüsumu (Gümrük Vergileri)	10.361.221
23 Rüsumu bahriye (Deniz Vergileri)	4.000
24 Rüsumu sıhhiye (Sağlık Vergileri)	5.000
25 Saydi berri ve bahri (Deniz ve Kara Avcılığı Vergileri)	68.626

III. Bölüm Toplama	10.438.835
---------------------------	-------------------

IV. Bölüm-İnhisar (Tekel Gelirleri)	
26 Tuz	3.500.000
27 Tütün	808.095
31 Posta ve telgraf ve telefon	475.149

IV. Bölüm Toplama	4.783.244
--------------------------	------------------

V. Bölüm-Müessesat (Kuruluşlar Geliri)	
32 Mekâtip ve müessesatı sınaiye ve ziraie hasılatı (Okullar, Sınai ve Zirai Kuruluşlar Geliri)	45.000
34 Sıhhiye müdiriyeti hısalatı (Sağlık Müdürlüğü Geliri)	100
35 Hükümet Kinini (Sıtmaya Karşı İlaç S. Geliri)	50.000
38 Maadin (Maden İşletmeleri Geliri)	15.386

V. Bölüm Toplama	110.486
-------------------------	----------------

VI. Bölüm-Emlâk ve eşyayı emiriye hasılatı	
40 Emlâki emiriye hasılatı (Devlet Malları Gel.)	660.000

41 Miri ormanlar hasılatı (Dev. Ormanları Gel.)	908.200
42 Furuht olunan eşya bedeli (Satılan Eşya Gel.)	400.000
43 Konya ovası ameliyatı iskaiye varidatı (Konya Ovası Sulama Tesisleri Geliri)	12.000
43/A Ankara-sivas hattı varidatı (Ankara-Sivas Demiryolu İşletme Ge- liri)	29.450
VI. Bölüm Toplama	2.015.650
VIII. Bölüm-Hasılatı mütenevvia (Çeşitli Gelirler)	
46 Hazine muamelelerinden hasıl olan (Hazine İşlerinden Doğanlar)	506.443
48 Hasılatı müteferrika (Çeşitli Gelirler)	400.000
49 Tekâüt tevkifatı (Emekli Kesenekleri)	702.000
51 İdaresi hususiye Özel İdarelerden Gelen Gelirler	150.000
VIII. Bölüm Toplamı	1.758.443
IX. Bölüm-İstirdadat (Geri Almalar)	
53 Tevziata mukabil istirdadat (Dağıtımlar karşılığı geri alınanlar)	35.000
IX. Bölüm Toplamı	35.000
X. Bölüm-İstihlâk resmi (Tüketim Vergileri)	
56 Sigara kâğıdı istihlâk resmi	100.000
57/A Oyun kâğıdı istihlâk resmi	5.000
57/B Bilârd, dama ve saire resmi	5.000
58 Kibrit ve kav	30.000
X. Bölüm Toplam	140.000
Gelirler Genel Toplamı	46.839.868

Gelir bütçesini oluşturan (B) cetvelinde yer alan gelir bölümlerinin toplam gelirden aldıkları paylar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

1920 YILI BÜTÇESİNDE DEVLET
GELİRLERİNİN DAĞILIM

Gelir Bölümleri	Lira	Tüm G.İ. Payı
Dolaysız Vergiler	26.589,256	26.77
Damga V, Harçlar, Para cezaları	968.894	2.07
Dolaylı Vergiler	10.438.835	22.29
Tekel Gelirleri	4.783.244	10.21
Kuruluşlar Gelirleri	110.486	0.23
Devlet Malları Hasılatı	2.015.650	4.30
Çeşitli Gelirler	1.758.443	3.75
Geri Almalar	35.000	0.08
Tüketim Vergileri	140.000	0.30
TOPLAM	46.839.868	100.00

Kaynak : 1920 Yılı Bütçesi (B) cetveli.

ÖNEMLİ GELİR ÇEŞİTLERİNİN BÜTÇE GELİRLERİ
İÇİNDEKİ PAYI

Gelir Çeşidi	Lira	T.G.İ. Payı%
Âşar	13.641.079	29.1
Gümrük Vergisi	10.361.221	22.1
Ağnam	5.783.586	12.3
Tuz Tekeli	3.500.000	7.5
Bina ve Arazi Vergileri	2.540.689	5.4
Temettü Vergisi	2.083.756	4.4

CUMHURİYET DÖNEMİNDE KAMU MALİYESİNE TESİRLERİ BAKIMINDAN İZMİR İKTİSAT KONGRESİNİN KISA TAHLİLİ

Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara Hükümeti savaş giderlerini karşılayabilmek için düzenli bütçeler yapmakta, bu bütçe giderlerinin yaklaşık dörtte üçünü vergiler yoluyla sağlamaktaydı. Geri kalan bölümde tekel gelirleri ile devlet malları hasılatından elde edilmekte idi. 1920 yılı bütçesi incelenirse % 56'sının vasıtasız vergilerden, % 22'sinin vasıtalı vergilerden sağlandığı, geri kalan bölümünde tekel gelirleri ile devlet malları hasılatı ve çeşitli gelirlerden elde edildiği görülür³⁰. Vergi gelirleri esas olarak tarıma ve kısmen dış ticarete dayanmakta ve az gelişmiş ekonomik yapıların vergi sistemlerinin özelliklerini göstermekte idi. Yine 1920 bütçesinin gelirleri için de aşarın % 29 ile en büyük paya sahip olduğu, onu % 22 ile gümrük vergisinin ve % 12 ile ağnam vergisinin takip ettiği görülmektedir³¹. Aşar ve ağnam vergilerinin tarımdan alınması, ayrıca tütününde tekel gelirleri arasında önemli bir paya sahip olması, tarımın devlet gelirleri arasında önemli bir yer sağlanmasına sebep olacaktır. Bu durum uzun yıllar Türkiye'yi yönetenleri tarıma önem vermek zorunda bırakacaktır. Ama ne varki gerek aşar vergisi, gerekse ağnam vergisi dünyada uygulanan modern vergi sistemlerinin eşitlik ilkesinde aykırıydı. Fakat bu aşamada bu iki verginin kaldırılması, devlet gelirlerinde önemli ölçüde boşluk yaratacaktı. Bu sebeple her ikisinin uygulanışı kurtuluş savaşı boyunca ve Cumhuriyetin ilk yıllarında da sürdürüldü. Ankara'da Büyük Millet Meclisinin kabul etmiş olduğu bir numaralı kanunun bir vergi kanunu olması da dikkat çekicidir (24.4.1920). Bu kanun Osmanlı Meclis-i Mebusanında 4 misli zam hakkında yarım kalmış teşebbüse açıklık getiriyor verginin eskisi gibi alınacağını belirtiyordu. Böylece Büyük Millet Meclisi ağnam konusunda bazı illerde görülen zamlı tarife uygulamasına son vererek halk kitlelerinden destek sağlamaya çalışıyordu³².

1923 yıllarının başlarına gelindiğinde Yunan ordusu ile sıcak savaş bitmişti. Fransa daha önce Ankara Hükümeti ile anlaşmaya varmış, güney illerimizi boşaltmış, İngiltere ise kendi kamuoyunun etkisiyle, Ankara'ya sempati ile bakmaya başlamıştı. Ama asıl onları tedirgin eden şey, eski Osmanlı borçlarıydı. İstanbul Hükümetinin kemalistlerin bolşevizm yanlısı

³⁰ Alptekin Müderrisoğlu A.g.e. s. 337.

³¹ A. Müderrisoğlu A.g.e. s. 338.

³² Prof. Dr. K. Bulutoğlu A.g.e. s. 4.

olduğu yolunda yaptığı propaganda, savaş sırasında Ankara-Moskova yakınlaşması, sadece İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletlerinin değil, tüm batılı ülkelerinin ve hatta ülke içinde bazı kesimlerinde Ankara Hükümetine kuşku ile bakmalarına sebep olmaktadır. Ankara Hükümeti tüm bu kesimlere teminat vermek ve anları yatıştırmak zorundaydı. Bu bakımdan 1923 yılının şubat ayında toplanan İzmir iktisat kongresi, bazı yazarlarca bir iktisat kongresinden daha çok bir bildiri kongresi olarak kabul edilmektedir. Prof. Dr. Erol Zeytinoğlunun Atatürk döneminde Türkiye ekonomisi seminerinde yapmış olduğu konuşma bu fikri teyit eder niteliktedir³³.

“İzmir İktisat Kongresi toplandığı zaman kesin tarih 17 Şubat-4 Mart 1923 (Sic) henüz sıcak savaş bitmiş ama, zafer sonuçlanmamış Lozan Konferansı sonuçlanmamış, aksine kesintiye uğramış. İsmet Paşa Türkiye’ye dönmüş İstanbul işgal altında İstanbul’da henüz İngiliz işgal kuvvetleri durmaktadır. Henüz devletin siyasi rejimi belli olmamıştır. Acaba böyle bir ortamda, devlet belli değilken, siyasi rejim belli değilken, henüz zafer tescil edilmemiş iken, henüz Lozan Andlaşması sonuçlanmamış iken, acaba Atatürk’ün İzmir’de bir iktisat kongresi toplayarak Türkiye’nin ekonomik geleceği, ekonomik sistemi ekonomik yöntemi saptanabilir miydi?”

İzmir İktisat kongresinin oluşumunu tetkik ediyoruz. İzmir İktisat Kongresinin oluşumundan Ankara’daki Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Büyük Millet Meclisi son anlarda Basından haberdar olurlar. Halbuki Büyük Millet Meclisi yetkilidir. Fakat kongrenin oluşumunu gazetelerden öğrenirler ve böyle bir kongrenin gereksizliğinden bahsederler.

İzmir İktisat Kongresine Türkiye’nin o devirdeki koşulları içerisinde en kötü bir mevsim olan Mart ve Şubat aylarında yapılması istenir ki bu nedenle davet edilen 1565 kişiden ancak 1135 kişi kongreye gelebilir. Ankara’dakiler dahi büyük güçlüklerle, kaç günde İzmir’e gelebilirler. Binaenalyh doğu bölgesinin hatta Anadolu bölgesinin İzmir’e gelebilmesi mümkün değilken, acaba İzmir İktisat Kongresinin böyle kış ayında, acele bir şekilde yapılmasının başka bir anlama yok mudur?

İzmir İktisat Kongresi eğer gerçekten Türkiye’nin ekonomik geleceğini tartışacaksa, burada her ilçeden 7 veya 8 kişinin davet edilmesinin anlamı

³³ Prof. Dr. Erol Zeytinoğlu, İzmir İktisat Kongresinin anlamı ve değerlendirilmesi üzerine genel görüşme, “Atatürk döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri” Yapı ve Kredi Bankası Atatürk Yılı armağanı s. 56 İstanbul 1981.

nedir? İzmir İktisat Kongresi olsa olsa iktisatçıların oluşturacağı bir kongre olması lâzım gelir iken, ilçelere kadar inilmek suretiyle, adeta halk temsilcileri davet edilmek istenmiştir. Eğer, çeşitli kesimlerin, çeşitli grupların veya çeşitli bölgesel sorunların saptanması gibi bir iddia, bir iyiniyet ileri sürülebilirse, o devrin koşulları ekonomik ve sosyal koşulları Mustafa Kemal tarafından bilinmiyormuydu? Büyük Millet Meclisi tarafından bilinmiyormuydu da, inçelerden toplanan 8 kişiden ekonomik görüşler istenecek, içinde buldukları sorunlar satanacaktı?

Binaenaleyh kompozisyon tetkik edildiği zaman görülüyorki, bu kompozisyon Türkiye'nin ekonomik sorunlarını ortaya koymak gibi bir fantezi ve birde geleceğini saptayabilecek nitelikte bir kompozisyon değildir.

O zaman aklımıza şöyle bir şey geliyor, daha doğrusu bendenizin aklına geliyor ve onu öğrenmek istiyorum. Henüz zafer sonuçlanmadan, henüz daha hatta Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı boyunca muhafaza ettiği Sovyetler'le, Rusya ile ilişkileri son bulmadan, acaba Atatürk bu kongreyi toplamak suretiyle Rusya'ya kurtuluş savaşı boyunca, angaje olduğu bazı hususlarda halk temsilcileri vasıtasıyla cevap mı vermek istemiştir? veya bu kongre Lozan'dan geri dönen İsmet Paşa'nın veya Lozan'dan gelen bilgilere karşı Batı ülkelerine karşı Türkiye'nin gelecekte Batı ile olan ilişkileri Batıyı tedirgin etmektedir. Batı ülkelerini Lozan'da Türkiye ile beraber masaya oturan ülkeleri en fazla tedirgin eden husus, Türkiye'nin ekonomik geleceğidir.

Türkiye acaba kurtuluş savaşında yaptığı gibi Rusya yanındamı yer alacaktır. O ekonomik sistemini mi binemseyecektir. Türkiye Batının pazarı olmaya devam mı edecektir. Batı ile ekonomik ilişkiler devam edecektir midir? Binaenaleyh Lozan'da anlaşmayı imzalayabilmek için Batıya bir nevi taahhütte bulunmak mecburiyetindedir mi? Ve İzmir İktisat Kongresi batıya verilen bir taahhütmüdür? Çünkü bu fevkâlede acele olarak toplanan İzmir İktisat Kongresinden sonra Lozan imzalanmıştır.”

Prof. Dr. Erol Zeytinoğlu'nun fikirlerine katılmak mümkün değil. Kanımızca İzmir İktisat Kongresini bir akademik kongre gibi anlamak ve konuyu bu şekilde yaklaşmamak gerekir. Bu bir akademik kongre değildir. Kongreden daha ziyade milli bir bildiridir. Atatürk'ün ekonomi ile ilgili fikirleri çok daha evvel bilinmektedir. Daha ittihak-Terakki cemiyetindeki günlerinde, her tartışmada bu fikirlerini ortaya sürmekteydi. Ama bu kongrede ilk defa olarak milli ekonomi (ekonomi milli) görüşü getirmek yanında, sosyal düşüncelerinde millet temsilcileri önünde ortaya koymuştur.

Yine millet temsilcilerinin önünde bundan böyle yarı sömürge bir ülke olmayacağımızı kesin bir dille belirtiyordu. Ve daha yolun başında fikirlerine millet temsilcilerinin önünde meşruiyet kazandırıyor. Atatürk'ün temel özelliklerinden biride meşruluk. Kongrenin Batıya ve Sovyetlere mesajlar verme özelliğinin yanında Kollektif-şuur denilen halkın heyecanı da ileride yapılacak kalkınma hamlelerinde, kurulacak iktisadi düzende dinamizmi oluşturacaktı. Bu yaklaşım bugünkü çağdaş kalkınma teorilerinde uymaktadır. Kongreye Türk Toplumunun tüm sosyal dilimlerinin davet edilmesi ve onlara söz hakkının verilmesi, kesilmiş olan Lozan Konferansına Türk Milletinin kararlılığını göstermekte idi.

Kongrede yeni Türk Devletinin takip edeceği İktisadi sistem belli olmuştur. "Liberal kapitalizm" Buna bağlı olarak Mali sistemde kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Bu konu ile ilgili kongrenin almış olduğu kararlardan bazıları şunlardır.

- Koruyucu gümrük vergileri yoluyla yerli sanayinin korunması ve bu sanayi için ithal olunacak mallara gümrük muafiyetinin tanınması.
- Bir ana Ticaret Bankası kurulması
- Borsaların kurulması
- Aşar vergisinin kaldırılması
- Tütün ekimi ve ticaretinin serbest bırakılması
- Reji'nin kaldırılması
- Asgari ücretin belediyelerce saptanması
- Ücretlerin para olarak gününde ödenmesi

Bu kararlar eski sistemin tasfiyesinin bir başlangıcı olduğu gibi, devlet gelirlerinin gelişiminin, modern bir vergi sisteminin ve onu besleyecek bir sermaye piyasasında kaynağını teşkil edecekti. Bu kararların bazıları Lozan antlaşması ile uygulama alanı bulurken bazıları da 2-3 yıl sonra ancak uygulanabilecektir.

MODERN VERGİ SİSTEMİNİN OLUŞUMUNA PARALEL DEVLET GELİRLERİNİN GELİŞİMİ

Lausanne antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti mali, iktisadi bütün egemenlik haklarını yeniden kazanmıştı. Düyun-u Umumiye idaresine son verilmişti. Bu dönemde vergi sistemini iki ayrı safhada incelemek gerekecektir. Birincisi Osmanlı sisteminin tasfiye edilmesi ile kurulan vergi sis-

teminin sürdüğü dönem (1926-1950) ikincisi çağdaş gelir vergi sistemine daha yakın bir sistemin uygulandığı 1950 yılından günümüze kadar olan dönemdir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ister istemez idare, eski Osmanlı vergilerini toplamakla ve bunlara bazı zamlar yapmakla yetindi. Fakat 1925 yılında âşarın kaldırılması, yeni bir vergi sisteminin kurulmasına başlangıç olacaktı. Cumhuriyet başlamıştır. Devlet gelirlerinin yetersizliğine rağmen, yeni idare bunu yapmak zorundaydı. Bunun yapılmasında amaç, köylü üzerinde çok ağır bir yük olan ve tahsil eden araçlar tarafından katmerleştirilen bir vergiyi kaldırmak suretiyle genç cumhuriyetin temellerini geniş halk kitlerine mal etmek istenmesidir. Çünkü bu verginin kaldırılması İzmir İktisat kongresinde bizzat çiftçi ve işçi temsilcileri tarafından istenmiş geniş bir kesim tarafından da desteklenmişti.

Âşarın kaldırılması devlet gelirlerinde önemli bir boşluk yaratmaktaydı. Birazda bu boşluğu gidermek amacıyla, tarım ürünlerinin demiryolu ve denizyolu ile piyasaya sürülen miktarı üzerinden bir dolaylı vergi alınması kabul edildi. Ayrıca ağnam vergisi ile yol vergisine zam yapıldı.

Bu dönemde diğer önemli değişikliklerden biride 1914 yılında Fransız patent vergisi model alınarak yürürlüğe konan Temettü vergisi kaldırılması ve, yerine sanayi ve Ticaret kesimlerini daha ciddi bir şekilde vergilendirecek olan "Kazanç vergisinin yürürlüğe konmasıdır. Kazanç vergisi konulurken daha geniş bir kapsam düşünülmüş fakat sermaye birikimi göz önünde tutularak bundan vazgeçilmiştir. Kazanç vergisi nitelik olarak, günümüz gelir vergisine çok yakın bir vergiydi. Yükümlülükler iki ana grupta ele alınmaktaydı. Birinci grup gerçek kazanç üzerinden vergiye tabii olan beyannameli yükümlülerdi. İkinci grupta ise beyannameye tabii olmayan ve ikinci sınıf yükümlüler adını alan kesim yer alıyordu.

Kazanç vergisi bu dönem için kısmi bir gelir vergisidir. Bu vergiden amaç gerçek kazançları kavramak olmuş, ancak gerek kanundaki bazı eksiklik ve yetersizlikler, gerek vergi idaresinin yetersizliği nedeni ile, veri umulan ölçüde başarılı olmamıştır. Özellikle beyan sisteminin tam olarak uygulanmaması sebebiyle 1927 yılında kazanç vergisi kanununda bazı değişiklikler yapılmış, bu arada beyannameli yükümlülerin alanı daraltılmıştır³⁴. Nitekim kazanç vergisi daha sonraki yıllarda bir kaç defa değiştirilerek esas itibariyle dış belirtilere dayanan bir ticaret resmi haline getirildi.

³⁴ Prof. Dr. M. Yaşa A.g.e. s. 599.

Cumhuriyetin ilk yıllarında KDV'ye benzer bir uygulama

Bu dönemin göze çarpıcı uygulamalarından biri de, 1926 yılında "Umumi istihlak vergisi" nin kabulü olmuştur. Bu vergi esas olarak satışları vergilendirdiğinde ayrıca hizmetleri hedef alan bir "Hususi istihlak vergisi" de kabul edilmiştir. Umumi istihlak vergisi kapsamı oldukça geniş tutulmak istenen bir "yaygın muamele vergisi" niteliğindedir. Batı ülkelerinin birçoğunda ve son yıllarda günümüz Türkiye'sinde uygulanan "Katma Değer Vergisi"sinin Cumhuriyet ilk yıllarında ilk şekliyle uygulanışı dikkate şayandır. Ancak Türkiye ekonomisinin o günkü yapısı bu verginin başarılı bir biçimde uygulanmasına elverişli değildi. Bu sebeple 1927 yılında yapılan bir değişiklikle umumi istihlak vergisinin yerini "Muamele vergisi" almıştır. Muamele vergisi, umumi istihlak vergisinin aksine toplu nitelikte idi. Bu vergi muharrak kuvvetten yararlanan sınai işletmelerinin ürünlerini ve banka ve sigortacılık faaliyetlerini vergilendirmekteydi³⁵. Ama ne yazık ki bu vergi tipi sanayi işletmelerini vergiden kaçmak amacıyla, ilkel üretim metodlarına yöneldiği için, ekonomi üzerinde olumsuz etkileri görülüş, bir süre sonra da terkedilmiştir.

Diğer revizyonist vergi uygulamaları

Cumhuriyetin ilk yıllarında yapısal değişikliğe uğramayan fakat küçük bazı değişiklikler gören önemli vergiler arasında "Ağnam vergisi" ve "Bina ve arazi vergileri" sayılabilir. Bunlardan ağnam vergisi 1924 yılında "Sayım vergisi" adını aldı. Sayım vergisinin bütçe gelirleri içindeki payı Osmanlı imparatorluğu'nun son yıllarında % 8 cumhuriyetin ilk yıllarında % 5 dolaylarında olmuştur³⁶.

Bina ve araziden alınan "Musakkafat Vergisi" ile arazi Vergisinin payı ise Cumhuriyetin ilk yıllarında dolaysız vergiler grubundan kazanç vergisinden hemen sonra gelmekteydi. Aşarın kaldırılmasıyla doğan boşluğu gidermek için, arazi vergisi önceden aşara tabii olan arazide yükseltildi. Arazi ve bina vergiler 1931 yılında yeniden düzenlendi. Ayrıca yeni bina vergisi kanunu safi irat esasını getirmişti. Servet transferlerinin vergilendirilmesi ile ilgili olarak atılan bir adımda, gayrimenkullerin bağışlanmasında ve mirascılara intikalinde alınan tescil harcının, 1926 yılında kabul edilen bir kanunla "Veraset ve İntikal Vergisi" haline dönüştürülmesidir³⁷.

³⁵ Prof. Dr. M. Yaşa A.g.e. s. 601.

³⁶ İ.İ.T.İ.A. Türk Ekonomisinin Elli Yılı s. 277 İstanbul 1974.

³⁷ Prof. Dr. M. Yaşa A.g.e. s. 601.

Osmanlı döneminde kalan vergi kanunlarını, özüne dokunmadan revizyondan geçirip, günün şartlarına uydurmanın iki önemli sebebi, bu kanunların kaldırılmasının, meydana getireceği boşluklar sebebiyle, devlet gelirlerindeki azalış ile ülkedeki iktisadi motivasyonları bozmadan toplumu yeni vergilere adapte edebilmektir.

Merkezi Devlet Gelirlerinin yapısal gelişimi

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında çeşitli vergi gelirlerinin, devlet gelirlerindeki paylarının artışı daha önce sergilemeye çalıştığımız bir reform çerçevesi içerisinde gerçekleşmiştir. Devletin temellerinin sağlamlaşması, ekonomik sistemin yavaş yavaş rayına oturmasıyla birlikte, Gelir ve Servet üzerinden alınan vergilerin paylarında azaltılmak yoluna gidilmiştir. Fakat eskiden tarım kesiminden alınan bu tür vergiler artık tarım kesimi dışına yöneltilmiştir. Bu yolla tarım nüfusu üzerindeki vergi yükü hafifletilmiş, böylece tarımsal üretim artırılmıştır. Bunun bir başka sebebidir, 1929 Dünya ekonomik bunalımı sonucunda, iç ve dış piyasalarda tahıl ürünlerinin hızla değer kaybetmesi ve bundan zarar gören Türk köylüsünün korunmasıdır.

Türkiye’de vergi gelirlerinin tarihi gelişimi hakkında daha iyi fikir sahibi olabilmek için, çeşitli vergilerin, dönemleri içinde, milli gelirdeki paylarının gelişimini gözlemek gerekir. Ancak bu şekilde Türk vergi sisteminin nerelerden nerelere gelebildiği daha iyi anlaşılacaktır.

ÇEŞİTLİ GELİRLERİN MERKEZİ DEVLET BÜTÇESİNDEKİ PAYLARI OSMANLI DEVLETİ

	Gelir ve Ser.Ver.	Dış Tic. alınan V.	İçerden A. D. Vergi	Resim H. Dam.resmi	Diğer gelir	
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1840	62.58	11.75	20.48	—	4.79	100
1863-64	57.66	16.61	8.97	10.60	6.16	100
1874-75	63.69	8.36	10.60	8.06	9.29	100
1877	60.75	12.90	11.36	4.64	10.35	100
1895	56.45	10.62	16.28	5.73	10.92	100
1900	58.58	10.79	16.05	5.72	8.86	100
1901	55.74	11.47	15.66	8.40	8.73	100
1910	47.21	16.53	13.81	7.80	14.64	100
1911	45.21	16.39	14.44	8.15	15.82	100

Kaynak: 1840, 1863-64 Du Vellay, 1874-1911, Mali istatistikler. Genel Müdürlüğü nak. Prof. Dr. K. Bulutoğlu A.g.e. s.15

**CUMHURİYET DÖNEMİNDE ÇEŞİTLİ GELİRLERİN DEVLET
GELİRLERİNDEKİ PAYLARI**

	Gelir ve Ser.Ver.	Dış Tic. alınan V.	İçerden A. D. Vergi	Resim H. Dam.resmi	Diğer gelir	Top. Gel.
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1924	37.07	20.91	12.36	4.05	25.61	100
1925	34.79	26.63	25.67	10.33	12.58	100
1930	20.09	26.88	25.80	5.63	21.60	100
1935	25.63	18.67	21.61	5.14	28.95	100
1940	18.34	3.34	20.26	2.92	53.14	100
1945	38.31	8.41	37.42	3.79	12.07	100
1950	31.57	19.66	31.83	4.49	12.45	100
1955	25.31	17.23	28.54	5.51	23.41	100
1960	30.37	21.43	21.42	5.52	21.26	100
1965	22.92	18.39	21.57	6.51	30.61	100

Kaynak : Prof. Dr. K. Bulutoğlu A.g.e. s.15

**ÇEŞİTLİ MERKEZİ DEVLET GELİRLERİNİN MİLLİ
GELİRDEKİ PAYLARI**

	Toplam Gelirler	Gel.ve Ser. Vergiler	Dış Tic. alınan ver.	İ.alınan dolaylı V.	T.vergi gelirleri	Başlıca gelirler
	(1) %	(2) %	(3) %	(4) %	(5) %	(6) %
1927	11.24	2.50	3.48	3.68	9.66	1.58
1928	12.08	2.39	3.66	4.11	10.14	1.94
1930	11.94	2.40	3.21	3.75	9.36	2.58
1935	17.11	4.39	3.19	4.58	12.16	4.95
1940	24.55	4.50	1.31	5.69	11.50	13.05
1941	24.75	4.64	1.75	5.82	12.21	12.54
1942	19.33	8.86	1.72	5.28	15.86	3.47
1944-5	13.79	4.75	1.11	5.84	11.70	2.09
1950	15.82	5.00	3.11	5.74	13.85	1.97
1955	17.76	4.49	3.06	6.05	13.60	4.16
1960	17.13	5.20	3.67	4.62	13.49	3.64
1964	20.75	4.76	3.81	5.83	14.40	6.35

Not : (a) Borçlanma dahil.

Prof. Dr. K. Bulutoğlu A.g.e. s.16

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğunun kendine özgü ekonomik ve sosyal yapısı, buna bağlı olarak gelişip şekillenen maliye ve vergi politikaları, daha ilk kuruluş yıllarında belirlenmeye başlamış, Olgunluk ve gelişme dönemlerinde ise, en ideal halini almıştır. Osmanlı devlet yapısını, dolayısıyla mali sistemini ayakta tutan “statik” denglerinin bozulmasının yegane sebebi ise; Osmanlı ekonomik sisteminin kendi iç çelişkilerden daha çok, Batının oluşturduğu dış çelişkilerdir. Batıda gelişen ticaret ve sömürgeciliğin, uzak deniz yollarını da kullanarak “markantelizm”i yaratması, bunun sonucu olarak gelişen sanayileşme, “Kapitalizm”in doğuşu, Batı ile Osmanlı arasındaki çelişkilerin izlerini daha da derinleştirecektir.

XVI. ile XIX. yüzyıllarda başdöndürücü bir hızla sosyal, ekonomik, kültürel değişim sürecine giren Batı karşısında, toplumsal yapısıyla, ekonomik sistemiyle, dünya görüşüyle tamamen değişik bir durum gösteren Osmanlı devletinin bu sürece uyum göstermesi beklenemezdi. XIX. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı devleti Batının bu değişimiyle hiç ilgilenmediği gibi, buna gerekte duymadı. A. Hamdi Tanpınar’ın dediği gibi, “O kendi tarihini, yine kendisi yapıyordu.”

Neticede XIX. yüzyılda Batının eriştiği ekonomik düzeye karşın, Osmanlı imparatorluğu yapısından kaynaklanan sebeplerden dolayı bir sermaye sınıfını yaratmadığı gibi, büyük ölçüde Toprağı dayanan vergi sisteminde hiç bir zaman çağdaş bir nitelik veremedi. Bunu başarabilseydi, belki dış ticaretin ve sanayinin devlet tarafından organize edildiği kendine özgü bir devletçi modern sistemini yaratabilirdi. Ama kapitilasyonlar sebebiyle buna batının izin vermesi düşünülemezdi. Kaynaklarını kullanma imkânı kendine verilmeyen, sosyo-ekonomik sorunlarına geçerli çözüm yolları arama fırsatı bulamamış Osmanlı Devleti 1840 yılından sonra mali bakımdan, Batı devletlerinin ve sermayedarların hegemonyasına boyun eğmek zorunda kalmıştı. Bundan sonra yapılacak olan her ıslahat hareketi, bataklıkta çırpınan insan misali, devleti daha çok batağa saptırarak, Dünyu-u Umumiye’ye kadar gelinmesine de sebep olmuştur.

Osmanlı toplumunun geri kalmışlığı, Batı karşısında aciz ve yarı sömürge haline gelmesi Osmanlı entellektüelleri arasındaki fikir hareketlerinin güçlenmesine sebep olmuştur.

Bu fikir hareketlerinden ittihat ve Terakki, Enver Paşanın da yardımıyla, güç kullanarak iktidara geldi. Bu hareketin ortaya çıkışı, ekonomik

sebeplerden daha çok siyasi sebeplere dayanmasına rağmen, parti içindeki Ziya Gökalp, Pavlus efendi Alp Tekin gibi düşünürler de şöyle bir kanaat hakimdi: İmparatorluğun ilerleyememesinin yegane sebebi, İngiltere ve Fransa gibi ülkelere verilen zorunlu ticari imtiyazlardı. Bu düşüncenin partide hakim görüş olması, I. cihan savaşında Almanya'nın tercih edilmesinede sebep olacaktır. Savaş esnasında, partinin dış ticaret gümrük hadlerinin yükseltilmesi bu görüşü destekler niteliktedir.

Ama ne yazık ki, Mondros Ateşkes antlaşmasından sonra, itilâf devletlerinin isteği doğrultusunda gümrük duvarları kaldırılarak kapitilasyonlar yine insafsızca uygulamaya konulmak istenecektir.

Kurtuluş Savaşı yıllarında, Mustafa Kemal'in kaynak yaratma çırpınışları, sağlam onurlu, pratik çözüm yollarına yönelmesi ve bunları bütçe üzerinde ifade etmesi, günümüz modern maliye ve vergi sisteminin temellerini teşkil edecektir. Düyun-u umumiye konusundaki tutumu, İzmir İktisat Kongresi, kuracağı devlet sisteminin izleyeceği vergi ve maliye politikaları, bütün bunları Batıya karşı mesaj verme araçları olarak kullanması, kesilmiş bulunan Lozan görüşmelerinin yeniden başlamasında önemli rol oynayacaktır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Osmanlı vergi sisteminin kalıntıları hızla tasfiye edildi. Kazanç, umumi ve hususi istihlâk vergileri denendi. Yeni gümrük tarifesi, miras vergisi, Bina ve arazi vergileri yürürlüğe kondu. Böylece XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devletinin aynı-bölgeci sistemden, nakti-merkezi sisteme geçme uğraşları Cumhuriyetin ilk yıllarında başarıya dönüştü. Çünkü Mustafa Kemal, ülkelerin ekonomik gelişmeleri ile devletin elde ettiği gelirlerin sıkı bir ilişkisi olduğuna inanmaktaydı. 1925'lerin Türkiye'si henüz alışveriş yani tüketim ekonomisine girememiş, bünyesi itibariyle kendine yeterli tarım üretim birimlerinden oluşan bir ekonomi ile ayakta durmaktadır. Devlet gelirlerinin en önemli kalemleri bu kesimden sağlanmaktadır. Hem ekonomiyi, hemde devlet gelirlerini dengde tutabilmek, tarım vergi boşluğunu doldurabilmek için alışveriş ekonomisi geliştirilmiş, mal hareketlerinden alınan yurt içi ve yurt dışı gümrük vergileri ile tüketim vergilerinin uygulanması sağlanmıştır.

1930'larda iktisadi kriz sebebiyle, Tüm dünyada tahıl fiyatlarının düşmesi, Türk ekonomisinin bundan olumsuz olarak etkilenmesi sonucunda bir çok verginin oranları yükseltildi. İktisadi krizin Türk Ekonomisi üzerindeki etkileri henüz silinememişken, 1939 yılında patlak veren II. Dünya savaşı, mevcut vergilerin oranlarını yükseltmiş, varlık, toprak mua-

mele vergisi gibi olağanüstü yeni vergileride beraberinde getirmiştir. Varlık vergisinin kazanç üzerinden alınmayıp, direkt olarak servet üzerinden alınması, ve ekonomi üzerinde olumsuz etkilerinin görülmesi bu verginin ekonomik sebeplerden daha çok, siyasi sebeplerden dolayı konduğu tartışmalarını gündeme getirmiştir.

II. Dünya savaşının bitiminden sonra bu tartışmalı olağanüstü vergiler kaldırılarak mevcut vergilerin oranları azaltıldı. Sonra da Gelir Vergisi, Kurumlar vergisi gibi çağdaş vergiler Vergi usul Vergisi, Kurumlar vergisi gibi çağdaş vergiler Vergi usul kanumuzda yapılan bazı değişikliklerle Türk Toplumuna adapte edilmeye çalışıldı (1950). Yine bu dönem muamele vergisi, özel istihlak vergileri "Gider Vergisi" adı altında birleştirildi.

1960'dan sonra yapılan tüm değişiklikler, yeni bir sistem getirmekten çok, ellili yıllarda getirilen sistemin düzeltilmesiyle ilgilidir. Bu yıllarda Gelir vergisinin kapsamı genişletilip, tarım kesiminin bir kısmı da, boşlukları doldurmak için, bu veri kapsamına alındı. Ayrıca ekonomik gelişmeyi teşvik edici bir takım düzenlemeler üzerinde durulmuştur.

Geriye dönüp baktığımızda, Türk vergi sisteminin, çağdaş batı vergi sistemleri arasında yerini aldığını görmekteyiz. Ancak objektif bir vergi sisteminin varlığı hâla günümüz Türkiyesinde en fazla tartışılan konuların başında gelmektedir. Buna sebep olarak Gelir Vergisinin uygulanış şekli gösterilmektedir. Türkiye'de geçmiş yıllarda ve günümüzde ücretlerin vergilendirilmesi diğer kesimlerden daha başarılı olmaktadır. Eleştirilerden bir kısmıda tarım kesimi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bir kısım eleştiriciler bu kesimin politik sebeplerden vergi dışı bırakıldığı kuşkusunu taşımaktadırlar.

Ama unutmamak gerekir ki Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunlarından biri eğitimidir. Dünyada uygulanmakta olan en gelişmiş modern vergi sistemleri başarısı, devletin yaptırım gücünden daha çok eğitilmiş kitlelerin vergiye yaklaşım tarzlarına bağlıdır.

TAKVİM-İ VEKAYİ'DE ERMENİLERLE İLGİLİ HABERLER*

(1908-1915)

— DİZİN —

MEHMET SEYİTDANLIOĞLU**

A – GİRİŞ

XIX. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı İmparatorluğu için içte ve dışta yeni sorunların doğduğu bir dönem olmuştur. Bilindiği gibi Fransız İhtilâli'nin ortaya attığı milliyetçilik akımı imparatorluğun parçalanmasında rol oynayan en önemli faktörlerden birisi olmuş, 1829'da Yunanlıların bağımsızlıklarını almalarıyla başlayan süreç diğer Hristiyan azınlıklara da yayılarak onların birer birer imparatorluktan kopmalarıyla sonuçlanmıştır. Milliyetçilik akımından etkilenen azınlıklar arasında Ermeni toplumu da bulunmaktaydı. Ermeniler ve Türkler Osmanlı İmparatorluğu' bünyesinde başlangıçtan beri barış ve dostluk içerisinde yaşamışlardır. Fatih Sultan Mehmet 1453'de İstanbul'u aldıktan sonra, Bursa'daki Ermeni Piskoposunu İstanbul'a getirterek ona "Patrik" ünvanını vermiş, bu tarihten sonra Ermeni toplumunun, hukuk, eğitim ve sosyal işleri patriklik tarafından görülmeye başlanmıştı. Ermeni ve Türk toplumları, diğer Hristiyan azınlıklara oranla birbirleriyle yakın ilişkiler kurarak kaynaşmışlardı. Ermeniler pek çok önemli resmi devlet görevlerinde de bulunmuşlardı¹.

Belirttiğimiz gibi, Ermeniler arasında milliyetçilik akımının etkileri XIX. yüzyıl ortalarından itibaren görülmeye başlamıştı. "Tanzimat Fermanı"nın (1839) İmparatorluğun gayrimüslim tebaasına verdiği haklar, "Islahat Fermanı" (1856) ile genişletilmiş, Ermeniler bu yeni haklardan en

* Bu dizinin gerçekleşmesi sırasındaki, destek ve yardımları için sayın Prof. Dr. Şerafettin Turan'a teşekkür ederim.

** Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi.

¹ Ercüment Kuran, "Tanzimat Türkler ve Ermeniler" *Dış Politika*, 4, (Ekim, 1983) ss. 25-29. Bahaeddin Yediyıldız, "XVI—XIX. yüzyıllarda Ermenilerin Türk Toplumu İçerisindeki yeri", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (3-12 Ekim 1983)*, ss. 141-147. Yusuf Oğuzoğlu, "XVII. Yüzyılda Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri hakkında Bazı Bilgiler", *aynı eser*, ss. 265-270. Yücel Özkaya, "Arşiv Belgelerine Göre XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilerin Durumu" *aynı eser*, ss. 149-158.

geniş ölçüde yararlanan toplumlardan birisi olmuştur. Bu durum bütün Tanzimat dönemi boyunca (1839-1876) böyle devam etmiştir. Bunun bir sorun haline gelişi 1870'li yılların sonlarına doğru olmuştur.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda İmzalanan Ayastafanos Andlaşmasının (5 Mart 1878)² 16. maddesinde, Doğu Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı bölgelerde ıslahat yapılması öngörülüyordu. Bu andlaşmayı yenileyen Berlin Andlaşması'nın (13 Temmuz 1878)³ 61. maddesinde ise bu ıslahatın Avrupa devletlerince gözetilmesi ve denetlenmesi kabul edilmişti. Bu andlaşmalardan sonra Ermeni sorunu uluslararası platformda ilgi görmüş büyük Avrupa Devletleri arasındaki rekabette birbirlerine ve Osmanlı Devleti'ne karşı kullandıkları bir koz olmuştur⁴.

Ermeniler Berlin Andlaşması'nın kendilerine sağladığı bu haklarla yetinmediler, kurdukları Hınçak, Taşnaksutyun gibi komitelerle tedhiş ve terör hareketlerine başladılar⁵. Bu komiteler teröre girişerek Müslüman halkı kıskırtacaklar, buna tahammül edemeyen Müslüman halk Ermenilere karşılık verince de Avrupa devletleri müdahale edecek ve böylece Avrupa'dan sağladıkları yardımla bir Ermeni devleti kuracaklardı⁶. Ermeni örgütleri bu amaçla Erzurum, İstanbul, Sasun, Zeytun, Van ve bu dizinin ana konusunu oluşturan Adana'da (Nisan 1909) ve Anadolu'nun pek çok bölgesinde isyan hareketlerine girişmişlerdir⁷.

I. Dünya Savaşı'nda ise Doğu Anadolu'nun bir çok yerinde isyanlar çıkararak Rus ordusu ile işbirliği yapan Ermeniler Osmanlı ordusuna karşı sabotaj hareketlerinde bulundular. Bu durum karşısında İttihad ve Terakki yönetimi birtakım önlemler almak zorunda kaldı. Savaşın kazanılabilmesi için Ermenilerin zararsız bir duruma getirilmesi kararlaştırıldı.

² Andlaşmanın tam metni için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, c. I, Ankara, 1953, s. 387-401.

³ Erim, *a.g.e.*, 403-424. Andlaşmanın Ermenilerle ilgili yönü için ayrıca bkz. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. bas., İstanbul, 1987, s. 199 vd.

⁴ Uras, *a.g.e.*, Kuran, *a.g.m.* s. 27. Bayram Kodaman, "Ermeni Meselesinin Doğuşu Sebepleri", *Türk Kültürü*, sayı 219, yıl XIX (Mart-Nisan 1981) ss. 240-249.

⁵ Kâmurân Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1983, s. 128 vd. Uras, *a.g.e.*, 421-470. Ermenilerce kurulan gizli ve açık komitelerin sayısı daha fazladır. Biz burada en önemlilerini belirtmekle yetindik.

⁶ Gürün, *a.g.e.*, s. 134-136.

⁷ Cemal Paşa, *Hatıralar*, İstanbul, 1977, s. 426. Uras, *a.g.e.*, s. 553. Mehmed Asaf, *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıları*, Ankara, 1982, Salahi Sonyel, "İngiliz Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları", *Belleten*, LI/201 (Aralık, 1987) ss. 1240-1290.

İstanbul Hükümeti onların Doğu Anadolu'dan çıkarılarak Irak ve Suriye içlerine yerleştirilmelerini (*Tehcir*) bir önlem olarak almayı öngördü⁸. Ermenilerin nakli sırasında çeşitli nedenlerden ölümler ve birtakım istenmeyen olaylar meydana gelmiştir. Ancak, bunu bugün Ermenilerce ileri sürüldüğü gibi bir "soykırım" olarak kabul etmek haksız olduğu kadar bilimsel gerçeklere uymayan yanlış bir hüküm olur.

Kurtuluş Savaşında Kafkas Ermenileri ile yapılan *Gümrü Andlaşması* ve *Moskova Andlaşması* ile Türkiye'nin Kuzey-Doğu sınırlarının kesinleşmesi, Sevr'de Doğu illerine getirilmek istenen statü, Ermeni sorununun bir süre daha sürdüğünü göstermektedir. Ancak, *Lozan Konferansı* (1923) ile sorun Türkiye açısından son bulmuştur⁹.

Yapmış olduğumuz bu dizin çalışması, konu üzerinde çalışmak isteyen araştırmacılara kolaylık sağlamak amacını gitmektedir. Ancak, Takvim-i Vekayi'nin 1908-15 yılları arasındaki Ermenilerle ilgili haberlerin dizinine geçmeden önce, XIX. yüzyıl Osmanlı tarihi ile uğraşan bilim adamları için vazgeçilemez bir kaynak olan Takvim-i Vekayi Gazetesi'ni kısaca tanıtmak ve bilgi vermek, gazetenin kaynak olarak değerinin anlaşılması ve yapılan bu çalışmanın değerlendirilebilmesi bakımından yerinde olacaktır.

B – Takvim-i Vekayi Gazetesi(1831-1922)

1 Kasım 1831'de ilk sayısı çıkan Takvim-i Vekayi, ilk Türkçe gazetemiz olmasının yanı sıra Osmanlı Devletinin resmî gazetesi olarak yayınlanmıştır¹⁰. Ondan resmî devlet görüşünü ve devletin olaylara bakış açısını izlemek mümkündür. Resmî gazete olması dolayısıyla Takvim-i Vekayi'de devletin herhangi bir sorun hakkında güttüğü politika ve devlet adamlarının düşünceleri bulunabileceği gibi, yürürlüğe konan yasa ve yönetmelikler, resmî atama ve görevden almalar, hükümet kararları ve bildirileri, devlet ve yönetimi ilgilendiren çeşitli konularda önemli iç ve dış olaylar yer almaktadır¹¹. Bütün bunlar Takvim-i Vekayi'nin bir tarih belgesi olarak ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

⁸ Gürün, a.g.e., s. 211 vd.

⁹ İsmet Parmaksızoğlu, *Ermeni Komitelerinin İhtilâl Hareketleri Besledikleri Emeller*, Ankara, 1981, s. 546.

¹⁰ Gazete ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi edinebilmek için şu eserlere bakılmalıdır. Orhan Koloğlu, *Takvim-i Vekayi Türk Basımında 150 Yıl, 1831-1981*, Ankara, tarihsiz, Nesimi Yazıcı, *Takvim-i Vekayi, Belgeler*, Ankara, 1983. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Takvim-i Vekayi 1908-1918*, Ankara, 1985, (A.Ü. DTCF, Tarih Bölümü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi).

¹¹ Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 7-8.

Takvim-i Vekayi Gazetesi, 1831'de yayınına başladığında haftalık olarak çıkarılmış ancak, bu muntazam bir şekilde yapılamamıştır. Gazete, 1878 yılına kadar 2119 sayı çıktıktan sonra bir dizgi hatasının neden olduğu yanlışlık sebebiyle kapatılmıştır. 12 yıl sonra yeniden yayınlanmasına karar verilmiş ve 1891'de yeniden çıkarılmaya başlanmıştır. 26 Mart 1891-3 Mayıs 1892 tarihleri arasında 283 sayı çıkarılmış ve ikinci kez yine bir dizgi hatası sonucu kapatılmıştır. Gazetenin üçüncü kere yayın hayatına başlayışı 28 Eylül 1908'de, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra olmuştur. Gazete bu tarihten sonra günlük olarak yayınlanmaya başlanmıştır. Yayını bundan önceki dönemlerin aksine tam bir düzen içinde devam etmiş, hiç bir aksama olmamıştır. Takvim-i Vekayi, 4 Kasım 1922'de İstanbul hükümeti ortadan kalkıncaya kadar 4608 sayı yayınlanarak sona ermiştir.

Bu arada Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi 7 Ekim 1920'de *Ceride-i Resmîye* adıyla bir resmî gazete çıkarmış, bu iki resmî gazete 1922'ye kadar İstanbul ve Ankara hükümetlerinin gazeteleri olarak ayrı ayrı yayınlanmışlardır. 4 Kasım 1922'de Takvim-i Vekayi yerini tamamen *Ceride-i Resmîye*'ye bırakmıştır. Bu isim ile 763 sayı yayımlandıktan sonra 2.1.1928'de Hakkı Tarık Us'un teklifiyle *Resmî Gazete* adını alarak günümüze kadar yaşayagelmiştir¹².

Bu dizin Osmanlı Devleti'nin resmî gazetesi olan Takvim-i Vekayi'de 1908-1915 yılları arasında çıkmış olan Ermenilerle ilgili haberlerin taranmasıyla oluşmuştur. Kapsadığı yıllar itibarıyla özellikle 1909 Adana olaylarını içerisine almaktadır. Dizinde yalnızca haberin başlığı, konusu ve hangi tarihli gazetede yayınlanmış olduğu verilmekte yetinilmemiş, haberin içeriği hakkında bilgi verebilecek şekilde de kısa bir özet verilmiştir. Kimi zaman ise önemi göz göz önünde bulundurularak daha geniş bir özet yapıldığı gibi, bazen de metnin tamamı aynen alınmıştır. (Bkz. no. 98). Belirtilmesi gereken bir diğer husus ise, bu dizine sadece meydana gelen olayların değil, az sayıda da olsa Ermenilerle ilgili günlük ve sıradan haberlerin de alınmış olmasıdır. İzin, nişan ve madalya başlığı altında toplanan haberlerin kimi bu türdendir. Bunun yanı sıra, dizinde her habere bir başlık verilmiş, haberler ele aldığı konular bakımından ayrılarak iller ve konular olmak üzere (Adana Olayları, Anadolu, Amasya, atama, görevden alma ve istifa haberleri gibi) alfabetik olarak sıralanmıştır. Her il ya da konu başlığı altındaki haberler yine her habere bir başlık verilerek kronolojik olarak sıralanmıştır.

¹² Seyitdanlioğlu, a.g.e., s. 14-17.

Haberin künyesi; gazetenin kaçınçı yayın yılında olduğu, sayısı, günü, Rumî tarih, Hicrî tarih, sayfa ve haberin yer aldığı sütun olmak üzere (1. sene, aded 233, Pazar, 23 Mayıs 1325-17 Cemaziyelevvel 1327, sayfa 1, sütun 1 gibi) mümkün olduğu kadar ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Bunun yanısıra, "Dizindeki Konular" ve kısaltmalar kısmı araştırmadan yararlanmayı kolaylaştırmak üzere dizinin sonuna konulmuştur.

I. KONU DİZİNİ

ADANA OLAYLARI

1 – HAMİDİYE'DE BİR ERMENİ'NİN ÖLDÜRÜLMESİ

Adana'nın Hamidiye köyünde bir Ermeni'nin öldürülmesine dair, Adana'dan yollanarak Pozantiyon Gazete'sinde çıkan bir haber üzerine yapılan inceleme sonucu suçlunun adalete teslim edildiğini bildirir haber.

I. Se., ad. 103, Çarşamba, 14 Kanunsani 1324-4 Muharrem 1327.

2 – KARIŞIKLIK İDDİASI

Adana'da Ermeni'lerle tulumbacılar arasında çıkan çatışma ve Sis'te Ermeni'lerin üzerine silah atıldığı yolunda Pozantiyon Gazetesi'nde çıkan haber üzerine durum D.N.'nce Adana'ya sorulmuş ve gazete-ye yazı yazan kişinin, sabıkalı işsiz güçsüz biri olduğu, Sis'te ise adi nitelikli bir olay olduğu ve adliyeye verildiği, Sis'te tartışma nedeniyle tarafların Vilâyete ve Murahhaslığa giderek önemli bir şey olmadığını söyledikleri, gazetelerde bu gibi haberlerin özel bir amaçla yazıldığını bildirir haber.

I. se., ad. 119, Perşembe, 29 Kanunsani 1324 - 19 Muharrem 1317.

3 – ERMENİLERİN ÖLDÜRÜLMESİ

Adana, Haçın Ermeni Murahhasası tarafından Pozantiyon Gazete'sine gönderilen yazı üzerine, Ermenilerin katillerinin yakalandığını bildirir haber.

I. se., ad. 180, Salı, 31 Mart 1325-22 Rebiülevvel 1327

4 – OLAYLAR

Harbiye Nezareti'nce 5 Nisan 325 tarihiyle yayımlanan ve Adana'da meydana gelen olayların önlendiğini bildiren 5. ordu ve Adana

Jandarma Kumandanlığı'ndan yollanan haber. I. se., ad. 186, Pazartesi, 6 Nisan 1325-28 Rebiülevvel 1327

5 – TÜFEKLERİN ÇALINMASI

Adana V'den D.N.e 18 Nisan 325 tarihiyle gönderilen ve kozan sancağında sükûnetin 24 saattir sağlandığı, olaylar sırasında Haçin Ermeni'leri tarafından Redif askerleri ve Jandarmalardan çalınan 14 tüfeğin Ermeni Murahhasası tarafından teslim edildiği, Cebel-i Bereket'e bağlı Dört Yol, Mersin ve Adana'da 24 saattir hiçbir olay olmadığını bildirir haber.

I. se., ad 199, Pazartesi, 20 Nisan 1325-13 Rebiülahir 1327, s. 2-st. I

6 – DIŞ MÜDAHALE

Adana V.'den D.N.e 18 Nisan 325 tarihiyle gönderilen ve Mersin'e gelen İtalyan, İngiliz, Fransız ve Alman zırhlı kumandanlarının Adana'ya giderek orada asayişin sağlandığını gördükleri ve yöneticileri kutladıktan sonra tekrar Mersin'e döndüklerini bildirir haber.

I. se., ad.199, Pazartesi, 20 Nisan 1325-13 Rebiülahir 1327, s. 2-st. I

7 – TEŞEKKÜR

Adana V.'den 19 Nisan 325 tarihiyle gönderilen ve olaylar sırasında Karaisalı ve çevresinden gelen 120 Ermeni'nin korundukları için, Ermeniler adına Sarkis ve arkadaşları imzasıyla yollanan ve olaylar sırasında kendilerini koruyan Karaisalı Kaymakamı İzzet Bey'e teşekkürlerini bildirir haber.

I.se., ad. 200, Salı, 21 Nisan 1325-14 Rebiülahir 1327, s. I-st. 2

8 – HAÇİN-CİZVİT OKULUNUN YAKILMASI

Haçin'e gönderilen taburun halk tarafından kasabaya sokulmadığı, merkez liva, Kars ve Haçin'de asayişin sürdüğü, Mersin, Karaisalı, Hamidiye ve Karataş nahiyelerinde de asayişin 24 saattir sürdüğü yalnızca, korunmasına rağmen Cizvitlerin okulunun gece kısmen yakıldığı suçlular hakkında araştırma yapıldığını bildirir haber.

I. se., ad. 200, salı, 21 Nisan 1325-14 Rebiülahir 1327, s. I-st.3

9 – GÜVENLİĞİN SAĞLANMASI

Adana'dan 20 Nisan 325 tarihiyle yollanan ve yörede hiçbir karışıklık olmadığını ancak Ermeni ve Müslümanlar arasındaki soğukluğu

azaltmak için tarafların eşraf ve sözü geçen büyüklerine gerekli uyarıların yapıldığı, cami ve ibadet yerlerinden öğütler verilerek huzur ve güvenliğin sürekli olmasına çalışıldığını bildiren telgraf.

I. se., ad. 201; Çarşamba, 22 Nisan 1325-15 Rebiülahir 1327, s. I-st.I

10 – YANGIN

Cebel-i Bereket Sancağı'na bağlı Dört Yol ve çevresinde 24 saattir hiçbir olay çıkmadığını, Şeyhli Manastırı'nın korunmasının bir müfreze asker ile güçlendirileceğini, bir gece önce Bâb-ı Tarsus mahallesinde Avadikyan'ın evinin yandığını, çevreye yayılmadan yangının bastırıldığını, yörede başka bir olay çıkmadığını bildiren, D.N'e Adana V.'den 20 Nisan 1325 tarihiyle gönderilen telgraf.

I. se., ad. 201, Çarşamba, 22 Nisan 1325-Rebiülahir 1327; s. I-st. 2

11 – KAYSERİ'DEN TABUR GÖNDERİLMESİ

Kayseri Mutasarrıflığı'ndan gönderilen ve her tarafa yayılmış olan karışıklıklarda alınan önlemler sayesinde hiçbir olay çıkmadığını, üstelik Adana'ya yollanmak üzere toplanmış olan taburların da gönderildiğini bildiren haber. (Bkz.no 180).

I. se., ad. 202, Perşembe, 23 Nisan 1325-16 Rebiülahir 1327, s. 2-st. I

12 – MECLİS-İ MEB'ÛSÂN

Meclis-i MEB'usân'da Adana olaylarıyla ilgili olarak yapılan görüşmeler.

I. se., ad. 202, Perşembe, 23 Nisan 1325-16 Rebiülahir 1327, s. 3-14

13 – GÜVENLİĞİN SAĞLANMASI

Adana'nın İçel kıyılarında bir köy muhtarı ve bir diğer kişi tarafından Silifke'nin Çayağzı yöresinde bir vapurun yanında iki gemi olduğu halde kıyıya Ermeni'leri çıkardığını söylemeleri üzerine, kıyı halkının heyecana kapıldığı, ancak alınan ivedi önlemlerle Müslüman ve Hıristiyan halkın can ve mal güvenliğinin sağlanmış olduğu, Hükümet Konağı önüne toplanmış olan halkın gösterisi sırasında, Silifke Cezaevi'nden kaçan tehlikeli tutukluların yakalanmasına çalışıldığı bildirilmiştir. Bu gibi söylentileri yayanlar hakkında soruşturma açıldığını, şimdilik İçel'de güvenliğin sağlandığını ve

son 24 saattir Kozan, Mersin ve Adana'da olay meydana gelmediğini bildiren ve Adana V.'den gönderilen telgraf.

I. se., ad. 203, Cuma, 24 Nisan 1325-17 Rebiülahir 1327, s. I-st. 2.

14 – GÜVENLİĞİN SAĞLANMASI

Adana V.'den D.N.'e gönderilen ve il merkezi, Mersin sancağı, Hamidiye ve Karaisalı kazalarında, Karataş ve Misis nahiyelerinde son 24 saattir olay çıkmadığını bildirir telgraf.

I. se., ad. 203, Cuma, 24 Nisan 1325-17 Rebiülahir 1327, s. I-st.3

15 – MECLİS-İ MEB'ÛSÂN

Meclis-i Meb'ûsân'da Adana olaylarıyla ilgili olarak yapılan görüşmelerin devamı.

I. se., ad. 203, Cuma, 24 Nisan 1325-17 Rebiülahir 1327, s. 3-13

16 – GÜVENLİĞİN SÛRMESİ

Adana V.'den D.N.e 23 Nisan 325 tarihiyle gönderilen ve Cebeli Bereket sancağında güvenliğin sağlandığı, çevredeki köylerden Dört Yol'a gelen Ermeni ailelerin, Müslümanlardan boşaltılan evlere veya köylerine gönderilerek yerleştirildiği, son 24 saattir Kozan, Mersin, Karaisalı, Karataş, Misis ve merkez de huzur ve güvenliğin sürdüğünü bildirir telgraf.

I. se., ad. 206, Pazartesi, 27 Nisan 1325-20 Rebiülahir 1327, s. 2-st.

1

17 – AİLELERİN YERLEŞTİRİLMESİ

Adana V.'den D.N.'e 25 Nisan 325 tarihiyle gönderilen ve Sis'e yollanan Haçin'li ailelerin (1600 kişi) asker ve jandarma koruması altında memleketleri olan Haçin kazasına götürüldüklerini bildirir telgraf.

I. se., ad. 206, Pazartesi, 27 Nisan 1325-20 Rebiülahir 1327, s. 2-st.

2

18 – SİLAH TOPLANMASI

Adana V.'den D.N.'e 26 Nisan 325 tarihiyle gönderilen, din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin silah toplanmasına birkaç koldan başlandığı ve bunun daha birkaç gün süreceğini bildirir telgraf.

I. se., ad. 207, Salı, 28 Nisan 1325-21 Rebiülahir 1327, s. I-st. 2.

19 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den D.N.e 26 Nisan 325 tarihiyle gönderilen ve 24 saatir merkez ve çevresinde güven ve huzurun sürdüğünü bildirir telgraf.

I. se., ad. 207, Salı, 28 Nisan 1325-21 Rebiülahır 1327, s. I-st.2

20 – DIŞ MÜDAHALE

Adana V.'den D.N.e 27 Nisan 325 tarihiyle gönderilen ve İngiltere'nin Akdeniz Filosu kumandanı ve subaylarının Adana olayı sırasında zor durumda kalanlara yardım ve yaralıların bakımı konularında bilgi istedikleri ve kendilerine 13 gündür güvenliğin sağlandığını, yardımların sürekli yapıldığı ve yaralıların bakımlarının sağlandığının bildirilmesi üzerine, teşekkürlerini bildirerek, ertesi gün Marmaris'teki filoya katılmak üzere Mersin sularından ayrılacaklarını bildirir telgraf.

I. se., ad. 208, Çarşamba, 29 Nisan 1325-22 Rebiülahır 1327, s. I-st.1

21 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana'dan D.N'e 27 Nisan 325 tarihiyle yollanan ve Adana'da son 24 saatir güven ve huzurun sürdüğünü bildirir telgraf.

I. se., ad. 208, Çarşamba, 29 Nisan 1325-22 Rebiülahır 1327, s. I-st.2

22 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den D.N.e 29 Nisan 325 tarihiyle gönderilen ve son 24 saatir merkez ve çevrede güvenlik ve huzurun sürdüğünü bildirir telgraf.

I. se., ad. 210, Cuma, 1 Mayıs 1325-24 Rebiülahır 1327, s. I-st. 2

23 – HAÇINLI AİLELERİNİN YERLEŞTİRİLMESİ

Adana V.'den D.N.'e 1 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve Kars kazasında bulunup memleketlerine geri dönmek isteyen Haçinlilerden 700 kadarının Haçin'e gönderildiğini bildirir haber.

I. se., ad. 212, Pazar, 3 Mayıs 1325-26 Rebiülahır 1327, s. I-st.2

24 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den 1 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve yörede huzur ve güvenliğin sürdüğünü bildirir telgraf.

I. se., ad. 212, Pazar, 3 Mayıs 1325-26 Rebiülahır 1327, s. I-st.2

25 – MÜSLÜMAN VE HİRİSTİYAN HALKIN BARIŞTIRILMASI

Miralay Mehmet Ali Bey tarafından Hariciye Nezâretine gönderilen ve çevre köylerden gelen halkın Haçin belediye binası önünde toplandığı, birbirleriyle öpüştürülerek barıştırıldığı ve kilise de toplanan 3000 kadar Ermeni vatandaşımıza da vatandaşların birbirleriyle barışmaları ve eski olayları unutmaları öğütlendiği, din adamlarınca konuşmalar yapıldığı ve halkın memnun dağıldığı, yörede güvenliğin sürdüğünü bildirir telgraf.

I. se., ad. 212, Pazar, 3 Mayıs 1325-26 Rebiülahir 1327, s. 2-st. I

26 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den Başbakanlık'a 2 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve Adana ile ona bağlı yerlerde son 24 saattir huzur ve güvenliğin sürdüğünü bildirir telgraf.

I. se., ad. 213, Pazartesi, 4 Mayıs 1325-28 Rebiülahir 1327, s. I-st. I

27 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den D.N.'e 3 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve Hassa kazasındaki gayrimüslim halkın, çiftlik tarla ve yazlıklarına rahatça gidip gelebildiğini haberinin Cebel-i Bereket Mutasarrıflığı'ndan bildirildiği ve Adana ile ilçelerinde 24 saattir güvenliğin sürdüğünü bildirir haber.

I. se., ad. 213, Pazartesi, 4 Mayıs 1325-28 Rebiülahir 1327, s. I. st.2

28 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den D. N.'e 3 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve Hassa kazasında yaşamın normale döndüğü, 24 saattir merkez ve çevresinde huzur ve güvenliğin sürdüğünü bildirir haber.

I. se., ad. 214 Salı, 5 Mayıs 1325-28 Rebiülahir 1327, s. I-st.2

29 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den D.N.e 4 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve Adana ile çevresinde huzur ve güvenliğin sürdüğünü, günlük yaşamın normale dönmeğe başladığını bildirir telgraf.

I. se., ad. 215, Çarşamba, 6 Mayıs 1325-29 Rebiülahir 1327, s. I-st. I

30 – TUTUKLAMALAR

Adana V.'den D.N'e 8 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve olaylar nedeniyle yalnız Adana'da 130 müslim, 95 gayrimüslim kişinin tutuklu olduğunu bildirir haber.

I. se., ad 219, Pazar, 10 Mayıs 1325-3 Cemaziyelevvel 1327, s. I-st.I

31 – GÜVENLİĞİN SÜRMESESİ

Adana V.'den D.N.'e 8 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve Adana ile ilçelerinde güvenliğin sürdüğü, olaylar sırasında yerlerinden ayrılmak zorunda kalan ailelerin köylerine yollandığı, giderek normal yaşama döndüğünü bildirir haber.

I.se., ad 219, Pazar, 10 Mayıs 1325-3 Cemaziyelevvel 1327, s. I-st. I

32 – TUTUKLAMALAR

Adana V.'den D.N.e 8 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve olaylar sırasında tutuklanan 127 Müslüman ve 92 Hıristiyan hakkındaki soruşturmanın sürdüğünü bildirir haber.

I. se., ad. 220, Pazartesi, 11 Mayıs 1325-4 Cemaziyelevvel 1327, s. I-st.I

33 – GÜVENLİĞİN SÜRMESESİ

Adana V.'den gönderilen ve son 24 saattir merkez ve çevresinde güven ve huzurun sürdüğünü bildirir haber.

I. se., ad. 220, Pazartesi, 11 Mayıs 1325-4 Cemaziyelevvel 1327, s. ;-st. I

34 – HAÇİN'DE HIRİSTİYAN KADINLARA SALDIRI İDDİASI

Haçin'de Hıristiyan kadınlara saldırıldığı konusunda Pozantiyon Gazetesi'nde çıkan haberin gerçek dışı olduğu ve yörede güvenliğin sürdüğünü bildirir haber.

I. se., ad. 220, Pazartesi, 11 Mayıs 1325-4 Cemaziyelevvel 1327, s. I-st.I

35 – GÜVENLİĞİN SÜRMESESİ

Adana V.'den D.N.e 10 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve yörede güvenliğin sürdüğünü bildirir telgraf.

I. se., ad. 221, Salı, 12 Mayıs 1325-5 Cemaziyelevvel 1327, s. I-st.I

36 – TUTUKLAMALAR

Adana V.'den D.N.e 10 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve olaylar nedeniyle Adana'da bugüne değin 155 müslim, 99 gayrimüslimin tutuklandığı, Haçin'de ise hırsızlık ve adam öldürme suçlarından 23 gayrimüslim, 22 müslim tutuklu bulunduğunu ve suçluların izlendiğini bildirir haber.

I.se., ad. 221, Salı, 12 Mayıs 1325-5 Cemaziyelevvel 1327, s. I-st.I

37 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den D.N.e 4 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve yörede güvenlik ve huzurun sürdüğünü bildirir haber.

I. se., ad. 222, Çarşamba, 13 Mayıs 1325-6 Cemaziyelevvel 1327-s. I-st.I

38 – TUTUKLAMALAR

Adana V.'den D.N.e 11 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve olaylar nedeniyle merkez ve merkeze bağlı ilçelerde 198 müslim, 133 gayrimüslim toplam 331 kişinin tutuklu bulunduğunu bildirir haber.

I. se., ad. 222, Çarşamba, 13 Mayıs 1325-6 Cemaziyelevvel 1327, s. I-st. 2

39 – SİLAH TOPLANMASI

Adana V.'den D.N.e 10 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve olaylar sırasında alıkonan mal ve eşyaların sahiplerine dağıtıldığı ve silah toplama işleminin sürdüğünü bildirir haber.

I. se., ad. 224, Cuma, 15 Mayıs 1325-8 Cemaziyelevvel 1327, s. I-st. 2.

40 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den D.N'e 12 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve Adana ve ilçelerinde güvenlik ve huzurun sürdüğü, halkın gündelik yaşama başladığı, yönetim olarak olayın izlerinin silinmesi için çalışıldığını bildirir haber.

I. se., ad. 227, Pazartesi, 17 Mayıs 1325-11 Cemaziyelevvel 1327, s.I-st.3

41 – TUTUKLAMALAR

Adana V.'den D.N.'e 20 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve olaylardan dolayı merkez vilayet hapisanelerinde 204 müslim, 108 Gayrimüslim toplam 312.Kozan'da 27 Müslüman, 2 Gayrimüslim toplam 29. Haçın'de 50 gayrimüslim, Kars'da II müslim, I gayrimüslim toplam 12. Feke'de I Müslüman, Mersin'de 36 müslim, 9 gayrimüslim toplam 45. Tarsus'ta 133 Müslüman, 4 gayrimüslim toplam 137. Karaisalı'da 15 tutuklu ve Toplam tutuklu sayısı 174 gayrimüslim, 420 müslim olduğunu bildirir haber.

I. se., ad. 321, Cuma, 22 Mayıs 1325-15 Cemaziyelevvel 1327, s. 15-st. 2

42 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V'den D.N.'e 20 Mayıs 325 tarihiyle göndriilen ve yörede güvenliğin sürdüğünü bildirir haber.

I. se., ad. 231, Cuma, 22 Mayıs 1325-15 Cemaziyelevvel 1327

43 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den D.N.'e 22 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve Adana ve ilçelerinde güvenlik ve huzurun sürdüğünü bildirir haber.

I. se., ad. 233, Pazar, 23 Mayıs 1325-17 Cemaziyelevvel 1327, s. I-st. I

44 – TUTUKLAMALAR

Adana V.'den D.N.'e 21 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve olaylarla ilgili olarak merkez ve ilçelerde 445 müslim, 117 gayrimüslim tutuklu bulunduğunu bildirir telgraf.

I.se., ad. 233, Pazar, 23 Mayıs 1325-17 Cemaziyelevvel 1327, s. 13-st.I

45 – DÜZELTME YAZISI

Adana Valisi Mustafa Zihni tarafından D.N.'e gönderilen 7 Mayıs 325 tarihli yazıda, Adana'dan gönderilerek "Osmanisher Lloyd" gazetesinde yayınlanan bir mektupta, olaylar sırasında evleri yakılan Ermeni'lerin kadın ve kızlarının Türk haremlerinde tutsak oldukları, babasız kalan çocuklar ve kadınların yaralı olarak uzun bir yolculukla getirilerek perişan bir halde evlerine yerleştirildikleri yazıl-

miştir. Ayrıca, olaylar sırasında canlarını kurtarmak için Adana Pamuk Fabrikasına sığınmak isteyen Ermeni Zakûr ve anasının asker tarafından oraya sokulmadığı, Adana'ya gelen iki taburun olaylar durduktan sonra yağma yaptıkları biçiminde yayınlanan yazı üzerine, sözkonusu tutum ve davranışlar incelenmiştir. Ermeni çocuk ve kadınların getirildikleri gün kendilerini almaya gelen velilerinin orada bulunduğu, kendilerine kötü davranıldığı veya namuslarına saldırılıp, saldırılmadığı sorulduğunda, "onları kendi evlerinde koruyan Müslümanların bir ana baba gibi davrandıklarını ve namuslarına bir saldırı olmadığını" söyledikleri anlaşılmıştır. Yalnız, Adana'ya bağlı bir Hristiyan köyünde bir Ermeni kızın Halil adında biri tarafından namusuna saldırıldığını söylemesi üzerine suçlu tutuklanarak Divân-ı Harb'e yollanmıştır. Askerlerin ise Ermeni'leri korumak amacıyla canlarını bile vermekten çekinmediklerini, cins ve mezhep ayrımı gözetmeksizin herkese eşit davrandıklarını, gazetenin yayınına üzüntüyle gördüklerini, böyle yayınların kötü düşüncelerle yazıldığını, yayını yapanlar hakkında bütün askerler tarafından dava açılması istendiği ve gönderilen bir düzeltme yazısının yayınlanmasının istendiğini bildirir haber.(Ayr.48'e bkz.)

I. se., ad. 233, Pazar, 23 Mayıs 1325-17 Cemaziyelevvel 1327, s. 13-st.1

46 – DÜZELTME YAZISI

10. Alay, 3. Tabur Binbaşı Ahmet Tevfik Bin Mustafa, Kolağası, Kâtip, Yüzbaşı Yusuf, Mülâzım-ı evvel Ahmet Arif vd. imzalarıyla D.N.'e Takvim-i Vekayi'de yayınlanmak üzere 4 Mayıs 325 tarihyile gönderilmiş düzeltme yazısı.

I. se., ad. 233, Pazar, 23 Mayıs 1325-17 Cemaziyelevvel 1327, s. 14-st.1.

47 – DÜZELTME YAZISI

Adana Vilâyeti Merkez Zabıta Memurluğu, Binbaşı Ahmet Rifat imzasıyla Tavim-i Vekayi'de yayınlanmak üzere gönderilmiş olan düzeltme yazısı.

I. se., ad. 244, Pazar, 23 Mayıs 1325-17 Cemaziyelevvel 1327, s. 15-st.1.

48 – KARAKOLLAR KURULMASI

Merkez Serkomseri Şakir tarafından D.N.'e gönderilen, Ermeni Zikûr ve anasının korunmuş olduğunu, namusuna saldırıda bulunul-

muş olan ve suçlunun Divân-ı Harb'e verildiği bir Ermeni kızının davasından başka dava olmadığını, önemli noktalara karakollar kurulduğunu, bağ ve bahçeler arasında devriyeler gezdirildiğini bildirir haber.

I. se., ad. 233, Pazar, 23 Mayıs 1325-17 Cemaziyelevvel 1327, s. 15-st. 3

49 – YARALILARIN BAKIMI

Adana'daki yaralı ve hastaların bakımı için gönderilmiş bulunan sağlık ekibinin, kendilerinin orada kalmalarını gerektirecek bir şey olmadığını bildirmeleri üzerine Meclis-i Sıhhiyye'ce dönmelerine karar verildiğini bildirir haber.

I. se., ad. 233, Pazar, 23 Mayıs 1325-17 Cemaziyelevvel 1327, s. 15-st.3.

50 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den D.N.'e 22 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve Adana ile ilçelerinde güvenlik ve huzurun sürdüğünü bildirir telgraf.

I. se., ad. 234, Pazartesi, 25 Mayıs 1325-18 Cemaziyelevvel 1327, s. 7-st. I

51 – TEŞEKKÜR

Adana V.'den D.N.'e 23 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve Ek-bez'de bulunan Karaman Taburu'nun subay ve erlerinden gördükleri iyi davranış ve güvenliğin en iyi biçimde sağlanmış olması dolayısıyla "Lazareyet Manastırı" başkanı ve "Şiminli Manastırı" başkanının imzalarıyla gönderilmiş olan teşekkür telgrafı.

I. se., ad. 235, Salı, 26 Mayıs 1325-19 Cemaziyelevvel 1327, s. 14-st. 2

52 – DIŞ MÜDAHALE

Adana V.'den D.N.'e 25 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve Tanin Gazetesi'nce Manzûme-i Efkar Gazetesi'nden çevrilerek yayınlanmış olan, Fransız zırlıslının kumandanı yanında elli kadar subay ve erle birlikte İstanbul'dan giden Divân-ı Harb'e başvurarak soruşturmalar sırasında kendisinin de bulunmak için izin istediğini bildiren yazının gerçek olmadığını bu yazının düzeltilmesi gerektiğini ve İstanbul gazetelerinin Adana Olayları konusunda Kamuoyu'nu olumsuz etkileyecek yazılar yazmamasını isteyen haber.

1. se., ad. 235, Salı, 26 Mayıs 1325-19 Cemaziyelevvel 1327, s. 14-st. 2

53 – DİVAN-I HARB'İN TEHDİT EDİLMESİ

Adana V.'den D.N.'e 25 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve "Osmanisher Lloyd Gazetesi"nin Adana Divân-ı Harbini tehdit amacıyla yazdığı yazının Tanin Gazetesi'nde yayınlandığı ve Divân-ı Harb'in tehdit edildiği haberinin gerçek dışı olduğu ve bu haberi yazan kişi hakkında dava açılmasını isteyen telgraf.

1. se., ad. 235, Salı, 26 Mayıs 1325-19 Cemaziyelevvel 1327, s. 14-St. 3

54 – ALINAN ÖNLEMLER

Adana V.'den D.N.'e 21 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve yörede huzur ve güvenliğin sürdüğü, bunun için gerekli önlemlerin alındığı, ancak bu sıralarda hasat zamanı olması nedeniyle bazı kişilerin olay çıkarabileceği düşünülerek etkili önlemler almak üzere merkez ve ilçelere bir bildiri yayınlanarak, herhangi bir saldırıya cesaret edildiği takdirde cezalandırılacağı ve şimdiden gerekli önlemlerin alındığını bildirir haber.

1. se., ad. 235, Salı, 26 Mayıs 1325-19 Cemaziyelevvel 1327, s. 14-st. 3

55 – YARDIM (Borç ertelenmesi)

Adana Olayları nedeniyle ticaretin durmuş olması ve tüccarın borçlarını ödeyemez durumda olması nedeniyle bu gibilerinin borçlarının ertelenmesi, ayrıca Halep Vilayetinin bazı yörelerinde de olaylar çıkması nedeniyle, bu önlemin burayı da kapsamaması ve bu kararın yalnızca bu iki vilayeti kapsamaması koşuluyla, Meclis-i Meb'ûsân'ca kabul edilerek, Padişah'ca da onandığını bildirir haber ve karnamenin kopyası.

1. se., ad. 238, Cuma, 29 Mayıs 1325-22 Cemaziyelevvel 1327, s. 1-st. 1

56 – SİLAHLARIN TOPLANMASI

Adana V.'den D.N.'e 27 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve "İttihad Gazetesi"nde, Pozantiyon Gazetesi'nden çevrilerek yayınlanmış olan, Adana'da Fellahların evleri aranarak silah toplandığı ve bunların görevlilere "Siz Ermeni'leri kesmek için bize Martini tüfenkleri tevzi

ettiniz. Biz bunları iade etmeyiz, çünkü size itimadımız yoktur. Şimdi de Ermeniler vasıtasıyla bizi kestirirsiniz” biçiminde konuştukları konusunda bir yazı yayınlanmıştır. Bunun bütünüyle gerçek dışı olduğu, memurlara çok iyi davranılarak böyle sözler söylenmediği, bu yazının kin ve nefret duygularıyla yazılmış olduğu ve bu nedenle yazarının mahkemeye verilmesi gerektiğini bildirir telgraf. 1. se., ad. 238, Cuma, 29 Mayıs 1325, 22 Cemaziyelevvel 1327, s. 1-st.2

57 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den D.N.'e 30 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve yörede huzur ve güvenliğin sürdüğünü bildirir haber. 1. se., ad. 241, Pazartesi, 1 Haziran 1325-25 Cemaziyelevvel 1325, s. 1-st.2.

58 – TUTUKLAMALAR

Adana V.'den D.N.'e 30 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve olaylar nedeniyle merkez vilayet hapisanelerinde 293 müslim, 78 gayrimüslim, Kozan ve Mersin sancaklarında 119 müslim, 45 gayrimüslim, toplam 536 tutuklu bulunduğunu bildirir haber. 1. se., ad. 241 Pazartesi, 1 Haziran 1325-25 Cemaziyelevvel 1327, s. 1-st.1

59 – ÇALINMIŞ HAYVANLAR

Adana V.'den D.N.'e 21 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve çalınmış olan hayvanlardan bu güne değin özel komisyona gelen 4157 hayvanın sahiplerine geri verildiğini, elde bulunan eşyaların da sahiplerine dağıtmakta olduğunu, Hamidiye'de toplanan 4475 eşyadan 2395'i, Karaisalı'da toplanan 508 eşyadan 48'i, Karataş'ta da 114 çeşit eşyanın tümünün sahiplerine geri verildiğini bildirir haber. 1. se., ad. 242, Salı, 2 Haziran 1325-26 Cemaziyelevvel 1327, s. 1-st.3.

60 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den D.N.'e 4 Haziran 325 tarihiyle gönderilen ve Adana ve ilçelerinde güvenliğin sürdüğünü bildirir haber. 1. se., ad. 247, Salı, 7 Haziran 1325-2 Cemaziyelahir 1327, s. 15-st.1.

61 – MÜSLÜMAN-ERMENİ ÇATIŞMASI İDDİASI

Adana'da Müslümanlar ve Ermeni'ler arasında yeniden kavgalar başladığı konusunda İzmir'deki Rumca gazetelerin yaptığı yayınların gerçek dışı olduğunu, Dörtyol'da Başçavuş Ruhi olayından başka bir olay olmadığını bildirir telgraf. 1. se., ad. 247, Pazar, 7 Haziran 1325-2 Cemaziyelahir 1327, s. 15-st.1

62 – YARGILAMALAR

Adana Olayları nedeniyle suçlu bulunanlardan, Divân-ı - Harb Mahkemesi tarafından Sürikyan, Boyacıyan, Estepan, Sarkis ve Pannos isimli kişiler 10'ar yıl, Ahmet isimli kişi 5 yıl, Ali Çavuş ve İbrahim isimli kişilerin 3'er yıl süreyle kürek cezasına, Onbaşı Adanalı Haydar isimli askerin ise askerlikten atılmasına ve 1 yıl pranga cezasına çarptırılmasına karar verildiğini bildirir haber.

1. se., ad. 248, Pazartesi, 8 Haziran 1325-3 Cemaziyelahir 1327, s. 31-st.2.

63 – TUTUKLAMALAR

Adana V.'den D.N.'e 8 Haziran 325 tarihiyle gönderilen ve olaylardan dolayı Adana Hapishanesi'nde 265 müslim, 58 gayrimüslim Kozan, Cebel-i Bereket ve Mersin sancaklarıyla Karaisalı'da 178 müslim, 64 gayrimüslim toplam 443 müslim, 122 gayrimüslim tutuklu bulunduğunu bildirir haber.

1. se., ad. 250, Çarşamba, 10 Haziran 1325-5 Cemaziyelahir 1327, s. 14 st. 2.

64 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den D.N.'e 9 Haziran 325 tarihiyle gönderilen ve Adana ve ilçelerinde güvenliğin sürdüğünü bildirir telgraf.

1. se., ad. 251, Perşembe, 11 Haziran 1325-6 Cemaziyelahir 1327, s. 31-st.1.

65 – TUTUKLAMALAR

Adana V.'den D.N.'e 9 Haziran 325 tarihiyle gönderilen ve Adana Hapishanesinde 259 müslim, 57 gayrimüslim, Kozan, Cebel-i Bereket, Mersin ve Karaisalı'da 169 müslim, 48 gayrimüslim toplam 428 müslim, 105 gayrimüslim tutuklu bulunduğunu bildirir telgraf.

1. se., ad. 251, Perşembe, 11 Haziran 1325-6 Cemaziyelahir 1327, s. 31-st.1.

66 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den Sadâret'e 13 Haziran 325 tarihiyle gönderilen ve Adana ve ilçelerinde güvenlik ve huzurun sürdüğünü bildirir telgraf.

1. se., ad. 255, Pazartesi, 15 Haziran 1325-10 Cemaziyelahir 1327,
s. 1-st.2.

67 – TUTUKLAMALAR

Adana V.'den Sadâret'e 15 Haziran 325 tarihiyle gönderilen ve Adana Hapishane'sinde 246 müslim, 42 gayrimüslim, Kozan, Mersin ve Karaisalı'da 94 müslim, 32 gayrimüslim toplam, 340 müslim, 74 gayrimüslim tutuklu bulunduğunu bildirir yazı.

1. se., ad. 257, Çarşamba, 17 Haziran 1325-12 Cemaziyelahir 1327,
s. 1-st.1.

68 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den D.N.'e 14 Haziran 325 tarihiyle gönderilen ve 24 saatir merkez ve ilçelerde güven ve huzurun sürdüğünü bildirir haber.

1. se., ad. 257, Çarşamba, 17 Haziran 1325-12 Cemaziyelahir 1327,
s. 1-st.2.

69 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den Sadâret'e gönderilen ve Adana ve ilçelerinde güvenlik ve huzurun sürdüğünü bildirir telgraf.

1. se., ad. 259, Cuma, 19 Haziran 1325-14 Cemaziyelahir 1327, s.
1-st. 3

70 – TEŞEKKÜR

Adana V.'den D.N.'e 18 Haziran 325 tarihiyle gönderilen ve Adana'daki Gayrimüslim vatandaşların dinsel başkanları tarafından yollanan ve Müslüman halkla iyi geçindiklerini, dostça ilişkiler içinde olduklarını, Hükümet'in uygulamalarından da memnun olduklarını belirten haber ve gönderilen telgrafların kopyaları.

1. se., ad. 260, Cumartesi, 20 Haziran 1325-15 Cemaziyelahir 1327,
s. 1-st. 1.

71 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den D.N.'e 20 Haziran 325 tarihiyle gönderilen ve yörede huzur ve güvenliğin sürdüğünü bildirir haber.

1. se., ad. 263, Salı, 23 Haziran 1325-18 Cemaziyelahir 1327, s.
1-st. 3.

72 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den D.N.'e 23 Haziran 325 tarihiyle gönderilen ve Adana ve ilçelerinde güvenlik ve huzurun sürdüğünü bildirir haber.

1. se., ad. 265, Perşembe, 25 Haziran 1325-20 Cemaziyelahir 1327, s. 1-st.2.

73 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den Sadâret'e 27 Haziran 325 tarihiyle gönderilen ve Adana ve ilçelerinde güvenlik ve huzurun sürdüğünü bildirir telgraf.

1. se., ad. 269, Pazartesi, 29 Haziran 1325-24 Cemaziyelahir 1327, s. 2-st.1.

74 – YARALILARIN BAKIMI

Adana V.'den D.N.'e gönderilen ve olaylar sırasında yaralanarak hastahanedeki bakım altına alınanların, halen bakımda olanların ve iyileşenlerin "Vilâyet Sıhhiye Teşkilâtı" tarafından hazırlanmış listesi. (Liste için bkz. EK I)

1 se., ad. 277, Salı, 7 Temmuz 1325-3 Recep 1327, s. 13 st.3.

75 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den D.N.'e 6 Temmuz 325 tarihiyle gönderilen ve Adana ve ilçelerinde güven ve huzurun sürdüğünü bildirir haber.

1. se., ad. 278, Çarşamba, 8 Temmuz 1325-4 Recep 1327, s. 1-st.1

76 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den Sadâret'e gönderilen ve Adana ve ilçelerinde güvenlik ve huzurun sürdüğünü bildirir haber.

1. se., ad. 279, Perşembe, 9 Temmuz 1325-5 Recep 1327, s. 2-st.1.

77 – TUTUKLAMALAR

Adana V.'den D.N.'e 14 Temmuz 325 tarihiyle gönderilen ve olaylar nedeniyle merkezde 327 müslim, 28 gayrimüslim, Kozan ve Cebel-i Bereket sancaklarında 252 müslim, 48 gayrimüslim toplam 579 müslim, 76 gayrimüslim tutuklu bulunduğunu bildirir telgraf.

1. se., ad. 285, Perşembe, 16 Temmuz 1325-12 Recep 1327, s. 2-st.1.

78 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den D.N.'e 14 Temmuz 325 tarihiyle gönderilen, Adana ve ilçelerinde güvenlik ve huzurun sürdüğünü bildirir telgraf.

1. se., ad. 285, Perşembe, 16 Temmuz 1325-12 Recep 1327, s. 2 st.1.

79 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den D.N.'e gönderilen ve Adana ile ilçelerinde güvenlik ve huzurun sürdüğünü bildirir haber.

1. se., ad. 288, Pazar, 19 Temmuz 1325-15 Recep 1327, s. 1-st.1

80 – TUTUKLAMALAR

Adana V.'den D.N.'e gönderilen ve olaylar nedeniyle merkez vilayette 328 müslim ve 26 gayrimüslim, Kozan ve Cebel-i Bereket sancaklarında 250 müslim, 51 gayrimüslim, toplam 618 müslim, 72 gayrimüslim, tutuklu bulunduğunu bildirir haber.

1. se., ad. 288, Pazar, 19 Temmuz 1325-15 Recep 1327, s. 1-st.

81 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den D.N.'e 19 Temmuz 325 tarihiyle gönderilen ve Adana ile ilçelerinde güvenlik ve huzurun sürdüğünü bildirir haber.

1. se., ad. 290, Salı, 21 Temmuz 1325-17 Recep 1327, s. 30-st. 2.

82 – TUTUKLAMALAR

Adana V.'den D.N.'e 19 Temmuz 325 tarihiyle gönderilen ve olaylar nedeniyle merkezde 322 müslim, 25 gayrimüslim, Kozan ve Cebel-i Bereket'te 368 müslim, 38 gayrimüslim, toplam 690 müslim, 65 gayrimüslim tutuklu bulunduğunu bildirir telgraf.

1. se., ad. 290, Salı, 21 Temmuz 1325-17 Recep 1327, s. 30-st.2.

83 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den D.N.'e gönderilen ve Adana ile ilçelerinde güvenlik ve huzurun sürdüğünü bildirir haber.

1. se., ad. 292, Perşembe, 23 Temmuz 1325-19 Recep 1327, s. 1-st. 1.

84 – GÜVENLİĞİN SÜRMESİ

Adana V.'den D.N.'e 25 Temmuz 325 tarihiyle gönderilen ve Adana ile ilçelerinde güvenlik ve huzurun sürdüğünü bildirir haber.

1. se., ad. 295, Pazar, 26 Temmuz 1325-22 Recep 1327. s. 1-st.2.

85 – TUTUKLAMALAR

Adana V.'den D.N.'e 25 Temmuz 325 tarihiyle gönderilen ve merkezde 335 müslim, 28 gayrimüslim, Kozan ve Cebel-i Bereket'te 348 müslim, 45 Gayrimüslim, toplam 683 müslim, 73 gayrimüslim tutuklu bulunduğunu bildirir haber.

1. se., ad. 295, Pazar, 26 Temmuz 1325-22 Recep 1327, s. 1-st.3.

86 – YARDIM

Adana Olayları nedeniyle zor durumda kalan tüccarlar için çıkarılacak yasa ile ilgili Meclis-i Meb'ûsân'da yapılan görüşmeleri bildirir gündem

1. se., ad. 298, Çarşamba, 29 Temmuz 1325-25 Recep 1327, s. 3-st. 1.

87 – YARDIM

Adana Olayları nedeniyle zor durumda kalan tüccarlar için çıkarılacak yasa ile ilgili Meclis-i Meb'ûsân'da yapılan görüşmeleri bildirir gündem

1. se., ad. 299, Perşembe, 30 Temmuz 1325-25 Recep 1327, s. 2-st. 3.

88 – HÜKÜMET'İN ADANA OLAYLARI İLE İLGİLİ BİLDİRİSİ:

Adana vak'ası hakkında icâp eden vilâyet ile elviye-i gayri-mülhâkaya tebliğ ve icâbına göre gazetelerde ilân edilmek üzere kaleme alınan tahrîrât-ı umûmiyyenin müsveddesidir:

Adana hâdis-e müessifinin sûret-i vukûu ve zuhûru bazı merteb-e-i kîl ü kâl tekevvinüne bâis olmakda bulunduğu mahsûs olup bu ise Anâsır-ı Osmâniyye'nin safvet ve muhâllesât dâiresinde hüsn-ü muâşerâtına sui tesirden hâli kalamayacağı melhûz ve bir vatan evlâdı olan iki unsur arasında uhuvvet-i sahîhhe-i Osmâniyye'nin te'sîsi her türlü evhâm ve zünûnun ref'ine ve bu da hakâyık-ı vekâyîin bilinmesine mütevâkkıf bulunmuş olmakla beyânât-ı âtiyye lüzûm görülmüştür. Şöyle ki:

İdâre-i sâbıkânın seyyidât-ı istibdâdı cârî olduğu zamanlarda Ermeni cemaâtine mensûb bazı fırkalar cânibinden makâsıd-ı siyâsiyyeye delâlet eder mesâil her ne şekil ve sûrette tezâhür etmiş olursa olsun bir idâre-i müstebidenin nâ-kâbil-i tahammül cevri ve

zulmünden münbâis olduğu gibi son zamanlar da milletin istihâl-i meşrûtiyyet emrindeki mesâisine müzâherât ve muavenetleri görülmekle Vatan-ı Osmânîye râbitâ-i samimiyyeleri de bilfiil sübût bulmuş ve hele İdâre-i Meşrûta'nın te'sisinden sonra saâdet ve selâmet-i kavmiyelerinin Hükümet-i Meşrûta-i Osmânîyye'ye sadâkat ve merbûtiyette bulunduğu teslim olunmak cihetiyle saâdet-i umûmiyye-i müşterekenin istihâline hasr-ı emel edilmiş olduğundan cemâat-ı mezkûrenin elyevm bir fikr-i müzmer-i siyâsi-perverde tâkib etmekte olduğuna dâir hakikât-ı hâle hâbir ve âgâh olmayanlar içinde husûlü mülâhaza edilen sui-zannın bi'l-küllüye esâsdan âri olduğu şüphesizdir.

Adana vak'a-i fâciasının sûret-i zuhûruna gelince, ol bâbda hey'et-i mahsûsâ mârifetiyle icrâ ettirilen tahkikât-ı mecmûanın ne-tâyicinden ve hâdisenin cereyân-ı tâbiyyesinden istidlâl olunan ahvâlê göre uhuvvet-i vataniyye hissini imhâ edilmek istenildiği devr-i sâbık-ı istibdâdin âsâr-ı bâkiyye-i meş'ûmesinden olarak hürriyet ve meşrûtiyetin Ermeni cemaâti nezdinde tevliid ettiği şetâret ve hissiyâtın bazı sadedilânca sui-tefsire uğraması ve avâm-ı ahâlinin nâm ve ünvân ve hatt-ı hareketinden haberdâr olmadığı "Taşnaksutyun" ve "Hiçakyan" gibi firkalar efrâdının aleyhte çıkmalarından bazı esâssız tevhimler hâsıl olması beyn-el-ahâli guft-u guyu mevcûd olarak bunun aksi te'siri ise aynı sûrette Ermeni cemaâti nezdinde havf ve şüphe tevliid ederek oraca iki taraf beyninde sui-tefehüm ile yekdiğere karşı adem-i emniyet hâsıl olmasından ve bu sui-tefehümlerin derhal menâbiini keşf ve tahkik ve cemaât-i mütekâbi-leyi izâle ve Kânun-ı Esâsi'nin saâdet-i umûmiyyeye kâfil olan âhkâmına meşrûtiyet-i idârenin icâbına tevfiikan hüsn-ü muâşeret-i akvâmı ve uhuvvet-i vataniyyeyi te'sis ve te'mîn eylemek hükümet-i mahâlliyyenin vezâif-i esâsiyyesi icâbâtından iken, vilâyetin en büyük me'mûrlarınca bilâkis şâyân-ı esef bir acz ve za'af ile ihtiyâr olunan sûret-i idâre ve sükût ve mübhemiyet vâzife-i nâşinâsâne, bir taraftan bu sui-tefehüm ile adem-i emniyetin teşdîdine ve diğertaraftan halkın kudret-i hükümete karşı pervâsızca hareketlere cür'etlerinin tezâyüdüne meydan vermiş ve daha hâdisenin mebdâsinde zimmet-i hâmiyyet ve me'mûriyyete terettüb eden vazîfenin bihâkkın fedâkârâne ifâ edilememiş olmasından neş'et eyleyip yoksa cemaât-ı mezkûrenin Hükümet-i Muâzzâmâ-i Osmânîyye'ye kadimen derkâr olan sadâkatleri muhtel olmasından inbiâs etmemiş olduğu aşîkardır.

Şu hâle nazaran hâdise-i müellime-i mezkûrenin müsebbib-i hâkikileriyle ifâ-i vazifede tekâsül ve rehâvet edenlerin mücâzât-ı kanûniyeye düçâr olacakları bi-ıştibâh ise de ba'zı taraflarda husûl-ı kemâl-i teessüfle mahsûs olan zünûn-ı bâtilanın devâmı amâl ve menâfi-i müttehida yekdiğerine tabiâten merbût ânâsır-ı muhtelif bey-ninde câgîr-i istikrâr olması lâzımeden bulunan hissiyât-ı hâlise-i uhuvvetkâriye münâfi olacağından rivâyet ve takdirât-ı gayr-i sahi-heden oralarca da hâsıl olmuş olması muhtemel olan zünûn ve ev-hâmın izâlesine ve vatan-ı azizimizin selâmet ve saâdeti ve umûm evlâd-ı vatanın yani Osmânlı Millet-i Muazzaması'nı terkîp eden Müslim ve Gayrimüslim ahâlinin kemâl-i vifâk ve ittihâd ile hareket ve hüsn-ü muaşeret etmelerine menût olmakla sunûf-ı tebaa bey-ninde revâbıt ve uhuvvet-i vataniyyenin te'yidine derece-i nihâyede sarf-ı mesâi olunması ve Hükümet-i Osmâniye'mizin esas metini olan usûl-ı meşrûa-ı meşrûtiyyeti ve âsâyiş-i memleketi ihlâl edecek her türlü harekât ve iğtişâşâtın mürettep ve mütecâsırları aleyhine tertîp edecek mücâzaât-ı cedîde-i kanûniyyenin bilâ ihmâl icrâsıyla ibret-i müessire ibrâzı mukarrer olduğunun dahil-i vilâyette be-tek-rar ilân edilmesi tavsiye olunur.

1. se., ad. 300, Cuma, 31 Temmuz 1325-27 Recep 1327, s. 1-2.

89 – HIRSIZLIK

Azademard Gazetesi'nde yayınlanan ve Adana Olayları sırasında çalınan bazı malların Sivas'a götürülerek satıldığı ve bunun hükümetçe önlenmediğini bildiren yazı üzerine D.N.'nin isteği ile Sivas Vilâyeti'nden yapılan açıklamada: Aziziye, Tunus, Bünyan, Hamid ve Yenihan kazalarına birtakım eşya ve hayvan getirildiği, hırsızların yakalanarak Adana'ya gönderildiği ve başkaca çalınmış mal ile karşılaşmadığını bildirir haber.

1. se., ad. 321, Cuma, 31 Temmuz 1325-27 Recep 1327, s. 3-st.3.

90 – SİS ERMENİ KATAGİKOSU

Adana V.'den D.N.'e 27 Ağustos 325 tarihiyle gönderilen ve bir süreden beri Halep'te bulunan Sis Ermeni Katagikosu'nun Adana'ya gelerek, Adana felâketzedelerini ziyaret ettiği, bunların gereksinimleri ve harap olmuş Adana'nın yeniden yapılması konusunda hükümetçe yapılan çalışmaları görerek hükümete olan güvenlerinin arttığını belirttiğini bildirir haber.

1. se., ad. 328, Pazar, 30 Ağustos 1325-27 Şaban 1327, s. 3-st.1.

91 – YARDIM

Adana Olayları sırasında malları yananlar ile, hükümetten yardım gören mal ve toprak sahiplerine iki yıl içinde parasız, toplu olarak tapu senedi (Sened-i Hakâni) verilmesi konusunda düzenlenen, özel hükümet kararıyla alınan ve padişah'ca da onaylanan geçici yasa.

1. se., ad. 329, Pazartesi, 31 Ağustos 1325-28 Şaban 1327, s. 3-st.3.

92 – YARDIM

Adana Olayları nedeniyle zor durumda kalan yoksul halka dağıtılmak üzere, Padişah buyruğu ile Hazine-i Hassa-i Şâhâne tarafından gönderilen giyim eşyasının listesi. (Liste için bkz. EK II)

1. se., ad. 329, Pazartesi, 31 Ağustos 1325-28 Şaban 1327, s. 4-st.1.

93 – YARDIM

Adana V.'den gönderilen ve Adana Olayları nedeniyle konutsuz kalanlara yardım amacıyla ayrılan 100 bin liranın şimdiki değin Bağçe, Islahiye ve Hassa kazalarının yapı işleri için 1700 ve "Eşgal ve iane Komisyonu" tarafından halka dağıtılmak üzere 4300, toplam 11 bin. Adana, Hamidiye ve Karaisalı ilçelerinin yapı işleri için 1500, Osmaniye'nin yapı işleri için 200, Misis'in yapı işleri için 450, Tarsus'un yapı işleri için 2 bin Osmanlı Lirası verildiği, bu 100 bin liranın yanısıra yapılan harcamaların 16.700 Lira olduğu, böylece her yerde inşaata başlandığı ve kısa sürede konutların hepsinin dağıtılacağını bildirir haber.

1. se., ad. 340, Pazar, 13 Eylül 1325-11 Ramazan 1327, s. 7-st.1.

94 – YARDIM

Adana V.'i için çıkarılmış olan geçici ticaret yasasının 1. maddesine ek olarak, Adliye Nezareti'nin isteği, Meclis kararı ve Padişah'ın onayı ile 23 Şevval 327 tarihiyle çıkarılan ek madde.

2. se., ad. 377, Perşembe, 29 Teşrinievvel 1325-27 Şevval 1327, s. 1-st.1.

95 – DÜZELTME YAZISI(SADRAZAM)

Yeni Gazete'nin "Ermeni Meclis-i Muhteliti" başlıklı yazısında, Sadrazam'ın "Patriğin istifasına neden olan Cebel-i Bereket Mutassarrıfı Asaf Bey hakkında yapılan incelemenin sonucunda bu kişinin mahkumiyetinin kesin olduğunu" söylediği yolunda bir yazı çıktığı, Sadrazam'ın böyle bir söz söylemediğini, Asaf Bey'in mah-

kum olup olmayacağını mahkemece belirlenebileceğini bildirir düzeltme haberi.

2. se., ad. 397, Pazar, 22 Teşrinisânî 1325-22 Zilkadde 1327, s. 15-st.2.

96 – YAYIN YASAKLAMA

Adana'da "Adalet Nasıl Mahkûm Oldu" ismiyle ve Artin Arslanyan imzasıyla yayınlanan kitapçıkta yazılanların gerçek dışı olduğu, kötü niyetli öykülerle dolu olduğu ve bu nedenle sıkıyönetim kararları uyarınca, bu kitapçığın dağıtımı ve satışının yasaklandığını bildirir haber.

2. se., ad. 400, Çarşamba, 25 Teşrinisânî 1325-25 Zilkadde 1327, s. 11-st.1.

97 – YARDIM

Meclis-i Mebûsân'da Adana Olaylarında zor durumda kalan toprak ve mal sahiplerine "Tasarruf Senedi" verilmesi hakkındaki geçici yasa maddesinin görüşüleceğini bildirir gündem.

2. se., ad. 410, Pazartesi, 7 Kanunievvel 1325-7 Zilhicce 1327, s. 1-st.1.

98 – YARDIM

Meclis-i Meb'ûsân'da Adana Olaylarında zor durumda kalan toprak ve mal sahiplerine "Tasarruf Senedi" verilmesi hakkındaki geçici yasa maddesinin görüşüleceğini bildirir gündem.

2. se., ad. 412, Çarşamba, 9 Kanunievvel 1325-9 Zilhicce 1327, s. 1-st. 1.

99 – YARDIM

Meclis-i Ayan'da Adana için çıkarılmış olan Ticaret Yasası'nın dört ay daha uzatılmasıyla ilgili görüşmeleri bildirir gündem.

2. se., ad. 422, 24 Kanunievvel 1325-24 Zilhicce 1327, s. 6-st.3.

100 – YARDIM

Meclis-i Meb'ûsân'da Adana Olayları nedeniyle zor durumda kalan toprak ve mal sahiplerine "Tasarruf Senedi" verilmesi için yapılan yasa maddesi hakkında Muvazene Encümeni tarafından verilen tutanağın görüşüleceğini bildirir gündem.

2. se., ad. 425, Pazartesi, 28 Kanunievvel 1325-28 Zilhicce 1327, s. 1-st.1

101 — YARDIM

Meclis-i Mebusân'da Adana'da "Tasarruf Senedi" verilmesiyle ilgili olarak "Muvazene Encümeni" Tarafından sunulan tutanağın görüşüleceğini bildirir gündem.

2. se., ad. 429, Cumartesi, 2 Kanunsani 1325-3 Muharrem 1328, s. 1-st.1.

102 — YARDIM

Yalnızca Adana'da uygulanmak üzere, önceden yürürlüğe konmuş olan "Ticaret İşlemlerini Düzenleme" (Tasfiye-i Muamelât-ı Ticariye) geçici yasasına ek olarak düzenlenen, Meclis-i Umûmî ve Meclis-i Âyân 'ca değiştirilmeden kabul edilen ve Padişah'ca onanarak yürürlüğe giren "Ticaret İşlemlerini Düzenleme" yasasındaki başvuru süresini 4 ay daha uzatan ek yasa maddesi ve metni.

2 se., ad. 435, Cumartesi, 9 Kanunsânî 1325-10 Muharrem 1328, s. 1-st.2.

103 — YARDIM

Meclis-i Âyân'da Adana ve Halep'te zor durumda kalanlara bedava "Sened-i Hakâni" verilmesi ile ilgili yasa üzerine "Maliye Encümeni" tarafından verilen tutanağın görüşüldüğünü bildirir gündem.

2. se., ad. 446, Perşembe, 21 Kanunsânî 1325-22 Muharrem 1328, s. 1-st.2.

104 — YARDIM

Adana Olayları sırasında malları kaybolan veya yanan toprak ve mal sahiplerine yalnızca bir kez ve iki yıl içinde başvurmak koşuluyla parasız olarak "Sened-i Hakâni" verileceğinin Meclis-i Meb'ûsan ve Meclis-i Âyân'ca kabul edilen ve Padişah'ca onanan yasa maddesi ve metni.

2. se., ad. 255, Pazartesi, 1 Şubat 1325-4 Safer 1328, s.1-st.2.

105 — YASA TASARISI

Meclis-i Meb'ûsân'da Adana Olayları sırasında ölenlerin topraklarıyla ilgili yasa tasarısı (Lâyihâ-i Kanûniye) üzerine Evkaf ve Defter-i Hakâni Encümenlerinin tutanaklarının görüşülmesi. (bkz.107)

2. se., ad. 485, Pazartesi, 8 Mart 1326-9 Rebiülevvel 1328, s. 1-st. 1

106 – YARDIM

Meclis-i Meb'ûsân'da yalnızca Adana'da uygulanmak üzere çıkarılan "Ticaret İşlemlerini Düzenleme" geçici yasının 9. maddesinin yerine geçmek üzere hazırlanan yasa maddesi ile ilgili olarak Adliye Encümeni'nin hazırladığı tutanağın görüşüleceğini bildirir gündem. (bkz.108)

2. se., ad. 499, Perşembe, 25 Mart 1326-26 Rebiülevvel 1328, s. 1-st.1.

107 – YASA

Adana Olayları sırasında ölen ya da idam edilenlerin tasarrufunda bulunan topraklar ile ilgili Meclis-i Umûmî ve Meclis-i Ayân'ca kabul edilerek Padişah onayı ile yürürlüğe giren yasa ve metni.

2.se., ad.514, Pazartesi, 12 Nisan 1326-15 Rebiülahir 1328, s. 2-st.1.

108 – YARDIM

Yalnızca Adana'da uygulanmak üzere çıkarılan "Ticaret İşlemlerini Düzenleme" geçici yasının 9. maddesinin yerine geçmek üzere hazırlanan ve Meclis-i Umûmî ve Meclis-i Ayân'ca kabul edilerek, Padişah onayıyla yürürlüğe giren borçların ertelenmesine ilişkin ek yasa maddesi.

2 se., ad. 525, Pazartesi, 26 Nisan 1326-29 Rebiülahir 1328, s. 1-st.2.

109 – NİŞAN VE MADALYA

Adana Olaylarının neden olduğu yıkımın giderilmesinde başarılı çalışmaları görülen Osmanlı Bankası müfettişi İtalyan uyruklu Mösyö Italeros ve Amerikan Börd Şirketi görevlilerinden Ayıntap Amerikan Hastanesi hekimi Fred Douglas'a beşinci rütbeden Mecidi Nişanı verildiğini bildirir haber.

2.se., ad. 534, Perşembe, 6 Mayıs 1326-10 Cemaziyelevvel 1328, s. 1-st.3

110 – NİŞAN VE MADALYA

Osmanlı Bankası Adana şubesi müdürü Fransız uyruklu Mösyö George Grabovski'ye altın liyakat madalyası verildiğini bildirir haber.

2. se., ad. 534, Perşembe, 6 Mayıs 1326-10 Cemaziyelevvel 1328, s. 1-st.3.

111 — YARDIM

Adana Olayları sırasında yanan ibadet yerleri ve konutlar ile açıkta kalanların yerleştirilmeleri için önceden verilmiş olan 30.000 liraya ek olarak, Adana'ya 100.000, Halep'e 20.000 Lira verilmesi, sanat tarım ve ticaret ile uğraşanlara işlerini sürdürebilmeleri için ayrıca 100.000 lira verilmesine karar verildiği, yasa maddesinin de buna uygun olarak değiştirildiğini bildirir haber.

3. se., nu. 671, Cumartesi, 30 Teşrinievvel 1326-10 Zilkadde 1328, s. 1-st. 2.

ANADOLU

112 — GAZETELERDE ERMENİ'LERE ZULÜM YAPILDIĞI İDDİASI

Gazetelerde, Anadolu'da Ermeni'lerin yerleştiği bölgelerde mezalim yapıldığı ve hüküm süren pahalılık ve kıtlık karşısında hükümet tarafından hiçbirşey yapılmadığını bildirir haberler çıktığı, bu tür tutumların nerede, ne zaman, ve kimler tarafından yapıldığı açıklanmadığı için bu tip yayınlara önem verilmeyeceği, pahalılık ve kıtlık için ise hükümetin cins ve ulus ayrımı gözetmeksizin gereksinmelerini karşılamaya çalıştığını, görevlerini kötüye kullananların da cezalandırıldığını bildirir haber.

1. se., ad. 96, Salı, 6 Kanunsânî 1324-26 Zilhicce 1326, s. 9-st.1

AMASYA

113 — ERMENİ KİŞKİRTMALARI

Amasya'da çarşıda bulunan dükkan sahibi Ermeni'lerin dükkanlarını kapayarak evlerine gittikleri ve bunun kimliği belirsiz bir Ermeni'nin "Ermenileri kesecekler" diye korkutması nedeniyle olduğunu ve olaya sebebiyet verenler hakkında soruşturma yapıldığını bildirir haber.

1. se., ad. 124, Salı, 3 Şubat 1324-24 Muharrem 1327, s. 13-st. 3.

114 — NİŞAN VE MADALYA

Amasya Metropolitidi Parmanos Efendi'ye Yunan Hükümeti tarafından üçüncü rütbeden "Sen Sor" nişanı verildiğini bildirir haber.

2. se., ad. 389, Perşembe, 12 Teşrinsânî 1325-12 Zilkadde 1327, s. 12-st.3

115 – HIRSIZLIK

Amasya'nın Mehmet Paşa Mahallesi kasaplarından olan Karabet ve Avadis isimli kişilerin paralarını zorla alan Habib ve Mustafa isimli kişilerin yakalanarak adliyeye verildiğini bildirir haber.

5. se.nu. 1562, Pazar, 11 Ağustos 1329-21 Ramazan 1331, s. 3-st.1

ATAMA, GÖREVDEN ALMA VE İSTİFA HABERLERİ

116 – ATAMA

Hariciye Nezâreti müsteşarlığına Ezeryan Efendi isimli kişinin atandığını bildirir haber.

1. se., ad. 334, Pazar, 6 Eylül 1325-4 Ramazan 1327, s. 1-st. 1

117 – ATAMA

“Umûr-u Siyasiyye Şubesi” müdürlüğüne Hariciye Nezâreti memurlarından Hasun Efendi'nin atandığını bildirir haber.

1. se., ad. 334, Pazar, 6 Eylül 1325-4 Ramazan 1327, s. 1-st.1

118 – ATAMA

Şûrâ-yı Devlet üyeliğine Estepan Karayan Efendi'nin atandığını bildirir haber.

3. se., nu. 731, Çarşamba, 12 Kanûnsânî 1326-24 Muharrem 1329, s. 1-st.1.

119 – ATAMA

Boş bulunan Temyiz Mahkemesi üyeliğine, Şûrâ-yı Devlet üyelerinden Estepan Efendi'nin atandığını bildirir kararname.

3. se., nu. 841, Pazartesi, 23 Mayıs 1327-8 Cemaziyelahir 1329, s. 1-st.1.

120 – ATAMA

İstanbul Ticaret-i Bahriye Mahkemesi stajyer üyesi Bedros Karayan'ın ve Beyoğlu Bidayet Mahkemesi, İkinci Hukuk Dairesi stajyer üyesi Sami Efendi'lerin başarılı çalışmalarından ötürü karşılıklı yer değiştirmelerinin uygun görüldüğünü bildirir haber.

4. se., nu. 1073, Çarşamba, 29 Şubat 1327-23 Rebiülevvel 1330, s. 1-st.2.

121 — ATAMA

Limni Sancağı Mutasarrıflığı'na, Mihran Boyacıyan'ın atandığını bildirir haber.

4. se., nu. 1324, Cumartesi, 8 Eylül 1327-10 Şevval 1330, s. 1-st.1.

122 — ATAMA

Birindizi Konsolosluğu'na Podgoriçe Konsolos yardımcısı Rafıyan Efendi'nin atandığını bildirir haber.

5.se., nu. 1286, Cuma, 2 Teşrinisânî 1328-5 Zilhicce 1330, s. 1-st.1.

123 — ATAMA

Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı'na Kuyumcuyan Ohannes Bey'in atandığını bildirir haber.

5.se., nu. 1325, Cumartesi, 15 Kanûnievvel 1328-18 Muharrem 1331, s. 1-st.1.

124 — ATAMA

Ergani Mutasarrıflığı'na, Limni mutasarrıfı Mihran Boyacıyan'ın atandığını bildirir haber.

5. se., nu. 1486, Pazar, 26 Mayıs 1329-3 Recep 1331, s. 1-st.1

125 — ATAMA

Sicil-i Ahvâl müdürü Agop Hamamcıyan'ın İkinci Sınıf Mülkiye Müfettişliği'ne atandığını bildirir haber.

6. se., nu. 1710, Pazartesi, 13 Kanûnsânî 1329-27 Safer 1332, s.1-st.1

126 — ATAMA

Birinci sınıf Mülkiye Müfettişliği'ne Mihran Boyacıyan'ın atandığını bildirir haber.

6. se., nu. 1847, Pazar, 1 Haziran 1330-20 Recep 1332, s. 1-st.1.

127 — GÖREVDEN ALMA

Varna Konsolosluğu Kañçıları Pol Tahtacıyan Efendi'nin görevinden alındığını ve yerine Mahmud Celaeddin Bey'in atandığını bildirir yazı.

6. se., nu. 1921, Pazartesi, 18 Ağustos 1330-9 Şevval 1332, s. 1-st.1.

128 – ATAMA

Birindizi Konsolosu Nafliyan Efendi ile Roma Konsolosu Ali Rıza Bey'in karşılıklı yer değiştirdiklerini bildirir haber.

7. se., nu. 1998, Cuma, 7 Teşrinisânî 1330-1 Muharrem 1333, s. 1-st.1.

129 – İSTİFA

Meclis-i Âyân üyelerinden Besaraya, Astoyan ve Telkof Efendilerin üyelikten istifalarının kabul edildiğini bildirir haber.

7. se., nu. 2056, Pazar, 4 Kanunsânî 1330-1 Rebiülevvel 1333, s. 1-st.1.

BEYLÂN

130 – ERMENİ'LERE SALDIRI İDDİASI

Beylân Nahiyesi'nde, çevresine topladığı kişilerle birlikte bir Ermeni'nin evine saldıran naib için Jamanak Gazetesi'nde çıkan bir yazıya verilen yanıtta adı geçen naibin 4-5 ay önce merkeze alındığını, dolayısıyla yayının gerçek olmadığını bildirir haber.

1. se., ad. 97, Çarşamba, 7 Kanunisânî 1324-25 Zilhicce 1326, s. 14-st.3.

BİLECİK

131 – MÜSLÜMAN HİRİSTİYAN ÇATIŞMASI

İstanbul'da yayınlanan Manzume-i Efkar Gazetesi'nde Bilecik Ermeni Murahhasası imzasıyla çekilen telgrafta, tabur ağasının Müslüman köylerden topladığı silahlı adamlar ile Söğüt Kazası'na bağlı Çalkara Köyü Hıristiyanlarından 10 kişiyi yaraladıkları ve yağma yaptıkları, suçlu tabur ağası ile zabıta memurlarının bu görevde buldukları sürece, yörede güvenliğin sağlanamayacağını bildiren yazı üzerine, D.N.'nin isteği ile Hüdavendigâr Vilâyeti'nden gelen telgraf. (bkz. 132)

1. se., ad. 117, Salı, 27 Kanunsânî 1324-17 Muharrem 1327, s. 10-st.2.

132 – MÜSLÜMAN-HİRİSTİYAN ÇATIŞMASI

Bilecik İli, Söğüt Kazası'na bağlı Çalkara Köyü olayıyla ilgili olarak Hüdavendigâr Vilâyeti'nden gelen ve Hisarcık ile Çalkara köyleri

arasındaki çatışmanın bu iki köy halkının aralarında önceden beri bulunan kin ve düşmanlıktan ileri geldiğini, Çalkaralılardan 8 kişinin yaralandığını, bu olayın zaptiyelerin bilgisi olduğu halde yapıldığı, Çalkara Köyünde jandarmaların zorbalık ve yağma yaparak 3-4 aylık çocukların hapsedildiği haberlerinin gerçek dışı olduğu köy muhtarı ve ihtiyarlar heyetinin ifadelerinden anlaşılmıştır. Haklarında şikayet olan iki jandarmanın da suçsuzluğunun anlaşıldığı ve bu işin papaz, papazın kardeşi ve iki kişi tarafından düzenlenmiş olduğu anlaşılmıştır. Bu sorun hakkında, Murahhasa Tatol'dan açıklama istenince, Çalkara Köyü papazlarından aldığı mektuba dayanarak beyan verdiğini söylediği, böylece soruşturmanın sonuçlandırıldığı ve bununla ilgilenen Ertuğrul Mutasarrıfı'nın merkez livaya döndüğünü bildirir haber.

1. se., ad. 119, Perşembe, 29 Kanunsânî 1324-19 Muharrem 1327, s. 10-st.3.

BİTLİS

133 — ERMENİ KATLIAMI İDDİASI

Bitlis V.'den D.N.'e gönderilen ve Garzan'da bulunan Şeyh Hacı Mehmet'in Zilan Şeyhiyle birleşerek Ermenileri katledeceğini bildiren ve Ermeni Murahhasası tarafından yapılan ihbarın asılsız olduğunu bildirir telgraf.

1. se., ad. 41, Salı, 4 Teşrinisânî 1324-22 Şevval 1326, s. 1-st.2.

134 — ERMENİ'LERİN TOPRAĞININ ZORLA ALINDIĞI İDDİASI

Erevalin Gazetesi'nde, Bitlis'te Ermeni'lerin malları ve eşyalarını almış olan Seyit Ali ve yakınlarının serbestçe dolaştığı yolunda çıkan haberlerin yalan olduğu ve yapılan incelemede alındığı söylenen toprağın Ziraat Bankası'nca satılan toprak olduğunun belirlendiğini bildirir haber.

1. se., ad. 85, Perşembe, 25 Kanunievvel 1324-14 Zilhicce 1326, s. 1-st.2.

135 — TAŞNAK KOMİTESİ

Bitlis'te Taşnak Komitesi'ne bağlı bazı kişilerin, Ermenilerden zorla para topladığı, Murahhasahânedede kendi düşüncesinden olmayan Ermeni'leri hapsedtiklerini bildirir telgraf.

1. se., ad. 106, Cuma, 16 Kanûnsânî 1324-6 Muharrem 1327, s. 9-st. 1.

136 – TAŞNAK KOMİTESİ

Bitlis'te Taşnak Komitesi'ne bağlı iki kişinin Ermeni halktan zorla para toplamaları nedeniyle tutuklanmaları üzerine, Meclis-i Mebûsân'a telgraf yollanarak, görevli memurların haksız yere suçlanmaya çalışıldığını bildirir telgraf.

1. se., ad. 109, Pazartesi, 19 Kanûnsânî 1324-9 Muharrem 1327, s. 13-st. 3.

137 – ERMENİ'LERE KÖTÜ DAVRANILDIĞI İDDİASI

Bitlis'ten Manzume-i Efkar Gazetesi'ne yollanan bir mektupta Ermeni'lere çok kötü davranıldığı, bir Ermeni'nin cesedinin bulunduğu ve Belediye doktorunun işkenceyle öldürülmesine karar verdiğini, bir Ermeni kadının göğüsleri kesilerek öldürüldüğü, Ahlat Kazasında da tahsildarın vergi toplarken iki kadını dövdüğünün yazılması üzerine D.N.'nin isteği ile Vilâyetten gelen yanıtta, Ermeni'lere kötü davranılmadığı, arsada bulunan cesedin Ermeni bir köylü olduğu, oğluyla birlikte geldiği ve o arsaya düşerek öldüğü, bunun da oğlu tarafından karakola bildirildiği ve doktor kontrolünde eceleyle öldüğü anlaşılmıştır. Göğüsleri kesilerek öldürüldü denilen kadın olayında ise, böyle birşeyin duyulmadığı, Bitlis Ermeni Murahhasalığına da resmen sorulmuş ve yanıt alınamamıştır. Ahlat'taki tahsildarın da kadınları dövmeyi ve yapılan yayının gerçek dışı olduğunu bildirir haber.

1. se., ad. 230, Perşembe, 21 Mayıs 1325-14 Cemaziyelevvel 1327, s. 14-st.2.

138 – ERMENİ'LERİ KATLIAM İDDİASI

Sasun Ermeni'lerine karşı katliam yapılarak birçoğunun öldürüldüğü, Van'da ise karışıklıklar çıkarıldığı yolundaki söylentilere ve alınan bilgilere dayanılarak bazı gazetelerde çıkan haberler üzerine, D.N.'nce Bitlis ve Van Vilâyetlerinden bilgi istendiği, Sasun ve Van'ın diğer ilçelerinde hiçbir olay çıkmadığı üstelik adi olaylarda da bir azalma görüldüğü anlaşılmıştır. Sasun'daki söylentilerin bazı suçluların izlenmesinden olacağı, Bitlis ve Van'da hiçbir olayın çıkmadığı, güven ve huzurun sürdüğünü gazetede yayınlanan haberlerin gerçek dışı olduğunu bildirir haber.

2. se., ad. 375, Salı, 27 Teşrinievvel 1325-25 Şevval 1327, s. 1-st.2.

DERSİM

139 – ERMENİ KÖYLERİ

Dersim'de Ermeni'lere ait köy sayısının 30 değil, 3 köy kadar bile olmadığı, hiçbir saldırı olayının meydana gelmediği ve Manzûme-i Efkâr Gazetesi'nde çıkan haberin yalan olduğunu Dersim Mutasarrıflığı'nın açıklaması üzerine bildirir haber.

1. se., ad. 57, Pazar, 23 Teşrinisânî 1324-12 Zilkadde 1326, s. 2-st.2.

DİYARBAKIR

140 – ERMENİ'LERİN KATLEDİLDİĞİ İDDİASI

Diyarbakır Valiliği'nden 5 Teşrinievvel 1324 tarihiyle yollanan ve Ermeni'lerin katledilmediğini bildirir telgraf.

1. se., ad. 24, Pazar, 12 Teşrinievvel 1324-29 Ramazan 1326, s. 2-st.1

141 – SİLVAN'DA ERMENİLER VE KÜRT'LER ARASINDA ÇATIŞMA

Silvan'da Ermeni'lere saldırıldığı konusunda gelen haberler üzerine, Diyarbakır V.'den 18 Teşrinievvel 324 tarihiyle gönderilen ve bu söylentilerin duyulduğu, ancak bunlardan vilâyetin haberi olmadığı, yalnız Ermeni Murahhaslığı'nın isteği üzerine, Silvan'a biri Müslüman, biri Hıristiyan olmak üzere iki görevlinin inceleme için gönderildiği ve yapılan incelemeye göre; Silvan'da Şeyh Dodan Aşiretinden birkaç Kürd'ün Beşiri'ye bağlı Canu Köyü halkının hayvanlarını götürmeleri üzerine, hayvanları kurtarmak için köylülerle hırsızlar arasında çıkan çatışmada köylülerden bir Hristiyan'ın öldüğü, fakat hayvanların hepsinin kurtarıldığı, hırsızlardan dördünün tutuklanarak adliyeye yollandığı, söylentilerin bu nedenle çıktığı anlaşılmıştır. Ermeni'lere saldırılacağını söyleyen papaza nedeni sorulduğunda, kaçmış olduğunun görevli inceleme memurlarınca açıklandığını bildirir haber.

1. se., ad. 29, Salı, 21 Teşrinievvel 1324-8 Şevval 1326, s. 2-st.1

142 – ERMENİ MURAHHASALIĞINCA SADÂRETE GÖNDERİLEN YAZI

Diyarbakır Ermeni Murahhasalığı tarafından 17 Eylül 324 tarihiyle yollanan yazıya, Sadâret'ce yollanan ve görevlerini dürüst yapmayan memurların cezalandırılacağını bunun için bir "Meclis-i İdâre" ve "Meclis-i Umûmî" oluşturulacağı, ayrıca "Maarif" ve "İktisat" komisyonları oluşturulduğunu bildirir yazı.

1. se., ad. 41, Salı, 4 Teşrinisânî 1324-22 Şevval 1326, s. 1-st. 3.

143 – VERGİ MEMURLARININ HALKA KÖTÜ DAVRANDIĞI İDDİASI

Diyarbakır'ın Eşvari Nahiyesi'nden Erevalin Gazetesi'ne gönderilen mektupta, vergi tahsili için gelen memurların hayvanlarının yemlerini ve kendi yiyeceklerini halktan zorla aldıklarını ve polislin halka eziyet ettiğini bildiren yazının doğru olmadığını bildirir haber.

1. se., ad. 102, Pazartesi, 12 Kanûnisânî 1324-2 Muharrem 1327, s. 7-st.3.

144 – SİLVAN'DA ERMENİ'LERE ZULÛM YAPILDIĞI İDDİASI

Silvan'dan gönderilerek Manzûme-i Efkâr Gazetesi'nde çıkan, Diyarbakır ve çevresinde Ermeni'lere yapılan mezalimin sürdüğü ve hükümetçe bir önlem alınmadığı, mebus seçimlerinde Türklerin yaptıkları haksızlıklara göz yumulduğu, İttihat ve Terakki Cemiyeti şubesinin yakında huzuru sağlayacağız diyerek Ermenileri oyaladığı ve Ermenilerin yoksulluğunun son derece arttığını bildiren mektup üzerine, durumun D.N.'i tarafından Diyarbakır'dan sorulduğunu ve Diyarbakır Valisinin gönderdiği yazıda her yerde olduğu gibi Diyarbakır'da da bazı sıradan olaylar olduğu ancak mezalim ve haksızlık iddialarının gerçek dışı olduğu, hayvan hırsızlığı nedeniyle köylüler arasında çıkan olay önceden bildirilmişken Ermeni Murahhasa Vekilinin Kürtlerin birçok kişiyi öldürdüğü ve yaraladığı yolundaki açıklamasının asılsızlığı anlaşılmıştır. Durumun incelenmesi için her tarafa Müslüman ve Hıristiyan memurlar yollandığını ve gazeteye yazılan yazının gerçek dışı olduğunu bildirir haber.

1. se., ad. 131, Salı, 10 Şubat 1324-2 Safer 1327, s. 12-st.3.

145 – SEÇİMLERDE ERMENİLERE ZOR KULLANILDIĞI İDDİASI

Diyarbakır'dan Manzûme-i Efkâr Gazetesi'ne gönderilen ve mebus seçimlerinde Ermenilere istekleri dışında oy vermeleri için zor kul-

lanıldığı, halkın yokluk içinde muhtaç olduğu hakkındaki haberin asılsız olduğuna dair Diyarbakır'dan D.N.'e gönderilen yazı.

1. se., ad. 167, Çarşamba, 18 Mart 1325-9 Rebiülevvel 1327, s. 5-st.2.

146 – OKUL AÇMA İZİNİ

Diyarbakır'ın Hisarlı Mahallesi'nde Ermeni Katolik toplumu çocuklarını okutmak üzere İbtidai ve Rüştiye bölümlerinden oluşan bir okul açabilmesi için Amelya Hanım'a izin verildiği ve bu iznin uygulanmasında Maarif Nezareti'nin yetkili olduğunu bildiren ve Maarif Nazırı İsmail Hakkı İmzasını taşıyan yazı.

3. se., nu. 833, Cumartesi, 14 Mayıs 1327-28 Cemaziyelevvel 1329, s. 1-st.2.

EREĞLİ

147 – BİR ERMENİNİN ÖLDÜRÜLMESİ

Ereğli Kazasının Osmaniye Nahiyesine bağlı Diyula(?) köyü halkından Ermeni bir satıcıyı öldüren iki kişinin yakalanmış ve Adliye'ye yollanmış olduğunu bildirir haber.

1. se., ad. 160, Çarşamba, 11 Mart 1325-2 Rebiülevvel 1327, s. 15-st.2.

ERZİNCAN

148 – ÖLÜM

Erzincan civarında birkaç hayvanıyla birlikte ölmüş olan Ermeninin, yapılan inceleme sonucu vahşi hayvanlar tarafından öldürüldüğünün anlaşıldığını bildirir haber.

1. se., ad. 50, Cumartesi, 15 Teşrinisânî 1324-3 Zilkadde 1326, s. 3-st.3

149 – HUZUR VE GÜVENLİĞİN OLDUĞU

24 Şubat'ta Erzincan'da çarşı ve pazarda Müslüman ve Ermenilerin dükkanlarını açtıkları, yörede güvenlik ve huzur olduğunu bildirir haber.

1. se., ad. 151, Pazartesi, 2 Mart 1325-22 Safer 1327, s. 13-st. 3.

GÖÇ

- 150 — Müslüman ve Ermeni vatandaşların A.B.D.'ne göç etmek için Marsilya'ya gittikleri ve çeşitli nedenlerden dolayı zor durumlarda kaldıkları ve böyle durumlara düşülmemesi için neler yapılması gerektiğini bildirir haber.

1. se., ad. 117, Salı, 27 Kanûnîsânî 1324-17 Muharrem 1327, s. 11-st.2.

GÜMÜŞHANE

- 151 — VERGİ TAHSİLDARININ GÖREVDEN ALINMASI

Gümüşhane vergi tahsildarının, Trabzon Ermeni Murahhasalığı ve Gümüşhane Ermeni toplumu tarafından yapılan şikayet üzerine görevinden alındığını bildirir haber.

1. se., ad. 117, Salı, 27 Kanûnîsânî 1324-17 Muharrem 1327, s. 12-st. 1

HARPUT (Elazığ)

- 152 — ERMENİLER ALEYHİNE KARGAŞA

İstanbul'da yayınlanan Erevalin Gazetesi'nde (Teşrinievvel 908 tarihli ve 6917 nolu gazetede), Harput Türk ve Kürtleri tarafından Ermeniler aleyhine kargaşa çıkarıldığını yazan haberin doğru olmadığını bildiren, Elazığ Vali Vekili Naim'in telgrafı.

1. se., ad. 27, Pazar, 19 Teşrinievvel 1324-6 Şevval 1326, s. 13-st. 2.

- 153 — ERMENİ KATLİAMI İDDİASI

Harput'tan yazılıp İstanbul'da yayınlanan Jamanak Gazetesi'nde çıkan mektuptaki, Müslümanların komite kurarak Ermenileri katletme hazırlığı içinde buldukları haberinin tamamen asılsız olduğunu bildirir haber.

1. se. ad. 65, Salı, 2 Kanuni evvel 1324-21 Zilkadde 1326, s. 1-st.2

HALEP

- 154 — MÜSLÜMAN VE ERMENİ HALK ARASINDA HUZURSUZLUK

Halep'ten İstanbul'a çekilen özel bir telgrafta Antep'te huzurun bozulduğu ve Ermenilerin dehşet içinde olduğu haberinin gerçek ol-

madığı, bu söylentileri çıkaranların soruşturulduğu ve askeriye tarafından gereken önlemlerin de alındığını bildirir haber.

1. se., ad. 28, Pazartesi, 20 Teşrinievvel 1324-7 Şevval 1326, s. 1-st.2

155 – ZEYTUN'DA ZORLA VERGİ TOPLANDIĞI İDDİASI

Manzume-i Efkar Gazetesi'nde Zeytun halkının kıtlık nedeniyle son derece yoksul olmasına karşın, vergi konusunda zor ve şiddet kullandığı yolundaki haberin asılsız olduğunu bildirir haber.

1. se., ad. 151, Pazartesi, 2 Mart 1325-22 Safer 1327, s. 13-st. 2.

156 – MÜSLÜMAN VE HİRİSTİYAN HALKIN BÖLGELERİNE YOLLANMASI

Halep V.'den D.N.'e 26 Nisan 325 Tarihiyle yollanan ve Zeytun'dan Göksun'a, Göksun'dan Zeytun ve çevresine dağılan Müslüman ve Hıristiyan halkın kendi bölgelerine gönderilmiş olduğu, güvenlik ve huzurun sağlanmış bulunduğunu bildirir haber.

1. se., ad. 208, Çarşamba, 29 Nisan 1325-22 Rebiülahir 1327, s. 1 – st.2

157 – GÜVENLİĞİN SAĞLANMASI VE YARDIM

Halep V.'den D.N.'e 26 Nisan 325 tarihiyle gönderilen ve'den (okunamamıştır) gönderilen kaymakam vekilinin bildirdiğine göre Lazkiye ve çevresinde bulunan Ermenilerinin kendi bölgelerine geri gönderildiği ve yerleştirildiği, buğday ve yiyecek gereksinmelerinin karşılandığı ve çevresinde güven ve huzurun sağlandığını bildirir haber.

1. se., ad. 208, Çarşamba, 29 Nisan 1325 – 22 Rebiülahir 1327, s. 1 – st.3.

158 – LAZKİYE MUTASARRIFI

Ermenice Kığı Gazetesi'nin Adil Bey Dahiliye Nezâreti Vekâletinde bulunduğu sırada, Ermenilerin öldürülmesini önleyen, onları koruyan Lazkiye Mutasarrıfını Trablus'a sürdüğü, Lazkiye Mutasarrıfını Trablus'a sürdüğü, Lazkiye Mutasarrıfı Mehmet Ali Bey'in bu nedenle Trablusa atandığını yazması üzerine Lazkiye Mutasarrıfının "Sicil-i Ahvâl-i Memurîn" komisyonunun kararı ile atandığını yapılan yayının kötü niyetli olduğunu bildirir haber.

1. se., ad. 212, Pazar, 4 Mayıs 1325-26 Rebiülahir 1327, s. 1-st. 3.

159 – HALKIN EVLERİNE YERLEŞTİRİLMESİ

Halep V.'den 1 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve yörede güvenlik ve huzurun sürdüğünü, olaylarda suç işlemiş olanların Adliyeye gönderildiğini, çalınmış mal ve hayvanların sahiplerine geri verildiği ve evlerini terk edenlerin tekrar getirilerek yerleştirildiğini bildirir haber.

1. se., ad. 212, Pazar, 4 Mayıs 1325-26 Rebiülahir 1327, s. 1-st. 2.

160 – GÜVENLİĞİN SÜRMESESİ

Halep V.'den D.N.'e 6 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve Maraş'ta hiçbir olay olmadığı ve huzur ve güvenliğin sürdüğünü bildirir haber.

1. se., ad. 217, Cuma, 8 Mayıs 1325-1 Cemaziyelevvel 1327, s. 2-st. 1.

161 – TUTUKLAMALAR

Halep V.'den D.N.'e 11 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve merkezde hiçbir olay olmadığını, Maraş'ta 45 kişinin tutuklanarak Adliyeye yollandığı ve Nizamiye Taburlarının gelmesiyle halkın heyecanının yatıştığı, Redif Taburlarının terhis edileceğini bildirir haber.

1. se., ad. 222, Çarşamba, 13 Mayıs 1325-6 Cemaziyelevvel 1327, s. 1-st. 2

162 – KONUTLARIN ONARIMI – YARDIM

Halep V.'den D.N.'e 19 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve Antakya'da onarılmakta olan 71 Ermeni konutunun, 50 sinin onarımının bittiği, 21 nin de üç güne kadar bitirilerek sahiplerine verileceğini bildirir haber.

1. se., ad. 231, cuma, 22 Mayıs 1325-15 Cemaziyelevvel 1327, s. 15 st.3

163 – HIRİSTİYAN HALKIN EVLERİNE YERLEŞTİRİLMESİ

Halep V.'den D.N.'e 23 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve olaylarda evlerini terk ederek Belen'e giden 42 Hıristiyan ailenin tekrar evlerine yerleştirildiği, yörenin Müslüman halkı tarafından korunmuş olan mallarının da kendilerine geri verildiğini bildirir telgraf.

1. se., ad. 236, Çarşamba, 27 Mayıs 1325-20 Cemaziyelevvel 1327, s. 16-st. 2

164 — YARDIM

Halep'e bağlıde (okunamamıştır) yanan konutların onarımı, yeniden yapımı, muhtaç durumda bulunanlara konut ve yiyecek yardımı için ayrılan para ile ilgili olarak Meclis-i Mebûsân ve Âyân'ca kabul edilerek Padişah onayıyla yürürlüğe giren yasa metni.

2. se., ad. 469, Salı, 16 Şubat 1325-19 Safer 1328, s. 1-st.1.

İSTANBUL

165 — SALDIRI

İstanbul Savcılığı'nca, bir kıza zorla tecavüz etmek suçundan aranan Bedros'un nerede görülürse tutuklanmasını ve Cinayet Mahkemesi hapisanesine teslim edilmesini isteyen bildiri.

5. se., nu. 1320, Pazartesi, 10 Kanunievvel 1328-13 Muharrem 1331, s. 2-st.1.

166 — SALDIRI

İstanbul Savcılığı'ndan bildirilen ve ırza saldırı suçundan aranan ve halen Romanya'da kaçak bulunan Ermeni Yakup isimli kişinin Ceza Muhakemeleri Kanunu uyarınca nerede görülürse tutuklanmasını isteyen yazı.

6. se., nu. 1662, Salı, 26 Teşrinisânî 1329-9 Muharrem 1339, s. 5-st.2

167 — SAHTECİLİK

İstanbul Savcılığı'ndan bildirilen ve evini ve eşyalarını sigortadan para almak amacıyla kasten yakan, Sarıyer'de oturan Kalfayan oğlu Kigork'un nerede görülürse tutuklanarak mahkemeye teslim edilmesini isteyen yazı.

6. se., nu 1662, Salı, 26 Teşrinisânî 1329-9 Muharrem 1339, s. 5-st.2.

168 — YARGILAMA

İstanbul Merkez Kumandanlığı'ndan bildirilen ve Kalfa köyünde, 2 Müslüman ve 1 Hıristiyanı öldüren, 4 Hıristiyanı yaralayan, köyde bazı evleri, değirmeni ve okulu yakan ve halen kaçak olan Değirmenci Manol, Çiftçi Tanaş, Bakkal Çakır, Yorgi, İhtiyar Heyeti'nden Hacı Papa ve Apostol isimli kişilerin 10 gün içinde Divân-ı

Harb-i Örfî'ye başvurmaları gerektiği, aksi halde gıyaben yargılanarak medeni haklarından yoksun kılınacakları ve mallarına el konulacağını bildirir haber.

6. se., nu. 1875, Pazar, 29 Haziran 1330-18 Şaban 1332, s. 1-st.1

169 – SAHTE PARA BASIMI

İstanbul Savcılığı'nca gönderilen ve çeşitli zamanlarda sahte para basarak bir kısmını piyasaya süren Niko, Nikola, Yani, Azaryan ve Anabenet Antuan'ın Ceza Kanunu gereğince mahkeme edilmek üzere nerede görülürse görülsün tutuklanarak mahkeme hapishanesine gönderilmesini isteyen yazı.

7. se., nu. 2251, Salı, 21 Temmuz 1331-21 Ramazan 1333, s. 1-st. 1

170 – SAHTE PARA BASIMI

Çeşitli zaman ve yerlerde sahte para basarak bir kısmını piyasaya süren ve haklarında tutuklama kararı verilmiş olan Niko, Nikola, Azaryan, Yani ve Anabenet Antuan'ın Ceza Kanunu gereğince mahkemeye gelmeleri için verilen süre 10 gün uzatılmıştır. Bu süre içinde mahkemeye gelmedikleri taktirde gıyaben yargılanarak yasal haklarından mahrum edilecekleri ve mallarına el konacağını bildirir yazı.

8. se., nu. 2413, Perşembe, 7 Kanunisânî 1331-14 Rebiülevvel 1334, s. 3-st.1.

İZİN

171 – YAYIN İZİNİ

Divân-ı Harb-i Örfî'ce kapatılmış olan Manzûme-i Efkâr Gazetesi'nin tekrar yayınlanmasına izin verildiğini bildirir haber.

4. se., nu. 1058, Cumartesi, 11 Şubat 1327-5 Rebiülevvel 1330, s. 2-st.2

172 – NORADOKYAN EFENDİ'NİN MECLİS-İ ÂYÂN'DAN İZİNİ

Meclis-i Âyân üyelerinden Noradonkyan Efendi'nin iznine ilişkin "Şûrâ-ı Riyâset" tutanağının görüşüleceğini bildirir Meclis-i Âyân'ın gündemi.

8. se., nu. 2448, Perşembe, 11 Şubat 1331-20 Rebiülahır 1334, s. 1-st.1

173 – NORADOKYAN EFENDİ'NİN MECLİS-İ ÂYÂN'DAN İZİNİ

Meclis-i Âyân üyelerinden Noradonkyan Efendi'nin iznine ilişkin "Şûrâ-ı Riyâset" tutanağının görüşüleceğini bildiren Meclis-i Âyân'ın gündemi.

8. se., nu. 2452, Pazartesi, 15 Şubat 1331-23 Rebiülahır 1334, s. 2-st.1

174 – NORADONKYAN EFENDİ'NİN MECLİS-İ ÂYÂN'DAN İZİNİ

Meclis-i Âyân üyelerinden Noradonkyan Efendi'nin iznine ilişkin "Şûrâ-ı Riyâset" tutanağının görüşüleceğini bildiren Meclis-i Âyân gündemi.

8. se., nu. 2455, Perşembe, 18 Şubat 1331-27 Rebiülahır 1334, s. 5-st.1

KARAAĞAÇ (Isparta)

175 – BİR ERMENİNİN ÖLDÜRÜLMESİ

Karaağaç'ta bir Ermeni nalbantın kavga sırasında bıçak ile öldürüldüğü ve suçlunun Adliyeye yollandığını bildirir haber.

1. se., ad. 38, Cumartesi, 1 Teşrinisânî 1324-19 Şevval 1326, s. 2-st. 3

KAYSERİ

176 – ERMENİ POLİSE SALDIRI

Kayseri'de bir Ermeni polisin asker ile devriye gezdiği sırada saldırıya uğradığı ve polis elbisesinin çıkarıldığı yolunda Ermenice gazetelerde çıkan haberler üzerine, D.N.'nin Kayseri Vilayeti'nden bilgi istediği ve gelen yanıtta, polisin silahlı bir Ermeni genci yakalamadığı için halk tarafından şikayet edildiği ve gazetelerin kötü amaçlarla böyle yazılar yazdığını bildirir haber.

1. se., ad. 33, Pazar, 26 Teşrinievvel 1324-13 Şevval 1326, s. 1-st.1

177 – ERMENİ İTTİHAD HEYETİ

Kayseri Mutasarrıfı'nın, Ermenilere iyi niyetli davranmadığı, hükümet merkezine yanlış bilgi verdiği, Ürgüp'e giden bir Ermeni papazının öldürülmesi olayının gerçek olmayıp, bunun Ermeni İtti-

had Heyeti'nce Ermenileri tahrik etmek için uydurulduğunu Bâb-ı Âli'ye yazarak Ermenileri yalancılıkla suçladığı yolunda haberlerin Ermenice gazetelerde çıkması üzerine durumun Ankara Vilayeti'ne sorulduğu ve Ankara Valisinin yolladığı telgrafta Everek yerine Ürgüp yazılması nedeniyle bu yanlışlığın doğduğu Kayseri Mutasarrıflığının bu yüzden yanlış bilgi verdiğinin anlaşıldığını bildirir haber.

1. se., ad. 55, Perşembe, 2 Teşrinisânî 1324-9 Zilkadde 1326, s. 2-st.3.

178 – MÜSLÜMAN ERMENİ ANLAŞMAZLIĞI

Erevalin Gazetesi'nde Kayseri'de Müslüman halk tarafından Ermeniler hakkında kötü düşünceler beslendiğini bildiren yazıya yanıt olarak Kayseri'den gönderilen telgrafta, şimdiye değin Kayseri'de huzur ve güvenliğin sürdüğü, Müslüman ve Hıristiyanların birbirleriyle kardeş gibi geçindiği, ancak böyle olduğu halde bu gibi yayınlarla iki ulusu birbirine düşürmek isteyenlerin haklarında soruşturma açılmasının gerektiği, Kayseri'de Fransız ve İngiliz misyonerlerin de bulunduğu, gerek bunların gerekse bir Ermeni memurun yollanarak gereken incelemenin yapıldığını bildirir haber.

1. se., ad. 113, Cuma, 23 Kanûnisânî 1324-13 Muharrem 1327, s. 13-st.

179 – ERMENİLERE KÖTÜ DAVRANILMASI

Kayseri'de Ermenilere kötü davranıldığına dair Manzûme-i Efkâr ve Cerîde-i Şarkiye gazetelerinde çıkan haberler üzerine, D.N.'nin isteği ile Kayseri Mutasarrıflığı'ndan gönderilen ve bu yayınların yalan olduğu ve kötü niyetlerle yazıldığını bildirir haber.

1. se., ad 114, Cumartesi, 24 Kanûnisânî 1324-14 Muharrem 1327, s. 10-st.1

180 – ADANA'YA TABUR GÖNDERİLMESİ

(bkz.no.11)

MALATYA

181 – ERMENİLERE ZULÜM VE YAĞMA YAPILDIĞI İDDİASI

Jamanak Gazetesi'ne, Arapkir'den yazılan bir mektupta, yağmalar yapıldığı ve orada bulunan müdür ve polislerin Ermenilere mezalim

yaptığını yazan haberlerin gerçek dışı olduğunu bildirir haber.
1. se., ad. 151, Pazartesi, 2 Mart 1325-22 Safer 1327, s. 13-st.3

MUŞ

182 – ERMENİLERDEN VERGİ ALINMAMASI İSTEĞİ

Rahip Vartan tarafından Erevalin Gazetesi'ne gönderilen telgrafta, Muş'ta Ermenilere yardım olarak gönderilen paranın yetmediği, Muş, Bulanık Sason ve Varto halkının aç olduğu vergi memurlarının yardım parasını da vergi olarak geri aldığı, bu nedenle geçici bir zaman için kendilerinden vergi alınmamasını isteyen haber ve buna verilen yanıtta, haberin gerçek dışı olduğu ve eğer doğru ise bunu kimlerin yaptığının gazetece kanıtlanması gerektiğini, ancak bundan sonra soruşturma açılabileceğini bildirir haber.

1. se., ad. 80, Çarşamba, 17 Kanûnievvel 1324-6 Zilhicce 1326, s. 1-st.2

183 – ERMENİLERİN GÖÇ ETTİĞİ İDDİASI

Sisak Nalbantyan imzasıyla Manzûme-i Efkar Gazetesi'ne gönderilen yazıda, yörede kıtlık olduğu ve böyle bir sırada halktan zorla vergi alındığı, devlet memurlarının istibdat devrindeki hareketlerini değiştirmedikleri, bu nedenle halkın dayanamayarak yabancı ülkelere göç ettikleri haberi üzerine, Muş Mutasarrıflığı'ndan gönderilen yazıda, yapılan inceleme sonucu gönderilen yazıda, yapılan inceleme sonucu gönderilen yazının iftira ve asılsız olduğu ve Nalbantçıyan hakkında soruşturma açıldığını bildirir haber.

1. se., ad. 153, Çarşamba, 4 Mart 1325-24 Safer 1327, s. 12-st.1

184 – SEKİZ ERMENİNİN ÖLDÜRÜLDÜĞÜ İDDİASI

Bulanık'ta 8 Ermeninin öldürüldüğünün Patrikhane'den bildirilmesi üzerine D.N.'ce yapılan soruşturmada olayın asılsız olduğunun anlaşıldığını bildirir haber.

1. se., ad. 238, Cuma, 29 Mayıs 1325-22 Cemaziyelevvel 1327, s. 4-st.1

185 – TUTUKLAMA

Muş'un Uğnonun köyünden Hanım isimli kadını öldürerek kaçan Bedros, Kirkor ve Ohannes isimli kişilerin tutuklanarak Adliyeye verildiğini bildirir haber.

5. se., nu. 1562, Pazar, 11 Ağustos 1329-21 Ramazan 1331, s. 3-st.1

NİŞAN VE MADALYA HABERLERİ

186 – PAPALIK

Ermeni Katolik Toplumunu ileri gelenlerinden Kasbar Haçadoryan Efendi'ye Papa tarafından "Şövalyelik Nişanı" verildiğini bildirir haber.

1. se., ad. 284, Çarşamba, 15 Temmuz 1325-11 Recep 1327, s. 1-st.2

187 – BELÇİKA KRALI

Hariciye Nezareti Müsteşarı Ohannes Kuyumcuyan'a Belçika Kralı tarafından birinci rütbeden "Kuron Nişanı" verildiğini bildirir haber.

2. se., nu. 609, Perşembe, 12 Ağustos 1326-8 Şaban 1328, s. 1-st.1

188 – OSMANLI HÜKÜMETİ

Eğitim ile ilgili hizmetlerinden dolayı Gelekyan Hanım'a üçüncü rütbeden "Maarif Nişanı" verildiğini bildirir haber.

4. se., nu. 947, Perşembe, 29 Eylül 1327-20 Şevval 1329, s. 1-st.1.

189 – OSMANLI HÜKÜMETİ

Paris'te yaşayan Ermeni ilerigelenlerinden Ermeni Murahhasası Kibaryan Efendi'ye üçüncü, Osmanlı Ticaret Odası üyelerinden Jozef Manok, Nesim Rozanas ve Mücevheratçı Sivacıyan efendilere de dördüncü rütbeden "Mecidî Nişanı" verildiğini bildirir haber.

4. se., nu. 1170, Cumartesi, 23 Haziran 1328-20 Recep 1330, s. 1-st. 1

190 – OSMANLI HÜKÜMETİ

Londra'da yaşayan Osmanlı tüccarlarından Leon Zorayan Efendi'ye dördüncü rütbeden "Nişan-i Osmânî" verildiğini bildirir haber.

4. se., nu. 1198, Çarşamba, 25 Temmuz 1328-24 Şa'ban 1330, s. 1-st. 2.

191-FRANSIZ HÜKÜMETİ

Meclis-i Maarif üyelerinden Jozefyan Efendi'ye Fransa Hükümeti tarafından beşinci rütbeden "Lejyon De Nor Nişanı" verildiğini bildirir haber.

5. se., nu. 1326, Pazar, 16 Kanunievvel 1328-19 Muharrem 1331, s. 1-st. 2

192 — OSMANLI HÜKÜMETİ

Darülfünun laboratuvarları için 100 lira yardımda bulunmuş olan tüccar Bunon Değirmenciyan Efendi'ye üçüncü rütbeden bir "Maarif Nişanı" verildiğini bildirir haber.

6. se., nu. 1719, Cumartesi, 22 Kanunsânî 1329-8 Rebiülevvel 1332,s. 1-st.1

193 — OSMANLI HÜKÜMETİ

Sanayi-i Nefise Mektebi, tezhib (yaldızcılık) bölümü öğrencilerinden Artin Terziyan Efendi'ye "Gümüş Sanayi Madalyası" verildiğini bildirir haber.

6. se., nu. 1767, Çarşamba, 12 Mart 1330-27 Rebiülahir 1332, s. 1-st. 2

194 — OSMANLI HÜKÜMETİ

Doktor Peştemalçıyan Paşa'nın eşi Madam Azel Luiz Peştemalçıyan'a üçüncü rütbeden "Şefkat Nişanı" verildiğini bildirir haber.

6. se., nu. 1767, Perşembe, 13 Mart 1330-28 Rebiülahir 1332, s. 1-st.1

195 — OSMANLI HÜKÜMETİ

Osmanlı yayıncılığında ve özellikle Matbaa-i Amire'de başarılı çalışmalar yapmış olan Haçik Kigorkyan Efendiye dördüncü rütbeden "Mecidi Nişanı" verildiğini bildirir haber.

7. se., nu. 1974, Cuma, 10 Teşrinievvel 1330-3 Zilhicce 1332, s. 1-st.1.

SERBESTİ GAZETESİ

196 — ERMENİLERİN DAHİLİYE NEZÂRETİNE BAŞVURUSU

Serbesti Gazetesi'nde çıkan bir habere göre, bazı Ermenilerin vali muavinliği elde etmek için D.N.'e başvurduğu anlaşılmıştır. Bu işi yapanların kimler olduğunun açıklanmasının beklendiğini bildirir haber.

1. se., ad. 82, Cuma, 19 Kanunievvel 1324-8 Zilhicce 1326, s. 4-st.3

SİİRT

197 – ERMENİLERİN KATLEDİLECEĞİ İDDİASI

Siirt Murahhasa Vekili tarafından gönderilen ve Manzûme-i Efkar Gazetesi'nde yayınlanmış olan, Hıristiyanların önceden zorla alınmış olan mallarının geri verileceğini duyan Müslümanların, Hıristiyanları katledeceği ve bu nedenle halkın telaş içinde olduğunu bildiren haber dolayısıyla, Bitlis Vilâyeti'nden gönderilen telgrafta, murahhasa vekilinin 80 yaşında çok yaşlı bir kişi olduğunu ve kiliseye kabul edilmemesi için Patrikhane'nin emir verdiği, Siirt'te bazı adetlerden vazgeçilmesi için çalışmalar yapıldığı bu sırada, bazı kötü niyetli kişiler Müslümanların Hıristiyanlara saldıracağı söylenmesini çıkardılarsa da herhangi bir olay olmadığı, ayrıca herkesin malının dağıtıldığı, gazetede çıkan haberin asılsız olduğunu bildirir haber. (bkz. 198)

1. se., ad. 150, Pazar, 1 Mart 1325-12 Safer 1327, s. 12-st.2.

198 – ERMENİ KİLİSESİ'NİN ARANMASI

Siirt Murahhasa vekili tarafından Manzûme-i Efkar Gazetesi'ne gönderilen ve Ermenilerden alınan malların geri verilmediği ve Ermeni Kilisesi'nin arandığı yolunda çıkan haberlerin gerçek dışı olduğu, Murahhasa Vekilinin durumu hakkında önceden bilgi verildiği, dağıtılan malların ayrıntılı defterlerle belirlenerek gönderildiği, yörede huzur ve güvenliğin sürdüğü, Ermeni kilisesi'nin de aranmadığı, ancak Murahhasa'nın başka bir yerde olduğu sırada kiliseye silahlı altı kişinin saklandığı duyulunca kiliseden biri ile ve kendi istekleriyle arandığı, gazetede çıkan haberin doğru olmadığını bildirir haber.

1. se., ad. 160, Çarşamba, 11 Mart 1325-2 Rebiülevvel 1327, s. 15-st. 1

SİVAS

199 – ERMENİLERE ZULÜM YAPILDIĞI İDDİASI

Sivas'tan Manzûme-i Efkar Gazetesi'ne gönderilen mektupta, Ermenilerin mezalime uğradıkları ve bu nedenle çok sayıda silah istediklerini, Hamidiye Alayları askerlerinin gece köyleri bastıkları haberi üzerine gerekli önlemlerin alındığını bildirir haber.

1. se., ad. 45, Pazar, 9 Teşrinisânî 1324-27 Şevval 1326, s. 1-st.2

200 — ERMENİLERE KÖTÜ DAVRANAN YÖNETİCİLERİN SORUŞTURULMASI

Sivas'ın Zara Kazası Kaymakamı, Belediye Başkanı ve Naibinin görevlerini kötüye kullandıkları ve Ermenilere kötü davrandıkları yolunda Manzûme-i Efkar Gazetesi'nde çıkan haber üzerine, D.N.'ce yapılan soruşturma sonucunda, Kaymakamın izinli olduğunu, Naibin İstanbul'a geldiğini, diğerlerinin ise soruşturmasının sürdüğünü bildirir haber.

1. se., ad. 51, Pazar, 16 Teşrinisânî 1324-5 Zilkadde 1326, s. 3-st.1

201 — SIKIYÖNETİM İLÂNI İDDİASI-DÜZELTME YAZISI

Sivas V.'den D.N.'ne 27 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve İttihad Gazetesi'nde Ermeni Patrik Vekili ile birlikte, Mahmut Şevket Paşa ile görüşmeye giden heyetten birinin Merzifon'da da sıkıyönetim ilan edileceği hakkında görüş belirttiği oysa orada sıkıyönetim ilanını gerektirecek birşey olmadığı gibi yöre halkının da iyi geçindiği, bu nedenle Murahhasa Vekâleti'nden, Ermeni ilerigelenlerinden, Sadâret'e ve Ermeni Patrikliği'ne, gazetelere birer düzeltme yazısı gönderildiğini bildirir haber.

1. se., ad. 242, Salı, 2 Haziran 1325-26 Cemaziyelevvel 1327, s. 2-st.1

202 — ATAMA

Sivas merkez kaymakamlığına, Haçin Kaymakamı Artin Apartiyan'ın atandığını bildirir haber.

5. se., nu. 1550, Salı, 30 Temmuz 1329-9 Ramazan 1331, s. 1-st.1.

203 — MADEN İMTİYAZI

Ticaret ve Ziraat Nezâreti'nden bildirilen ve Sivas İli, Suşehri kazasında bulunan, 2 Kanunievvel 305 tarihinde imtiyazı Sercanyan Efendi ve ortaklarına verilmiş olan simli kurşun madenin "Maden Nizâmnamesi"nin 60. maddesi gereğince imtiyazının kaldırıldığını duyuran haber.

8. se., nu. 2362, Pazartesi, 12 Teşrinisânî 1331-21 Muharrem 1334, s. 1-st.1.

TEKFURDAĞI

204 — YARGILAMA

Kumkapı'da Ermeni Patrikhanesi yakınında Tekfurdağı Murahhasını öldürdüğü iddiasıyla suçlanan Aris isimli kişinin bulunamaması nedeniyle, 10 gün İçinde mahkemeye gelmesini, eğer gelmez ise gıyaben yargılanacağını ve mallarını el konacağını bildirir mahkeme kararı.

2. se., ad. 368, Pazartesi, 19 Teşrinievvel 1325-17 Şevval 1327, s. 7-st.1.

205 — YARGILAMA

Tekfurdağı Mutasarrıflığı'ndan gönderilen ve Ermeni Kirkor ile Mermercikli Simon'un öldürülmesinden dolayı, Divân-ı Harbi Örfi'ye yollanan evrak üzerine mahkeme edilen Yusuf'un idamına gıyaben, Ali'nin 15 sene kürek cezasına, Nasırlı Köyü İmamı Salih'e 12 yıl, Bahaeddin'e 6 yıl, Mustafa'ya 5 yıl kürek cezası verildiğini bildirir haber.

5. se., nu. 1550, Salı, 30 Temmuz 1329-9 Ramazan 1331, s. 2-st. 2

TEKİRDAĞ

206 — OLAYLAR

Malkara Kasabasında, Ermeni mahallesinde askerler ayrılırken çıkan yangın nedeniyle 10 evin yandığı, Çarşı Camisi çevresinde 3 ü Rum ve geri kalanı Müslüman ve Ermenilere ait 139 ev ile 300 dükkanın yandığı, 23 Ermeninin öldüğü, 20 si'nin yaralandığı, 2 Rum'un öldürüldüğü ve 280 haneli Kalyope Köyünden yalnızca 2 ev kaldığı ve diğer 11 Hıristiyan köyünde 299 evin yandığı, 10 Hıristiyan köyünde olay çıkmayarak köy dışındaki hayvanlarının yağmalandığı yapılan incelemeyle anlaşılmıştır. Divân-ı Harbi Örfi'ce olayın soruşturulduğu ve suçluların izlendiğini, halen huzur ve güvenlik olduğunun köylülerin ifadesinden anlaşıldığı, ayrıca halkın gereksinmelerinin sağlanabilmesi için 1500 Lira ayrılarak kaymakamın başkanlığında, ruhani liderler ve ileri gelenlerden oluşan bir komisyona verildiğini bildiren ve 24 Temmuz 329 da Heyet-i Tahkikiye Reisi Asım tarafından D.N.'e gönderilen haber.

5. se., nu. 1550, Salı, 30 Temmuz 1329-9 Ramazan 1331, s. 2-st.1.

TOKAT

207 — MÜSLÜMAN-HİRİSTİYAN ANLAŞMAZLIĞI

Tokat'tan Katolik Patrikliği'ne 27 Eylül 1324 tarihiyle çekilen ve Müslüman halkın Hıristiyan halka bazı uygunsuz davranışları olmasına ve bunun giderek artmasına karşın Tokat'taki askeri taburun kaldırılmakta olduğunu, bu işlemin durdurulmasını isteyen telgrafa, Tokat Vali Yardımcısı tarafından gönderilen yanıtta, askeri taburun Tokatta kalacağı, ayrıca Tokat ve çevresinde herhangi bir olayın çıkmadığını bildirir haber.

1. se., ad. 25, Pazartesi, 13 Teşrinievvel 1324-30 Ramazan 1326, s. 1-st.1.

URFA

208 — SALDIRI

Siverek Ermeni Mektebi öğretmenlerinden Karabet Efendi'ye ders sırasında saldıran Ermenilerden Donabet, Toro, Hakub ve İbrahim isimli kişilerin, O'nu yaraladıklarını ve suçlulardan ikisinin üzerlerinde bıçaklarıyla birlikte yakalanarak Adliyeye verildiklerini bildirir haber.

5. se., nu. 1541, Pazar, 21 Temmuz 1329-29 Şaban 1331, s. 6-st.1

UYRUK DEĞİŞTİRME

209 — İTALYA

Osmanlı vatandaşı, Maraş doğumlu ve halen İtalya'da hekimlik yapmakta olan Camgözyan oğlu Agop'un Osmanlı vatandaşlığından çıkmak isteğinin, engel olabilecek bir durumu olmaması nedeniyle İtalyan uyruğuna geçebilmesine Şûrâ-yı Devlet kararı ve Padişah onayı ile izin verildiğini bildirir haber.

3. se., nu. 829, Pazartesi, 9 Mayıs 1327-23 Cemaziyevvel 1329, s. 1-st.1

210 — FRANSA

Paris'te dış hekimliği yapan Ekşiyanoğlu Jan Mıgırdıç'ın Fransız uyruğuna geçme isteğinin kabul olunduğunu bildirir haber.

3. se., nu. 878, Çarşamba, 6 Temmuz 1327-22 Recep 1329, s. 1-st.2.

211 – AVUSTURYA – MACARİSTAN

Osmanlı vatandaşı olup yabancı bir memlekette ticaretle uğraşmakta olan Artin Melkonyan'ın Avusturya-Macaristan uyruğuna geçme isteğinin Şûrâ-yı Devlet kararıyla uygun görülerek izin verildiğini bildirir haber.

4. se., nu. 1046, Cumartesi, 28 Kanunsânî 1327-20 Safer 1330, s. 1-st.1

212 – FRANSA

Osmanlı vatandaşı olup Frans'da Yaşayan Karabet Derzakaryan ve eşi Hopniyan'ın bundan sonra Türkiye'ye gelmeyeceklerine, eğer gelirlerse Osmanlı vatandaşlarına uygulanan işlemlere bağlı olacakları konusunda yolladıkları taahhütnameye uymaları koşulu ile Fransa uyruğuna geçmelerine Şûra-yı Devlet kararı ile izin verildiğini bildirir haber.

5. se., nu. 1374, Cumartesi, 2 Şubat 1328-8 Rebiülevvel 1331, s. 1-st.1

213 – İNGİLTERE

İzmir'de 4. Ermeni mahallesinde oturan ve halen ticaret nedeniyle Manchester'de bulunan 1301 doğumlu Bedros Bakırcıyan'ın İngiliz uyruğuna geçmesine izin verildiğini bildirir haber.

6. se., nu.1927, Pazar, 24 Ağustos 1330-15 Şevval 1332, s. 1-st.1

VAN

214 – TÜRKLER VE ERMENİLER ARASINDA ANLAŞMAZLIK İDİASI

Van Murahhasası tarafından Patrikhane'ye gönderilen ve İstanbul'da Erevalin Gazetesi'nde yayınlanan mektupta, Kanûn-i Esâsî'nin ilânından bu yana Türklerin Ermenilere karşı düşmanca davrandıklarını bildiren yazıya, Van Valisi tarafından gönderilen yanıtta Kanûn-i Esâsî'nin ilanından sonra da Türklerin Ermenilere düşmanca davranmadığı, taraflar arasında dostluk olduğu, yalnızca Ermenilerle, Kürtler arasında anlaşmazlık olduğunu ve gereken önlemlerin alındığını bildirir haber.

1. se., ad. 75, cuma, 12 Kanunievvel 1324-1 Zilhicce 1326, s. 13-st.2

215 – ERMENİ SUÇLUNUN CEZALANDIRILMASI

Van'ın Keşişoğlu köyünde bir Ermeninin birini öldürdüğünü ve suçlunun cezalandırılması için gerekenin yapıldığını bildirir haber.

1. se., ad. 115, Pazar, 25 Kanunsânî 1324-15 Muharrem 1327, s.6-st. 3

216 — YARALAMA

Van'ın Bağlar semtindeki Ermeni mahallesinden geçmekte olan iki kişinin tabanca kurşunu ile yaralandığı ve suçluların soruşturulduğunu bildirir haber.

1. se., ad. 152, Salı, 3 Mart 1325-23 Safer 1327, s. 14-st.1.

217 — ERMENİ VE MÜSLÜMAN HALKIN BARIŞTIRILMASI

Van Valiliği'nden gönderilen ve Van'da ulemâ, bütün memurlar, askerler, yöneticiler, Ermeni Murahhasa Vekili, Geldani Metropolidi, din adamları ve ileri gelenlerden özel bir kurul oluşturulduğu, önceden yapılan çağrı ile yörede bulunan herkesin çağrıldığı, vatan-
daşların ve memleketin huzuru için herkesin görevini tam ve dürüst yapması ve herkesin verilen buyruklara uyması yolunda konuşmalar yapıldığı, öğütlerin verildiği, taraflar arasındaki yakınlığın bir kat daha arttığını bildirir haber.

1. se., ad. 205, Pazar, 26 Nisan 1325-19 Rebiülahir 1327, s. 1-st.3.

218 — KÜRTLERİN ERMENİLERE SALDIRDIĞI İDDİASI

Van V.'den D.N.'e 1 Mayıs 325 tarihiyle gönderilen ve Ahdamar Manastırı Katagikos Vekili'nin yolladığı ve kazalarda silahlı Kürtlerin Ermeni köyleri ve yolcularını rahatsız ettiklerini, korkuttuklarını, işlerin durduğunu, bu nedenle karakollar kurulmasını isteyen telgrafına karşılık, Vali, Vilayet Meclisi ve Bidayet Mahkemesinden oluşturulan bir mecliste durumun incelenerek: Şimdiye değin Hıristiyan ya da Müslüman kimsenin can, mal ve namusuna zarar gelmemesi, kazada huzuru ve güvenliğin bozulmuş olmaması ve bunun aksi yeterli bir belirtinin bulunmaması nedeniyle başvurunun gerçeklere uymadığını bildirir haber.

1. se., ad. 227, Pazartesi, 17 Mayıs 1325-11 Cemaziyevvel 1327, s. 31-st.1

219 — ERMENİ'LERİ KATLIAM İDDİASI

(bkz.no.138)

220 — NİŞAN VE MADALYA

Van'da Yaramyan Mektebi Müdürü Hamparsum Efendi'ye Osmanlı dilini öğretme ve yayma konusundaki çalışmaları nedeniyle üçüncü rütbeden "Maarif Nişanı" verildiğini bildirir haber.

3. se., nu. 714, Perşembe, 23 Kanunievvel 1326-4 Muharrem 1329, s. 1-st.1.

221 — TOPRAK ANLAŞMAZLIĞI

Bir süredir Haydaranlılardan Mehmet Zeki tarafından gasp ve işgal edilmiş olan Haydar Köyü ile Gevaş Kazasında Kürt ve Ermenilere ait Nekban köyünün Meclis-i İdare-i Vilâyet kararıyla asıl sahiplerine verildiğini bildirir haber.

5. se., nu. 1563, Pazartesi, 12 Ağustos 1329-22 Ramazan 1331, s. 2-st.2

VİRANŞEHİR

222 — ERMENİLERİN ÖLDÜRÜLDÜĞÜ İDDİASI

Londra'dan yollanarak bazı gazeteler tarafından yayınlanan bir telgrafta, Bağdat'ta Musevi'lerin, Viranşehir'de Ermenilerin öldürüldükleri hakkında çıkan haberlerin gerçek olmadığını ve İstanbul ve diğer kentlerde sıkıyönetim uygulamasına başlandığını bildirir haber.

1. se., ad. 23, Cumartesi, 11 Teşrinievvel 1324-28 Ramazan 1326, s. 1-st.2.

YAYIN YASAKLAMA

223 — KIĞI GAZETESİ

Ermenice Kıgı Gazetesi'nin gerçek dışı ve yasalara aykırı yayın yapmış olması nedeniyle, yayınının süresiz durdurulduğunu bildirir haber.

1. se., ad. 212 Pazar, 3 Mayıs 1325-26 Rebiülahir 1327, s. 1-st. 1

224 — ROMAN

Büyük bir Ermenistan kurulması amaç ve düşüncesinde olan İhtilâlcî Parti üyesi Aryapar Aryaparyan tarafından Varna'da gazetelerde bölümler halinde yayınlanan ve kitap olarak da yayınlanmış olan "Garampur Jamuc" yani "Kızıl Hediye" İsimli Ermenice romanın halk arasında kötü etki yapması nedeniyle Osmanlı sınırları içine sokulmasının ya da yayınlanmasının yasaklandığını bildirir haber.

2. se., ad. 504, Çarşamba, 31 Mart 1326-3 Rebiülahir 1328, s. 1-st.1

YENİŞEHİR

225 — ERMENİ MAHALLESİNİN TAŞLANMASI

Birkaç Müslüman çocuğun Yenişehir'de Ermeni Mahallesindeki evleri taşlaması ve tabanca atması ile ilgili olarak, bunlardan yedisinin yakalanıp konuşturulduğu ve merkezden bir memur gönderilerek olayın soruşturulduğunu ve gereken işlemlerin yapıldığını bildirir haber.

1. se., ad. 25, Pazartesi, 13 Teşrinievvel 1324-30 Ramazan 1326, s. 1-st. 2

YÖNETMELİK

226 — ERMENİ KATAGİKOSLUK VE PATRİKLİĞİ NİZAMNAMESİ

8. se., nu. 2611, Perşembe, 27 Temmuz 1332-11 Şevval 1334, s. 1-st.2

İlçenin Adı	Yaralı Müsl.	Sayısı Müsl.olm.	Toplam	Ölü	İyileşenler	Bakımdakiler
Adana İlçesi	224	233	457	31	485	41
Tarsus	15	29	44	2	35	7
Hamidiye	48	16	64	5	57	2
Sis	7	26	33	3	27	3
Kars	13	6	19	2	15	2
Osmaniye	27	19	46	1	44	1
Bağçe	6	28	34	—	24	5
Erzin ve Köyleri	108	29	137	1	130	6
Hassa	300	3	6	—	6	—
Haçın	3	15	18	1	12	5
Toplam	751	404	858	46	835	72

EK I : (Takvim-i Vekayi, ad. 277, Salı, 7 Temmuz 1325-3 Receb 1327, s. 13, st. 3.)

Adana Olayları nedeniyle zor durumda kalan yoksul halka dağıtılmak üzere Padişah buyruğu ile Hazine-i Hassâ-i Şahâne tarafından gönderilen giyim eşyasının listesi.

Basma Hırka	72 Aded
Basma Entari	4 "
Basma hırkalı entari	606 takım
Patiska uçkurlu don	66 adet
Patiska uçkurlu don	1 "
Patiska kemerli don	968 "
Yazma yemeni	24 "
Yazma yemeni	122 "
Entari	9 "
Amerikan bezinden gömlek	49 "
Ağabani taklidi kuşak	8 "
Patiska tekye	581 "
Uçkur	130 "
Pazen uckurlu don	4 "
Çocuk fanılası	29 "
Patiska çocuk gömleği	4 "

EK II : (Takvim-i Vekayi aded 329, Pazartesi, 31 Ağustos 1325-28 Şa'ban 1327, s. 4, st. 1.)

KISALTMALAR

Ad. :	Aded
Ayr. :	Ayrıca
Bkz. :	Bakınız
D.N. :	Dahiliye Nezâreti
Mtb. :	Matbaası
Nu. :	Numero
s. :	Sayfa
Se. :	Sene
St. :	Sütun
V. :	Vilâyet
T.V. :	Takvim-i Vekayi

DİZİNDEKİ KONULAR

Adana Olayları	Karaağaç (Isparta)
Anadolu	Kayseri
Amasya	Malatya
Atama, Görevden	Uluş
Alma ve İstifa Haberleri	Nişan ve Madalya Haberleri
Beylân	Serbestî Gazetesi
Bilecik	Siirt
Bitlis	Sivas
Dersim	Tekfurdağı
Diyarbakır	Tekirdağ
Ereğli	Tokat
Erzincan	Urfa
Göç	Uyruk Değiştirme
Gümüşhane	Van
Harput (Elazığ)	Viranşehir
Halep	Yayın Yapıklama
İstanbul	Yenişehir
İzin	Yönetmelik

Bibliyografya

D. KRASSZON, *A Concise History of Veterinary Medicine*, Academia Kiada, Budapeste 1988. 458 sayfa.

Eser bir önsöz, beş bölüm, bibliyografya, kronolojik tablo, ad ve konu indeksinden meydana gelmiştir.

Eserde, ilk bölüm paleontolojik dönemde, Mezopotamya'da, Eski İran'da, Eski Hindistan'da ve Eski Çin'de hayvanların tedavisi konusunda bilgi verilmiştir. (s. 8-52). Bilindiği gibi, veteriner hekimlik bu devirde rituel motiflerle meczolmuş durumda bulunmaktaydı. Bu eski uygarlıklarda bu paralelde bilgilerle yoğun şekilde karşılaşmaktadır.

Eserin ikinci kısmında, başta Aristoteles'teki konuyla ilgili çalışmalar olmak üzere, klasik Yunanda, İskenderiye Okulunda, ve Roma İmparatorluğu'ndaki veteriner hekimlik konusundaki çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Bu kısmın başlığından da anlaşıldığı üzere yazar, rasyonel veteriner hekimlikle ilgili ilk çalışmaların bu dönemdeki çalışmalarla başladığı kabul etmekte, daha önceki çalışmaları naive-empirik çalışmalar olarak adlandırmaktadır. Ancak eğer, bilimsel çalışma, kalın çizgileriyle, deneysel çalışma ve teorik çalışmayı kapsar şeklinde tanımlanırsa, bu alandaki bilimsel çalışmaları, klasik Yunan uygarlığından daha erken tarihlere götürmek mümkündür. Bu kısımda özellikle, Hippocrates'in, Aristoteles'in ve Galen'in konuya ilişkin çalışmaları üzerine durulmaktadır. Bilindiği gibi, bu dönemde tıpla ilgili çalışmalar da, eğer söz konusu devirde insan üzerinde değil, disseksiyon çalışmalarının domuz, maymun gibi hayvanlar üzerinde yürütüldüğü göz önünde tutulursa, hayvan araştırmalarıyla desteklenmiş, hatta temelde onlara dayanmıştır, denebilir, örneğin, Galen'in çalışmalarında girüldüğü gibi. (s. 97-98).

Yine bu bölümde, Romalılar zamanında at büyük önem kazanmıştır; onunla ilgili ayrıntılı çalışmalara rastlanmaktadır. (s. 105-106).

Eserin üçüncü bölümü, Ortaçağda İslâm ve Hristiyanlık aleminde veteriner hekimlik konusundaki çalışmaları kapsamaktadır. Bu devirde, dini öğelerle temellendirilmiş ve pratik esaslara dayandırılmış çalışmalar ele alınmıştır; yazar, bunları bir ölçüde mistik bilgiler ve metafizik esasta açıklamalar olarak nitelendirmektedir. (s. 143-159).

Yine bu kısımda, Arapların (İslâm Dünyasındaki) veteriner hekimlik konusundaki çalışmaları ele alınır ve kısaca bilgi verilir. Burada, Cabir b. Hayvan, Razi, ve İbn Sina gibi, daha çok tıpla ilgilenmiş ve bu konudaki çalışmalarını isim yapmış bilim adamları hakkında bilgi verilir. (s. 121-128). Buradaki bazı isimlerden (Cabir) anlaşılacağı gibi, yazar burada sadece tıpla ilgili konuları ele almakla kalmamış, aynı zamanda, müstakil bir alt bölüm halinde ele alıp işlediği simya konusunda da bazı açıklamalar yapmak gereksinimini duymuştur (s. 206-220). Burada simya prensipleri ve alşimik tedavi konularında bilgi vermiştir.

Eserin en yoğun ve uzun bölümü dördüncü bölümdür; burada ondördüncü yüzyıla ondokuzuncu yüzyıl arasındaki zaman kesitinde tıp ve veteriner hekimlik konusundaki belli başlı çalışmalar ele alınmıştır. Bunlar arasında, iatrokimya çalışmaları, mekanik okulun faaliyetleri, kan dolaşımı keşfi gibi konular örnek olarak verilebilir ki bunlar daha çok tıp biliminin gelişimi ile ilgilidir. Bunların yanı sıra doğrudan veteriner hekimlikle ilgili okulların kuruluşu gibi konularda da açıklamalar bulunmaktadır.

Eserin beşinci bölümü etiyolojik alan ve zihniyet adını taşımakta olup, bakteriyoloji, çalışmaları, veteriner hekimlik alanındaki bazı ihtisas dallarının gelişmesi, teknik gelişme, virus araştırmaları, mukayeseli anatomi, kemoterapi, mukayeseli tıp, bulaşıcı hastalıkların kontrolü ile ilgili milletlerarası kurumlar, veteriner hekimlik terminolojisi, meslek ahlakı konularında bilgi vermektedir. (s. 372-429)

Burada verilen konu başlıklarından ve bu konularda verilen açıklamalardan ve de yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi, veteriner hekimlik konusunda sunulan bilgiler, daha çok tıp temelinde ele alınmıştır. Burada, şöyle bir yorum getirilebilir, tıbbî incelemelerde, araştırmaların doğrudan insan üzerinde yapılması konusundaki çalışmalar, özellikle de tedavi alanında ki araştırmalar hala birinci planda hayvan deneylerine dayandırılmaktadır.

Eser, bir bütün olarak, başlangıçtan günümüze kadar bu bilim dalındaki gelişim çizgisini vermesi ve bu konudaki gelişmenin seyri hakkında bizi aydınlatması açısından yararlı bir el kitabı olarak nitelendirilebilir.

Ayrıca, eserde konuyu aydınlatacak, açıklamalara yardımcı olacak çeşitli resimler, şemalar da ilave edilmiştir.

Konuyla ilgilenenler, kitabın arkasındaki bibliyografyayı da yararlı bulacaklardır. Burada, genel mahiyette bir bibliyografyanın yanı sıra, eserin içinde yer alan özel konularla ilgili çalışma yapacaklar için de yararlı olabilecek bir bibliyografik bilgi de sunulmuştur.

Yine, eserin arkasına ilave edilmiş olan kronolojik tablo 1929 yılına kadar bu alandaki çalışmalar adeta bir özeti sunmaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki, yazar, veteriner hekimliği sadece hayvanlar, özellikle de ehlileştirilmiş ve insanların çeşitli gayelerle kullandığı hayvanlar, onların yapıları, bakımları ve hastalıkları vb. gibi yönlerden ele almayı, daha geniş çizgileriyle ele almış; insan ve onun yapısı, fizyolojisi, hastalıkları gibi konuların hayvanlarla münasebetini de göz önünde tutarak bir değerlendirmesini yapmıştır. Bu eser Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi kitapları arasında bulunmaktadır.

Prof. Dr. Esin KÂHYA

Doğumunun 110. Yıl Dönümünde

ATATÜRK

MAKEDONYA'DA TÜRK LÜK COŞKUSU İLE ANILDI

Son yıllarda Avrupa ve Balkan Yarımadası'nda esen yumuşama ve demokrasi rüzgârı, Yugoslavya'daki Türklerin durumunu da olumlu yönde etkiledi. İlk kez örgütlenme hakkı tanınması sayesinde Makedonya'da *Türk Demokratik Birliği* kuruldu.

Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanı Sayın Namık Kemal Zeybek'in Ağustos 1990'da, Makedonya'ya yaptığı verimli faaliyetlere zemin sağladı. Bunların arasında en önemli etkinlik 23-26 Nisan 1991 tarihleri arasında, Atatürk'ün Doğumunun 110. Yıl Dönümü dolayısıyla Üsküp, Kalkandelen, Gostivar (Kozivar) ve Manastır'da gerçekleşti.

Makedonya Türk Demokratik Birliği Başkanı Sayın Mukbil Bağzat ve Makedonya'da Atatürk Konferansları Düzenleme Kurulu Başkanı Doç. Dr. Yusuf Hamza imzaları ile gönderilen resmi davetiyeler neticesinde, Türkiye'den Makedonya'ya dokuz bilim adamı gidip konferanslara katıldı: Prof. Dr. Yaşar Yücel, Prof. Dr. Hasan Eren, Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Prof. Dr. Utkan Kocatürk, Prof. Dr. Nihat Nirun, Dr. Muzaffer Tufay, Prof. Dr. İsmail Parlatur, Prof. Dr. Cevdet Küçük ve Doç. Dr. Cihat Özönder. Adı geçen bilim adamlarının her biri değişik konularda birer bildiri, hepsi toplam dokuz konferans sundular. İşin ilginç tarafı, büyük salonların tıklım tıklım dolu olması ve konferansların izleyicilerce yaşlı gözlerle takip edilmesiydi. Gördüklerine, işittiklerine, yaşadıklarına inanamıyorlardı. Bu izlenimi sadece Türkiye'den giden dokuz profesör değil, Yugoslavya'da Türkçe basın-yayın organlarındaki, haberler de kanıtlamaktadır. Örneğin, Üsküp'te haftada üç defa çıkan "Birlik" gazetesinin 27 Nisan 1991 tarihli sayısında şunlar bildirilmektedir: "Üsküp, Kalkandelen ile Gostivar Konferanslarının ortak bir yanı vardı. Konu aynıydı fakat bir husus daha göze çarptı, her üç konferansta da salonlar tıka basa dolmuş, yer bulamayan izleyiciler ayakta durarak izliyorlardı. Gostivar'daki konferans salonu o denli büyük olmasına rağmen halk dışarıda kaldı. Yoksa bu, böyle konferansların daha sık yapılması gereğini gösteriyor mu?"

Yurdumuz ile Türkiye'den gelen ünlü bilim adamları kısa sürede kaynaştılar... Günlerdir Atatürk'ün 110. Doğum Yıl Dönümü kutlamalarının başarılı geçmesi için didinen TDB yöneticilerinin konferanslar sırasında keyifli oldukları göze çarptı. Neden olmasın? konferanslar başarılı olmuş, istenen amaçlara varılmıştı. Konferanslar Makedonya çapında yankılar uyandırmış, Türkiye-Yugoslavya, dolayısıyla Makedonya dostluğuna bir katkı olmuştu."

Üsküp "Birlik" gazetesinin en güçlü kalem erbabından biri olan Avni Abdullah'ın yukarıda sunulan değerlendirmesini özellikle "*Konferanslar Makedonya çapında yankılar uyandırmıştır*" sözlerinin daha ayrıntılı bir açıklamasına Priştine'de haftada bir çıkan "Tan" gazetesinin 29 Nisan 1991 tarihli sayısında rastlamaktayız: "Makedonya Türk Demokratik Birliği'nin Atatürk'ün 110. Doğum Yıl Dönümünün kutlanması dolayısıyla Üsküp, Kalkandelen

ve Gostivar'da düzenlediği "Atatürk Dizi Konferansları" büyük ilgi gördü. Makedonya'daki Türk halkı Atatürk'e ve Türk varlığına bağlılıklarını düzenledikleri sevgi gösterileriyle ifade ettiler. Bu başarılı konferansların birincisi 24 Nisan günü Üsküp Halklar Tiyatrosu'nda düzenlendi. Bu konferansa Türkiye'nin önde gelen bilim adamları, profesörler, Atatürk'ü yakından tanıyan kişiler katıldılar. Çok sayıda dinleyicinin, bilim adamının katıldığı bu konferansı Üsküp'te Avni Engüllü açtı. Daha sonra Makedonya'da Atatürk Bilimsel Konferansları Düzenleme Kurulu Başkanı Doç. Dr. Yusuf Hamza, bu dizi konferansların önemini ve bilimsel, tarihî değerini özetledi.

Üsküp'teki Konferansa Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yaşar Yücel, Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Dr. Hasan Eren, Makedonya Bilimler Akademisi Üyesi Dr. Manol Pandevski ve Ankara Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi Dr. Muzaffer Tufay katılarak, sundukları bilimsel tebliğleriyle Atatürk'ün kişiliğini, tarih içindeki yerini, ölümsüzlüğünü, Türklüğün dünyada yaşamasına olan katkılarını tarihî veriler ışığında anlattılar. Konuşmacılar dakikalarca selamlanıp, alkışlandılar.

Türkiyeli konuklar, ayrıca Üsküp'te Türklere ait olan tarihî yerleri, camileri ve kültür kurumlarını gezdiler.

25 Nisan günü Atatürk Bilimsel Dizi Konferanslarına devam edildi. Kalkandelen Kültür Evi Salonu'nda, Perşembe günü sunulan konferansı da halk büyük ilgiyle izledi. Kalkandelen'deki Atatürk Konferanslarına konuşmacı olarak katılan Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Prof. Dr. Utkan Kocatürk ve Prof. Dr. Gligor Todorovski sundukları tebliğlerle dinleyicileri coşturdular.

Atatürk Konferanslarına katılan bilim adamları ve Türkiyeli konuklar öğleden sonra Raptişte, Yukarı ve Aşağı Baniçe köylerine gidip, bu yerlerdeki TDB şubelerini, camileri, tarihî yerleri gezip gördüler. Bu yerlerdeki TDB şube başkanlarıyla, yetkililerle ve halkla görüşüp konuştular. Halk her yerde bilim adamlarına sevgi ve yakınlık gösterisinde bulundu. Türkiyeli konuklar da kendilerini bu yerlerde yabancı bulmadıklarını ve öz yurtlarında-larınmış gibi hissettiklerini söylediler. Halk sokakta, yolda, çayhanelerde, evlerde, camilerde büyük ilgi ve saygı gösterdi.

Akşam üzeri Gostivar'daki Kültür Evi'nin salonunda konferansın açılış konuşmasını yapan Başkan Dr. Muzaffer Tufay, Atatürk'ün aydınlatıcı ışığına, tarihi rolüne değinerek bu yerde ve bütün Balkanlarda, Türklerin varlıklarını sürdürmeye kararlı olduğunu ve sürdüreceğini belirtti. Bu konferansın konuşmacıları Prof. Dr. Nihat Nirun, Prof. Dr. Cevdet Küçük, Prof. Dr. İsmail Parlatur, Doç. Dr. Cihat Özönder tarih içinde Atatürk'ün yerini, önderliğini, yüceliğini ve ölümsüzlüğünü yansıttı. Kapanış konuşmasını yapan Dr. Muzaffer Tufay Türk varlığının bu yerlerde yaşayacağını, tüm milletlerle beraber daha güzel yarınlarda barışı kuracağını söyledi.

Cuma akşamı ise Üsküp Halklar Tiyatrosu'nda Üsküp "Yeni Yol" KGSD bir konser verdi."

Yukarıda sunulan yazıyı Priştine "Tan" gazetesinin önde gelen yazarlarından Bayram İbrahim kaleme almıştır.

Şimdi ise Türkiyeli konukların ortak izlenimlerini sunuyoruz: "Yugoslavya'nın Makedonya Cumhuriyeti'nde kaldığımız süre içerisinde (23-26 Nisan 1991), özellikle Türklerle yaptığımız temaslarda bu bölge Türklerinin dayanışma ve aydınlık içinde yaşadıklarını, Anadolu'dan gelen biz Türklere karşı samimî, içten bir bağlılık gösterdiklerini memnuniyet-

le müşahede ettim. Özellikle gençlerin ve okul çocuklarının kendilerini bize göstermek, tanıtmak için adeta yarışcasına bir gayret göstermeleri beni çok fazla duygulandırdı. Makedonya Türk okullarındaki öğretmenlerin, Türkiye'deki öğretmenlerden hiç de geri kalmayacak derecede üstün vasıflara sahip olduklarını söyleyebilirim.

Bizden manevî ve kültürel destek bekliyorlar. Kendilerini ihmal etmememizi istediklerini davranışları ve hareketleriyle bize her vesileyle göstermeye çalışıyorlar.

Sonuç olarak diyoruz ki, Makedonya Bilimler Akademisi ile sıkı bir ilişkide olmamız şarttır. Başta sosyal ve ekonomik konuların, daha sonra dil ve tarih konularının gelmesi şartıyla şuurulu bir ilmî ekibin sürekli olarak çalışması ve Makedonya Türklerine yardım etmemiz evvela insanlık borcumuz, sonra milli meselemizdir."

1990 YILININ İKİNCİ YARISINDA KÜTÜPHANEMİZE
GELEN KİTAP VE DERGİLER

A. KİTAPLAR

- ABDÜLBAKİ, MUHAMMED FUAT: *Al-Mu'camü'l-müfehrisu Li-elfāzu'l- Kur'an-ı Kerim* / Muhammed Fuat Abdülbaki. — İstanbul : Çağrı, 1987. 782 s.; 24 sm. — (Çağrı Yayınları; 12). (A.V/2840)
- ABŪ NAİM AHMAD B. ABD ALLAH AL-İSBAHÂNİ: *Kitâb zıkr ahbâr İsbahân.* / Abū Naïm Ahmad b. Abd Allah al-İsbahânî. — Leiden : Brill, 1934... c.; 25 sm. (A.V/1950)
- Abu Shaker's "Chronography" : A Treatise of the 13th Century on Chronological, Calendrical, and Astronomical Matters, written by a Christian Arab, preserved in Ethiopic* / A Summary by Otto Neugebauer. — Wien : Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1988. 198 s. : 7 res. ; 24 sm. ISBN 3-7001-1470-2. (A.V/2136)
- ABŪ'L-MAHÂSİN İBN TAGHRÎ BİRDÎ *Abû'l-Mahâsin İbn Taghrî Birdî's Annals : Entitled An-najum az-zâhira fî mulûk Mısr Wal-Kâhira* / Edited by William Popper. — California : University of California, 1909-1929. 7 c.; 27 sm. — (University of California Publications in Semitic Philology). (B/9898.)
- ABDULLAH ENSARÎ: *Keşfü'l-esrar ve Uddetü'l-ebrar* / Reşidüddin el-Meybudi; Neşreden: Ali Asgar Hikmet. — Tahran : İntişarat-ı Danişgâh-ı Tahran, 1339. 10 c.; 24 sm. (A. II/5123.)
- ACAR, İRFAN C.: *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu* / İrfan C. Acar. — Ankara : T.T.K., 1989. 155 s.: 8 rnk. res. ; 24 sm. — (AKDITYK. Türk Tarih Kurumu yayınları ; XXIV. Dizi-Sa.5) (A.V/2096.)
- ACUN, RAMAZAN: *Tarih Araştırmalarında Bilgisayar Metod ve Bir Uygulama Denemesi : Vakıflar Veri Tabanı* / Ramazan Acun. — Ankara : H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988. Krşk. s.; 30 sm. (B/9895.)
- ADLER, WILLIAM: *Time Immemorial : Archaic History and its Sources in Christian Chronography From Julius Africanus to George Syncellus* / William Adler. 263 s.; 24 sm. — (Dumbarton Oaks Studies; 26.) ISBN 0-88402-176-9 (A.V/2711.)
- Adresar Pisaca Jugovlavije / privedili: Gordana Granić ... [at al.]* - Novi Sad: Savez Knjizevnika Jugoslavije, 1986. 853 s.; 22 sm. A.V/2785.

- Ahmet Hâşim : Doğumunun Yüzüncü Yılında.* — Ankara : A.K.M., 1987. 196 s.; 24 sm. — (AKDITYK. Atatürk Kültür Merkezi. Türk Fikir ve Sanat Adamları dizisi ; no. 4). (A.V/2514.)
- AKDENİZ, SABRİ: *Kültür Sömürgeciliği / Sabri Akdeniz ; Editör Mehmet Kılıç.* — İstanbul : M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1988. 389 s.: rnk. res.; 24 sm. (A.V/2154.)
- '*Alâ'uddawla Simnânî Opera Minora = 'Alâ'üddevle Simnânî Küçük Eserleri / ed. by. W.M. Thackston, Jr.* — Cambridge, Massachusetts: Harvard University, 1988. 263 s.; 28 sm. — (Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları ; 10. İslam Kaynakları ; 2) (B/9957.)
- ALBENDA, PAULINE: *The Palace of Sargon, King of Assyria = Le Palais de Sargon D'Assyrie / Pauline Albenda ; adaptation into French by Annie Caubet.* — Paris : Editions Recherche sur les Civilisations, 1986. 280 s.: 97 fig.; 30 sm. ISBN 2-86538-152-8. (B.I/248.)
- ALDERSON, J.: *İnsan Hakları ve Polis : Avrupa Konseyi / J. Alderson ; Çeviren: İhsan Kuntbay.* — Strasbourg : Avrupa Konseyi. İnsan Hakları Araştırma Merkezi, 1984. 230 s.; 24 sm. — (Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü yayınları ; No. 232) (A.V/2712.)
- Along the Ancient Silk Routes : Central Asian Art from the West Berlin State Museums.* — New York : The Metropolitan Museum of Art, 1982. 223 s.; 28 sm. ISBN 0-87099-300-3 (paper MMA) (B/9913.)
- ALP, İLKER: *Bulgar Zulmünü Günümüze Kadar İntikal Ettiren Edirne ve Çevresindeki Şehitlikler / İlker Alp.* — Ankara : Sevinç, 1989. 39 s.; 20 sm. ISBN 975-17-0433-2. (A.V/2743.)
- ALPTEKİN, ALİ BERAT: *Türk Halk Şiirleri Bibliyografyaları 8 : Çıldırılı Âşık Şenlik Bibliyografyası : Hayatı, Sanatı ve Şiirlerinden Örnekler / Haz. Ali Berat Alptekin.* — Ankara : Milli Folklor Araş. Dairesi, 1989. 87 s.; 24 sm. — (Milli Folklor Araş. Dai. Yay.; 95. Biyografiler-Bibliyografyalar Dizisi 19) ISBN 975-17-0163-5. (A.V/2352.)
- ALRAM, MICHAEL: *Moneta Imperii Romani : Die Münzprägung des Kaisers Maximinus I. Thrax (235/238).* / Michael Alram. — Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1989. 103 s.: 35 tafel; 30 sm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission ; Bd. 24). ISBN 3-7001-1564-4. (B/9942.)
- AMANTOU, KONSTANTINOU I.: *Shesis Ellino-Tourkon: tou Endekatou Ainos Mehri tou 1821 / Konstantinou I. Amantou.* — Atina : Organismos Ekdoseos Skholikon Biblion, 1955. ... c.; 24 sm. (A.V/2857.)

- ANAGNOSTIS, JOHANNIS: "Selanik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih" : Sultan II. Murad Dönemine Ait Bir Bizans Kaynağı / Joannis Anagnostis; Melek Delilbaşı. — Ankara : T.T.K. 1989. 64 s.; 9 res.; 24 sm. — (AKDITYK. Türk Tarih Kurumu Yay.: XVIII. Dizi sayı. 8) ISBN 975-16-0133-9. (A.V/2353.)
- Anayasa Yargısı : Hukuk Normlarının Anayasaya Uygunluğu Hakkındaki Kararların İçerikleri ve Etkileri. — Ankara : Anayasa Mahkemesi, 1988. 243 s.; 24 sm. — (Anayasa Mahkemesi Yayınları No ; 12). (A.V/2408.)
- Anayasa Yargısı (1.: 1984 : Ankara) / Haz.: Yılmaz Aliefendioğlu, Fulya Kantarcıoğlu. — Ankara : Anayasa Mahkemesi, 1984. 304 s.; 24 sm. — (Anayasa Mahkemesi Yay.; No. 4) (A.IV/8485-1.)
- Anayasa Yargısı (2.: 1985 : Ankara) / Haz.: Yılmaz Aliefendioğlu, Yekta Güngör Özden, İsmet Yağcı. — Ankara : Anayasa Mahkemesi, 1986. 238 s.; 24 sm. — (Anayasa Mahkemesi Yay.; No: 5) (A.IV./8485-2.)
- Anayasa Yargısı (3. : 1986 : Ankara) / Haz.: Mehmet Arif Mirasoğlu, İsmet Yağcı. — Ankara : Anayasa Mahkemesi, 1987. 228 s.; 24 sm. — (Anayasa Mahkemesi Yay.; No: 7) (A.IV/8485-3.)
- Anayasa Yargısı (4.: 1987 : Ankara) : Avrupa Anayasa Mahkemeleri (Tarihçe, Kuruluş ve Görevleri) / Haz.: Yekta Güngör Özden, Vural Fuat Savaş, Oğuz Akdoğanlı. — Ankara : Anayasa Mahkemesi, 1987. 115 s.; 24 sm. — (Anayasa Mahkemesi Yay.; No. 11) (A.IV/8485-4.)
- Anayasa Yargısı (5.: 1988 : Ankara) / Haz.: Yekta Güngör Özden, Emine Yıldız. — Ankara : Anayasa Mahkemesi, 1989. 149 s.; 24 sm. — (Anayasa Mahkemesi Yay.; 13) (A.IV/8485-5.)
- Anayasa Yargısı 4 : Avrupa Anayasa Mahkemeleri (Tarihçe, Kuruluş ve Görevleri). — Ankara: Anayasa Mahkemesi, 1987. 115 s.; 24 sm. — (Anayasa Mahkemesi Yayınları No : 11) (A.V/2409.)
- ANDERSON, JOHN P.: *The Book of British Topography : A Classified Catalogue of the Topographical Works in the Library of the British Museum : Relating to Great Britain and Ireland* / by John P. Anderson. — Baltimore : Genealogical Publishing, 1970. 472 s.; 23 sm. ISBN 8063-0401-4, (A.V/2702.)
- Antalya Selçuklu Semineri Bildirileri (3.: 1989 : Antalya). — İstanbul : Antalya Valiliği, 1989. 135 s.; 24 sm. (A.V/2533.)
- Anthropology Today : An Encyclopedic Inventory / Prepared under the Chairmanship of A.L. Kroeber. — 7.bs. — Chicago : The University of Chicago, 1965. 958 s.; 24 sm. (A.V/2852.)
- AR, A. FİKRET: *Dosyalama-Arşiv Resmî Yazışma ve Rapor Yazma Teknikleri : Yeni Mevzuata Göre Geliştirilmiş ve Genişletilmiş* / A. Fikret Ar. — 2.bs. — Ankara : TODAİE, 1989. 196 s.; 23 sm. — (Türkiye ve Orta Do-

- ğü Amme İdaresi Enstitüsü yayınları ; No. 231) ISBN 975-7669-10-5. (A.V/4276.)
- Araştırma Sonuçları Toplantısı (6.: 1988 : Ankara).* — Ankara : T.C. Kültür Bakanlığı, 1989. 594 s.; 24 sm. (A.V/2430-VI.)
- ARCHI, ALFONSO: *Testi Amministrative : RegISTRAZIONI di Metalli e Tessuti (archivio L. 2769) / Di Alfonso Archi.* — Roma : Missione Archeologica Italiana in Siria, 1988. 250 s.: 156 kitabe ; 30 sm. — (Universita Degli Studi di Roma "La Sapienza". Archivi Reali di Ebla; Testi VII).
- Archiv für wissenschaftliche Kunde : von Russland / Hrsg. von A. Erman.* — Berlin : Gedrukt und verlegt von G. Reimer, 1941-1954. 13 c.; 22 sm. (A.V/2075.)
- Archives Épistolaires de Mari I / Publiées par Jean-Marie Durand.* — Paris : Éditions Recherche sur les Civilisations, 1988. 2 c.; 30 sm. — (Archives Royales de Mari ; 26) 1. Kısım: Jean-Marie Durand. 2. Kısım: Dominique Charpin ... [at al.] ISBN 2-86538-189-7. (B/4299-26.)
- ARIKAN, ZEKİ: *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922) / Zeki Arıkan.* — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1989. 284 s.; 24 sm. ISBN 975-16-0177-0. (A.V/2779.)
- Arkeometri Sonuçları Toplantısı (4.: 1988 : Ankara).* — Ankara : T.C. Kültür Bakanlığı, 1989. 258 s.; 24 sm. (A.V/2432-IV.)
- ARMSTRONG, HAROLD: *Turkey in Travail : The Brith of a New Nation / by Harold Armstrong.* — London : John Lane the Bodley Head, 1925. 280 s. : 2 hrt.; 8 res.; 19 sm. (A.V/2822.)
- ARTUK, CEVRIYE: *Atatürk'ün 1 Temmuz 1927 Senesinde İstanbul'a Gelişi / Cevriye Artuk.* — Ankara : T.T.K., 1989. 2081-2088 ss.: 1 res.; 24 sm. IX. Türk Tarih Kongresi'nden ayrışım. (A.V/2570.)
- ARUTYUNOV, A.R.: *Rola Play at Russian Lessons : Student's Book / A.R. Arutyunov, P.G. Chebotarev, N.B. Muzrukov.* — Moscow : Russky Yazyk Publishers, 1989. 311 s.; 22 sm. ISBN 5-200-00362-8, (A.V/2863.)
- L'Asie Centrale et Ses Rapports Avec Les Civilisations Orientales Des Origines a L'Age du Fer / Actes du colloque franco-soviétique organisé par le Centre National de la Recherche Scientifique et l'Académie des Sciences de l'U.R.S.S., avec la collaboration de la Direction Générale des Relations Culturelles.* — Paris : Diffusion de Bocard, 1988. 290 s.; 28 sm. — (Mémoires de la Mission Archéologique Française en Asie Centrale; Tome I, ISBN 2-907431-00-5, (B.I/259.)

- ÅSTRÖM, PAUL: *Hala Sultan Tekke 9 : Trenches 1972-1987 With an Index for Volumes 1-9* / Paul Åström. — Göteborg : Paul Åströms Förlag, 1989. 142 s.: 216 res.; 30 sm. — (Studies in Mediterranean Archaeology ; vol. XLV: 9) ISBN 91-86098-37-3. (B/7601-9.)
- ÅSTRÖM, PAUL: *Katydhata : A Bronze Age Site in Cyprus* / By Paul Åström. — Gothenburg : Paul Åström, 1989. 131 s.; 31 sm. — (Studies in Mediterranean Archaeology ; vol. 86) ISBN 91 86098 47 0. (B/9950.)
- AŞAN, MUHAMMET BEŞİR: *Türk İskân İzleri (XI-XIII. yüzyıllar) : Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde* / Muhammet Beşir Aşan. — Ankara : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1989. 184 s.; 24 sm. — (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay.; 103) ISBN 975-456-027-7 (A.V/2726).
- ATAN, TURHAN: *Türk Gümrük Tarihi, 1. cilt: Başlangıçtan Osmanlı Devletine Kadar* /Turhan Atan. — Ankara : T.T.K., 1990. 171 s.; 24 sm. — (AKDITYK. Türk Tarih Kurumu Yay.; VII. Dizi, sayı 109) ISBN 975-16-0222-X Tk. (A.V/2867).
- Atatürk Haftası Armağanı.* — Ankara : T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1989. 211 s.; 24 sm. — (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları) (A.III/8880-1989)
- ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III* / Mustafa Kemal Atatürk — 4. bs. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1989. 145 s.; 24 sm. ISBN 975-16-0163-0. (A.V/2497).
- ATATÜRK, KEMAL: *Nutuk : 1919-1927* / Kemal Atatürk. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1989. 610 s.: 3 hrt.; 6 kroki; 24 sm. ISBN 975-16-0162-2. (A.V/2498).
- Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu : 31 Ekim - 1 Kasım 1988.* — Ankara : Ankara Üniversitesi, 1989. 236 s.; 24 sm. ISBN 975-482-051-1 (A.V/2552).
- AVNİ ABDURRAHMAN ES-SEB'ÂVİ: *El-'Alakatu'l-'Irakiyyetu'l-Turkiyye (1932-1958)* / Avnî Abdurrahman es-Seb'âvi. — Bağdad : Türk Kültürü Merkezi, 1986. 331 s.; 24 sm. (A.V/2789).
- Azerbaycan Etnografyası.* — Bakü : Elm, 1988 246 s.; 23 sm. (A.V/2300-1).
- BA'ALBAKİ, MÜNİR: *Al-Mawrid : A Modern English-Arabic Dictionary* / by Münir Ba'albaki. — 20. ed. — Beirut : Dar el-ilm lil-Malayen, 1986. 1 c.; 24 sm. (A.V/2769).
- BABELON, JEAN: *Catalogue de la Collection De Luynes : Monnaies Greques* / Jean Babelon. — Paris : Louis Ciani, 1977. 4 c.: res.; 33 sm. (B/9924).

- BACQUÉ-GRAMMONT, JEAN-LOUIS: *Les Ottomans, les Safavides et Leurs Voisins : Contribution a l'Histoire des Relations Internationales Dans l'Orient Islamique de 1514 a 1524 / par Jean-Louis Bacqué-Grammont.* — İstanbul : Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1987. 406 s.: 1 hrt.; 27 sm. ISBN 90-6258-056-4. (B/9908).
- BAER, EVA: *Ayyubid Metalwork With Christian Images / By Eva Baer.* — Leiden : E.J. Brill, 1989. 55 s.: 128 res.; 28 sm. — (Studies in Islamic art and Architecture ISSN 0921-0326; v. 4) Muqarnas'a ek. ISBN 90-04-089624. (B/9905-IV).
- BALTHAZAR, JUDITH WEINSTEIN: *Copper and Bronze Working in Early through Middle Bronze Age Cyprus / by Judith Weinstein Balthazar.* — Jonsered : Paul Åström, 1990. 459 s.; 21 sm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocket-book ; 84) ISBN 81-85058-46-7. (A.V/2846).
- BAUMAN, RICHARD: *Lawyers in Roman Republican Politics : A study of the Roman Jurists in their political setting, 316-82 BC / by Richard Bauman.* — München : C.H. Beck'sche Verlag, 1983. 453 s.; 24 sm. — (Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und Antiken Rechtsgeschichte ; Heft 75) ISBN 3-406-09114-8. (A.V/2826).
- BEHNSTEDT, PETER-MANFRED WOIDICH: *Die ägyptisch-arabischen Dialekte / von Peter Behnstedt und Manfred Woidich ; [herausgegeben im Auftrag des Sonderforschungsbereichs 19 von Heinz Gaube und Wolfgang Röllig].* — Wiesbaden : Ludwig Reichert, 1988. 450 s.; 24 sm. — (Beifste zum Tübinger Atlas der Vorderen Orients : Reihe B, Geisteswissenschaften ; No. 50) ISBN 3-88226-416-0. (A.IV/8763-3, II, III.)
- BENOIST-MÉCHIN, JACQUES: *Mustafa Kemal : Begründer der neuen Türkei / Jacques Benoist-Méchin.* — Köln : Eugen Diederichs, 1955. 348 s.; 21 sm. (A.V/2823).
- BEN-TOR, DAPHNA: *The Scarab : A Reflection of Ancient Egypt / [Curator] Daphana Ben-Tor.* — Jerusalem : The Israel Museum, 1989. 84 s.; 27 sm. ISBN 965-278-083-9. (B/9951).
- BEREZHKOV, VALENTIN: *Tehran : Lessons of History / Valentin Berezkhov.* — Moscow : Novosti Press Agency Publishing, 1988. 95 s.; 17 sm. (A.V/2343).
- BERGHE, LOUIS VANDEN: *Reliefs Rupestres de l'Irân Ancien / Louis Vanden Berghe ; Photographie Erik Smekens.* — Bruxelles : Musees Royaux D'Art et D'Histoire, 1984. 167 s.: 40 res.; 25 sm. (A.V/2391).

- BERTA, ARPAD: *Lautgeschichte der Tatarischen Dialekte* / von Arpad Berta. — Szegeed : studia uralo-altaica, 1989. 304 s.; 24 sm. — (studia uralo-altaica ; 31) (A.V/2473).
- BİLMEN, ÖMER NASUHI: *Büyük İslâm İlmihali : İ'tikada, İbadetlere, Kerahiyet ve İstihsana, Ahlâka, Siyeri Enbiyaya ait olmak üzere on kitaptan müteşekkildir* / Ömer Nasuhi Bilmen. — İstanbul : Bilmen, 1986. 544 s.; 24 sm. (A.V/2833).
- BİLMEN, ÖMER NASUHI: *Büyük Tefsir Tarihi ve (Tabakatü'l-Müfessirîn) : Usûl-i Tefsir veya Mukaddime-i İlm-i Tefsir* / Ömer Nasuhi Bilmen. — İstanbul : Bilmen Yayınevi, 1973-1974. 2 c.; 25 sm. (A.V/2146-I, II).
- 1988 *Turkish Population and Health Survey / Researchers Ergül Tunçbilek ... [ve başk.]*. — Ankara : Hacettepe University Institute of Population Studies, 1989. 173 s.: hrt., şek.; 28 sm. (B/9899).
- BITTEL, KURT: *Archäologische Forschungsprobleme zur Frühgeschichte Kleinasiens* / Kurt Bittel. — Opladen : Westdeutscher, 1973. 29 s. : hrt.; 24 sm. ISBN 3-531-07184-X. (A.V/2239).
- BLAHOU, NIKOLAOU B.: *Historia ton Kraton, cilt 1 : Tis Chersonisou Tou Aimou 1908-1914* / Nikolaou B. Blahou. — Atina : Organismos Ekdo-seos Ekolikon Bibliion, 1954. ... c; 24 sm. (A.V/2856-1).
- BOMBACI, ALEXII: *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombacı Dicata* / Alexii Bombacı. — Napoli : Istituto Universitario Orientale, 1982. 609 s.: 52 res., hrt., pl.; 24 sm. (A.V/2137).
- BROCKHOFF, VICTORIA: *Götter Dämonen Menschen : Mythen und Geschichten aus dem Zweistromland* / Victoria Brockhoff. — Stuttgart : Freies Geistesleben, c 1987. 298 s.: res.; 20 sm. ISBN 3-7725-0918-5. (A.V/2235).
- BROSH, NA'AMA : *In memory of Paul Balog* / Na'ama Brosh, Ya'akov Meshorer. — Jerusalem : The Israel Museum, 1988. 80 s.; 27 sm. ISBN 965-278-1029. (B/9952).
- BRUGMAN, J.: *An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Egypte* / by J. Brugman. — Leiden : Brill, 1984. 439 s.; 24 sm. — (Studies in Arabic Literature. Supplements to the Journal of Arabic Literature ; vol. X) ISBN 90-04-07172-5. (A.V/2674).
- BRUNS, GERDA: *Der Grosse Altar von Pergamon* / von Gerda Bruns. — Berlin : Gebr. Mann, c 1949. 72 s.: 52 res.; 1 şema; 1 hrt.; 21 sm. A.V/2832).
- BRUYN, CORNELIUS LE: *Travels into Muscovy, Persia, and Part of the East-Indies* / M. Cornelius Le Bruyn. — London : Printed for A. Bettesworth ect., 1737. 2 c.: 262 res.; 33 sm. (B.I/214).

- BRYCE, TREVOR R.: *The Lycians in Literary and Epigraphic Sources* / by Trevor R. Bryce and Jan Zahle. — Copenhagen : Museum Tusulanum, 1966. 273 s.: hrt.; 23 sm. — (The Lycians I) ISBN 87-7289-023-1. (A.V/2237-I).
- CABLE, MILDRED: *Something Happened* / By Mildred Cable and Francesca French. — London : Hodder and Stoughton, 1946. 320 s.: res.; hrt; 19 sm. (A.V/2272).
- CAFERZADE MEHMET TEVFIK: *Tarihte Hayrabolu ve Çevresi* / Caferzade Mehmet Tevfik ; Hazırlayan: Aydın Oy. — Tekirdağ : Çağrı Ofset, 1989. 80 s.; 20 sm. (A.V/2723).
- The Cambridge Economic History of Europe* / Edited by Peter Mathias and Sidney Pollard. — Cambridge : Cambridge University, 1989. 1243 s.; 24 sm. İçindekiler: v.1 The agrarian life of the Middle Ages. — v.2 Trade and İndustry in the Middle Ages.—... — v. 8 The industrial economies. ISBN 0-521-22504-3. (A.II/6248-8).
- CANTEMİR, DİMİTRİE: *Sistemul Sau Intocmirea Religiei Muhammedane* / Dimitrie Cantemir. — Bucureşti : Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1987. 710 s.; 24 sm. — (Opere Complete VIII Tomul II). (A.V/2472-8,2).
- CAVSKİ, SUYTÛ: *Şekl Giriyi-i Huviyyet-i Milli der yek Câme a-yi Muselmân Azarbaycan Rus 1905-1920* / Suytû Cavskî ; Mütercim : Yaşar Aydın. — Strasbourg : Azarbaycan Kültür Derneği, 1987. 256 s.; 21 sm. (A.V/1951).
- Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı* / Haz.: İ. Halil Ersoylu. — Ankara : T.D.K., 1989. 356 s.: 11 s. belge fotokopisi ; 24 sm. — (AKDTYK. Türk Dil Kurumu Yay.; 543) ISBN 975-16-0068-5. (A.V/2850).
- CHYDENIUS, JOHAN: *Humanism in Seventeenth Century Spirituality* / Johan Chydenius. — Helsinki : Societas Scientiarum Fennica, 1989. 50 s.; 25 sm. ISBN 951-653-185-7. (A.V/2271).
- CİN, HALİL: *Türk Hukuk Tarihi : Kamu Hukuku T.C.* / Halil Cin, Ahmet Akgündüz. — Konya : Selçuk Üniversitesi, 1989. 415 s.; 25 sm. — (Selçuk Üniversitesi Yay.; No: 58. Hukuk Fakültesi Yay.; No: 4) ISBN 975-448-020-6. (A.V/2388).
- CONLIN, JOSEPH R.: *The American Past* / Joseph R. Conlin. — San Diego ; Toronto : Harcourt Brace Jovanovich, c 1984. 2 c.; 25 sm. Part One: A Survey of American History to 1877. ISBN 0-15-502310-1. (A.V/2775).
- COOPER, NANCY KELLY: *The Development of Roof Revetment In the Peloponnese* / By Nancy Kelly Cooper. — Jonsered : Paul Åström, 1989.

- 135 s.: 58 şema; 21 sm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocketbook ; 88). ISBN 91-85058-44-0. (A.V/2847).
- CORNU, GEORGETTE: *Atlas du Monde Arabo-Islamique a L'époque Classique : IXe-Xe siècles : Répertoires des toponymes* / Par Georgette Cornu. — Leiden : Brill, 1985. 213 s. : 20 sm. (B/9903).
- Corpus Vasorum Antiquorum. Canada : Royal Ontario Museum Toronto (attic black figure and related wares)* / by J.W. Hayes. — Toronto : Oxford University, 1981. 46 s.: 9 pl.: 42 s.res.; 33 sm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Canada ; fasc. 1) ISBN 0-19-726000-4. (B/9935-1).
- Corpus Vasorum Antiquorum. Deutschland : Göttingen, Archäologisches Institut der Universität / Bearbeitet von Martin Bentz und Frank Rumscheid.* — München : Beck, 1989. 74 s.: 48 s.res.; 34 sm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Deutschland ; Bd. 58) (B/5081-58,1).
- Corpus Vasorum Antiquorum. Deutschland : München, Antikensammlungen : ehemals Museum Antiker Kleinkunst / Bearbeitet von Berthold Fellmann.* — München : Beck, 1989. 75 s.: 14 plnş ; 64 levha. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Deutschland ; Bd. 57). (B/5081-57, 11).
- Corpus Vasorum Antiquorum. Deutschland : München, Antikensammlungen, ehemals Museum Antiker Kleinkunst. / Bearbeitet von Berthold Fellmann.* — München : Beck, 1988. 74 s.: 13 s. ilave; 48 s. resim. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Deutschland ; Bd. 56) (B/5081-56,10).
- Corpus Vasorum Antiquorum. France : Musée de Compiègne (Musée Vivienel) / par Marcelle Flot.* — Paris : Librairie Ancienne Edouard Champion, 1924. 32 s.: 32 s. pl.; 33 sm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. France ; fasc. 3) (B/5785-3).
- Corpus Vasorum Antiquorum. Great Britain : Oxford, Ashmolean Museum. / by J.D. Beazley, H.G.G. Payne, E.R. Price.* — Oxford : Clarendon, 1981. 131 s.: 73 s.res.; 34 sm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Great Britain. Oxford, Ashmolean Museum ; fasc. 9) (B/5052-2).
- Corpus Vasorum Antiquorum. Italia : Chiusi-Museo Archeologico Nazionale / a cura di A. Rastrelli.* — Roma : Multigrafica editrice, 1981. 26 s.: 4. res.: 42 s.res.; 33 sm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Italia ; fasc. 59.1). (B/5786-59,1).
- Corpus Vasorum Antiquorum. Italia : Chiusi-Museo Archeologico Nazionale / a cura di Anna Rastrelli.* — Roma : Multigrafica editrice, 1982. 19 s.; 2 profil res.; 42 res.; 33 sm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Italia; fasc. 60, II). (B/5786-60,2).

- Corpus Vasorum Antiquorum. Italia : Fiesole-Collezione Costantine / a cura di Giovannangelo Camporeale, Vincenzo Saladino.* — Roma : Multigrafica editrice, 1980. 31 s.: 40 s. res.; 33 sm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Italia; fasc. 58,2). (B/5786-58,2).
- Corpus Vasorum Antiquorum. Italia : Fiesolecollezione Costantini / a cura di Enrico Paribeni.* — Roma : Multigrafica editrice, 1980. 22 s.; 48 res. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Italia; fasc. 57). (B/5786-57,1).
- Corpus Vasorum Antiquorum. Italia : Grosseto-Museo archeologico e d'arte della maremma / a cura di Elisabetta Mangani.* — Roma: "L'erma" di Bretschneider, 1986. 40 s.: 50 s.res.; 33 sm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Italia ; fasc. 63,2), ISBN 88-7062-594-X. (B/5786-63,2).
- Corpus Vasorum Antiquorum. Italia: Grosseto-Museo Archeologico e d'arte della Maremma / a cura di Elisabetta Mangani-Orazio Paoletti.* — Roma : "L'erma" di Bretschneider, 1986. 46 s.: 40 s.res.; 33 sm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Italia ; fasc 62,1). ISBN 88-7062-593-1. (B/5786-62,1).
- Corpus Vasorum Antiquorum. Italia : Museo Archeologico Nazionale Agrigento / a Cura di Anna Calderone.* — Roma: "L'erma" di Bretschneider, c. 1985. 41 s.: 93 res.; 33 sm. — (Corpus vasorum antiquorum. Italia ; fasc. 61,1) ISBN 88-7062-566-4. (B/5786-61,1).
- Corpus Vasorum Antiquorum. Italia : Museo Archeologico Nazionale di Gela Collezione Navarra / a cura di Filippo Giudice.* — Roma : Multigrafica editrice, 1979. 31 s.; 47 s. res.; 33 sm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Italia ; fasc, 56-4). (B/5786-56,4).
- Corpus Vasorum Antiquorum. Italia : Museo Civico di Bologna / a cura di L. Laurinsich.* — Roma : "L'erma" di Bretschneider, 1979. 22 s.: 50 s.res.; 33 sm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Italia ; fasc. 5,1) (B/5786-5,1).
- Corpus Vasorum Antiquorum. Italia : Museo di antichità di Torino / a cura di F.G.Lo Porto.* — Roma : "L'erma" di Bretschneider, 1969. 33 krşk. s.: 40.; 33 sm. — (Corpus vasorum Italia ; fasc. 40). (B/5786-40,2).
- Corpus Vasorum Antiquorum. Italia : Museo provinciale castromediano di Lecce / a cura di P.Romanelli.* — Roma : "L'erma" di Bretschneider, 1979. 35s.; 9-60 s.res.; 33sm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Italia ; fasc. 6,2). (B/5786-6,2).
- Corpus Vasorum Antiquorum. Italia : Museo provinciale castromediano di Lecce / a cura di P. Romanelli.* — Roma : "L'erma" di Bretschneider, 1979. Krş. ss.: 50 s.res.; 33 sm. — (Corpus vasorum antiquorum. Italia ; fasc. 4,1) (B/5786-4,1).

- Corpus Vasorum Antiquorum : The Los Angeles County Museum of Art / Pamela M. Packard and Paul A. Clament.* — Los Angeles ; California : The Los Angeles County Museum of Art, 1977. 67 s.: 52 s.res.; 33 sm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. USA ; fasc. 18). ISBN 0-520-02850-3. (B/3883-18).
- Corpus Vasorum Antiquorum. Ostschweiz Ticino : Chur st. Gallen Winterthur Bellinzona, Museo Civico, Collezione Lombardi Locarno, Collezione Rossi / von Ingrid R. Metzger, Matilde Carrara Ronzani, Hansjörg Bloesch.* — Zürich : Archäologisches Institut, 1979. 93 s. : 54 s.res.; 33 sm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Schweiz ; fasc. 4) (B/5953-5).
- Corpus Vasorum Antiquorum. Sweden : Museum of Classical Antiquities, Lund 1 / by Paul Aström ... [at al.].* — Stockholm : Royal Academy of Letters History and Antiquities, 1980. 63 s.: 25 s.res.; 33 sm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Sweden ; fasc. 1). (B/9934-1).
- Corpus Vasorum Antiquorum. Sweden : Public Collections, Göteborg / by Paul Aström and Eric J. Holmberg.* — Göteborg : Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 1985. 99 s.: 43 s.res.; 35 sm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Sweden ; fasc. 3) ISBN 91-7402-158-3. (B/9934-3).
- Corpus Vasorum Antiquorum. Tchécoslovaquie : Prague, Université Charles / par Jan Bazant ... [at al.].* — Prague : Academia Prague, 1978. 62 s.: 50 s.res.; 33 sm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Tchécoslovaquie ; fasc. 1) (B/9936-1).
- Corpus Vasorum Antiquorum. United States of America : Joslyn Art Museum. / edited by Ann Steiner.* — Omaha ; Nebraska : Joslyn Art Museum, 1986. 51 s.: 53 res.; 34 sm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. United States of America ; fasc. 21) (B/3883).
- COSTA, JOÃO CRUZ: *A History of Ideas in Brazil : The Development of Philosophy in Brazil and the Evolution of National History / By João Cruz Costa.* — Berkeley ; Los Angeles : University of California, 1964. 427 s.; 24 sm. (A.V/2782).
- CROWLEY, JANICE L.: *The Aegean and the East : An Investigation into the Transference of Artistic Motifs between the Aegean, Egypt, and the Near East in the Bronze Age / by Janice L. Crowley.* — Jonsered : Paul Aströms, 1989. 507 s.: 544 res.; 21 sm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocket-book ; 51). ISBN 91-86098-55-1. (A.V/2672).

- CRUZ, JOSÉ C. MARTIN DE LA: *El Llanete de Los Moros : Montoro, Cordoba / José C. Martin de la Cruz.* — Madrid : Excavaciones Arqueológicas en Espana, 1987. 287 s.; 29 sm. ISBN 84-505-7276-2. (B.I/230).
- ÇABEJ, EQREM: *Studime Etimologjike ne Fushe te Shqipëse : Blue III C-D / Eqrem Çabej.* — Tirane : Akademia E Shkencave E RPS Te Shqiperise, 1987. 565 s.; 23 sm. (A.V/1285-3).
- ÇAĞATAY, NEŞET: *Atatürk Devrimlerinin Amaçları ve Espirisi IX.* Türk Tarih Kongresi'nden ayırbasım. / Neşet Çağatay. — Ankara : T.T.K., 1989. 1537-1545 ss.; 24 sm. (A.V/2591).
- ÇAĞATAY, NEŞET: *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik / Neşet Çağatay.* — Ankara : T.T.K., 1989. 269 s.: 8 belge fotokopisi; 24 sm. — (AKDITYK. Türk Tarih Kurumu Yayınları ; VII. Dizi. Sayı 104) ISBN 975-16-0192-4. (A.V/2863).
- ÇAĞATAY, NEŞET: *İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi / Neşet Çağatay.* — Ankara : T.K.K., 1989. 191 s.: 1 hrt.; 24 sm. — (AKDITYK. Türk Tarih Kurumu Yayınları ; VII. Dizi. sayı 111) ISBN 975-16-0210-6. (A.V/2865).
- ÇAY, ABDULHALÛK M.: *Nevrûz : Türk Ergenekon Bayramı / Abdulhalûk M. Çay.* — 3. bs. — Ankara : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1989. 231 s. : 20 res.; 24 sm. — (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay.; 102) ISBN 975-456-028-5. (A.V/2725).
- ÇERNYAVSKAYA, T.N.: *Hudojestvennaya Kul'tura SSSR: Lingvostranovedçeskiy Slovar / T.N. Çernyavskaya ; Pod. red. E.M. Vereşçagin, V.G. Kostomarov.* — Moskova : Russkiy yazık, 1984. 360 s.; 20 sm. (A.V/2341).
- Çerâğ-i Şinâsây Tercüme-i Rubâiyyat-ı Fuâd / [Tercüme eden] Hanif Favk. — Karaçi : Encümen-i Terakki Urdu Pakistan, 1984. 94 s.; 22 sm. (A.V/981).
- Danıştay Dördüncü Daire Kararları : Birinci Kitap 1975-1979.* — Ankara : Danıştay, 1989. 545 s.; 24 sm. — (Danıştay Yayınları ; No: 47) (A.V/2681).
- DAVIS, R.H.C. (RALPH HENRY CARLESS): *A History of Medieval Europe : From Constantine to Saint Louis / R.H.C. Davis.* — 2. ed. — London ; New York : Longman, 1988. 408 s.; 22 sm. ISBN 0-582-01404-2. (A.V/2818).
- DEBON, GÜNTHER: *Chinesische Dichtung : Geschichte, Struktur, Theorie / von Günther Debon.* — Köln ; New York : E.J. Brill, 1989. 289 s.; 24 sm. — (Handbuch der Orientalistik Abt IV : China Herausgegeben von H. Franke Band. II) ISBN 90-04-08700 1. (A.V/1573-IV. II,1).

- DECONDE, ALEXANDER: *A History of American Foreign Policy.* / Alexander DeConde. — 3.ed. — New York : Charles Scribner's sons, c 1978. 456 s.; 23 sm. ISBN 0-02-327970-2. (A.V/2773,1).
- DEMİRCANLI, YÜKSEL YOLDAŞ: *Evlîya Çelebi Seyâhatnâmesi : İstanbul Mimarisi için Kaynak Olarak* / Yüksel Yoldaş Demircanlı. — Ankara : Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1989. 774 s.; 24 sm. ISBN 975-19-0121-9. (A.V/2496).
- Demirçihöyük : Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978* / Hrsg. von Manfred Korfmann. — Mainz : Philipp von Zabern, c 1983. 252 s.: 16 pln.; 1 Profiplan ; 35 sm. — (Deutsches Archäologisches Institut) ISBN 3-8053-0567-2. (B.I/257-I).
- Democratisation : Changes in the Soviet Union Through the Eyes of Foreign Journalists.* — Moscow : Perestroika Press Club, 1988. 31 s.; 19 sm. (A.V/2344).
- DİLMEN, GÜNGÖR: *Aştığımız Aksaray'ın En Büyük Yangını* / Güngör Dilmen. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 1989. 112 s.; 20 sm. — (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Dizisi ; 4). ISBN 975-458-023-5. (A.V/2529).
- Dil Tartışmalarında Gerçekler 1.* — Ankara : T.D.K., 1990. 85 s.; 24 sm. — (AKDITYK. Türk Dil Kurumu Yay.; 558). ISBN 975-16-0219-X. (A.V/2851).
- DİNÇOL, ALİ M.: *Ein Hurro-Hethitisches Festritual : (H)Isuwas* / Ali M. Dinçol. — Ankara : T.T.K., 1989. 50 s.; 24 sm. (A.V/2483).
- DISHAW, NANCY B.: *Middle East Studies Association of North America / Compiled and Coordinated by Nancy B. Dishaw and Wendy Wiener.* — Arizona : University of Arizona, 1988. 196 s.; 22 sm. (A.V/2362).
- Documente Për Historinë e Shqipërisë të Shek. XV.: I. (1400-1405) / Redaktör përgjegjes Aleks Buda ; Pergatitur nga Injac Zamputi the Luan Mallezi.* — Tiranë : Akademia e Shkencave e Rps të Shqipërisë. Instituti i Historisë, 1987. 712 s.; 24 sm. (A.V/2810-1).
- Documente të Shekujve XVI-XVII Për historinë e Shqipërisë. Vëllimi I : (1507-1592) / Akademia e Shkencave e Rps të Shqipërisë. Instituti i Historisë,* 1989. 490 s.; 24 sm. (A.V/2811-1).
- Documente të Shekujve XVI-XVII Për Historinë e Shqipërisë. Vëllimi III : (1603-1621) pëgatitur nga Injac Zamputi.* — Tiranë : Akademia e Shkencave e rps të Shqipërisë. Instituti i Historisë, 1989. 465 s.; 24 sm. (A.V/2811-3).
- Documents on British Policy Overseas. Series I, Vol. II : Conferences and Conversations 1945 : London, Washington and Moscow / Edited by Roger Bullen,*

- M.E. Pelly.* — London : Her Majesty's Stationery Office, 1989. 951 s.; 25 sm. ISBN 0-11-591683-0. (A.IV/7837-I, 2).
- DOĞRAMACI, EMEL: *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü* / Emel Doğramacı. — Ankara : Türkiye İş Bankası, 1989. 166 s.; 24 sm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Sosyal Felsefi Dizi ; 31) ISBN 975-458-018-9. (A.V/2544).
- Doğu Anadolu : Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde* / Hazırlayanlar : Bahaeddin Ögel ... [ve bşk.]. — Ankara : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1989. 194 s.; 24 sm. — (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay.; 104) ISBN 975-456-030-7 (A.V/2727).
- Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin.* — Ankara : A.K.M., 1985. 185 s.; 5 res.; 24 sm. — (A.K.M. Türk Fikir ve Sanat Adamları dizisi ; No.1) (A.V/2512).
- DU MONT: *Voyages de Mr. Du Mont : En France, en Italie, en Allemagne, A Malthe, et en Turquie. Tome II. : -La Hage : Chez Etienne Foulque, and François L'Honore, [19....?]* 364 s.; 19 sm. (A.I/223-II).
- DUMONT, PAUL: *Un Officier des Forces D'occupation Françaises ne Turquie: Le Colonel Louis Mougin (1919-1922)* IX. Türk Tarih Kongresi'nden ayrışım. / Paul Dumont. — Ankara : T.T.K., 1989. 1547-1563 ss.; 24 sm. (A.V/2578).
- DUNNETT, DOROTHY: *The House of Niccolò : The Spring of the Ram* / Dorothy Dunnett. — London : Penguin Books, 1987. 585 s.; 18 sm. (A.V/2410).
- Early Greek Cult Practive* / Edited by Robin Hägg, Nanno Marinatos and Gullög C. Nordquist. — Stockholm : Svenska Institutet I Athen, 1988. 303 s.; 30 sm. — (Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae, series in 4 o; 38) ISBN 91-85086-97-5 (B.I/258).
- Ebla to Damascus : Art and Archaeology of Ancient Syria* / Edited by Harvey Weiss. — Washington, D.C.: Smithsonian Institution Traveling Exhibition Service, 1985. 542 s.; 23 sm. ISBN 0-86528-029-0. (A.V/2842).
- EBU'L-KÂSİM CÂRULLÂH MAHMÛD BİN OMAR BİN MUHAMMED BİN AHMED EZ-ZAMAŞARÎ EL-HVÂRİZMÎ: *Mukaddimetü'l-Edeb : Hvarizm Türkçesi ile Tercümelî Şuşter Nüşhası : Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks* / Ez-Zamaşarî el-Hvârizmî ; Nuri Yüce. — Ankara : T.D.K. 1988. 227 s.; 24 sm. — (A.K.D.T.Y.K. Türk Dil Kurumu Yayınları ; 535) ISBN 975-16-067-7. (A.V/2413).
- EBUZZİYA TEVFIK: *Numune-i Edebiyat-ı Osmaniye : Dokuzuncu Asır Hicriden Zamanımıza Kadar En Meşhur Udebamızın Asarını Câmi ve Her Biri Hakkında Mulahazât-ı Edebiyeyi Şamildir* / Ebuzziya Tefvik. — 2. bs.

- Kostantiniyye : Matbaa-i Ebuzziye, 1302. 504 s.; 19 sm. (A.II/1755-1392).
- EBUZZİYA TEVFIK: *Numüne-i Edebiyat-ı Osmaniye : Dokuzuncu Asır Hicriden Zamanımıza Kadar En Meşhur Udebamızın Asarını Câmî' ve Biri Hakkında Mulahazât-ı Edebiyeyi Şamildir* / Ebuzziye Tefvik. — 4. bs. — Kostantiniyye : Matbaa-i Ebuzziya, 1308. 500 s.; 19 sm. (A.II/2261-1308).
- EBUZZİYA TEVFIK: *Numune-i Edebiyat-ı Osmaniye : Dokuzuncu Asır Hicriden Zamanımıza Kadar En Meşhur Udebamızın Asarını Cami' ve Her Biri Hakkında Mulazat-ı Edebiyeyi Şamildir* / Ebuzziya Tefvik. — 6. bs. — Kostantiniyye : Matbaa-i Ebuzziya, 1329. 544 s.; 19 sm. (A.II/1755-1329).
- ELEZOVIÇ, G.: *İz Putopisa Evliya Çelebiye İstoriski Çasopis*. — Yıl: 1, no: 1-2 (1948) den ayırbaşım. / G. Elezoviç. — Beograd : Nauka, 1949. 29 s.; 24 sm. (A.V/2442).
- Enver Hoxha ne Kenget e Popullit : Vellimi 3* / Pergatitur nga: Dalan Shaplllo, Jorgo Panajoti, Kozma Vasili. — Tirane : Akademia e Shkencave e Rpssh Instituti i Kultures Popullore, 1988. 422 s.: rnk. res.; 23 sm. (A.V/2099-3).
- ER, TÜLAY: *Simav İlçesi ve Çevresi Yaren Teşkilatı* / Tülay Er. — Ankara: K.T.B. Milli Folklor Araştırma Dairesi, 1988. 151 s.: 24 res.; 24 sm. — (K.T.B. Milli Folklor Araş. Dairesi Yay.; 101. Gelenek-Görenek ve İnançlar Dizisi ; 5) ISBN 975-17-0261-5 (A.V/2348).
- EREN, HASAN: *İmlâ Kılavuzu* / Haz. Hasan Eren. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1985. 271 s.; 20 sm. — (Türk Dil Kurumu Yayınları ; 525). (A.V/2323).
- EREN, İSMAIL: *Atatürk'e Ait Yugoslavya Eski Başbakanı M. Stoyadinoviç'in İzlemleri IX*. Türk Tarih Kongresi'nden ayırbaşım. / İsmail Eren. — Ankara : T.T.K., 1989. 1939-1946 ss.; 24 sm. (A.V/2589).
- ERGÜL, TEOMAN: *Mitoloji'de Manisa* / Teoman Ergül. — Manisa : Manisa Turizm Derneği, 1988. 89 s.; 21 sm. (A.V/2722).
- EROĞLU, HAMZA: *Atatürk ve Cumhuriyet* / Hamza Eroğlu. — Ankara : A.A.M., 1989. 110 s.; 24 sm. — (AKDİTYK. Atatürk Araştırma Merkezi. Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi ; 8) ISBN 975-16-0201-7 (A.V/2776).
- ERZEN, AFİF: *Çavuştepe I.: Urartian Architectural Monuments of the 7th and 6th Centuries B.C. and a Necropolis of the Middle Age* / Afif Erzen. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1988. 60 s.: 52 rnk.res.: Kroki ; 30 sm — (The Turkish Historical Society series V ; No. 371) ISBN 975-16-0029-4 (B.I/221-I).

- Ethnic Groups in the Republic of Turkey* / Diese Arbeit ist im Sonderforschungsbereich 19, Tübingen, entstanden. Comp. and ed. by Peter A. Andrews. With the assistance of Rüdiger Benninghaus. — Wiesbaden : Reichert, 1989. 659 s.: 2 hrt.; 24 sm. — (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients : Reihe B, Geisteswissenschaften ; Nr. 60) ISBN 3-88226-418-7 (A.V/2677).
- Excavations at Tel Michal, Israel* / Edited by Ze'ev Herzog, George Rapp, Jr. and Ora Negbi. — Tel Aviv : The University of Minnesota ; The Sonia and Marco Nadler Institute of Archaeology, c 1989. 462 s. : res.; 28 sm. — (Publications of the Institute of Archaeology; Number 8) (B/9923).
- EVLİYA ÇELEBİ: *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi : 1. Kitap : İstanbul* / Haz.: Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin ; giriş Fahir İz. — Chicago : The Center for Middle Eastern Studies of the University of Chicago, 1989. 215 s. ; 23 sm. — (Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları; 11. Türkçe Kaynaklar ; 9) (B/9956-1).
- EVLİYA ÇELEBİ: *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi. 1. Kitap : İstanbul Dizin* / Haz.: Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin. — Chicago : The Center for Middle Eastern Studies of the University of Chicago, 1989 241 s.; 23 sm. — (Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynaklar ; 12. Türkçe Kaynaklar ; 10) (B/9956-1).
- EL-FARRA, MUHAMMAD: *Years of No Decision* / Muhammad El-Farra. — London and New York : KPI, 1987. 222 s.; 24 sm. ISBN 07103-0215-0 (A.V/2064).
- AL-FÄZİL AL-RAHĀLA A'HMAD B. AL-EMİN AL-ŞANKİTİ: *Kitāb ad-Durar al-Lavāmi 'Alā Hum'i al-Havami'sarh Cam' al-Cavāmi' fī al-'Ulūm al-'Arabīyya.* / Al-Fāzıl al-Rahāla Ahmad b. al-Emīn al-Şankitī. Beyrut: Dār al-Ma'rifa, 1973. 2 c.; 28 sm. (B.I/189-1,2).
- Fehāris al-Mustadrak* — Beyrut; Lübnan : Dar al-Kutub al-ilmīyya, 1987. 806 s.; 24 sm. (A.V/1840).
- FELHSCH, RAINER C.S.: *Das Kastro Tigani : Die Spätneolithische und Chalkolithische Siedlung* / Von Rainer C.S. Felsch. — Bonn : Habelt, 1988. 216 s.: 92 tafeln; 4 ek; 30 sm. — (Deutsches Archäologisches Institut. Samos ; Bd. 2). (B/5761-2).
- FİŞHTA, İLJAZ: *Ndërhrja e Kapitalit të Huaj Dhe Pasojat e Saj Skllavëruese Për Shqipërinë (1931-1936)* / İljaz Fişta. — Tiranë : Academia e Shkencave e rps të Shqipërisë. Instituti i Historisë, 1989. 316 s.; 24 sm. (A.V/2807).

- FRANKFORT, HENRI: *Uygurluğın Yakınoğu'da Doğuşu : Mezopotamya ve Mısır / Henri Frankfort ; çeviren Alâeddin Şenel. — Ankara : Verso-İmge, 1989. 176 s.; 20 sm. (A.V/2714).*
- FREY, WOLFGANG: *Die Vegetation im Vorderen Orient : Earläuterungen zur Karte A VI 1 Vorderer Orient. Vegetation des "Tübinger Atlas des Vorderen Orients"/von Wolfgang Frey und Harald Kürschner. — Wiesbaden : Reichert, 1989. 92 s.; 24 sm. — (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients : Reihe A Naturwissenschaften ; Nr. 30) ISBN 3-88226-449-7 (A.V/2676).*
- GAHENDERİ, TARIK İKBAL: *Metvâzî-yi Nukuş Tenkid-î Mezâmîn / Tarık İkbâl Gahenderi ; düzenleyen Hanif Fûk. — 1. bs. — Karaçi : Urdu-bâzâr, 1989. 383 s.; 22 sm. (A.V/2696).*
- GJERSET, KNUT: *History of the Norwegian People / Knut Gjerset. — New York : The Macmillan Company, 1915. 2 c.: 40 res.: 9 hrt.; 23 sm. (A.V/2774).*
- GORBACHEV, MIKHAIL: *Political Report of the CPSU Central Committee to the 27th Congress of the Communist Party of the Soviet Union / Delivered by Mikhail Gorbachev. — Moscow : Novosti Press Agency, 1986. 120 s.; 20 sm. (A.V/2860).*
- GÖÇGÜN, ÖNDER: *Şâir Eşref / Önder Göçgün. — Ankara : [T.C.] Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988. 146 s.; 20 sm. — ([T.C.] Kültür ve Turizm Bakanlığı. Türk Büyükleri Dizisi ; 107) ISBN 975-17-0306-9. (A.V./2798)*
- GÖKSOY, YILMAZ: *Atatürk ve Türk Köylüsü, Devrimlerin Köye Yansıması. IX. Türk Tarih Kongresi'nden ayrılıbasım. / Yılmaz Göksoy. Ankara : T.T.K., 1989. 1776-1798 ss.; 24 sm. (A.V/2572).*
- GÖRGÜLÜ, İSMET: *Harp Hatıraları : Sesli Belgelerden / İsmet Görgülü. — İstanbul : Harp Akademileri Komutanlığı, 1989. 175 s.; 24 sm. (A.V/2541).*
- GÖVSA, İBRAHİM ALÂETTİN: *Çanakkele İzleri / İbrahim Alâettin Gövsa. — 3. bs. — Ankara : A.K.M., 1989. 95 s.; 24 sm. — (AKDITYK. Atatürk Kültür Merkezi Yay. Sayı; 28. Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi-Sayı ; 14). ISBN 975-16-0087-1 (A.V/2364).*
- GRABAR, OLEG: *İslâm Sanatının Oluşumu / Oleg Grabar ; Türkçesi Nuran Yavuz. — İstanbul : Hürriyet Vakfı, 1988. 197 s.: 131 res.; 24 sm. (A.V/2149).*
- GRANT, MICHAEL: *Acient History Atlas / Michael Grant ; Cartography by Anthur Banks. — New York : Sanford J. Durst, 1971. 88 s.: hrt.; 23 sm. ISBN 0-915262-73-8 (A.V/2248).*

- Grosse Kulturen in Farbe : Die Renaissance. Die Ruchwende zur Antike / Herausgeber Denys Hay MA.* — Rhein : Rheingauer, 1986. 216 s.: 283 res.: 5 Kronoloji ; 28 sm. ISBN 3-88102-078-0 (B.I/245).
- Grosse Kulturen in Farbe : Die Zeit des Barock. Europa und die Welt 1559-1660 / Herausgeber Hung Trevor-Roper.* — Rhein : Rheingauer, 1986. 216 s.: 330 res.; 29 sm. ISBN 3-88102-079-9 (B.I/243).
- GÜNAY, UMay: *Âşık Tarzı Şiir Gelenegi ve Rüya Motifi / Umay Günay.* — Ankara : A.K.M., 1986. 186 s.; 24 sm. (A.V/2520).
- GÜRAN, TEVFIK: *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi : Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861) / Tefvik Güran.* — Ankara : T.T.K., 1989. 154 s.; 27 sm. — (AKDITYK. Türk Tarih Kurumu yayınları ; XXV. Dizi - Sa.8). (B/9901).
- GÜREL, Ziya: *Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk*, Belleten 175, 178, 187, 191-192, 195, 198 ve 200. sayılardan ayrınbasımdır. / Ziya Gürel. — Ankara : T.T.K., 1989. 154 s.: 5 res.; 24 sm. — (AKDITYK. Türk Tarih Kurumu Yay.; XXV. Dizi. Sayı 9). (A.V/2868).
- Haberbank 1988.* Herberbank 1988. Cumhuriyet, Hürriyet Milliyet ve Tercüman gazetelerinde Ocak-Aralık dönemini kapsayan bir yılda yer alan olay, haber ve demeçleri içermektedir. — Ankara: Ekonomik Rehber yayınları, 1989. 798 s.: 29 sm. ISBN 975-7500-00-3 (B/9910).
- HABİB, JOHN S.: *Ibn Sa'ud's Warriors of Islam: The Ikhwan of Najd and Their Role in the Creation of the Sa'udi Kingdom, 1910-1930 / by Jonh S. Habib.* — Leiden : Brill, 1978. 196 s.; 24 sm. — (Social, Economic and Political Studies of the Middle East Etudes Sociales, Economiques et Politiques du Moyen Orient ; Vol. XXVII) ISBN 90-04-05757-9 (A.V/2673).
- HÂCE ŞEMSEDDİN MUHAMMED HÂFIZ-I ŞİRÂZİ: *Divân-ı Hâfız / Hafız-ı Şirazi.* —5. bs.— Tahran : İntişarat Sadi, [t.y.]. 295 s.; 24 sm. (A.V/2704).
- HAGENBUCHNER, ALBERTINE: *Die Korrespondenz der Hethiter / Albertine Hagenbuchner.* — Heidelberg: Winter, 1989. ... c.; 21 sm. — (Texte der Hethiter ; H. 16) ISBN 3-353-04210-3 kart. ISBN 3-533-04211-1 Ln. (A.V/2462).
- HAGENBUCHNER, ALBERTINE: *Die Korrespondenz der Hethiter. 1. Teil: Die Briefe unter ihren kulturellen, sprachlichen und tematischen Gesichtspunkten / Albertine Hagenbuchner.* — Heidelberg : Carl Winter. Universitätsverlag, 1989. 175 s.; 22 sm. — (Texte Der Hethiter ; H. 15) ISBN 3-533-04152-2 kart. ISBN 3-533-04153-0 Ln. (A.V/2462-1).
- HAHN, WOLFGANG : *Moneta Imperii Romani-Byzantini. Rekonstruktion des Prägeaufbaues auf synoptisch-tabellarischer Grundlage : Die Osträgung des*

- Römischen Reiches im 5. Jahrhundert (408-491)* / Wolfgang Hahn. — Wien : Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1989. 74 s.: 15 tafeln : 5 tablo ; 30 sm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission ; Bd. 20) (B/9947).
- HANBABA MUŞAR : *Müellifin-i Kutub-i Çâpi : Farisi ve Arabi* / Hanbaba Muşar. — [y.y.] : Rengin Mat, 1344. 6. c.; 24 sm. (A. III/3696-6).
- HANSEN, MOGENS HERMAN : *Was Athens a Democracy?: Popular Rule, Liberty and Equality in Ancient and Modern Political Thought* / by Mogens Herman Hansen. — Copenhagen : Regia Academia Scientiarum, 1989. 47 s.; 22 sm. — (Historik-filosofiske Meddelelser ; 59) ISBN 87-7304-194-7 (A. V/2354).
- HARRIS, RAY : *Satellite Remote Sensing : An Introduction* / Ray Harris. — London ; New York : Routledge and Kegan Paul, 1987. 220 s.; 24 sm. ISBN 0-7102-0305-5 ISBN 0-7102-1312-3 (pbk.) (A. V/2188).
- HASANİ, SELİM : *Kenga Popullore e Selim Hasanit* / Pergatitur nga : Bardhosh Gaçe ; Redaktor : Kozma Vasili. — Tirane : Akademia e Skenecave e Rps Te Shqiperise Institutu I Kultures Popullore, 1987. 400 s.: res., hrt.; 18 sm. (A. V/2101).
- HAYASHI, RYOICHI : *The Silk Road and the Shoso-in* / by Ryoichi Hayashi ; translated by Robert Ricketts. — New York : Weatherhill, 1975. 181 s.: renk. res.; 23 sm. ISBN 0-8348-1022-0 (A. V/2392).
- HEGYI, KLÁRA : *Muslime und Christen : Das Osmanische Reich in Europa* / Klára Hegyi - Vera Zimányi. — 2. bs. — Budapest : Druckerei Franklin, 1988. 175 s.; 25 sm. ISBN 063-13-2317-X (B/9902).
- HENDRICKH, BENJAMIN : *Ë Politiki ke Stratiotiki Thesmi tis Latinikis Aftokratias tis Konstantinoupoleos Kata Tous Protous Hronous tis Æparkseos tis* / Benjamin Hendrickh. — Selanik : [A.y.], 1970. 188 s.; 24 sm. (A. V/2858).
- HERMANN, GEORGINA : *The Sasanian Rock Reliefs at Naqsh-e Rostam : Naqsh-e Rostam 6, the Triumph of Shapur I (Together with an account of the representations of Kerdîr) ; Descriptions and Commentary* / by Georgina Hermann. — Berlin : Reimer, 1989. 72 s. 4 s. res.: 24 relief ; 40 sm. — (Iranische Denkmäler ; 1 fg. 13 : Reihe 2, Iranische Felsreliefs ; 1) ISBN 3-496-00931-4 (C/544-13,2).
- HIRSCHFELD, YIZHAR : *Archaeological Survey of Israel Map of Herodium (108/2) 17-11* / Yizhar Hirschfeld. — Jerusalem : The Department of Antiquities and Museum the Archaeological Survey of Israel, 1985. 66, 128 s : 6 hrt.; 1 topografya; 24 sm. (A. V/1577).

- HROCHOVÁ, VĚRA : *Aspects des Balkans Médiévaux* / Věra Hrochová. — Praha : Univerzita Karlova, 1989. 239 s.; 24 sm. (A. V/2806).
- HUNGER, HERMANN : *Mul.apin : An Astronomical Compendium in Cuneiform* / by Hermann Hunger and David Pingree. — Horn : Berger, 1989. 164 s.: 28 s. res.; 30 sm. — (Archiv für Orientforschung ; beiheft 24) (B. I/254).
- HUSNEYN, ABD ÜL-NAİM MUHAMMAD : *Kamusu'l-Farsiyye : Farsī-Arabi* / Telif Abd ül-Naım Muhammad Huseyn. — Kahire : Mekteb-i İtimad-ül Kāzımī, 1408 H.K. 844 s.; 24 sm. (A. V/2839).
- Hyderabad : After the Fall* / Edited by Omar Khalidi. — Kansas : Hyderabad Historical Society, 1988. 219 s.: res.; 28 sm. ISBN 930811-02 X (B/9915).
- IACOVOU, MARIA: *The Pictorial Pottery of Eleventh Century B.C. Cyprus* / Maria Iacovou. — Göteborg : Paul Aström, 1988. 89 s.: 92 fig.; 31 sm. — (Studies Mediterranean Archaeology. : Vol. LXXIX) ISBN 91-86098-59-4 (B. I/251).
- IDES, E. YSBRANTS : *Driejaarige Reize Naar China : Groot Ustiga, Siriania, Permia, Sibirien, Daour, Groot Tartaryen* / E. Ysbrants Ides. — Amsterdam : François Halma, 1704. 246 s.: 7 res.; 24 sm. (A. V/2076).
- Die Inschriften von Ephesos* / Herausgegeben von Recep Meriç . . . [at al.]. — Bonn : Habelt, 1981. 294 s.: 2 hrt.; 30 sm. — (Inschriften Griechischer Städte Aus Kleinasien ; Bd 17) ISBN 3-7749-1695-0 (B/8537-7,1).
- Die Inschriften von Ephesos* / Herausgegeben von Recep Meriç . . . [at al.]. — Bonn : Habelt, 1981. 527 s.: 2 hrt.; 30 sm. — (Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien ; Bd 17) ISBN 3-7749-1855-4 (B/8537-7,2).
- IRMAK, SADI : *Kemal Atatürk : Leben Und Werk Des Gründers Der Neuen Türkei Und Des Fahnenträgers Des Antiimperialismus* / von Sadi Irmak. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1989. 245 s.; 20 sm. ISBN 975-16-0159-2 (A. V/2777).
- L'Islam et L'Occident* / Ont collaboré á cet ouvrage : Louis Massignon . . . [at al.]. — Paris : Les Cahiers du Sud, 1947. 393 s.; 23 sm. (A. V/2361).
- Islam in Africa* / Etited by James Kritzeck and William H. Lewis. — New York : Van Nostrand-Reinhold Company, 1969. 339 s.; 24 sm. (A. V/2667).
- Islam in Foreing Policy* / Edited by Adeed Dawisha. — Reprinted — Cambridge ; Sydney : Cambridge University, 1986. 191 s.; 24 sm. ISBN 0-521-25815-4 hard covers ISBN 0-521-27740-X paperback (A. V/2423).

- The Islamic Heritage of Bengal* / ed. by George Michell. — [y.y.] : Unesco, 1984. 237 s.; 30 sm. — (Protection of the Cultural Heritage. Research papers ; 1) ISBN 92-3-102174-5 (B/9331).
- İBN AL-ABBÂR : *Al-Hulla al-Siyarâ'* / Abu Abdullah Muhammad b. Abdullah b. Abi Bakr al-Kudâ İbn al-Abbâr ; yay. Hasuyn Munis. — Kahire : Arap Yayın Kurumu, 1963. 2 c.; 25 sm. (A. V/2135).
- EL-İMAM EBU CAFER MUHAMMED B. CERİRE'T-TABERİ. : *Tarihü'l-umem ve'l-mülûk* / Cerire't-Taberi. — Kahire : Matbaat-ül İstikamet-i bil Kahire, 1939. 8 c.; 24 sm. (A. V/2763).
- AL-İMAM AL-KUŞAYRİ : *Latâif al-İşârât Tafsîr Sufî Kâmil Lil-Kur'ân al-Karîm* / Al-İmam al-Kuşayri ; önsöz, tetkik İbrahim Basyûnî ; yayınlayan : Hasan A'bbas Zaki. — Kahira : Dar al-Kitâb al Arabî liltübâa va al-naşr., [t.y.] 2 c.; 28 sm. (B. I/186-1,2).
- İMAM MALİK B. ANAS AL-ASBAHİ : *Al-Mudavvana al-Kubrâ* / İmam Malik b. Anas al-Asbahî ; mukaddime : İbn Ruşd : — [y.y.] : Dar al-Fikr, 1980. 4 c.; 29 sm. (B/9896).
- İmlâ Kılavuzu*. — Gözden geçirilmiş yeni baskı. — Ankara : AKDTYK. Türk Dil Kurumu, 1988. 285 s.; 20 sm. — (AKDTYK, Türk Dil Kurumu yayınları ; 525) ISBN 975-16-0034-0 (A. V/2322).
- İREZ, FERYAL : *XIX. yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyası* / Feryal İrez. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 1988. 110 s. 136 res.; 24 sm. — (AKDTYK. Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 23) ISBN 975-16-0039-1 (A. V/2358).
- İstanbul Kitaplığı : Katalog* / Haz. Çelik Gülersoy Vakfı. — İstanbul : [A.y.], 1988. 526 s.; 22 sm. (A. V/2387).
- JAVADİ, ABBAS-ALİ : *Azerbaijan and its Language : The Problems of Azeri-Turkish in Iran* / Abbas-Ali Javadi. — Piedmond : Jahan Book, 1989. 104 s.; 21 sm. — (Middle Eastern Series ; No. 22) (A. V/2459).
- The Jewish National and University Library : Microfilms of Periodicals*. — Jerusalem : The Jewish National and University Library, 1989. 74 s.; 24 sm. (A. V/2709).
- Johannes Edfelt Och Antiken* / Med Kommentarer av Paul Aströms. — Jönsered : Paul Aström, 1989. 267 s.; 21 sm. — (*Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocket-book*; 89) ISBN 91-7081-002-8 (A. V/2848).
- JOURCIN, ALBERT : *L'histoire : Les Hommes les Civilisations Depuis les Origines* / texte de Albert Jourcin. — Paris : Larousse, 1964. 367 s.; 27 sm. (B. I/237).

- KAFESOĞLU, İBRAHİM : *Tarih-i Devlet-i Harzemşâhiyân (485-618 H. Kameri/ 1092-1221 Miladî) / İbrahim Kafesoğlu ; Tercüme Davüd İsfahâniyân; Yay. haz. 'Abd Allah Fakîhi. — 2. bs. — Tahran : Naşr-i Gos-tara, 1367. 452 s.; 24 sm. — (Mecmua-i Pejoheşha-yi Tarih. Tarih-i İran ; 13) (A. V/2072).*
- Kalkınan Türkiye 1983-1989 : Rakamlarla İcraatımız Aralık 1989 rakamlarıyla / Haz. Başbakanlık Ekonomik ve Mali İşler Başkanlığı. — Ankara : T.C. Başbakanlık, 1989. 116 s.; 24 sm. + Broşür. (A. V/2694).*
- KÂMİL, İBRAHİM : *Bulgaristan'daki Türklerin Hakları / İbrahim Kâmil. — Ankara : Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1989. 88 s.; 24 sm. ISBN 975-95511-4-4 (A. V/2551).*
- KARATEPE, ŞÜKRÜ : *Osmanlı Siyasi Kurumları : Klasik Dönem / Şükrü Kara-tepe. — İstanbul : İşaret, 1989. 182 s.; 20 sm. — (İşaret Yayınları. Bilimsel Araştırma Dizisi ; 2) (A. V/2670).*
- KARWIESE, STEFAN : *Erster vorläufiger Gesamtbericht über die Wiederaufnahme der archaologischen Untersuchung der Marienkirche in Ephesos / Stefan Karwiese. — Wien : Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1989. 48 s.: 77 res.: 3 pl.; 30 sm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse Denkschriften ; Bd. 200). ISBN 37001-1545-8 (B/9948).*
- Kasantatarische Volksmärchen / hrsg. Zsuzsa Kakuk. — Budapest : The Hungarian Academy of Sciences, 1989. 220 s.; 24 sm. — (Oriental Studies ; 8) Auf Grund der Sammlung von Ignac Kunos. ISBN 963-7302-662 (A. IV/5188-2).*
- Kastamonu : Türk Tarihinde ve Kültüründe : Tebliğler — Kastamonu : Kasta-monu Eğitim Yüksekokulu Koruma Derneği, 1989. 172 s.; 24 sm. (A. V/2715).*
- KAUFHOLD, HUBERT : *Syrische Handschriften Juristischen Inhalts in südindischen Bibliotheken / Hubert Kaufhold. — Wien : Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1989. 56 s.; 24 sm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse. Sitzungsberichte : Bd. 535) ISBN 3-7001-1632-2 (A. V/2794).*
- Kazı Sonuçları Toplantısı (10. : 1988 : Ankara). — Ankara : T.C. Kültür Ba-kanlığı, [1989]. 2 c.; 24 sm. (A. V/2431-X).*
- KENYON, K.M. : *Excavations at Jericho. Vol. 5 The Pottery Phases of the Tell and Other Finds / K. M. Kenyon, T.A. Holland — London : British School of Archaeology in Jerusalem, 1983. 864 s.: 40 tablo; 28 sm. ISBN 0-9500542-5-9 (B/8652-V).*

- KHALİDİ, OMAR : *Dakan Under the Sultans, 1296-1724 : A Bibliography of Monographic and Periodical Literature* / by Omar Khalidi. — Wichita : Haydarabad Historical Society, 1987. 121 s.; 24 sm. ISBN 0-930811-01-1 (A. V/2827).
- KHAVRONİNA, S. : *Russian as We Speak it* / S. Khavronina. — 10. ed. — Moskow : Russky Yazyk Publishers, 1989. 237 s.; 20 sm. ISBN 5-200-00373-3 (A. V/2861).
- KLAWANS, ZANDER H. : *Reading and Dating Roman Imperial Coins* / by Zander H. Klawans. — New York : Racine, Wisconsin, 1982. 128 s.: res.; 19 sm. ISBN 0-915262-80-0 (A. V/2247).
- Kleidung-Mode-Tracht* / hrsg. von Klaus Beitz und Olaf Bockhorn. — Wien : Selbstverlag des Vereins für Volkskunde, 1987. 314 s.; 20 sm. — (Buchreihe der Österreichischen Zeitschrift für Volkskunde ; Bd. 7) ISBN 3-900358-04-4 (A. V/2799).
- KOCABAŞ, SÜLEYMAN : *Ermeni Meselesi Nedir? Ne Değildir?* / Süleyman Kocabaş. — 3. bs. — İstanbul : Vatan, 1988. 158 s; 19 sm. (A. V/2550).
- KOCABAŞOĞLU, UYGUR : *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika : 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları* / Uygur Kocabaşoğlu. — İstanbul : Arba, 1989. 255 s.; 20 sm. (A. V/2548).
- KOCABAŞOĞLU, UYGUR : *Osmanlı İmparatorluğ'nda XIX. Yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayımcılığı* Murat Sarıca armağanı (Ayrı basım) / Uygur Kocabaşoğlu. — İstanbul : Aybay, 1988. 267-285 ss.; 23 sm. (A. V/2530).
- KOCABAŞOĞLU, UYGUR : *Osmanlı İmparatorluğunda XIX. Yüzyılda Amerikan Yüksek Okulları*. Bahri Savcı'ya armağandan ayrı baskı. / Uygur Kocabaşoğlu. — Ankara : Mülkiyeliler Birliği Vakfı, 1988. 305-326 ss.; 24 sm. — (Mülkiyeliler Birliği Vakfı yayınları ; 7) (A. V/2686).
- KOCABAŞOĞLU, UYGUR : *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna : TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri* / Uygur Kocabaşoğlu. — Ankara : A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1980. 454 s.; 24 sm. — (A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını ; No : 442) (A. V/2547).
- Kolloquium Über Frühmittelalterliche Skulptur : Vortragstexte 1968* / Universität Heidelberg Institut Für Ur-Und Frühgeschichte ; Redaktion : W. Schrickel. — Mainz : Philipp von Zabern, 1969. 71 s.: 45 tafel; 29 sm. (B/9945-1).
- Kolloquium Über Spätantike und Frühmittelalterliche Skulptur Band II : Vortragstexte 1970* / Universität Heidelberg Institut Für Ur-Und Frühgesch-

- hichte; Redaktion : W. Schrickel. — Mainz : Philipp von Zabern, 1971. 111 s.: tafel 67; 29 sm. (B/9945-2).
- Kolloquium Über Spätantike Und Frühmittelalterliche Skulptur Band III : Vortragstexte 1972* / Universität Heidelberg Institut Für Ur-Und Frühgeschichte ; Redaktion : W. Schrickel. — Mainz : Philipp von Zabern, 1974. 187 s.: 79 tafel; 29 sm. (B/9945-3).
- KORBEL, GÜNTHER : *Die Spätbronzezeitliche Keramik von Norşuntepe* / Günther Korbel. — Hannover : Institut für Bauen und Planen in Entwicklungsländern, 1985. 134 s.: 251 tafel, hrt, pl; 28 sm. — (Institut für Bauen und Planen in Entwicklungsländern Mitteilungen ; Nr.4) (B. I/220).
- KORN RUMPF, HANS-JÜRGEN : *Eine Urkunde Suleymāns des Prächtigen aus dem Jahre 1535 in Bremen* / von Hans-Jürgen Kornrumpf. — Wien : Im Selbstverlag des Institutes für Orientalistik, 1989. 139-148 ss.: 6 belge fotokopisi; 24 sm. (A. V/2786).
- KORN RUMPF, HANS-JÜRGEN : *Zwei spätosmanische Urkunden aus Zypern* Der Islam. Zeitschrift für Geschichte und Kultur des İslamischen Orients; Bd. 66. Heft 1'den ayribasım. / Von Hans-Jürgen Kornrumpf. — Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1989. 137-144 ss.; 24 sm. (A. V/2787).
- KUHNE, HANS-PETER : *Studien zur Chronologie und Siedlungsarchäologie des Karmel (Israel) zwischen Hellenismus und Spätantike* / von Hans-Peter Kuhne. — Wiesbaden : Reichert, 1989. 398 s.; 28 sm. + 84 tafel + 27 beilagen. — (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients : Reihe B, Geisteswissenschaften ; Nr. 72) ISBN 3-88226-419-5 (B/9950).
- KULAKOVSKIJ, JULIAN A. : *Istorija Vizantii* / Ju. Kulakovskij ; Preface by Ivan Dujcev. — London : Variorum Reprints, 1973. 3 c. : 9 hrt.; 23 sm. ISBN 0-902089-44-7 (A. V/2755).
- KURUÇ, BİLSAY : *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası. 1. Cilt (1929-1932)* / Bilsay Kuruç. — Ankara : A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1988. 428 s.; 28 sm. — (A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları ; No : 569). ISBN 975-482-006-6 (B/9921-1).
- LAMINGER-PASCHER, GERTRUD : *Lykaonien und die Phryger* / Gertrud Laminger-Pascher. — Wien : Der Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1989. 55 s.: 1 hrt.; 24 sm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Sitzungsberichte ; Bd. 532) ISBN 3-7001-1627-6 (A. V/2795).

- LANGLOIS, VICTOR : *Numismatique des Arabes : Avant L'Islamisme* / Par Victor Langlois. — Londra : Arnoldo Forni Editore, 1859. 158 s.: 4 s. res.: 1 şema; 24 sm. (A.V/2679).
- LAQUEUR, WALTER Z.: *Communism and Nationalism in the Middle East* / by Walter Z. Laqueur. — 2. ed. — London : Routledge and Kegan Paul, 1957. 375 s.; 22 sm. (A. V/2662).
- The Latin Conquest of Constantinople* / ed. by Donald E. Queller. — New York : John Wiley and Sons, c 1971. 113 s.; 22 sm. — (Major Issues In History) ISBN 0-471-70247-1 (cloth) ISBN 0-471-70248-X (paper) (A. V/2821).
- LENMSTEDT, MARK : *Ich bin nicht gewohnt, mit Künstlern zu dinge*n : Philipp Erasmus Reich und die Buchillustration im 18. Jahrhundert / Mark Lenmstedt. — Leipzig : Deutsche Bücherei, 1989. 44 s.: 23 s. res.; 24 sm. (A. V/2808).
- Leipzig Als Kartographisches Zentrum : Vorträge des Wissenschaftlichen Kolloquiums aus Anlass des 75 Jährigen Bestehens der Deutschen Bücherei und ihrer Kartensammlung.* — Leipzig : Deutschen Bücherei, 1988, 121 s.; 21 s. (A. V/2521).
- LENTZ, THOMAS W. : *Timur and the Princely Vision : Persian Art and Culture in the Fifteenth Century* / Thomas W. Lentz and Glenn D. Lowry. — Los Angeles : Museum Associates, c 1989. 395 s.: rnk. res.; 31 sm. ISBN 0-87474-706-6 (B/9917).
- LEWIN, BRUNO : *Sprache und Schrift Japans* / von Bruno Lewin, in Zusammenarbeit mit Kay Genenz . . . [at al.] — Leiden ; Köln : Brill, 1989. 237 s.; 24 sm. — (Handbuch der Orientalistik. Fünfte Abteilung, Japan ; 1. Bd., 2. Abschnitt) ISBN 90-04-08775-3 (A. V/1720-V,I-2).
- Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)* / Président ; Jean Pouloux. — Zürich; München : Artemis, c 1988. IV c.; 28 sm. (B/9150-I-IV).
- La Ligue Albanaise de Prizren 1878-1881 : Documents I* / Préparés par : Selami Pulaha, Kristaq Prifti. — Tirane : Academie des Sciences de la Rps D'albanie. Institut D'histoire, 1988. 474 s.; 24 sm. (A. V/2809-1).
- LINDEGARD, BENGT : *Hippokrates och var tids sjukvard* / av Bengt Lindegard och Paul Aström. — Partille : Paul Aström., 1989. 109 s.; 21 sm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocket-book ; 81) ISBN 91-85058-47-5 (A. V/2830).
- LOUIS, RAOUL : *l'Etranger Dans Le Monde Grec* / Raoul Louis. — Nancy : Universitaires de Nancy, 1988. 191 s.; 24 sm. — (Trauax et Memoires Etudes Anciennes ; 4) ISBN 2-86480-362-3 (A. V/2144).

- LOWE, C.J. : *Salisbury and the Mediterranean 1886-1896.* / by C.J. Lowe. — London : Routledge and Kegan Paul, 1965. 123 s.; 22 sm. — (Studies in Political History) (A. V/2666).
- LOWRY, GLENN D. : *A Jeweler's Eye : Islamic Arts of the Book from The Vever Collection* / Glenn D. Lowry with Susan Nemazee. — Washington. D.C. : Smithsonian Institution, 1988. 240 s.: rnk. res.; 30 sm. ISBN 0-295-96676-9 (B. I/225).
- LÜBBE, HERMANN : *Anfang und Ende des Lebens als normatives Problem* / von Hermann Lübbe . . . [at al.]. — Stuttgart : Steiner Verl. Wiesbaden, 1988. 60 s.; 24 sm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Geistesund Sozialwissenschaftlichen Klasse ; Jg. 1988. No : 12) (A. V/2325-12).
- MACFIE, A.L. : *The Eastern Question, 1774-1923* / A.L. Macfie. — New York : Longman, 1989. 135 s.; 20 sm. — (Seminar Studies in History) ISBN 0-582-35602-4 (A. V/2688).
- MACOVEI, ADRIAN : *Moldova și Tara Româneasca de la Unificarea Economica la Unirea Politică Din 1859* Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie "A.D. Xenopol" (Supliment X) / Adrian Macovei. — Iași : Universitatea "Al.I.Cuza", 1989. 138 s.; 24 sm. (A. V/2803).
- MAHAN, JOSEPH B. : *The Secret : America in World History Before Columbus* / by Joseph B. Mahan. — Georgia : The Author Columbus, 1983. 247 s.; 24 sm. (A. V/2700).
- AL-MAKDİSİ : *Kitāb Ahsan al-Taksim fī Ma'rifa al-Akālīm* / al-Makdisī al-Ma'rūf bil-Başārī. — 2. bs. — Leiden : Brill, 1906. 498 s.; 24 sm. (A. V/1924).
- MALLA, JESUS VALIENTE : *La Lomo Del Loma I : Cogolludo, Guadalajara* / Jesus Valiente Malla. — Madrid : Ministerio de Cultura, 1987. 200 s.: res, hrt.; 29 sm. ISBN 84-505-7205-3 (B. I/231).
- MALLOWAN, MAX : *Furniture From Sw. 7 Fort Shalmaneser : Commentary, Catalogue and Plates* / by Max Mallowan and Georgia Herrmann. — London : The British Scholl of Archaeology in Iraq, 1974. 120 s.: 110 plates : res.; 35 sm. — (Ivories From Nimrud 1949-1963; Fasi-kule III) ISBN 0-903472-02-3 (B/9920).
- MANTRAN, ROBERT : *La Vie Quotidienne à Istanbul au Siècle de Soliman le Magnifique* / Robert Mantran. — [Paris] : Hachette, 1990. 332 s.; 20 sm. (A. V/2724).
- MARANA, GIOVANNI P. : *Letters Writ by a Turkish Spy* / by Giovanni p. Marana ; selected and edited by Arthur J. Weitzman. — London : Routledge and Kegan Paul, 1970. 233 s.; 23 sm. ISBN 0-7100-6774-7 (A. V/2663).

- MARTENS, IRMELIN : *Jernvinna på mosstrond i Telemark : En Studie i Teknisk, Bosetning og Økonomi* / av Irmelin Martens. Kjemiske og Mineralogiske Undersøkelser / Anna M. Rosenqvist. — Oslo : Universitetets Oldsaksamling, 1988. 189 s.: 56 res.; 29 sm. — (Norske Oldfunn ; XIII) ISBN 82-7181-072-3 (B/9893).
- MARTIN, HENRY : *L'art Musulman* / Henry Martin. — Paris : Flammarion, 1966. 63 s.: res.; 22 sm. (La Gramaire es Styles Collection de Précis Sur L'Histoire de L'art). (A. V/2169).
- MASSEY, W.T. : *Allenby's Final Triumph* / by W.T. Massey. — London : Constable and Company, 1920. 346 s.: 3 hrt. : 30 res.; 23 sm. (A. V/2819).
- MATEI, MIRCEA D. : *Civilizatie Urbană Medievală Românească : Contribuții (Suceava pînă la mijlocul secolului al XVI-lea)* / Mircea D. Matei. — București : Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1989. 222 s.: 47 res.; 24 sm. ISBN 973-27-0085-8 (A. V/2804).
- The Maussolleion at Halikornassos : Reports of the Danish Archaeological Expedition to Bodrum* / Preface and Introduction by Kristian Jeppesen, Flemming Hojlund, Anthony Luttrell. — Copenhagen : Jutland Archaeological Society, 1981-1986. 2.C. : res., hrt., pl.; 30 sm. (B/8829).
- MAXIM, MIHAI : *Limba Turco-Osmana : Curs practic* / Mihai Maxim. — București : Universitatea din București, 1984. 272 s.; 24 sm. (A. V/2477).
- MCCULLAGH, FRANCIS : *The Fall of Abd-ul-Hamid* / by Francis McCullagh ; with a preface by Mahmud Shefket Pasha. — London : Methuen, 1910. 316 s.: 1 hrt.; 9 res.; 22sm. (A. V/2824).
- MCDONAGH, BERNARD : *Blue Guide Turkey : The Aegean and Mediterranean Coasts* / Bernard Mc Donagh ; maps and plans by John Flower. — London : A and C Black, 1989. 127 s.; 20 sm. ISBN 0-7136-2806-5 (A. V/2534).
- MCÉWAN, CALVIN W. : *Soundings at tell Fakhariyah* / Calvin W. McEvan . . . [at al.] . — Chicago, Illinois : The University of Chicago, 1958. 103 sb : 87 levha; 31 sm. — (The University of Chicago Oriental Institute Publications ; vol. 69) (B/9907).
- MENĞİ, MİNE : *Nâbî : Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi* / Mine Mengi. — Ankara : A.K.M., 1987. 149 s.; 24 sm. — (A.K.M. Türk Fikir ve Sanat Adamları dizisi ; sayı 5) (A. V/2513).
- MESHORER, YA'AKOV : *The Coinage of Aelia Capitolina* / Ya'akov Meshorer. — Jerusalem : The Israel Museum, 1989. 124 s.; 28 sm. ISBN 965-278-076-6 (B/9941).

- MERÇİL, ERDOĞAN : *Gazneliler Devleti Tarihi* / Erdoğan Merçil. — Ankara : T.T.K., 1989. 117 s.; 24 sm. — (AKDİTYK. Türk Tarih Kurumu Yay. ; XXIV. Dizi, sayı 11) ISBN 975-16-0189-4 (A. V/2866).
- MEVLANA CELALEDDİN RUMÎ : *Cevahir-ül-Asâr fi Tercemet-i Mesnevi-i Hüda-vendigar* / Muhammed Celaleddin-i Belhi-i Rumî ; Şi'ren el-Tercümetü v'et-tahkiku v'ettalhisu'l'in havaşi Arabiyyeti v'el-farisiyyet ; bikulemi Abdülaziz Sahib-i Cevahir. — Tahran : Çaphane-i Danişgâh, 1336-1339. ... c.; 27 sm. (B/3856).
- Migrations in Balkan* / [urednik Ivan Ninić]. — Beograd : Spska akademija nauka i umetnosti, 1989. 171 s.; 24 sm. (A. V/2790).
- Milletlerarası Mevlâna Kongresi = First International Mevlâna Congress : Tebliğlere* (1. : Konya) — Konya : Selçuk Üniversitesi, 1988. 384 s.: res.; 24 sm. — (Selçuk Üniversitesi yayınları; 51. Selçuklu Araştırmaları Merkezi yayınları ; 3) (A. V/2141).
- Millî Mevlâna Kongresi : Tebliğler* (2. : 1987. : Konya) — Konya : Selçuk Üniversitesi, 1987. 320 s.: res.; 24 sm. — (Selçuk Üniversitesi Yayınları ; 28. Selçuklu Araştırmaları Merkezi yayınları ; 2) (A. V/2113).
- Millî Mevlâna Kongresi* (3. : 1988 : Konya). — Konya : Selçuk Üniversitesi, 1989. 322 s.; 24 sm. — (Selçuk Üniversitesi. Selçuklu Araştırmaları Merkezi yayınları ; No. 4) ISBN 975-448-031-1 (A.V/2708).
- Mimarbaşı Koca Sinan : Yaşadığı Çağ ve Eserleri* / T.C. Vakıflar Gn. Müd.; koordinatörler Abdullah Kuran . . . [ve bşk.] ; editör Sadi Bayram. — İstanbul : T.C. Vakıflar Gn. Müd., 1989. ... c.; 28 sm. (B. I/222).
- MINISTRY OF CULTURE AND TOURISM OF THE TURKISH REPUBLIC : *Kitâ-ferü'l-İnsâniyye fi Şemâilî'l-'Osmâniyye* / Ministry of Culture and Tourism of the Turkish Republic. — İstanbul : The Historical Research Foundation, c1987. 45, 63a s.; 28 sm. (B/9912).
- MOLLA HACI : *Buğrahanlar Tezkiresi (850-1212)* / Molla Hacı. — Kaşgar : Uygur, 1988. 171 s.; 19 sm. ISBN 7-5373-0084-4 (A. V/2687).
- MUDGE, ISADORE GILBERT : *New Guide to Reference Books* / By Isadore Gilbert Mudge. — Chicago : American Library Association, 1923. 278 s.; 25 sm. (A. V/2815).
- MUHAMMAD B. ÖMER B. VAKİDU'L-VAKİDÎ : *Kitabu'l Ridde ve Nebdet min Futûhi'l-İrâk* / Muhammad b. Ömar b. Vakid al-Vakidî. — Paris : Tougui, 1989. 186 s.; 24 sm. ISBN 2-7363-0012-2 (A. V/2768).
- MUHAMMED TÂĞÎ DÂNEŞ PEJUH : *Fihrist-i Kitâphâne-i Merkez-i Daneşgâh-ı Tahran* 3. c. : 1. Bölüm : Kitâphâ-yi Felsefî, İrfânî ve Kelâmî. / Muhammed Tâğî Dâneş Pejuh. — Tahran : Çaphane-i Daneşgâh-ı

- Tahran, 1332. 690 s.; 24 sm. — (İntişârât- ı Daneşgâh-ı Tahran ; 169) (A. V/1859-3,1).
- MUHAMMED TÂĞÎ DÂNES PEJUH: *Fihrist-i Kitâphâne-i Merkez-î Daneşgâh-ı Tahrân* / Muhammed Tâğî Dâneş Pejuh. — Tahran : Çaphane-i Daneşgâh-ı Tahran, 1339. 660 s.; 24 sm. — (İntişârât-ı Daneşgâh-ı Tahran ; 665) (A. V/1860-8).
- MUHYİDDİN EL-KÂFİYECİ: *Kitâbu't-Taysîr fî Kavâidi 'İlmi't-Tafsîr* / Yazan : Muhyiddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymâ el-Kâfiyeci el-Hanefî ; tercüme ve notlarla birlikte neşre hazırlayan : İsmail Cerrahoğlu. — Ankara : Ankara Üniversitesi, 1989. 96, 56 s.; 24 sm. — (A.Ü. İlahiyat Fakültesi yayınları; 187) Eser Türkçe ve Arapça metin halindedir. ISBN 975-482-044-9 (A. V/2474).
- MUNİS KHOREZMÎ : *Firdaws al-iqbâl : History of Khorezm* / Shîr Muhammed Mirâb Mûnis and Muhammed Rizâ Mirâb Âgahî : edited by Yuri Bregel. — Leiden : E.J.Brill, 1988. 1280, 60 s.: 10 belge Ftkp.; 24 sm. ISBN 90-04-08314-6 (A. V/2706).
- Munyatü'l-Ghuzat : A 14th-Century Mamluk-Kıpçak Military Treatise = Münyetü'l-Guzat : 14. yy'a ait Memluk-Kıpçakcasıyla yazılmış askeri bir risale* / Text, Translation and Index by Kurtuluş Öztöpcü. — Cambridge, Massachusetts : Harvard University, 1989. 223 s.; 28 sm. — (Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları ; 13. Türkçe Kaynaklar ; 11) (B/9958).
- MURSY, ES-SAFSAFY : *Türkçe-Arapça Büyük Lûgat (Safsafy Sözlüğü) = Mucem Safsafî : Türkçe-Arabî* / Es-Safsafy Mursy — 2. bs. — İstanbul.: Çağrı, 1983. 635 s.; 24 sm. — (Çağrı Yayınları. Lûgatler Dizisi ; 6) (A. V/2837).
- MUTLU, N. YÜCEL : *Bayındırlık Bakanlığının Tarihi 1920-1988 : (Nafia Vekâleti, Bayındırlık Bakanlığının Bayındırlık ve İskân Bakanlığının)* / N. Yücel Mutlu. — Ankara : Bayındırlık ve İskân Bakanlığının, 1989. 216 s.; 27 sm. (B/9916).
- MÜLLER, KLAUS : *Wirtschafts-und Technikgeschichte Japans* / von Klaus Müller. — Leiden : E.J. Brill, 1988. 227 s.; 24 sm. — (Handbuch der Orientalistik. Fünfte Abteilung Japan ; 3. Bd. Geschichte, 3. Abschnitt, Wirtschafts-und Technikgeschichte Japans) ISBN 90-04-08650-1 (A. V/1720-V, III).
- MÜLLER-WIENER, WOLFGANG : *Milet 1899-1980 : Ergebnisse, Probleme und Perspektiven Einer Ausgrabung Kolloquium Frankfurt am Main 1980* / Herausgegeben von Wolfgang Müller-Wiener, — Tübingen : Ernst Wasmuth, 1986. 189 s.: 23 tafel; 26 sm. — (Istanbuler Mitteilungen-Beiheft ; 31) ISBN 3-8030-1730-0 (B/9938).

- Nadir Kitap Örnekleri Sergisi Kataloğu : Unesco toplantısı dolayısıyla (1963).* — İstanbul : Süleymaniye Kütüphanesi, 1966. 9 s.; 22 sm. — (Süleymaniye Kütüphanesi yayımları. Sergi elkitapları ; 7) (A.V/2718).
- NECMEDDİN ABU'L-RACĀ 'KOMİ : *Tarih-ül Vuzārā / Necmeddin Abu'l-Racā 'Komi ; [Hazırlayan] Muhammed Tâki Daneş Pejuh.* — Tahran : Müessese-i Mütalaatı ve Tahkikatı Ferhengi, 1985. 238 s.; 25 sm. (A. V/1850).
- Nef'i : Ölümlünün Üçyüzlüncü Yılında.* — Ankara : A.K.M., 1987. 135 s.; 24 sm. — (A.K.M. Türk Fikir ve Sanat Adamları Dizisi ; sayı 2) (A. V/2511).
- NEHRU, JAWAHARLAL : *An Autobiography / Jawaharlal Nehru.* — 6. bs. — Oxford : Oxford University, 1988. 623 s.; 21 sm. (A. V/2814).
- NEHRU, JAWAHARLAL : *The Discovery of India / Jawaharlal Nehru.* — 7. bs. — Oxford : Oxford University, 1988. 582 s.; 21 sm. (A. V/2813).
- The Numismatic Chronicle / editorial Committee. R.A.G. Carson . . . [at al.].* — London : The Royal Numismatic Society, 1970. 438 s.; 24 s. sikke; 22 sm. — (The Numismatic Chronicle ; seri 7) (A. V/2510).
- O'DELL, ANDREW C. : *Railways and Geography / Andrew C O'Dell and Peter S. Richards.* — 2. ed. — London : Hutchinson University Library, 1971. 248 s.; 22 sm. ISBN 0-09-106800-2 (cased) 0-09-106801-1 (paperback) (A. V/2801).
- OFLAZOĞLU, A. TURAN : *Atatürk / A.Turan Oflazoğlu.* — Ankara : A.K.M., 1987. 63 s.; 24 sm. — (A.K.M. Tiyatro Eserleri Dizisi ; sayı 3) (A. V/2519).
- OFLAZOĞLU, A. TURAN : *Cem Sultan / Yazarı : A. Turan Oflazoğlu.* — Ankara : A.K.M., 1986. 111 s.; 24 sm. — (A.K.M. Tiyatro Eserleri Dizisi ; sayı 1) (A. V/2517).
- OFLAZOĞLU, A. TURAN : *Güzellik İle Aşk / A. Turan Oflazoğlu.* — Ankara : A.K.M., 1986. 71 s.; 24 sm. — (A.K.M. Tiyatro Eserleri Dizisi ; sayı 2) (A. V/2518).
- OLLIVIER, MICHELE DUPRE : *Palinologia Y Paleoambiente : Nevos datos espānoles. Referencias / Michele Dupre Ollivier.* — Valencia : Servicio de Investigacion Prehistorica, 1988. 160 s.; 15 s. res.; hrt.; pl.; 30 sm. — (Serie De Trabajos Varios ; Num. 84) ISBN 84-7795-000-8 (B/9919).
- Opuscula Atheniensia XVII* — Stockholm : Svenska Institutet I Athen, 1988. 243 s.; 30 sm. — (Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae, series in 4 °; 37) ISBN 91-7916-000-X (B/4080-17).

- Opuscula Romana XVII.* — Stockholm : Skrifter Utgivna av Svenska Institutet, 1989. 247 s.: res.; 30 sm. — (Skrifter Utgivna av Svenska Institutet I Rom, 4°, XLVI) ISBN 91-7042-135-8 (B/9558-17).
- Oriental Studies in the USSR : Annual 1988 / USSR Academy of Sciences ; ed. L.B. Alayev.* — Moscow : Nauka, 1989. 295 s.; 22 sm. (A. V/2397-1988).
- L'Ornamento Prezioso / Direttore editoriale Stefano De Luca.* — Milano : Arnoldo Mondadori Editore, 1989. 200 s.; 27 sm. ISBN 0029085-8 (B. I/229).
- ORTAYLI, İLBER : *Mustafa Kemal Atatürk'ün Bulgaristan'daki Yılları IX.* Türk Tarih Kongresi'nden ayrılışım. / İlber Ortaylı. — Ankara : T.T.K., 1989. 2041-2046 ss.; 24 sm. (A. V/2573).
- Osmanlı İmparatorluğu'nda Yeni Nizamların Cedveli / Mahmut Raif Efendi tarafından tertip edilmiştir ; Türkçeye Çev. ve Yay. haz. Arslan Terzioğlu, Hüsrev Hatemi.* — 2. bs. — İstanbul : Tüyap, 1986. 35, 60 s.: 26 res.; 28 sm. (B. I/235).
- OSTMO, EINAR : *Etableringen av Jordbrukskultur i Ostfold i Steinalderen / Einar Ostmo.* — Oslo : Universitetets Oldsaksamlings, 1988. 251 s.; 24 sm. — (Universitetets Oldsaksamlings Skrifter Ny rekké ; Nr. 10) ISBN 82-7181-066-9 (A. V/2796).
- Ottoman Archives Yıldız Collection the Armenian Question 1 = Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi : Talori Olayları / Editor : Ertuğrul Zekâi Ökte.* — İstanbul : Tarihî Araştırmalar ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1989. 371 s.: hrt. : 28 sm. ISBN 975-7555-01-0 (B/9911-1).
- OVERBECK, JOHN C. : *The Bronze Age Pottery From the Kastro at Paros / by John C. Overbeck.* — Jonsered : Paul Aströms, 1989. 36 s.: 84 res.; 21 sm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocketbook ; 78) ISBN 91-85058-09-2 (A. V/2844).
- ÖMER HAYYÂM : *Rübâiyyat-ı Hakîm 'Ömer Hayyâm : Metn-i dürüst ve Kâmil-i Rübâiyyat-ı asil-i Hayyâm / Derleyen : İbrahim Hâşimî.* — [y. y.] : Ferheng, 1367. 110 s.; 22 sm. (A. V/2742).
- ÖNDER, MEHMET : *Atatürk Konya'da / Mehmet Önder.* — [Ankara] : Atatürk Araştırma Merkezi, 1989. 124 s.: 24 res.; 24 sm. (A. V/2546).
- ÖNEY, GÖNÜL : *Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl (1300-1453) / Gönül Öney.* — Ankara : T.T.K., 1989. 83 s.: 64 res.; 25 kroki; 24 sm. — (AKDİTYK. Türk Tarih Kurumu Yay. ; XXIV. Dizi. Sayı 9) ISBN 975-16-0155-X (A. V/2864).

- ÖZEL, AHMED : *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı Dârüİslâm Dârulharb* / Ahmed Özel. — Yeniden gözden geçirilmiş ve ilâveli 3. bs. — İstanbul : İklim Yayınları, 1988. 275 s.; 24 sm. — (İklim Yayınları ; 23. İslâm Hukuku Dizisi ; 2) (A. V/2170).
- ÖZGÜL, CEMİL : *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920)* / Cemil Özgül. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1989. 169 s. 13 belge fotokopisi; 7 res.; 24 sm. ISBN 975-16-0178-9 (A.V/2780).
- Özleştirilmiş Kataloglama Kuralları : Basitleştirilerek Yeniden Yazılmış Anglo-Amerikan Kataloglama Kuralları 2* / Haz. : Necmeddin Sefercioğlu, — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988. 120 s.; 24 sm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yay. Gen. Müd. Kütüphanecilik Dizisi ; 12). ISBN 975-17-0388-3 (A. V/2797).
- ÖZKAYA, YÜCEL : *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)* / Yücel Özkaya. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1989. 112 s.; 24 sm. ISBN 975-16-0169-X (A. V/2778).
- ÖZTEKİN, NEZAHAT : *Fazlî'nin Gül ü Bülbül'ü Üzerine Bir İnceleme* / Nezahat Öztekin. — Ankara : T.T.K., 1989. 119-134 ss.; 24 sm. (A. V/2729).
- PAKALIN, MEHMET ZEKİ : *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* / Mehmet Zeki Pakalın. — İstanbul : Milli Eğitim Bakanlığı, 1951. 3. c.; 27 sm. (B. I/219).
- PAPADOPOULO, ALEXANDRE : *Le Mihrâb dans L'Architecture Et La Religion Musulmanes : Actes du Colloque International Tenu A Paris En Mai 1980 Publiés Et Pourvus D'Une Etude D'Introduction Generale* / Par Alexandre Papadopoulo. — Leiden : E.J. Brill, 1988. 180 s.: 120 res.; 28 sm. ISBN 90-04-08426-6 (B/9904).
- PEKER, ÖMER : *Yönetici Eğitimi* / Ömer Peker. — Ankara : TODAİE, 1989. 155 s.; 24 sm. — (Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü yayınları ; No. 21) ISBN 975-7669-09-1 (A. V/2475).
- PELTO, PERTTI J. : *Anthropological Research : The Structure of Inquiry* / Pertti J. Pelto. — New York ; London : Harper and Row, c 1970. 370 s.; 24 sm. (A. V/2781).
- Petits Edifices : Premiere Série. Espagne.* — 2. ed. — Paris : Vincent, Fréal et Cie, 1928. 18 s.: 56 res.; 33 sm. — (Documents D'architecture) (B. I/246).
- POPOVIÇ, ALEXANDRE : *L'Islam Balkanique : Les Musulmans du Sudest Auro-péen dans la Période Post-Ottomane* / Alexandre Popoviç. — Wiesbaden : Harrassowitz, 1986. 493 s.: 17 hrt.; 24 sm. — (Osteuropa-Institut

an der Frein Universität Berlin Balkanologische Veröffentlichungen ;
Bd. 11) ISBN 3-447-02598-0 (A. V/2870).

PRIFTI, KRISTAQ : *Le Mouvement National Albanais de 1896 a 1900 : La Ligue de Peje / Kristaq Prifti.* — Tirana : Academie des Sciences de la Rps D'Albanie. Institute D'Histoire, 1989. 296 s.; sm. (A. V/2800).

Prismata : Naturwissenschaftsgeschichtliche Studien : Festschrift für Willy Hartner / Herausgegeben von Y.Maeyama und W.G.Saltzer. — Wiesbaden: Franz Steiner, 1977. 456 s.; 24 sm. ISBN 3-515-02683-5 (A. V/2710).

PRITCHETT, W. KENDRICK : *Studies in Ancient Greek Topography / Berceley : University of California, c1989.* 142 s.; 244 res.; 26 sm. — (University of California Publications Classical Studies ; vol : 33). ISBN 0-520-09746-7 A. II/8264-6).

La Propagande Pendant la Deuxieme Guerre Mondiale : Méthodes, Objet, Résultats Débats / Comite International d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale, Commission Roumanie d'Organisation du Colloque International. — Bucarest : [A.y.], 1980. 377 s.: 3 res.; 21 sm. (A. V/2495).

La Propagande Pendant la Deuxième Guerre Mondiale : Méthodes, objet, résultats. — Bucarest : Comité International D'histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale, 1980. 480 s.; 21 sm. (A. V/2784).

RÂŞİD AD-DİN FAZL ALLĀH : *Cami' at-T'avarih I.C. / Raşid ad-Din Fâzl Allah ; A.A. Rumaskoviç, L.A. Hitaforof.* — Moskova : Akademi Ulüm Cumhuri Şûravî Sosyalisti Azerbaycan, 1965. 588 s.; 30 sm. (B/9894-1).

RAU, WILHELM : *Bhartrharis Vākyapadiya Vollständiger Wortindex zu den mūlakārikās / von Wilhelm Rau.* — Stuttgart : Steiner-Verl. Wiesbaden, 1988. 175 s.; 24 sm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse; Jg. 1988, No. 11) ISBN 3-515-05303-4 (A. V/2325-11).

Recent Acquisitions : A Selection 1985-1986. — New York : Metropolitan Museum of Art, 1986. 88 s.: rnk. res.; 28 sm. ISBN 0-87099-478-6 (B. I/40-1985-1986).

Recent Acquisitions : A Selection 1987-1988. — New York : Metropolitan Museum, c1988. 95 s.: rnk. res.; 28 sm. (B. I/40.1987-1988).

RECKTENWALD, HORST CLAUS : *Gossens Gesetze-Leitmuster Moderner Nutzentheorie / von Horst Claus Recktenwald und Wilhelm Krelle.* — Stuttgart : Franz Steiner-Verl. Wiesbaden, 1988. 54 s.; 24 sm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen ger Geistesund Sozialwissenschaftlichen Klasse ; Jg. 1988, No : 10) ISBN 3-515-05302-6 (A. V/2325-10).

- RÉMY, BERNARD : *Les Fastes Sénatoriaux des Provinces Romaines d'Anatolia au Haut-Empire (31 Avant J.-C.-284 Après J.-C.) : Pont-Bithynie, Galatie, Cappadoce, Lycie-Pamphylie et Cilicie* / Bernard Remy. — Paris : Editions Recherche sur les Civilisations, 1988. 427 s.; 30 sm. — (Institut Français d'Etudes Anatoliennes. Synthese ; No : 26) ISBN 2-86538-170-6 (B. A/224).
- RILEY-SMITH, JONATHAN : *The Crusades : A Short History* / Jonathan Riley-Smith. — London : The Athlone, 1986. 302 s.; 25 sm. ISBN 0-485-11305-8 (A. V/2401).
- RILKE, [RAINER MARIA] : *Ett Urväl Tolkningar* / Rilke; av Patrik Reuterswård. — Jonsered : Poul Aström, 1988. 270 s.; 19 sm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocket-book ; 61) ISBN 91-86098-69-1 (A. V/2457).
- RINGBOM, ASA : *Societetshusen I Storfurstendömet Finland* / Asa Ringbom. — Helsingfors : Humanistiska Fakulteten vid Åbo Akademi, 1988. 278 s.: res., pl.; 32 sm. — (Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja Finska Fornminnesföreningens Tidskrift ; 92) (B/9918).
- RIYAZİZADE, ABDULLATİF B. MUHAMMED : *Esmâ'ül-Kutub : el-mutemmimu'l-Keşfu'z-zünun* / Telif Abdulatif b. Muhammed Riyazizade. — Mısır : Mektebet-ül Hanancı, 1975. 415 s.; 24 sm. (A. V/2838).
- ROBERTSON, ROSS M. : *History of the American Economy* / Ross M. Robertson. — 3. ed. — New York ; Atlanta : Harcourt Brace Jovanovich, c1973. 788 s.; 24 sm. ISBN 0-15-536501-0 (A. V/2772).
- ROHDE, ELISABETH : *Pergamon : Burgberg und Altar* / Elisabeth Rohde. — München : Beck, 1982. 166 s.: 135 res.; 1 hrt.; 1 şema; 23 sm. ISBN 3-406-08838-4 (A. V/2843).
- ROSNER, ERHARD : *Medizinesgeschichte Japans* / Erhard Rosner. — Leiden : Köln : Brill, 1989. 135 s.; 24 sm. — (Handbuch der Orientalistik. Fünfte Abteilung, Japan ; 3. Bd., 5. Abschnitt) ISBN 90-04-08815-6 (A. V/1720-V, III-5).
- Rumeli'den Türk Göçleri = Emigrations Turques des Balkans = Turkish Emigrations from the Balkans : Belgeler* / Haz. Bilal N. Şimşir. — Ankara : T.T.K., 1989. 3 c.; 24 sm. — (AKDİTYK. Türk Tarih Kurumu yay.; dizi 16. sayı 50) ISBN 975-16-0157-6 (A. V/2869).
- RUNCIMAN, STEVEN : *The First Crusade* / Steven Runciman. — Abridged ed. — Tokyo : Dai Nippon, 1980. 240 s.; 26 sm. ISBN 0-521-23255-4 (A. V/2825).
- RUNCIMAN, STEVEN : *A History of the Crusades* / Steven Runciman. — London : Penguin, 1965. 3 c.; 20 sm. (A. V/2701).

- RUTENBURG, V.I. : *Feudal Society and Its Culture* / V.I. Rutenburg . . . [at al.]. — Moscow : Progress Publishers, 1988. 306 s.; 25 sm. ISBN 5-01-000528-X (A. V/2402).
- RYZHKOV, NIKOLAI : *Guidelines for the Economic and Social Development of the USSR for 1986-1990 and for the Period Ending in 2000* / Report by Nikolai Ryzkov. — Moskow : Novosti Press Agency, 1986. 64 s.; 20 sm. (A. V/2859).
- SÄFLUND, GÖSTA : *Etrusker : Vad Menade ni Egentligen ?* / Gösta Säflund. — Partille : Paul Aström, 1989. 154 s.: 108 res.; 21 sm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocket-book ; 74) ISBN 91-86098-88-8 (A. V/2675).
- SARTRE, JEAN-PAUL : *Barjona eller Askans Son* / av Jean-Paul Sartre ; Översättning av Benkt-Erik Benktson ; Sprakgranskning av René Kieffer. — Partille : Paul Aströms, 1988. 64 s.; 21 sm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature Pocket-book ; 63) ISBN 91-86098-71-3 (A. V/2437).
- SAVLET, SERVET : *Path-Thar ki Gurya (Taş Bebek)* / Servet Savlet. — Karaci : Hekim Muhammed Said, 1989. 96 s.; 20 sm. (A. V/2698).
- SCHARFE, HARTMUT : *The State In Indian Traditon* / by Hartmut Scharfe. — Leiden; Köln : Brill, 1989. 265 s.; 24 sm. — (Handbuch der Orientalistik. Zweite Abteilung, Indien ; 3 Bd., 2. Abschnitt) ISBN 90-04-09060-6 (A. V/657-II, III-2).
- Schatten uit Turkije = Türkiye'nin Tarihi Zenginlikleri = Treasures from Turkey.* — Leiden : Rijksmuseum van Oudheden, 1986. 323 s.: 1 kronoloji ; 1 hrt.; 27 sm. ISBN 90-71201-03-01 (B/9914).
- SCHAUMAN-LÖNNQVIST, MARIANNE : *Iron Age Studies in Salo III : The Development of Iron Age Settlement in the Isokylä Area in Salo* / by Marianne Schauman-Lönnqvist. — Helsinki : Vammalan Kirjapaino, 1989. 99 s.: rnk. res., hrt., pl.; 32 sm. ISBN 951-9056-77-1 (B/9865-2).
- SCHMALZRIEDT, EGIDIUS : *Wörterbuch der Mythologie : I. Abteilung die Alten Kulturvölker 23. Lieferung* / von Egidius Schmalzriedt und Hans Wilhelm Haussig. — Germany : Klett-Cotta, 1988. 417-576 ss.: res.; 25 sm. ISBN 3-12-909740-6 (A. IV/9973-1, 23).
- SCHMALZRIEDT, EGIDIUS : *Wörterbuch der Mythologie : I. Abteilung die Alten Kulturvölker 24. Lieferung* / von Egidius Schmalzriedt und Hans Wilhelm Haussig. — Germany : Klett-Cotta, 1988. 577-735 ss.: res.; 25 sm. ISBN 3-12-909750-3 (A. IV/9973-1,24).
- SCHMIDT-COLINET, CONSTANZE : *Die Musikinstrumente in der Kunst des Alten Orients : Archäologisch-philologische Studien* / von Constanze Schmidt-

- Colinet. — Bonn : Herbert Grundmann, 1981. 92 s.: 93 res.; 23 sm. — (Abhandlungen zur Kunst-, Musik-und Literaturwissenschaft ; Bd. 312) ISBN 3-416-01617-3 (A. V/2238).
- SCHRÖDER, WERNER : *Arabel'-Studien IV : Vom Beginn der Erzählung bis zu Willehalms Gefangennahme* / von Werner Schröder. — Stuttgart : Steiner-Verl. Wiesbaden, 1988. 196 s.; 24 sm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse ; Jg. 1988, No. 6) ISBN 3-515-05242-9 (A. V/2325-6).
- SCHRÖDER, WERNER : *Arabel'-Studien V : Die Flucht* / von Werner Schröder. — Stuttgart : Steiner verl. Wiesbaden, 1988. 260 s.; 24 sm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur Abhandlungen der Geistes-und Sozial Wissenschaftlichen Klasse ; Jg. 1988. No. 7) ISBN 3-315-05285-2 (A. V/2325-7).
- SEVÜK, İSMAİL HABİB : *İmtihan Veren Millete* / İsmail Habib Sevük ; yayına haz. Mustafa Eski. — Ankara : Kastamonu Eğitim Yüksekokulu, 1989. 44 s.; 19 sm. — (Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Yayınları No; 3) (A. V/2446).
- SEYMOUR, CHARLES : *The Diplomatic Background of the War 1870-1914* / By Charles Seymour. — 7. bs. — New Haven : Yale University, 1918 311 s.; 22 sm. (A. V/2820).
- SEYİDOĞLU, BİLGE : *Zeynep'te Halk Edebiyatı Unsurları Türklük Araştırmaları Dergisi* : yıl 1988, sayı 4'den ayırbaşım / Bilge Seyidoğlu. — Ankara : T.T.K., 1989. 147-158 ss.; 24 sm. (A. V/2728).
- SHAHİD, İRFAN : *Byzantium and the Arabs in the Fifth Century* / Irfan Shahid. — Washington, D.C. : Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1989. 592 s.: 7 hrt.; 24 sm. ISBN 0-88402-152-1 (A. V/2705).
- SHKODRA, ZİJA : *La Ville Albanzise au Cours de la Renaissance Nationale (1831-1912)* / Zija Shkodra. — Tirana : Acedemie des Sciences de la Rps D'albanie. Institut D'histoire, 1988. 202 s.; 23 sm. (A. V/2805).
- SHOKOOHY, MEHRDAD : *Bhadresvar the Oldest Islamic Monuments In India* / By Merhdad Shokoohy with contributions by Manijeh Bayani-Wolpert and Natalie H. Shokoohy . — Leiden : E.J. Brill, 1988. 65 s.: 58 plate; 28 sm. — (Studies in Islamic Art and Architecture Supplements to Muqarnas ; volume II) ISBN 90-04-08341-3 (A. V/9906-II).
- SIHVOLA, JUHA : *Decay, Progress, the Good Life? : Hesiod and Protagoras on the Development of Culture* / Juha Sihvola. — Helsinki : Societas Scientiarum Fennica, 1989. 174 s.; 24 sm. — (Commentationes Humanarum Litterarum ; vol. 89) ISBN 951-653-192-X (A. V/2730).

- SMITH, ROBERT ELIOT : *A Ceramic Sequence From the Pyramid of the Sun Teotihuacan, Mexico* / Robert Eliot Smith. — Cambridge, Massachusetts : Papers of Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 1987. 375 s.; 27 sm. ISBN 0-87365-201-0 (B/9962).
- SONNENHOL, GUSTAV ADOLF : *Die Türkei : Land zwischen zwei Welten.* / Gustav Adolf Sonnenhol; Kommentare eines kritischen Freundes Herausgegeben und eigeleitet von Dietrich Schlegel. — Opladen : Leske, Budrich, 1990. 174 s.; 21 sm. — (Schriftenreihe des Zentrum für Türkeistudien ; Bd. VIII.) ISBN 3-8100-0804-4 (A. V/2783).
- SOURDEL, DOMINIQUE : *İslâm* / Dominique Sourdel; Çeviren : Davut Dursun. — İstanbul : İlim Yayınları, 1985. 136 s.; 20 sm. — (İlim Yayınları ; 7) (A. V/2671).
- SOYHAN, CİHAT : *Türk Çini Sanatı — Turkish tile art* / Cihat Soyhan. — İstanbul : Refioğlu Yayınları, 1988. 485.; 37 res.; 24 sm. (A. V/2150).
- SÖNMEZ, ZEKİ : *Başlangıçtan 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslâm Mimarisinde Sanatçılar* / Zeki Sönmez. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1989. 498 s.: 258 res., 108 pl.; 27 sm. — (AKDITYK. Türk Tarih Kurumu Yay.; VI. Dizi-Sa; 30) ISBN 975-16-0135-5 (B/9900).
- STEPHEN, LESLIE : *History of English Thought in the Eighteenth Century* / Leslie Stephen ; with a new preface by Crane Brinton. — New York : A Harbinger Book, 1962. 2 c.; 20 sm. (A. V/2771).
- STEWART, JAMES R. : *Corpus of Cypriot Artefacts of the Early Bronze Age* / By James R. Stewart ; Edited by Eve Stewart and Paul Aström. — Göteborg : Paul Aström, 1988. ... c.; 31 sm. — (Studies Mediterranean ; Archaeology Vol. III : 1) ISBN 91-85058-02-5 (B. I/252).
- Studies on Economic and Monetary Problems and on Banking History. No. 24* / Contributions by : Karl Häuser . . . [at al]. — Mainz : Hase and Koehler, c 1989. 95 s.; 24 sm. ISBN 3-7758-1199-0 (A. V/1352-24).
- Studies on Turkish-Arab Relations Annual 1989-4 — Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Yılığ 1989.* — İstanbul : Foundation for Studies on Turkish-Arab Relations, 1989. 223 s.; 24 sm. ISBN 975-7606-01-4 (A. V/315-1989-4).
- SUPPAN, ARNOLD : *Die Südosteuropa-Politik der Türkei 1930-1938 : Nach Österreichischen Diplomatischen Berichten.* IX. Türk Tarih Kongresi'nden ayrı basım. / Arnold Suppan. — Ankara : T.T.K., 1989. 2179-2187 ss.; 24 sm. (A. V/2575).
- SÜLEYMAN B. AL-ŞAYH ABDULLAH AL-BÂRÜNİ AL-NUFÜSİ : *Al-Azhâr al-Riyâdiyya : fi a'immat al-mulûk al-İbâdiyya.* / al-Bârûnî. — [y.y.] : Matbaa al-Ahzâr al-Bârûniya, [t.y.]. 311 s.; 24 sm. (A. V/2324-2).

- SWIETOCHOWSKI, TADEUSZ : *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920* / Tadeusz Swietochowski ; Türkçesi Nuray Mert. — İstanbul : Bağlam, 1988. 295 s.: res; 20 sm. (A. V/2164).
- Sakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri* / Neşre Haz. Abdülkadir Özcan. — İstanbul : Çağrı, 1989. 5 c.; 24 sm. — (Çağrı Yayınları ; 50) (A. V/2835).
- ŞAMS AD-DİN AL-ZAHABİ : *Kitâb-ı Duvel-i İslâm* / Şams ad-Din al-Zahabî. İnceleyenler : Fehim Muhammad şeltüt, Muhammad Mustafa İbrahim. — Mısır : El-Hey'et al-Misriyya al-'Ahmat li'l Kitâb, 1974. 2 c.; 24 sm. (A. V/2767-1,2).
- ŞIVGIN, HALE : *Trablusgarb Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri : Trablusgarb Savaşı'nda Mustafa Kemal Atatürk'le İlgili Bazı Belgeler* / Hale Şivgin. — Ankara : A.K.M., 1989. 190 s.: 19 s.; 24 sm. ISBN 975-16-0160-6 (A. V/2545).
- ŞÜKRÜ, KEMALETTİN : *Fransız İhtilâli : Büyük* / Kemalettin Şükrü. — [İstanbul] : Kanaat kütüphanesi, 1931. 80 s.; 24 sm. (A. V/2693).
- TANILLI, SERVER : *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası : İnsanlık Tarihine Giriş* / Server Tanilli. — İstanbul : Say Dağıtım, 1984-1989. I, II, IV c. : res., hrt.; 22 sm. (A. IV/9161-I,II, IV).
- TANSEL, FEVZİYE ABDULLAH : *İstiklâl Harbi'nde Mücahit Kadınlarımız* / Fevziye Abdullah Tansel. — Ankara : A.K.M., 1988. 91 s.: 2 hrt.; 24 sm. — (A.K.M. Türk Kültüründen Görüntüler dizisi ; sayı : 11) (A. V/2515).
- Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri* / Yayına hazırlayanlar Mehmet Sağlam... [ve bşk.] — Samsun : Ondukuz Mayıs Üniversitesi, 1988. 484 s.; 24 sm. (A. V/2138).
- Tarih-i Hind-i Garbî, veya, Hadîs-i Nev : A History of the Discovery of America / Ministry of Cultura and Tourism of the Turkish Republic.* — Ankara : The Historical Research Foundation İstanbul Research Center, 1987. 55 s., 116 res.: rnk. res.; 27 sm. (B. I/226).
- TAŞKÖPRÜLÜ-ZÂDE AHMED EFENDİ: *Eş-Şekâ'iku n-Nu'mâniye fi 'Ulemâ'i D-Devleti l-'Osmâniye* / Taşköprülü-zâde Ahmed Subhi Furat. — İstanbul : İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Araştırma Merkezi, 1985. 560, 159s.; 24 sm. — (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. ; No. : 3353) (A. V/2836).
- Tatarische Etymologische Studien II.* / Editions curam agit Monika Bakai. — Szeged : Universitas Szegediensis de Attila Jozsef Nominata, 1988. 282 s.; 24 sm. — (Studia uralo-altaica ; 30) (A.IV/8961-2).
- TBMM Kütüphanesi Süreli Yayınlar Kataloğu* / Hazırlayanlar : Fevzi Çelik-Sevgi Akyüz. — [Ankara] : TBMM, 1987. 326 s.; 28 sm. —

- (TBMM Kütüphane Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü Yay. ; No; 11) (B/9897).
- TEKİN, TALÂT : *XI. Yüzyıl Türk Süri* / Talât Tekin. — Ankara : T.D.K., 1989. 272 s.; 24 sm. — (AKDITYK. Türk Dil Kurumu Yayınları ; 541) ISBN 975-16-0131-2 (A. V/2849).
- TEKİN, TALÂT : *Orhon Yazıtları* / Talât Tekin. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1988. 200 s.: 4 Tablo; 24 sm. — (A.K.D.T.Y.K. Türk Dil Kurumu yayınları ; 540). ISBN 975-16-0065-0 (A. V/2415).
- TEKİN, TALÂT : *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası* / Talât Tekin. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1988. 212 s.: 91 Kitabe res.; 23 sm. — (A.K.D.T.Y.K. Türk Dil Kurumu Yayınları ; 531) ISBN 975-16-0066-9 (A. V/2414).
- TER MINASSIAN, ANAHIDE : *La République D'Arménie : 1918-1920 La Memoire du siecle* / Anahide Ter Minassian. — [y.y.] : Editions Complexe, c 1989. 317 s.; 21 sm. (A. V/2690).
- TEZCAN, MAHMUT : *Sosyal Değişme Sürecinde Çankırı Yârân Sohbetleri : Kültürel Antropolojik Yaklaşım* / Mahmut Tezcan. — Ankara : Kül. Bak Milli Folk. Araş. Dairesi, 1989. 85 s.: 31 rnk. res.; 24 sm. — (Kül. Bak. Milli Folk. Araş. Dairesi Yay.; 103. Gelenek-Görenek ve İnançlar Dizisi ; 6) ISBN 975-17-0394-8 (A. V/2349).
- THÉVENOT-WARELLE, ANNIE: *Le Dialecte Grec D'Elide : Phonetique et Phonologie* / Annie Thévenot-Warelle. — Nancy : Universitaires de Nancy, 1988. 175 s. 24 sm. — (Trauaux et Memoires Etudes Anciennes ; 3) ISBN 2-86480-355-0 (A. V/2145).
- THOMAS, BERTRAM : *Arabia Felix : Across the Empty Quarter of Arabia* / by Bertram Thomas : with a foreword by T.E. Lawrence ; appendix by Arthur Keith and Etc. — London : Jonathan Cape, Thirty Bedford Square, 1932. 397 s.: 1 hrt.; 25 sm. (A. V/2320).
- TODOROVIĆ, DESANKA : *Jugoslavija i Balkanske Drzave 1918-1923* / Desanka Todorović. — Beograd : Narodno Knjiga Institut za savremenu istoriju, 1979. 271 s.; 24 sm. (A. V/2791).
- TOĞRAL, BEĞLÂN : *112 Yıllık Göç (1878-1989) : 1989 Yazındaki Üç Aylık Göç'ün Tarihi Perspektif İçinde Psikolojik İncelemesi* / Beğlân Toğral. — İstanbul : Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1989. 97 s.; 12 res.; 24 sm. ISBN 975-518-000-X (A. V/2689).
- TOURNEFORT, M. : *A Voyage into the Levant : The Antient and Modern State of the Islands of the Archipelago; as also of Constantinople, the Coasts of the Black Sea, Armenia, Georgia, the Frontiers of Persia, and Asia Minor* / by

- M. Tournefort; ed. : Done by Mr. Senex. — London : [A.y.], 1718. 2 c.; 25 sm. (A. V/2841).
- Toward an Anthropology of Women* / Edited by Rayna R. Reiter. — New York ; London : Monthly Review Press, c 1975. 416 s.; 20 sm. ISBN 0-85345-372-1 (A. V/2691).
- Trakya Üniversitesi Kataloğu : 1988-1989 [Öğretim Yılı]*. — Edirne : Trakya Üniversitesi, 1989. 389 s.: 29 s. res.; 24 sm. (A. V/2695).
- A Tribute to John F. Kennedy / Ed. by Pierre Salinger and Sander Vanocur*. — Chicago : Encyclopaedia Britannica, c 1964. 162 s.; 24 sm. (A. V/2816).
- TSİPOPOULOU, METAXIA : *Archaeological Survey at Aghia Photia, Siteia / Metaxia Tsipopoulou*. — Partille : Paul Aström, 1989. 142 s.: 22 s. res.; 21 sm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocket-book ; 76) ISBN 91-86098-90-X (A. V/2828).
- TUHETİ, MEHTKURBAN : *Hoten Tarihi Materyalleri, 1 kısım : Hoten Şehrinin Siyasi Geçmişinin Tarihi Materyaller Grubu / Mehtkurban Tuheti*. — [A.y.y.y.], 1989. 172 s.; 19 sm. (A. V/2699-1).
- TURA, YALÇIN : *Türk Müsikişinin Mes'eleleri / Yalçın Tura*. — İstanbul : Pan Yayıncılık, 1988. 205 s.: şek.; 20 sm. — (Pan Yayıncılık ; 7) ISBN 975-7652-02-4 (A. V/2148).
- [TÜMERDEM,] İ. HAKKI : *Yunanlılarla İstiklâl Harbi : Tabiye ve sevküceş nokta-i nazarından tetkik / Yazan İ. Hakkı*. — İstanbul : Necmi İstikbal, 1934. 102 s.: 4 hrt.; 24 sm. (A. V/2692).
- Türk Askeri İçin Savaş Şiirlerinden Seçmeler (1914-1918) / derleyen : Sadri Karakoyunlu*. — Ankara : A.K.M., 1987. 69 s.: 17 res.; 24 sm. — (A.K.M. Türk Kültüründen Görüntüler dizisi ; sayı 10) (A. V/2516).
- Türk Folklorundan Derlemeler : 1989*. — Ankara : T.C. Kültür Bakanlığı, 1989. 239 s.; 24 sm. — (Kültür Bakanlığı. Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları ; 115) (A. V/2661).
- Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri (Ankara : 1988)*. — Ankara : T.C. Kültür Bakanlığı, 1989. 283 s.; 24 sm. — (Kültür Bakanlığı. Milli Folklor Araştırma Dairesi. Seminer, Kongre Bildirileri dizisi; 27) (A. V./2660).
- Türk Halk Oyunlarının Sahnelenmesinde Karşılaşılan Problemler Sempozyumu Bildirileri / Düzenleyen : ODTÜ Rektörlüğü*. — Ankara : Kül. ve Turizm Bak. Milli Folk. Araş. Dai., 1988. 227 s.: res.; 24 sm. — (Kül. ve Turizm Bak. Milli Folk. Araş. Dai. Yay.; 102. Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi ; 25) ISBN 975-17-0269-0 (A. V/2351).

- Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri.* — 2. bs. — Ankara : T.C. Genel Kurmay Başkanlığı, 1989. 259 s.; 24 sm. (A. V/2792).
- Türkische Miscellen* / Herausgeber Jean-Louis Bacqué-Grammont . . . [at al.]. — İstanbul : Editions Divit, 1987. 368 s.; 24 sm. — (Varia Turcica ; IX) ISBN 2-906053-04-X (A. V/2853).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 1982.* — 11. bs. — İstanbul : Yasa Yayınları, 1987. 137 s.; 16 sm. — (Yasa Yayınları. Yasalar Dizisi ; 35) (A. V/2834).
- Türkiye Tarihi 3 : Osmanlı Devleti 1600-1908* / Metin Kunt . . . [ve bşk.]; yayın yönetmeni Sina Akşin. — İstanbul : Cem Yayınevi, 1988. 472 s.: res., pl.; 24 sm. (A. V/540-3).
- TÜRKMEN, ERKAN : *Emir Hüstre-i Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti* / Erkan Türkmen. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 1988. 85 s.; 23 sm. — (AKDYYK. Atatürk Kültür Merkezi Yay. Sayı ; 25. Türk Fikir ve Sanat Adamları Dizisi. Sayı ; 6) ISBN 975-16-0069-3 (A. V/2360).
- TÜRKMEN, FİKRET : *Letâif-i Nasreddin Hoca : Burhaniye Tercümesi İnceleme-Şerh* / Fikret Türkmen. — Ankara : Kültür Bak. Milli Folklor Araş. Dairesi, 1989. 102 s.; 24 sm. — (Kül. Bak. Milli Folk. Araş. Dairesi Yay.; 109. Halk Edebiyatı Dizisi ; 21) ISBN 975-17-0401-4 (A. V/2350).
- TÜRKMENOĞLU, HÜSEYİN : *Mezar-Mezarlık ve Mezartaşları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi* / Haz. : Hüseyin Türkmenoğlu. — Ankara : Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araş. Dairesi, 1989. 67 s.; 24 sm. — (Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araş. Dairesi Yay.; 94. Gelenek-Görenek ve İnançlar Dizisi ; 18) ISBN 975-17-0164-3 (A. V/2347).
- TYERMAN, CHRISTOPHER : *England and the Crusades 1095-1588* / Christopher Tyerman. — Chicago and London : The University of Chicago, 1988. 492 s.; 23 sm. ISBN 0-226-82012-2 (A. V/2405).
- UTRILLA, PILAR : *La Cueva de Pena Miel : Nieva de Cameros, la Rioja* / Pilar Utrilla . . . [at all]. — Madrid : Ministerio de Cultura, 1987. 116 s.: res, hrt., pl.; 29 sm. ISBN 84-505-7150-2 (B. I/232).
- UÇAROL, RİFAT : *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) : Askeri ve siyasi hayatı* / Rifat Uçarol. — 2. bs. — İstanbul : Filiz Kitabevi, 1989. 488 s.; 24 sm. (A. V/2731).
- UÇAROL, RİFAT : *Tarihi Gelişim İçinde Hava Harp Okulu : 1951-1987* / Rifat Uçarol. — İstanbul : Hava Harp Okulu, 1988. 318 s.: mk. res.; 24 sm. (A. V/2355).

- UĞUR, AHMET : *Yavuz Sultan Selim / Ahmet Uğur.* — Kayseri : Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989. 160 s.; 24 sm. (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü yayınları ; No : 2) (A. V/2542).
- Une Liste des Manuscrits Choisis Parmi les Bibliothèques de Bursa. Publiée a l'occasion du XXII. Congrès International des Orientalistes.* — Ankara : M.E.B., 1951. 79 s.; 20 sm. (A. V/2720).
- Une Liste des Manuscrits Choisis Parmi les Bibliothèques de Manisa, Akhisar. Publiée a l'occasion du XXII. Congrès International des Orientalistes.* — Ankara : M.E.B., 1951. 31 s.; 20 sm. (A. V/2721).
- UŞAKLI, ÖMER BEDRETTİN : *Ömer Bedrettin Bütün Eserleri / Hazırlayan : İnci Enginün.* — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1988. 191 s.; 23 sm. — (A.K.D.T.Y.K. Türk Dil Kurumu Yay.; 542. Türk Yazarları Dizisi ; 2) ISBN 975-16-0035-9 (A. V/2411).
- ÜLGEN, ALİ SAİM : *Mimar Sinan Yapıları (Katalog) — The Buildings of Mimar Sinan (Catalogue) / Çizen : Ali Sami Ülgen ; yay. Haz. Filiz Yenişehirlioğlu, Emre Madran.* — Ankara : T.T.K., 1989. 85 s.; 28 sm. ISBN 975-16-0164-9 (B/9955).
- VÄTH, GERHARD : *Die Geschichte der Artuqidischen Fürstentümer in Syrien und der Ġazira'l Furātīya (496-812/1002-1409) / Gerhard Vāth.* — Berlin : Klaus Schwarz, 1987. 265 s.; 21 sm. — (Islamkundliche Untersuchungen ; Bd. 121) ISBN 3-922968-63-5 (A. V/3062).
- Viyana Kapanış Belgesi : Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Helsinki Nihai Senedi'nin, Konferans'ın izlenmesine ilişkin Hükümlerine İstinaden Akdedilen ve Taraf Ülkelerin Temsilcilerinin Katıldığı 1986 Viyana Toplantısının Kapanış Belgesi* — Viyana : T.C. Dışişleri Bakanlığı Siyaset Plânlaması Dairesi, 1989. 76 s.; 29 sm. (B/9953).
- Vakıf Haftası (6.: İstanbul : 1988) : Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde "Mimar Sinan ve Dönemi" Sempozyumu.* — İstanbul : Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1989. 367 s.: 30 rnk. res.; 12 çizim. : 28 sm. ISBN 975-19-0152-9 (B/9946).
- VEMİ, VASSİLİKİ : *Les Chapiteaux Ioniques a Imposte de Grece a l'Epoque Paléochrétienne / par, Vassiliki Vemi.* — Athenes : Ecole Française D'Athenes, 1989. 243 s.: 96 s. plnş.; 25 sm. — (Bulletin de Correspondance Hellénique. ; Supplément XVII.) ISBN 2-86958-022-3 (A. V/2854).
- VİTCU, DUMİTRU : *Diplomats of the Union / by Dumitru Vitcu.* — Roman-ya : Academiei Republicii Socialiste, 1989. 175 s.; 24 sm. — (Bibliotheca Historica Romaniae Monographs ; XXVI) ISBN 973-27-0076-9 (A. V/2793).

- VITCU, DUMITRU : *Istoria Salinelor Moldovei În Epoca Moderna* / Dumitru Vitcu. — Iași : Universitatea "Al.I. Cuza", 1987. 223 s.; 24 sm. (A. V/2802).
- WAHBA, MAGDI : *A Dictionary of Modern Political Idiom : English-French-Arabic = Dictionnaire de Phraseologie Politique Moderne : Anglais-Français-Arabe* / Magdi Wahda, Wagdi Rizk Ghali. — Beyrut : Librairie du Liban, 1986. 747 s.; 24 sm. (A. V/2770).
- WARREN, PETER : *Minoan Religion as Ritual Action* / Peter Warren. — Gothenburg : Gothenburg University, 1988. 39 s.; 20 sm. (A. V/2440).
- WEHR, HANS : *A Dictionary Modern Written Arabic* / Hans Wehr ; edited by J. Milton Cowan. — 3. printing — Beirut ; London : Librairie du Liban, Macdonald and Evans, 1980. 1110 s.; 22 sm. (A. V/2707).
- WELTER, GERHART : *Cleaning and Preservation of Coins and Medals* / By Gerhart Welter ; including by James J. Curto. — 4. bs. — New York : Sanford J. Durst, 1987. 117 s.; 24 sm. (A. V/2678).
- WESTBROOK, RAYMOND : *Old Babylonian Marriage Law* / by Raymond Westbrook. — Horn, Austria : Ferdinand Berger and Söhne Gesellschaft, 1988. 148 s.; 30 sm. — (Archiv für Orientforschung ; Beiheft 23) (B/9891).
- WELLS, PETER S. : *Rural Economy In the Early Iron Age : Excavations at Hascherkeller, 1978-1981* / Peter S. Wells ; With Contributions by Helmut Becker . . . [at al.]. — Cambridge, Massachusetts : Harvard University, 1983. 169 s.; 27 sm. ISBN 0-87365-539-7 (B/9886).
- WITKAM, J.J. : *Arabic Manuscripts : In the Library of the University of Leiden and Other Collections in the Neterlands : A General Introduction to the Catalogue* / by J.J. Witkam. — Leiden : Brill, 1982. 16 s. ; 24 sm. — (Codices Manuscripti ; 21) ISBN 90-04-06847-3 90-04-06848-1 (A. V/421).
- WITKAM, J.J. : *Catalogue of Arabic Manuscripts : In the Library of the University of Leiden and Other Collections in the Netherlands* / J.J. Witkam. — Leiden : Brill, 1989. 449-560 ss.; 24 sm. — (Codices Manuscripti ; 21) (A. V/421-5).
- The World* / Editor Wilbur E. Garrett, John B. Garver. — Washington : National Geographic Society, 1988. 1 harita : rnk ; 72x115 sm. (H/240).
- YAKAR, JAK : *The Later Prehistory of Anatolia : The Late Chalcolithic and Early Bronze Age* / Jak Yakar. — Oxford : B.A.R., 1985 2. c. ; 30 sm. ISBN 0-86054-341-2 (B. I/255).

- Yādnāma-i Anquetil Duperron : Be Münāsebet-i Devistimin Sāl-i İntişār-ı Nehos-tin Tercüme-yi Evastā = Anquetil Duperron. Bicentenary Memorial Volume.*
— Tahran : Farhang Mehr, 1351. 124, 24 s. ; 24 sm. — (Naşriyya-i Ancuman-i Farhangi İnan-i Böstön ; XI, 2) (A.V /1861).
- YAŞATAN, ŞEMSETTİN : *Kemalizm Işığında Din ve Eğitim / Şemşettin Yaşatan.* — [İzmir?] : [A.y.], 1982. 272s. ; 20 sm. (A. V/2549).
- Yüksek Lisans ve Doktora/Sanatta Yeterlilik Tezleri Yazım ve Basım Yönergesi / H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.* — Ankara : Hacettepe Üniversitesi, 1989. 18 s. ; 30 sm. (B/9959).
- ZEREKLY, HAYREDDİN : *Al-A'lam Kamus-ı Teracim / Hayreddin Zerekly.* — Beyrut : Dar el-İlm Lilmalayin, 1986. 8 c. ; 30 sm. (B. I/260).
- ZWEIG, STEFAN : *Dünya Fikir Mimarları. 1.c. Kendileri İçin Savaşanlar. Kleist, Nietzsche, Hölderlin / Stefan Zweig ; çeviren Gürsel Aytaç.* — Ankara : Türkiye İş Bankası, 1989. 253 s. ; 20 sm. ISBN 975-458-021-9 975-458-022-7 (A. V/2531).

B. DERGİLER

- American Historical Review XCV, 1 (1990).
- American Journal of Archaeology 2-4 (1989); 1 (1990).
- The American West XXVII, 1-2 (1990).
- Amme İdaresi Dergisi XXII, 2-4 (1989).
- Annali XLVIII, 1-4 (1988).
- Annali della Scuola Normale XVIII, 4 (1988); XIX, 1 (1989).
- Anthropology Today VI, 1-2 (1990).
- Antike Kunst XXXIII, 1 (1990).
- The Antiquaries Journal LXIX, 1 (1989).
- Arctos 23 (1989).
- Asien, Africa Latein-Amerika XVII, 6; XVIII, 1 (1989).
- Atatürk Yolu 4 (1989):
- M. ALBAYRAK, *Yeni Türk Harflerinin Kabulü Öncesinde Türk Kamuoyunda Bazı Tartışmalar ve Millet Mekteplerinin Açılması (1862-1928).* S. 463.
- İ.C. AŞKUN, *Atatürk İlkelerinin Kişilik Boyutları ve Eğitim Ortamı.* S. 501.

* Dergilerde yalnız, Türkiye ve Türklerin tarihini ilgilendiren makalelerin adları verilmiştir.

- Z. BURSALIOĞLU, *Atatürk ve Sonrası Eğitim*. S. 517.
 M. ERENDİL, *Atatürk Çağdaş Eğitimden Yana*. S. 520.
 H. KÖNİ, *Halay Sorununa Yeni Bir Bakış*. S. 535.
 Ö. OZANKAYA, *Ulusal Bayramların Toplumsal İşlevleri Açısından 30 Ağustos Zafer Bayramı*. S. 514.
 A. ÖZGİRAY, *Yunan Amaçları ve İtilaf Devletleriyle Birlikte Türkiye Üzerine Çevirdikleri Entrikalar (1914-1919)*. S. 549.
 İ. POLAT, *Türk-İtalyan İlişkileri Çevresinde İtalyan Okulları*. S. 563.
 A.H. YÜKSEL, *Atatürkçü Düşünce Sistemine Dayalı Toplumsal Kültür Anlayışı ve Kültürel İletişim*. S. 577.

Athenaeum 1 (1989).

Aziya i Afrika Segodnya 4 (1990).

Berkeley Journal of Sociology XXXIV (1989).

Biblica LXXI, 1 (1990).

Biblical Archaeologist LII, 1-3 (1989).

Bibliographie Internationale d'Histoire Militaire 9-10 (1989).

Bibliotheca Orientalis XLVI, 1-2 (1989).

The Bodleian Record XIII, 4 (1990).

British Book News April (1990).

The British School at Athens Annual Report of the Managing Committee (1988-1989).

Bulgarian Historical Review XVII, 4 (1989); 1 (1990).

Bulletin 37 (1989); 38 (1990).

Bulletin d'Information 16 (1989).

Bulletin of the American Schools of Oriental Research 276 (1989).

Bulletin of the Faculty of Literature Osaka City University XLI, 11 (1989).

Bulletin of the Medelhavsmuseet 24 (1989).

Bulletin of the National Museum of Ethnology XIV, 3 (1989).

Bulletin of the School of Oriental and African Studies LIII, 1 (1990).

Bulletin Signalétique Art et Archeologie XLIII, 4 (1989).

Bulletins et Memoires de la Societe d'Anthropologie de Paris.

Byzantion LIX (1989).

Cahiers de Civilisation Médiéevale XXXIII, 1 (1990).

Central Asia and Caucasus Chronicle IX, 1 (1990).

Commentatrones Humanarum Litterarum 90 (1990).

Cultura Antiqua XLI, 11-12 (1989); XLII, 1-2 (1990).

Deutsche Nationalbibliographie XXI-XLV (1990).

Devlet Su İşleri Bülteni 341-342 (1990).

- Duz 7-8 (1990).
 East European Quarterly XXIV (1990).
 EC News III, 14-15 (1990).
 Ekonomide Ankara 30-31 (1990).
 Emel 177 (1990):
 177-E. KIRIMAL, *Kırım Türkleri'nin Milli Mücadelesi (XXXVII)*. S. 32.
 Emilia-Romagna 16 (1990).
 Encyclopedica Iranica IV, 5-6 (1989).
 Encyclopedie de l'Islam Fasc. 111-112 (1989).
 Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (1989).
 The Florida Anthropologist XLIII, 1 (1990).
 The German Tribune 1415-1422 (1990).
 Germania LXVIII, 1 (1990).
 Güney'de Kültür II, 13-14 (1990).
 Hamdard Islamicus XIII, 1 (1990).
 Harvard Journal of Asiatic Studies XLIX, 2 (1989).
 Historical Research LXII, 149 (1989); LXII, 150 (1990).
 HungInfo 3-4 (1989).
 Iliria 1 (1989).
 International Journal of Anthropology (1990).
 Inventaria Archaeologica (Pologne) LXI, LXII (1989).
 Islam Storia e Civiltà IX, 1 (1990).
 Islamic Studies Quarterly Journal XXVIII, 3 (1989).
 İlgi XXIV, 61 (1990):
 61-A. ERSOY, *Osmanlı Saray Kılımları*. S. 2.
 B. ÇETİNOR, *Selimiye Kışlası ve Florence Nightingale*. S. 12.
 E. KARAKAYA, *Anadolu'nun Kilise Kurulan İlk Yedi Kentinden Philadelphia*. S. 28.
 İzvestiya Akademii Nauk Turkmenskoy SSR 5-6 (1989).
 Jahrbücher für Geschichte Osteuropas XXXVII, 1-3 (1989).
 The Jerusalem Post I, 541-543 (1990).
 The Jerusalem Post International Edition 1535-1540 (1990).
 Journal of Islamic Studies 1 (1990).
 Journal of the Royal Asiatic Society 2 (1989).
 Journal of the Warburg and Courtauld Institutes LII (1989).
 Kemalist Ülkü 259-260 (1990):
 259 - A. AKMAN, *Atatürk ve Genç Kuşaklar -2-*. S. 6.
 F. AVCI, *Harf İnkılabı*. S. 9.
 260 - A. AKMAN, *Atatürk ve Genç Kuşaklar -3-*. S. 5.

F. AVCI, *Atatürk'e Silahsız Suikast-Serbest Fırkanın Kurulması*. S. 8.

- Kıbrıs I, 6 (1990).
 Kitap Dergisi 23 (1989); 37-38 (1990).
 Köprü II, 1 (1986).
 Levéltári Közlemények 2 (1988).
 Man XXIV, 1 (1989); XXV, 1 (1989).
 Materiali Turcica XIV (1988).
 The Metropolitan Museum of Art Bulletin XLVII, 3 (1989).
 The Middle East Journal XLIV, 2 (1990).
 Miscellanea XIX (1989).
 Mitteilungen 96 (1990).
 Muslim Education Quarterly VII, 2 (1990).
 Narodi Azii i Afriki 1 (1990).
 Nato Dergisi 4 (1989).
 New Cyprus V, 9 (1990).
 Newsletter 22 (1989).
 Newspot 13 (1989; 15-20, 22-24, 1990).
 Les Nouvelles des 14-15 (1990).
 Novaya i Novesysaya İstoriya 2 (1990).
 Ocak 521 (1990).
 Orient XXX, 1-3 (1989).
 Orientalia LIX, 1 (1990).
 Oriente Moderno LXVIII, 10-12 (1988); XLIX, 1-6 (1989).
 Orientalistische Literaturzeitung LXXXV, 1 (1990).
 Ovagan 1, 2 (1990).
 Österreichische Osthefte XXXII, 1 (1990).
 Österreichische Zeitschrift für Volkskunde XCII, 1 (1990).
 Paravid (1987) 11.
 Præhistorische Zeitschrift LIX, 2 (1989).
 Praktika (1985).
 Prilozi XXXVIII, 1-320 (1989).
 Quartely Journal of the Pakistan Historical Society XXXVIII, 1 (1990).
 Quaerterly Index Islamicus XIV (1990).
 Rassegna Storica del Risorgimento LXXVII, 1 (1990).
 Referativniy Jurnal 2 (1990).
 Review XIII, 1 (1990).
 Revue des Etudes Byzantines XLVI (1988).
 Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine XXXVII (1990).
 Romanian News XV, 628; XVI, 629 (1990).

- Al Sabil 14 (1990).
 Saeculum XXXIX, 3-4 (1988); XL, 1-2 (1989).
 Schweizerische Zeitschrift für Geschichte XXXIX, 3-4 (1989); XL, 1 (1990).
 Selçuk Dergisi 4 (1989).
 Senri Ethnological Studies 25-26 (1989).
 Société d'Histoire et d'Archéologie de Geneve XIX (1988).
 Sovetskaya Etnografiya (1990).
 Sovetskaya Tyurkologiya 4, 6 (1989).
 Speculum LXV (1990).
 Studia Albanica XXVI, 2 (1989).
 Studia Uralo-Altaica XXXII, (1990).
 Studies in Bibliography and Booklore 17 (1989).
 Studies in Islam XIX, 4 (1989).
 Studime Historike XLIII, 4 (1989).
 Südosteuropa Mitteilungen XXX, 1 (1990).
 Tarih ve Toplum 82 (1990).
 Tebliğler Dergisi 2302-2308, 2310-2313 (1989).
 The Tōyōshi-Kenkyū XLIII, 4 (1990).
 Turkologischer Anzeiger 15 (1989).
 Türk Kütüphaneciliği 1-4 (1987); 1-4 (1988); 1-4 (1989).
 Ugarit Forschungen XIX (1987).
 Universitäts Bibliothek Tübingen Orientabteilung 3 (1990).
 Voprosi Istorii 1-4 (1990).
 Yeni Düşünce IX, 441-450, 452 (1990).
 Zakhmetkesh Ayal 10-12 (1989).
 Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft CXL, 1 (1990).
 Zeitschrift für Balkanologie XXV, 2 (1989).
 Zeitschrift für Kulturaustausch XL, 1 (1990).
 Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte XLVIII, 1 (1990).
 Zion LIV, 3 (1989); LV, 1 (1990).

Propriétaire et rédacteur en chef :
 Au nom de la Société d'Histoire Turque
 PROF. DR. YAŞAR YÜCEL

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Etudes :	<u>Page</u>
KARAOSMANOĞLU, DR. MEHMET: Ceinture ourartéenne de Suçatı (en turc, avec 1 dessin et 11 illustrations)	595
KARAMUT, DR. İSMAIL: Statues de Dokimeon (en turc, avec 16 illustrations)	605
AKTAN, DOÇ. DR. ALİ: Califes abbasides en Egypte (en turc)	613
KOÇAK, PROF. DR. İNCİ: Motifs de Nay (Flûte) chez Mevlana Djelaladdin Rumi et son Influence sur Cubrân Halil Cubrân (en turc)	653
OCAK, A. YAŞAR: Influences réciproques du Christianisme et des Turcs en Anatolie aux Siècles XIII. - XV. et le Culte d'Aya Yorgi (Saint Georges) (en turc)	661
SONYEL, DR. SALÂHİ R.: The Protégé System in the Ottoman Empire and its Abuses (en anglais)	675
BEYDİLLİ, PROF. DR. KEMAL: Petites Puissances européennes et Tentative de Commerce étatique devant la Fermeture de la Mer Noire (en turc)	687
EKİNCİ, NECDET: Un Aperçu de la Politique financière Turque de l'Empire à la République (en turc)	757
SEYİTDANLIOĞLU, MEHMET: Nouvelles relatives aux Arméniens dans le Takvim-i Vekayi (1908-1915) (en turc)	797
 Bibliographie :	
KÂHYA, PROF. DR. ESİN: D. KRASSZON: <i>A Concise History of Veterinary Medicine</i> (en turc)	855
 Informations :	
Atatürk a été commémoré avec enthousiasme en Macédoine au 110 ^e anniversaire (en turc)	857
Livres et Revues reçus à la Bibliothèque de la Société de l'Histoire Turque dans la Seconde Moitié de 1990	861

BELLETEN

PÉRIODIQUE PARAISSANT TOUS
LES QUATRE MOIS

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : LV

No. 214

Décembre 1991

ANKARA - IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

2001